

Բ. ԹԱՇԵԱՆ

ՀԱՅԿԱՐԱՆ

Է. — Ը. ԳԻՐՔ

(Բարեփոխում)

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ՎԱՀԷ ՍԷՌԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

Բ. Թ Ա Շ Ե Ա Ն

Հ Ա Յ Կ Ա Ր Ա Ն

Է. Ե Ի Ո. Գ Ի Ր Ք
(Բարեփոխում)

Է. Տ Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն

Հ Ա Մ Ա Զ Գ Ա Ց Ի Ն Ի Վ Ա Հ Ե Ս Է Թ Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն
Պ Է Ց Ր Ո Ւ Թ

1.— Վ Ա Յ Ա Գ Ն Ի Ծ Ն ՈՒ Ն Գ Ը

Երկներ երկին, երկներ երկիր,
Երկներ եւ ծովն ծիրանի.
Երկն ի ծովուն ուներ
Եւ զկարմրիկն եղեգնիկ.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելաներ,
Ընդ եղեգան փող բոց ելաներ:
Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ.
Նա հուր հեր ուներ,
Ապա թէ բոց ուներ մօրուս,
Եւ աշխուսն էին արեգակումք:

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Երկնում էր երկինք, երկնում էր երկիր,
Երկնում էր եւ ծովը ծիրանի.
Երկումքը բռնել էր ծովում
Նաեւ կարմրիկ եղեգնիկին.
Եղեգնի փողովը ծուխ էր ելնում.
Եղեգնի փողովը բոց էր ելնում.
Եւ բոցիցը դարս էր վազում
Մի պատանեկիկ:
Վազում էր խարտեաշ մի պատանեկիկ.
Նա հուր մագեր ուներ, (ապա թէ)
Բոց մօրուք ուներ,
Եւ աշխերն էին արեգակներ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փոփոխակներ.— Բնագիրը նոյնութեամբ առած ենք Մովսէս Խորենացիի «Հայոց Պատմութիւն»էն, զոր հրատարակած են Մ. Արեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան (Տփղիս, 1913, էջ 85-86): Այս հրատարակութեան հետեւած է նաեւ Սուրխաթեան իր «Գրական գոհարներ»ուն մէջ (Թիֆլիս, 1922, էջ 5): Դուրեան պատրիարք քիչ մը տարրեր ձեւով կու տայ բնագիրը. հաւանաբար օգտուած է Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթրճեանի մէկ գործէն («Պատմութիւն մատենադրութեան հայոց», Վիեննա, 1851, էջ 34): Կէտ առ կէտ նոյնն են Դուրեանի եւ Գաթրճեանի փոփոխակները: Հայր Գաթրճեան ծանօթագրութեան մը մէջ կը յայտնէ, թէ իր փոփոխակը առած է 1695ին Ամսթերամի մէջ թողմաս Վանանդեցիի «Տոգարճութեամբը տպուած Խորենացի»էն: Կը կարծենք, թէ աւելի հարազատ է Արեղեան-Յարութիւնեան փոփոխակը, ուր պահուած են գողթան երգերուն յատուկ դաշնակաւոր կրկնութիւնները եւ զոր նոյնութեամբ կը գտնենք Մ. Արեղեանի «Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն» գործին մէջ (Երեւան, 1944, հտ. Ա., էջ 31):

Թարգմանութիւնը.— Աչքի առջեւ ունեցած ենք Ստ. Մալխասեանի եւ Սուրխաթեանի աշխարհարար թարգմանութիւնները: Կը թուի, թէ աւելի ճիշդ եւ բնագրին աւելի հարազատ է Սուրխաթեանի թարգմանութիւնը: Բազմաթիւութեան համար ստորեւ կու տանք նաեւ այլ թարգմանութիւնը.

- Երկնում էր երկիմքը, երկնում էր երկիրը,
- Երկնում էր եւ ծովը ծիրանի.
- Երկունքը ծովում քանի էր
- Եւ կարմրիկ եղեգնիկն.
- Ծուխ էր դուրս գալիս եղեգնի փողից,
- Բոց էր դուրս գալիս եղեգնի փողից.
- Բոցի մէջ վագում էր խարտեաշ պատանիս.
- Կրակէ մագեր ունէր պատանիս,

Ապա թէ ունէր բոցավառ մօրուք,
Եւ աչքերն էին գոյգ արեգակունք:

Ահա՛ նաեւ թարգմանութեան փորձ մը մեր կողմէ.

Երկունքի մէջ էր երկիմքը, երկունքի մէջ էր երկիրը,
Երկունքի մէջ էր նաեւ ծիրանի ծովը.
Երկունքը քանի էր ծովը
Եւ կարմրիկ եղեգնիկը.
Եղեգնի փողէն ծուխ կ'ելլէր,
Եղեգնի փողէն բոց կ'ելլէր,
Բոցին մէջ կը վագէր խարտեաշ պատանեակ մը.
Հրեղէն մագեր ունէր (պատանեակը),
Ապա նաեւ՝ բոցեղէն մօրուք,
Եւ աչքերը արեգակներ էին:

Վահագն.— Իրանական ծագում ունի այս բանը. զննորէն՝ Վերեթրագնա, պահաւերէն՝ Վարհրագնա, որմէ հայերէն՝ Վարհագն-Վահագն: Պարսիկներուն, ինչպէս հայոց մէջ յաղթութեան աստուածն էր: Համեմատուած է յունաց Հերակլէսին հետ, բայց այս համեմատութիւնը այնքան ալ ճիշդ չէ, որովհետեւ Վահագն աստուած էր, իսկ Հերակլէս՝ միայն դիւցազն եւ մահկանացու: Խորենացի կը «մարդացնէ» Վահագնը, թէ եւ կը վիսյէ, թէ վրաց աշխարհին մէջ աստուածացուցած էին զայն եւ իր հասակին չափ արձան կանգնեցուցած էին ու զոհեր կը մատուցանէին անոր:

Գողթան երգեր.— Մեր պատմահայրը՝ Մովսէս Խորենացի, բացի զուտ պատմական աղբիւրներէ, յաճախ կը յիշատակէ նաեւ կէս-պատմական, կէս-առասպելական աղբիւրներ, զորս կը կոչէ «առասպել, վէպ, գրոյց, վիպասանք, երգարանք բանաւորք, թուրեանք երգք»: Ապա կ'աւելցնէ, թէ զինեւէտ Գողթն գաւառի բընակիչները պահած էին «թուրեանք երգք»ը եւ կ'երգէին փանդոխ ընկերակցութեամբ: Դիցարանական կամ դիւցազնաշունչ այս երգերը հեղինակի անունով ծանօթ չեն, պարզապէս «գողթան երգք» կը կոչուին թերեւս այն պատճառով, որ գողթնեցիք, երկար ատեն

պահած ըլլալով իրենց հեթանոսական հաւատքը, աւանդապահը դարձած էին մեր հին առասպելներուն, զրոյցներուն, թուեկեաց եւ վիպասանական երգերուն: Մասնաւոր երգիչներ կամ դուսաններ կ'երգէին ու փանդիոսի վրայ կը նուազէին հայկական վիպասանութեան կամ հազներգութեան այդ գեղեցիկ դրուադները:

2. ՀՈՂԻՆ ՈՒԺԸ

... Յաջորդ օրը բոլոր քաղեաններն ու աստղա-
հմաները ժողովուեցին եկան եւ ասացին թագաւորին.
«Հիմա որ հայոց Արշակ թագաւորը եկել է քեզ մօտ,
ի՞նչպէս է քեզ հետ խօսում, ի՞նչ լեզու է բանեցնում
կամ ի՞նչպէս է իրեն պահում»: Թագաւորն ասաց.
«Նա իրեն համարում է ինչպէս մէկը իմ ծառաներից.
ուզում է իմ ոտքի հողը դառնալ»: Նրանք ասացին
թագաւորին. «Արա՛ ինչ որ քեզ ասում ենք. նրան այս-
տեղ պահիր, մարդ ուղարկիր հայոց աշխարհը, բերել
տուր այնտեղից, Հայաստանի սահմաններից, մօտ եր-
կու բեռ հող եւ մի ամանով ջուր: Յետոյ հրամայիր,
որ քո խորանի յատակի կէսի վրայ շաղ տան Հայաս-
տանից բերուած հողը, ապա դու ինքդ հայոց Արշակ
թագաւորի ձեռքից բռնած նախ տար խորանի այն տե-
ղը, որտեղ բնական դետին է, եւ նրան հարցմունքներ
արա: Յետոյ նրա ձեռքերը բռնած՝ հայկական հող շաղ
տուած տեղը տար եւ լսիր, թէ ի՞նչ կը խօսի, եւ այն
ժամանակ կը գիտենաս, թէ երբ նրան արձակելու
լինես Հայաստան, քո ուխտն ու դաշինքը կը պահէ՞
թէ ոչ: Որովհետեւ եթէ հայկական հողի վրայ խիստ
լեզուով խօսի՝ իմացիր, որ հայոց աշխարհը հասնելուն

պէս հէնց նոյն օրը նոյն լեզուն կը բանեցնէ, նոյն
պատերազմը կը նորոգէ քեզ հետ, նոյն ճակատամար-
տերը, նոյն թշնամութիւնները կը շարունակէ»:

Պարսից թագաւորը, քաղեաններից այս լսելով,
մարդիկ ուղարկեց Հայաստան, որ գնան այդ հմայու-
թեան նիւթերը բերեն ուղտերով: Քիչ օրերից յետոյ
եկան ու բերին ինչի համար որ ուղարկուած էին: Ապա
Շապուհ թագաւորը հրաման էր տալիս՝ իր խորանի
յատակի կէսի վրայ շաղ տալ Հայաստանից բերուած
հողը եւ վրայից ջուր ցանել, իսկ միւս կէսը թողնել
բնական հողով: Եւ հայոց Արշակ թագաւորին բերել
տուեց իր առաջ եւ միւս մարդկանց հրամայեց հեռա-
նալ, եւ նրա ձեռքիցը բռնած ճեմելով չըջում էր: Խո-
րանում երթեւեկելիս, երբ ճեմում էին պարսկական
հողի վրայ, ասաց նրան. «Արշա՛կ թագաւոր հայոց,
դու ինչո՞ւ ինձ թշնամի եղար. ես քեզ որդու նման
սիրեցի, կամեցայ աղջիկս քեզ կնութեան տալ, իսկ
դու ինձ դէմ խտտացար, հակառակ իմ կամքի, ինձ
թշնամի դարձար եւ ահա ամբողջ երեսուն տարի է
ինձ հետ պատերազմեցար»:

Արշակ թագաւորը ասում է. «Մեղանչեցի եւ յան-
ցաւոր եմ քո առաջ. որովհետեւ ես եկայ, քո թշնա-
միներին յաղթեցի ու կոտորեցի եւ յոյս ունէի քեզա-
նից կեանքի պարգեւ ստանալու. բայց իմ թշնամիները
ինձ մոլորեցրին, քեզանից վախեցրին եւ փախչել
տուին: Եւ երդումս, որով քեզ երդուեցի, ինձ քո
առաջ բերեց. ես հիմա քո առաջն եմ, քո ծառադ՝ քո
ձեռքի տակ եմ. ինչպէս ուզում ես վարուիր ինձ հետ,
եթէ կամենում ես՝ սպանիր, որովհետեւ ես, քո ծա-
ռադ, շատ յանցաւոր եմ քո առաջ, մահապարտ եմ»:

Շապուհ թագաւորը նրա ձեռքից բռնած չըջում էր
ճեմելով եւ, իբրեւ թէ միամտաբար, բերում էր հայ-
կական հող շաղ տուած յատակի վրայ: Իսկ երբ (Ար-

չակը) այն տեղն էր հասնում, հայկական հողի վրայ սոք էր դնում, սաստիկ ըմբոստանալով եւ հպարտանալով լեզուն փոխում էր, սկսում էր խօսել եւ ասել. «Հեռո՛ւ ինձանից, չարագործ ծառայ, որ տէրերիդ վրայ տէր ես դարձել, եւ ես չեմ ների քեզ եւ քո որդոց իմ նախնիների վրէժը եւ Արտաւան թագաւորի մահը: Որովհետեւ այժմ դուք, ծառաներդ, ձեր տէրերի՝ մեր բարձն էք յափշտակել, բայց ես չեմ թոյլ տայ այդ, մինչեւ դարձեալ մենք մեր տեղը չգրաւենք»:

Շապուհը դարձեալ նրա ձեռքից բռնած տանում էր պարսկական հողի վրայ. այն ժամանակ (Արշակը) զըջում էր սասածների համար, խոնարհում էր, նրա ոտքերն էր ընկնում, սաստիկ ափսոսում, զըջում էր սասածների վրայ: Իսկ երբ ձեռքիցը բռնած տանում էր հայկական հողի վրայ, առաջինից աւելի խիստ էր խօսում: Նորից հեռացնում էր այդ հողի վրայից, սկսում էր խօսքերով ապաշխարել: Առաւօտից մինչեւ երեկոյ շատ անգամ փորձեց նրան, որ երբ հայկական հող չաղ տուած յատակի վրայ էր տանում՝ (Արշակը) խտտնում ամբարտաւանում էր, իսկ խորանի բնական հողի վրայ լայիս էր, զըջում արտայայտում:

Երբ երեկոյ եղաւ, պարսից թագաւորի ընթրիքի ժամը հասաւ. սովորութիւնն այնպէս էր, որ հայոց թագաւորի համար բազմելու տեղ էին պատրաստում միեւնոյն տախտի վրայ, իրարու մօտ. օրէնք էր, որ պարսից թագաւորն ու հայոց թագաւորը մի տախտի վրայ էին բազմում, մի գահի վրայ, իսկ այդ օրը նախ պատրաստեցին այնտեղ դնուած բոլոր թագաւորների բազմելու տեղերը, եւ ամենից վերջը բոլորից ներքեւ, Արշակի բազմելու տեղը, որի յատակում հայկական հող էին շաղ տուել: Նախ բոլորը բազմեցին ըստ իրենց աստիճանների, յետոյ բերին բազմեցրին Արշակին: Նա մի կարճ ժամանակ բազմեց մնաց մուսթները կախած.

յետոյ ոտի կանդնեց ու ասաց Շապուհ թագաւորին. «Իմս է այդ տեղը, որտեղ դու բազմել ես. վեր կաց այդ տեղից, որ ես բազմեմ, որովհետեւ մեր (Արշակունեաց) տոհմի տեղն այդ է եղել. իսկ եթէ ես իմ աշխարհը դառնամ, քեզանից մեծ վրէժներ կը պահանջեմ»:

Այն ժամանակ պարսից Շապուհ թագաւորը հրաման էր տալիս բերել երկաթէ շղթաներ, կապել Արշակի պարանոցը, ոտքերն ու ձեռքերը, տանել նրան Անդամըն բերդը, որին ասում էին Անյուշ բերդ, եւ կապած պահել այնտեղ մինչեւ մեռնի:

Թրգմն. ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ՓԱԻՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ուժ.— Այս բառին ուղղական հոլովը կը գրուի ոյժ, յիով, իսկ հոլովումի ատեն եւ բարդածանց բառերու մէջ՝ ուժ, առանց յիի: Մենք նախընտրեցինք վերջին ձեւը, որովհետեւ ոյժ-ը կրնայ կարգացուիլ ույժ: Կը կարծենք, թէ ի վերջոյ պիտի ընդունուի եւ ընդհանրանայ ուժ գրելովով:

Քաւդեայ.— Բնագրին մէջ գրուած է. «Ապա կոչեաց թագաւորն պարսից Շապուհ զգիւթսն և զաստեղագէտսն և զքաւդեայն»: Դիւթը հաւանօրէն վհուկն է: Դժուար է ըսել, թէ ինչո՞վ իրարմէ կը տարբերէին դիւթը, աստեղագէտը եւ քաւդեան: Ենթադրելի է, որ քաւդեայ տարբեր ձեւն է քաղդեայ բառին, իսկ քաղդեայ՝ կը նշանակէ քաղդէացի: Իրապէս, քաղդէացիները միայն կը գրադէին աստղաբաշխութեամբ, այսինքն՝ գուշակութիւններ կ'ընէին աստղերու եւ մոլորակներու շարժումներուն համաձայն: Պարսից թագաւորները սովորութիւն ունէին աստղահամանք պահելու իրենց արքունիքին մէջ եւ անոնց խորհուրդին կը դիմէին գործի մը ձեռնարկելէ առաջ: Շապուհ թագաւոր, ըստ այս սովորութեան, իր

քաղեաններուն կարծիքը հարցուց այն մասին, թէ Արշակ պիտի պահէ՞ր արդեօք իր ուխտն ու դաշինքը եւ պիտի հնազանդէ՞ր իրեն՝ արեայ արքային, եթէ ազատ ձգէր գայն երթալու իր երկիրը:

Թագաւոր.— «Եւ սասցին թագաւորին»: Այստեղ խօսքը պարսից Շապուհ Բ. թագաւորի մասին է, որ իշխեց 311-380, ամբողջ եօթանասուն տարի: 364 թուին Շապուհ Բ. Հայաստան արշակեց: Պարսիկները գրաւեցին եւ աւերեցին Տիգրանակերտը, բայց հայկական բանակը, Վասակ Մամիկոնեանի հրամանատարութեամբ, ի վերջոյ ջախջախեց թշնամին: Շապուհ դիմեց նենգութեան. 367 թուին խարէութեամբ Տիգրան հրաւիրեց Արշակ Բ.ը եւ Վասակ Մամիկոնեան սպարապետը, հաշտութիւն կնքելու պատրուակով, բայց, հակառակ իր երդումին եւ ուխտին, դաւաճանութեամբ սպաննել տուաւ սպարապետը, իսկ Արշակ Բ.ը ցմահ բանտարկութեան զատապարտեց Անյուշ բերդին մէջ:

Խորան.— Կամարաձեւ դահլիճ, ատեան, արքունի ատեան: Հին ատեն հրեաները կը շինէին շարժական խորան, որուն տակ կը պահուէր ուխտի տապանակը: Նոր առումով՝ եկեղեցիի մէջ մասնաւոր սեղան մը, որուն առջեւ պատարագ կը մատուցուի:

Յանել.— Բնադրին մէջ՝ «զջուրն ցանել ի վերայ (հողոյն)»: Արեւմտահայ աշխարհարարի մէջ գործածական չէ ջուր ցանել բացատրութիւնը. ջուրը կը սփռեն կամ կը թափեն, բայց չեն ցաներ:

Շաղ տալ.— Ցրուել, սփռել (հող կամ ջուր):

Հմայութիւն.— Կախարդութիւն, կախարդական աղօթք եւ գործողութիւն: «Հմայութեան նիւթեր»՝ ակնարկութիւն Հայաստանէն բերուած հողին ու ջուրին:

Արտաւան.— Պարսկաստանի վերջին թագաւորը՝ Պարթեւական տոհմէ (216-226): Պարսիկ իշխաններէն մէկը՝ Արտաշէր Սասանեան սպաննեց Արտաւանը եւ Պարսկաստանի մէջ հիմը դրաւ նոր արքայատոհմի մը, որ իր անունով կոչուեցաւ Սասանեան: Սասանեան տոհմի թագաւորները կը սերէին, ըստ հին Արշակունիներու, Արտաշէր Սասանեանէն, այսինքն՝ Արտաւանի ծառաներէն, ուրեմն նաեւ հայ Արշակունիներու ծառաներէն: Այս է պատճառը,

որ Արշակ կ'ըսէ Շապուհի. «Դուք, ծառաներդ, ձեր տէրերի՝ մեր բարձն էք յափշտակել»:

Բարձ.— Նստարան, բազմոց, դահլիճ: Հին դարերուն, մասնաւոր Պարսկաստանի մէջ, թագաւորները բարձ, այսինքն՝ մասնաւոր տեղ մը կը շնորհէին ազատներուն կամ նախարարներուն, ճաշկերոյթի ատեն: Երբ թագաւորը անոնցմէ մէկուն հանդէպ դժգոհութիւն մը ունենար, անոր բարձը վարի շարքերը կ'իջեցընէր, իսկ եթէ ուզէր յարգել ու պատուել մէկը, անոր բարձը աւելի վեր դնել կու տար: Բարձի աւանդութեան համար նախարարները յաճախ արիւնոտ կոխներ կը մղէին իրարու դէմ:

Ապաշխարիլ.— Ձղջալ, տուժել՝ գործուած յանցանքի կամ սխալի մը համար:

Տախտ.— Բնադրին մէջ եւս այս ձեւով գրուած է բառը, որ պահուական ծագում ունի եւ կը նշանակէ թագաւորական դահլիճ, դահոյք, բազմոց:

Մուռք.— Գիթ բերան, մուռթը կախել՝ երեսը թթուեցնել, տիրել:

Անդմըն.— Հայերէն՝ Անյուշ բերդ, որ կը գտնուի Պարսկաստանի Խուստտան կամ Խուզիստան գաւառին մէջ: Փաւստոս յաճախ կը յիշատակէ այս բերդը՝ Անդմըն, Անդմընը անունով, ուր ցմահ կը բանտարկուէին քաղաքական ծանր յանցանք գործողները: Կը պատժուէր այն մարդը, որ կը համարձակէր պարսից թագաւորին յիշեցնել հոն բանտարկուած յանցադործները: Օտարներ Անյուշ բերդը կը կոչէին «մոռացութեան բերդ»:

ՓԱԽՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴ.— Կամ Բիւզանդ, Բիւզանդացի: Դ. դարու պատմիչ: Գրած է 65 տարուան հայոց պատմութիւնը, Տրդատի որդի Խոսրով Կոստակէն մինչեւ Հայաստանի բաժանումը պարսից եւ յունաց միջու (387): Գիրքը գրուած է Դ. դարու վերջերք, հաւանաբար 390ին (ըստ ուրիշներու՝ Ե. դարու 70ական թուականներու): Ոմանց կարծիքով՝ Փաւստոս յոյն է, իսկ իր գործը յունարէն Քարգմանուած է հայերէնի. ուրիշներ կը կարծեն ընդհակառակն, թէ հայ է, Սահառունեան տեսնէն, սակայն Բիւզանդիո-

նի մէջ ստացած ըլլալով իր ուսումը, կոչուած է Բիւզանդացի:

Փաւստոսի հայոց պատմութիւնը լեցուն է առասպելներով, գրոյցներով, հրաշագան անցքերով եւ ժողովրդական աւանդութիւններով: Լեզուն պարզ է, անպանոյն, գերծ' արուեստականութենէ եւ սեքեւեքէ:

Փ. Բուզանդ գուրկ է քննադատական ոգիէ եւ մեքստէ. կը պատմէ իրականն ու անիրականը, յաճախ իրարու խառնելով հըրաշքն ու իրականութիւնը, առանց պատճառաբանական կապի եւ ժամանակագրութեան, բայց կու տայ այնպիսի տեղեկութիւններ, որոնց չենք հանդիպիր մեր միւս պատմիչներուն մօտ: Իր գործը կրնանք կոչել վիպածեւ պատմագրութիւն:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ (1857-1947).— Ծնած է Ալալցխա (Վրաստան), 7 Նոյեմբեր 1857ին: Ուսումը ստացած է հայկական եւ ռուսական վարժարաններու մէջ. աւարտած է Էջմիածնի Գեորգեան ճեմարանը եւ Փեթերսպուրկի համալսարանը: 1944ին Երեւանի մէջ հրատարակուեցաւ իր քառահատոր «Հայերէն բացատրական բառարան»: Գրած է «Խորենացու առեղծուածի շուրջը» եւ ուրիշ գործեր: Գրարարէ աշխարհարարի թարգմանած է Փաւստոս Բուզանդի եւ Խորենացիի հայոց պատմութիւնները: Եղած է անդամ Հայաստանի Գիտութեանց ակադեմիային:

3. Ս. ՍԱՀԱԿԻ ԵՒ Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ ՍԱՀԸ

... Այն ժամանակ մեծն Սահակի վրայ մահուան հիւանդութիւն հասաւ. աշակերտները նրան առան փոխադրեցին Բլուր կոչուած զիւղը, իբրեւ մի աւելի ընտանի եւ պարսից զօրքերից ազատ տեղ, որոնք նրանց նեղութիւն էին տալիս: Այստեղ հասաւ նրա վախճանը, յիսունեմէկ տարի եպիսկոպոսապետութիւն անելուց յետոյ, սկսելով հայոց վերջին խորով թաղաւորի երրորդ տարուց մինչեւ պարսից Յազկերտ երկրորդ թաղաւորի առաջին տարուայ սկիզբը, Նաւասարդ ամսի վերջին, իր ծննդեան օրը: Մահկանացու ծնունդով անմահ թողեց իր յիշատակը, պատուեց պատկերը, պատկանեց կոչումից, կեանքից կեանք փոխադրուեց եւ այնպէս կենցաղավարեց այնքան տարի, որ ծերութիւնից ոչ մի տեսակ պակասութիւն չերեւաց նրա վրայ, եւ ոչ որեւէ ախտի ենթարկուեց: Նրա մասին պէտք էր փառաւոր ճառ գրել, բայց որպէսզի խօսքիս երկարութիւնը ընթերցողին ճանճրոյթ չպատճառէ, ուրիշ տեղի եւ ժամանակի կը թողնենք այս բաները, այս գրքից դուրս, ինչպէս սկզբի մասին էլ խոստացանք գրել:

Բայց նրա պատուական մարմինը վերցրին նրա սարկաւազապետ Երեմիան իր աշակերտակիցներով եւ նրա հարսը, Մամիկոնեան տիկինը, Դստրիկ անունով, որ Վարդան ստրատելատի կիներ էր, տարան թաղեցին իրենց Աշտիշատ դիւղում, որ դանուում է Տարօն դաւառում: Նրա աշակերտները, կրօնաւոր սպուղէները իրենց պաւանները ցրուելով՝ վանքեր հիմնեցին եւ եղբայրներ ժողովեցին:

Սուրբ Սահակի վախճանուելոց վեց ամիս յետոյ, Մեհեկան ամսի տասներեքին, երանելի Մեսրոպն էլ այս աշխարհից փոխուեց Վաղարշապատ քաղաքում, գերազանցելով բոլոր առաքինի մարդկանցից, որպիսիք այն ժամանակ կային: Որովհետեւ ամբարտաւանութիւնը եւ մարդահաճութիւնը նրա վարքում երբեք տեղ չգտան, այլ հեզ, բարեացակամ եւ բարեմիտ լինելով, երեւում էր բոլորին՝ երկնայինների սովորութեամբ զարդարուած: Որովհետեւ նա հրեշտակի տեսք ունէր, ծննդական միտք, պայծառ էր խօսքով, գործերով ժուժկալ, մարմնով փառահեղ, սովորութիւններով աննման, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերող, սիրով անկեղծ, ուսուցանելիս անձանձրոյթ: Բայց որովհետեւ բոլոր բարեմասնութիւններն անկարող եմ թուել, խօսքս կը դարձնեմ նրա մարմնի յուղարկաւորութեանը:

Ինչպէս լսեցի բազմաթիւ եւ արժանահաւատ անձերից, խաչի աղօս ձեւով լոյս էր շողում այն տան վրայ, որտեղ երանելին հողին աւանդեց. եւ շուտով շանհետացաւ այս շողքը, քչերին տեսանելի չեղաւ, այլ ամբողջ բազմութեանը, այնպէս որ շատ անհաւատներ մկրտուեցին: Այս ժամանակ ժողովուած բազմութեան մէջ աղմուկ եւ շփոթութիւն ծաղեց՝ այն պարկեշտ մարմինը թաղելու տեղի պատճառով, եւ դեռ մահից առաջ նա մեռելութեան վարժեցրել էր իրեն: Բաժանուել էին երեք խմբի. մի մասն առաջարկում էր տանել Տարօն, իր ծննդավայրը, միւսները՝ տանել Գողթն, որտեղ առաջին անգամ ուսուցել էր, մի մասն էլ առաջարկում էր թաղել հէնց Վաղարշապատ քաղաքում, սրբերի հանգստարանում: Բայց յաղթեց քաջ Վահան Ամատունին, որ աւելի ջերմեռանդ էր հաւատով եւ հզօր էր մարմնաւորապէս, որովհետեւ պարսիկներն այդ ժամանակ նրան էին հաւատացել մեր հայոց աշ-

խարհի հազարապետութիւնը: Նա մարմինը վերցրեց եւ արժանավայել յուղարկաւորութեամբ տարաւ իր գիւղը՝ Օշական: Եւ նոյն լուսեղէն խաչի երեւոյթը դադարի վրայ դնում էր դէմ յանդիման ամբողջ ժողովրդին, մինչեւ նրան հողին յանձնեցին Վահանը եւ նրա սպասաւոր թաթիկը, որից յետոյ նշանն աներեւոյթ եղաւ: Իսկ եպիսկոպոսապետութեան աթոռը իբրեւ տեղակալ նստեց, երանելի Մեսրոպի հրամանով, նրա աշակերտը՝ Յովսէփ քահանան, որ Վայոց Ձորից էր, Հողոցիմ գիւղեց:

Թրգմն. ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ
 ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. Սահակ.— Սուրբ Սահակ Պարթեւ, եպիսկոպոսապետ կամ կաթողիկոս: Ծնած է Կեսարիա, 348ին: Կաթողիկոս ընտրուած է 387ին, աջակից եղած է Մեսրոպ Մաշտոցի՝ հայկական այրուբների գիւտին առեւ: Դարձած է վարիչը Աստուածաշունչի թարգմանութեան գործին: Վախճանած է 439ին եւ թաղուած Աշտիշատի մէջ:

Ս. Մեսրոպ.— Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց, որդի Վարդանի: Հայ այրուբների գիւտարարը: Ծնած է 361ին, Տարօնի Հացեկաց գիւղին մէջ: Հիմնադիրն է հայկական ոսկեղարին եւ հայ դպրութեան: Յաջորդարար եղած է արքունի բարտաղար, զինուորական եւ կրօնաւոր: Վախճանած է 440 Փետրուարին եւ թաղուած Օշականի մէջ:

Բլուր.— Բաղրեւանդ գաւառին մէջ գիւղ մը, ուր իր մահկանացուն կնքեց Ս. Սահակ 439ին:

Ընտանի.— Բնադրին մէջ՝ ընտանեղոյն: Մալխասեան այս բառը թարգմանած է «սովոր». մենք աւելի յարմար նկատեցինք «ընտանի»:

Եպիսկոպոսապետութիւն.— Կաթողիկոսութիւն: Ամենայն հայոց կաթողիկոսները կը կոչուին նաեւ եպիսկոպոսապետ եւ ծայրադոյն պատրիարք:

Խոսքով Գ.— Թագաւոր Հայաստանի պարսկական բաժնին (388) : Պարսից թագաւորը՝ Շապուհ գահընկէց ըրաւ Խոսքովը եւ շղթայակապ արգելափակեց Անյուշ բերդին մէջ (392), ուր մնաց քանի մը տարի : Վերստին գահակալեց Վուամշապուհի մահէն ետք (413) եւ մեռաւ 414ին :

Յագկիքտ Բ.— Թագաւոր պարսից (439—457), իր օրով տեղի ունեցաւ Հայոց ապստամբութիւնը Վարդան Մամիկոնեանի հրամանատարութեամբ (451) :

Նաւասարդ.— Հայկական տոմարի առաջին ամիսը : Ս. Սահակ վախճանեցաւ Նաւասարդ ամսու 30ին (439 Սեպտեմբեր 7) : Ս. Մեսրոպի մահը տեղի ունեցաւ Մեհեկան ամսու 13ին (440 Փետրուար 17) : Հայկական տարուան ամիսներն են, յաջորդական կարգով, 1. Նաւասարդ, 2. Հոռի, 3. Սահմի, 4. Տրէ, 5. Քաղոց, 6. Արաց, 7. Մեհեկան, 8. Արեգ, 9. Ահեկան, 10. Մարբեր, 11. Մարգաց, 12. Հրոսից : Բոլոր ամիսները ունէին 30ական օր. վերջին ամիսէն ետք կու գան հինգ «յաւելեաց» օրերը, ընդամէնը 365 օր :

«Այս գրքից դուրս».— Խորենացի կը խոստանայ ներբողական ձառ գրել Ս. Սահակի մասին՝ «այս գրքից դուրս» : Այս եւ նման ակնարկութիւններէ ոմանք կը հետեցնեն, թէ մեր պատմահայրը գրած է Դ. գիրք մըն ալ, որ մեր ձեռքը հասած չէ : Իրողութիւնն այն է, որ խոստումը կայ, դրուածքը չկայ :

Ստրատելատ.— Յունարէն բառ՝ ստրատելատէս. կը նշանակէ զօրավար, սպարապետ : Պատուանուն, որ կը տրուէր յունական բանակի վերին հրամանատարին :

Սշտիշատ.— Տարօն դաւառին մէջ գիւղ մը, որ հեթանոսական շրջանին կը պատկանէր Վահուհի քրմապետներուն, իբրեւ իրենց սեփական կալուածք, իսկ քրիստոնէութեան շրջանին դարձած էր սեփականութիւնը Գրիգոր Լուսաւորչի եւ իր ժառանգորդներուն :

Սպուղէ.— Յունարէն բառ : Բառական իմաստով՝ ժիր, գործունեայ : Իբրեւ գոյական՝ ճգնող վանական, եկեղեցական, կրօնաւոր :

Նդրայր.— Վանական միաբանութեան անդամ, միաբանակից,

ուխտակից : «Նդրայր ի Քրիստոս»՝ կոչում, զոր բարձրաստիճան հոգեւորականները կու տան իրարու :

Վաղարշապատ.— Արարտեան դաշտին մէջ քաղաք մը, հիմնւած՝ Հայոց Վաղարշ թագաւորին կողմէ (117—143), իբրեւ աթոռանիստ քաղաք կամ մայրաքաղաք : Հայրապետական աթոռը եւս փոխադրուեցաւ այս քաղաքը, իսկ Գրիգոր Լուսաւորիչ հոն շինել տուաւ էջմիածնի մայր տաճարը :

Մարդահանութիւն.— Մարդոց հաճելի ըլլալ : Այստեղ գործածուած է շողջորթութիւն, կեղծաւորութիւն իմաստով :

Մննդակամ.— Մննդագործող, ստեղծագործող (միտք) :

Խորիքակցութիւն.— Այստեղ կը նշանակէ խրատատուութիւն, խրատ տալ, խոհականութիւն, զգօնութիւն :

Վահան Ամատուհի.— Հայոց նախարարներէն մին, որ պարսից կողմէ հազարապետ, այսինքն՝ արքունի գործակալ նշանակուեցաւ Հայաստանի մէջ (432—449) :

Հազարապետութիւն.— Հազարապետի պաշտօն : Հայաստանի մէջ, Սասանեան թագաւորներու օրով, արքունի գործակալ, որ տուրքերը կը հաւաքէր եւ Պարսկաստան կը զրկէր : Բուն Պարսկաստանի մէջ՝ բարձրագոյն պաշտօնեայ, թագաւորի խորհրդական, վարչապետ :

Օշակամ.— Վաղարշապատի մօտ գիւղ մը, ուր կը թաղուէին մարտիրոսներ կամ վկաններ, այսինքն՝ քրիստոնէական հաւատքի համար նահատակուած անձեր : Օշականի մէջ թաղուած է նաեւ Մեսրոպ Մաշտոց : Այս գիւղին տէրն էր Հայոց հազարապետը՝ Վահան Ամատուհի, որ Մեսրոպի աշակերտը եղած է :

Յովսէփ Ա.— Կաթողիկոսի տեղապահ, ապա՝ կաթողիկոս ամենայն Հայոց (441—452) : Յազկերտի հրամանով տարուեցաւ Պարսկաստան եւ նահատակուեցաւ Ս. Ղեւոնդեանց հետ 454ին :

Մովսէս Խորենացի.— Հիմնգործող դարու պատմիչ : Գրած է հայոց պատմութիւն մը, սկիզբէն մինչեւ իր օրերը : Մնած է Տարօնի Խորնի կամ Խորնի գիւղը, հաւանաբար 410—412 թուականներուն : Դեռ պատանի՝ Աղեքսանդրիա կը ղրկուի բարձրագոյն

ուսում ստանալու. կը վերադառնայ Հայաստան 439-էն ետք, երբ արդէն վախճանած էին իր ուսուցիչները՝ Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ:

Խորենացիի կը վերագրուին բազմաթիւ ինքնագիր աշխատութիւններ և թարգմանութիւններ, շատերը՝ կարսուած կամ անյայտ, առ նուազն ստուգման կարօտ: Որոշապէս թարգմանած է Պիտոյից գիրքը յունարէնէ: Լեզուի վարպետ մըն է եւ բարձր մշակոյթի տէր անձ մը: Ունի կենդանի եւ առոյգ ոն, նուրբ մաշակ եւ պատշաճութեան զգացում: Օգտագործած է բազմաթիւ աղբիւրներ, հայ եւ օտար, ինչպէս նաեւ հայ ժողովրդական առասպելներ, գրոյցներ, թուելեաց եւ վիպասանական երգեր, եւայլն:

Խորենացիի մէջ զարգացած է քննական ու քննադատական ոգին: Բարեխիղճ է իբրեւ պատմիչ: Կը քննէ իր օգտագործած աղբիւրները եւ կ'ընդունի ինչ որ արժանահատ կը թուի իրեն: Իր ձգտումը եղած է գրել հայոց հաւաստի պատմութիւնը, ուր դէպքերը իբարու կը յաջորդեն ժամանակագրական կարգով: Մեր պատմիչներուն մէջ ամենէն գրագէտն է, արուեստագէտի խառնուածքով եւ լայն հայեացքով: Վերլուծող է եւ համադրող, միշտ հետամուտ՝ նշմարտութեան:

Ոմանց կարծիքով՝ Խորենացի ծնած եւ ապրած է 7րդ, նոյնիսկ 8րդ եւ 9րդ դարուն: Սակայն բանասիրութեան մէջ հիմա ընդունուած է այն կարծիքը, թէ ապրած ու գործած է 5րդ դարուն: Կը կոչուի նաեւ մեր պատմահայրը կամ քերթողահայրը:

4. Հ Ա Յ Ր Է Ն

«Գընամ, կու գընամ» կ'սուէր իմ մանչուկն, ես
աւտալու չի.
Երբ «բարով մընա» ասաց, ես աւօտ չաւօտ կենայի.
Երբ գտնէի ի գանկուն եղիք, ես հայրան ի վար մընացի.
Այլ բան չիկարցի ասել. «Ուր երթաս՝ նամբեկդ ի բարի.
«Այն նամբովն որ դուն երթաս, վարդ ու մուրտ
անջեւըդ բուսնի.
«Այն քաղաքն որ դու մտնու, Գըրդղին ձայնըն
չիհասնի.
«Այն մանիխն որ դուն նստիս, գաւաթներըդ գինով
լըցուի,
«Ծովերն այլ գինի դառնայ ու նաւերը՝ տօստօղանի»:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒԶԱԿ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Պիտի մեկնիմ, պիտի մեկնիմ» կ'ըսէր մանչուկս, ես
չէի հաւտար.
Երբ «մնաս բարով» ըսաւ, ես շուարած մնացի.
Երբ ոտնն ասպանդակն անցուց, ես գմայլած մնացի.
Սա միայն իրեն կրցայ ըսել. «Ուր երթաս, նամբադ
բարի ըլլայ.
«Այն նամբով, որ դուն երթաս՝ վարդ ու մրտենի թող
բուսնին անջեւդ.
«Այն քաղաքն, ուր դուն մտնես՝ Մահուան ձայնը թող
չհասնի.
«Այն հաւաքոյթն, ուր դուն նստիս՝ գաւաթներդ
գինիով թող լեցուին,
«Ծովերն այլ թող գինի դառնան ու նաւերը՝ բաժակ»:

Թարգմ. Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԱՇՈՒՂ.— Պարսկերէն *աշը* բառին հայացած ձեւն է աշուղ եւ կը նշանակէ սիրահար: Աշուղները ժողովրդական երգիչներ են եւ կը յիշեցնեն մեր հին գուսանները կամ Գողթան երգիչները: Անոնց պէս կը շրջէին տեղէ տեղ եւ կ'երգէին ու կը նուագէին իրենց կամ ուրիշներու յօրինած երգերը: Միջին դարուն՝ այս երգիչները կը կոչուէին տաղասաց: Աւելի ետքն է, որ աշուղ բառը սկսած է գործածուիլ տաղերգուներուն համար: Բուն աշուղները անոնք են, որ թէ՛ տաղեր կը յօրինեն, թէ՛ կ'երգեն եւ թէ կը նուագեն երաժշտական մասնաւոր գործիքներու վրայ, որոնք կը կոչուին սագ (տաւիղ), սանթուր (ֆնար) քեմանչէ (ջութակ) ևն.: Հայ աշուղական բանաստեղծութեան մեծագոյն դէմքերէն է Սայաթ - Նովա: Ապրած է ԺԸ. դարուն: Հայ աշուղներու մասին արժեքաւոր ուսումնասիրութիւն մը գրած է Գ. Ալվերդեան:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայրեն.— Հայերէն բառին կրճատուած ձեւն է: «Հայրէն սակ» կը նշանակէ երգեր յօրինել հայկական երաժշտութեամբ ու ոճով: Հայրէնները կը յիշեցնեն հին գուսանական երգերը եւ անոնց յատկանշական դրոշմը կը կրեն:

Գրեամ, կու գրեամ.— Ուրիշ օրինակի մը մէջ՝ «գընամ ու գընամ»:

Կու.— Միջնադարեան հայերէնի մէջ կը գործածուէր այս ձեւը. կը համապատասխանէ մեր կը-ին:

Ալտա չալտա (մնալ).— Միջնադարեան հայերէն. յատուկ է Ահնայ բարբառին: Կը նշանակէ ապշած, շուարած մնալ:

Կեմայի.— Ուրիշ օրինակի մը մէջ՝ «մնացի»:

Զիկարցի.— Երեւան տպագրուած «Ընտիր էջեր» ժողովածուին մէջ՝ «չի կարցի»:

Մտնու.— Ուրիշ օրինակի մէջ՝ «մտնաս»:

Գրող.— Նոյն ժողովածուին մէջ «գրող», մանրատառ գ-ով եւ ո-ով: Գրող միջնադարեան հայերէն է եւ կը նշանակէ հոգեատ

հրեշտակ՝ ըստ հայոց հեթանոսական հաւատքին: Փոխաբերաբար՝ մահ:

Այլ.— Ալ (չաղկասպ):

Տօստօղամի.— Պարսկերէն տօսփկեամի. դինիով լեցուն դաւաթ, զոր զինարբուքի ատեն կոչնականները իրարու կենաց կը խմեն վերջին պահուն:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒԶԱԿ.— Դեռ նշուած չէ, թէ ո՛ր եւ ե՛րբ ծնած է Քուչակ: Սակայն իր տաղերուն լեզուն, ոնք եւ տաղաչափութիւնը կը յայտնեն մօտիկ արձնութիւն մը Ակնայ ժողովրդական երգերուն հետ: Կ'ենթադրուի, թէ ծնունդով ակնցի է: Ապրած է ԺԶ. դարուն: Իր կեանքին վերջին շրջանը անցուցած է Վաղարշապատ գիւղը, ուր մեռած է թաղուած է 1592ին, ինչպէս ցոյց կու տայ այդ գիւղին մէջ երեւան համուած գերեզմանաբարի մը արձանագրութիւնը: Ատե՛ն մը իր գերեզմանը ուխտատեղի դարձած էր: Դեռ անլուծելի կը մնայ նաեւ Քուչակ բառին իմաստը: Ոմանք գայն կը բացատրեն թուրքերէն *Քուչուք* կամ *Քէօչէք* բառերով, բայց երկուքն ալ կասկածելի ենթադրութիւններ են միայն:

Բացառիկ տաղանդով եւ խոր գգայնութեամբ օժտուած աշուղ մըն էր Քուչակ: Գրած է խրատական, պանդուխտի եւ սիրային երգեր: Իրբեւ սիրոյ երգիչ՝ կը մնայ անգերագանցելի: Գրեթէ իր բոլոր տաղերը կազմուած են անջատ բառակներէ: Կը թուի, թէ ազդուած է Հաֆըզ, Սատրի, Օմար Խայեամ պարսիկ բանաստեղծներէն: Պատկերաւոր արտայայտութեան անմրցելի վարպետ մըն է Քուչակ: Իր լեզուն խառն է օտար բառերով եւ կը յիշեցնէ միջնադարեան հայերէնը: «Քուչակեան» կոչուած տաղերը մէկ ժամանակի եւ մէկ հեղինակի ստեղծագործութիւն չեն համարուիր. անոնցմէ ոմանք կը վերագրուին ուրիշ աշուղներու եւ անանուն վերամշակողներու:

Գերման բանաստեղծ Հանս Պեթկէ «հայ սոխակը» կոչած է Քուչակը, որուն սիրային տաղերուն գերմաներէն թարգմանութիւնը հրատարակեց 1924ին: Ֆրանսացի գրագետ մը, Էտյեն Ֆա-

գի բազմատեսիլ Գուշակը Օմար հայեամի հետ, աւելի բարձրաբժեք գտած է հայ աշուղը իր գգացման խորութեամբ, շերտութեամբ, պատկերներու նոխրութեամբ եւ ինքնատուրութեամբ:

Գուշակի տաղերէն ոմանք քարգմանուած են ֆրանսերէնի, անգլերէնի, ռուսերէնի, գերմաներէնի, յունարէնի եւ տամբարֆերէնի:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Արիստակէս Վրդ. Տէվիկանց (Տեւիկանց) առաջին անգամ հրատարակեց Գուշակի տաղերէն մաս մը «Հայերգ» անունին տակ: Կարապետ Կոստանեանց եւս նմոյշներ հրատարակած է Գուշակեան տաղերէն իր «Միջնադարեան հայ տաղերու ժողովածու»ներուն մէջ: Արշակ Զօպանեան 1902ին լոյս ընծայեց իր հաւաքած Գուշակեան տաղաշարքերը «Նահապետ Գուշակի դիւանը» ընդհ. խորագրին տակ, իսկ 1907ին հրատարակեց Les Trouvères Arméniens ֆրանսերէն հատորը, ուր զետեղուած են 120ի չափ Գուշակեան տաղեր եւ այլ հին ու նոր հայ աշուղներու զեղեցկագոյն էջերը, ֆրանսերէն թարգմանութեամբ: 1923ին լոյս տեսաւ նոյն հեղինակին La Roseraie d'Arménie եռահատոր ստուար գործը, ուր նոյնպէս թարգմանուած են Գուշակի եւ այլ աշուղներու տաղերէն զանազան նմոյշներ: Վերջապէս, 1940ին Փարիզի մէջ հրատարակուեցաւ Գուշակի տաղերուն լիակատար ժողովածուն, քննական ուսումնասիրութեամբ մը եւ ծանօթութիւններով, դարձեալ Արշակ Զօպանեանի խմբարութեամբ: Մեր տաղիկը անուած է այդ ժողովածուէն:

5. Լ Ե Չ Ո Ւ Ն

Ա՛խ՝ լեզուն, լեզուն. լեզուն որ չըլլի, մարդ ընչի՞ նման կըլի: Մէկ աղբի պահողը, իրար հետ միացնողը լեզուն ա ու հաւատը: Լեզուդ փոխի՛ր, հաւատդ ուրացի՛ր, էլ ընչո՞վ կարես ասիլ թէ ո՞ր աղբիցն ես: Ի՛նչ քաղցր, պատուական կերակուր էլ տաս երեխին, էլի իր մօր կաթը նրա համար շաքարից էլ ա անուշ, մեղրից էլ: Մօր կաթն էլ որ ծախենք, առնող չի ըլիլ: Մեր աչքը հանենք ուրիշին տանք, ուրիշը կարելի՞ ա դնել տեղը: Մեր օրօրոցի վրայ մեր լեզուով մեզ նանիկ ասեցին. էն էլա մեր միտքը չի՞ պէտք է ընկնի: Ասենք՝ նոր ապրանք շատ ես առել, հինը պէտք է դէ՞ն ամած: Էն վայրենի աղբերն էլ իրանց սոսո լեզուն աշխարհի հետ չեն փոխիլ: Հօ լսել ես շատ անգամ մուկիկի ձէն. ասա՛, քո սազն ու բայաթի՞ն ա քեզ դիւր գալիս, թէ էն: Էնպէս մարդ կայ՝ տասը, տասներհինգ լեզու դիտի, ամա նա իր լեզուն միշտ ամենիցը լաւ աչի, իր աղբի հետ խօսալիս՝ ամօթ ա համարում կա՛մ ուրիշ լեզուով իր միտքն ասի, կա՛մ ուրիշ բառ հետը խառնի: Խառնի՛ քո սիրական խաչի հետ ձուկը, շաքար, կանֆէտ, չամիչ, չիր, խիզլիլալայ, տես ի՛նչ համ կունենայ:

Աչքիս լիս, մի՛ մտածիր թէ լսողն ի՛նչ կասի: Իսկ
 զիտուն, լուսաւորեալ մարդը նա է, որ ամէն լեզու քա-
 նի կարայ, խոսակ խօսայ: Դու քո լեզուն որ խոսակ
 խօսաս, ի՞նչ միտս ունի. հէնց զիտում ես, խեղդ ձե-
 ուցող կառնեն, թէ սովորած իմաստութիւնդ ջուրը կը
 թափի, կամ թէ չէ տէրութեան սիրտն ես ուզում չա-
 հիլ: Բարեխնամ տէրութիւնը ե՞րբ կուզի, որ մարդ
 իրան լեզուն կտրի, իր ազգիցը հեռանայ: Բաս էլ ո՞ւր
 են էսքան վարժատուն շինում, վարժապետ պահում,
 աստիճան, պատիւ տալիս: Ճրանցող, նեմէց, ինզլիկ
 որ քո լեզուն սիրում, գովում են, քանի՞ պատիկ դու
 էլ պէտք է սիրես ու գովես:

Քեզանից չեմ նեղանում, աչքի՛ լոյս, մեր բախտի-
 ցը ժամանակն էնպէս ծոռել էր մինչեւ հիմա, որ
 մարդ իր գլուխը չէր կարում պահիլ, ո՞ւր մնայ լեզուի
 դարդը քաշիլ: Էս ա պատճառը, որ մեր նոր լեզուի կէ-
 սը թուրքի ու պարսից բառ ա: Բայց սրա դեղն էլ հեշտ
 ա, քիչ քիչ կարելի ա խոսակել, երբ որ աղբը ուտում
 առնի ու իր լեզուի բառերը քիչ քիչ հասկանայ: Էս էլ
 հերիք ա, որ թուրքի լեզուն, որ իրանք՝ թուրքերը չեն
 գրում, միայն խօսում են, մեղանից ո՞րքան բռի են
 ու կոպիտ, բայց էլի էնքան ա նրանց լեզուի համն ըն-
 կել մեր ազգի բերանը, որ խաղ, հեքիաթ, առակ թուր-
 քերէն են ասում, իրանց լեզուն թողում. պատճա՞ռ,
 չունքի սովորութիւն ա ընկել: Ազգին անհաւատ են
 կանչում, լեզուն սիրում. զարմանալու չի՞:

Ձե՛զ եմ ասում ձե՛զ՝ հայոց նորահաս երիտա-
 սարդք, ձեր անունին մեռնեմ, ձեր արեւին դուրբան.
 տասը լեզու սովորեցէք, ձեր լեզուն, ձեր հաւատը դա-
 յիմ բռնեցէք: Մէկ զարդակ լեզուն ի՞նչ ա, որ մարդ
 չկարենայ սովորիլ: Բաս չէ՞ք ուզիլ, որ դուք էլ գըր-
 քեր գրէք, ազգի միջումն անուն թողաք, ձեր գրքերն
 էլ օտար ազգեր թարգմանեն, ձեր անունը յաւիտեանս

յաւիտենից մնայ անմահ: Ի՛նչ կուզէ Փրանցուզերէն,
 նեմէցերէն գիտենանք, մենք չենք կարող էնպէս բան
 գրիլ, որ նրանց միջումն անուն ունենայ, չունքի նրանց
 միտքն, նրանց սիրտն ուրիշ ա, մերն ուրիշ. մէկ էլ,
 որ նրանց միջումն էնքան գրող կան, որ ո՛չ թիւ կայ,
 ո՛չ հասար: Բաս ձեր սիրտը չի՞ ուզիլ, որ դուք էլ ոտա-
 նաւոր գրէք, ձեր միտքը, ձեր խորհուրդը յայտնէք,
 որ այլազգք իմանան, թէ մեր միջումն էլ ա էլել երե-
 ւելի գրող ու մեր լեզուն դհա աւելի սիրեն: Աստուած
 կեանք տայ էն ծնողացը, որի որդիքը ինձ մօտ են:
 Նրանց առաջին խնդիրն միշտ էն ա էլել, որ նրանց որ-
 դիքը լաւ հայերէն գիտենան: Գերեզմանն էլ, որ
 մտնիմ, նրանց էս սուրբ խօսքը մտքիցս չի դնայ:

Խ. ԱՌՈՎԷՍԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կըլի.— Կ'ըլլայ: Արովեան իր գիրքը գրած է Քանաքեռի
 բարբառով: Այս իրողութեան պէտք է վերագրել լեզուական, քե-
 րականական եւ ուղղագրական զարտուղութիւնները, որոնք նկա-
 տելի են իր գործին մէջ: Առանց ապաթարցի գրուած են նաեւ կու-
 նենայի, կասի եւն.:

Նախիկ ասիլ.— Օրօր ըսել երգելով՝ մանուկը քնացնելու հա-
 մար:

Էլա.— Գոնէ:

Դէն ամեյլ.— Մէկ կողմ ձգել, մէկդի նետել:

Սոպո.— Կոպիտ, անտաշ, անմշակ:

Բայաթի.— Արեւելեան երաժշտութեան յատուկ տխուր եղա-
 նակ մը. բայաթի գցել՝ բարձր ձայնով ողբալ:

Դիբ գալ.— Դիւր գալ, հաճելի ըլլալ:

Աշել.— Տեանել, նայել, սպասել. այստեղ կը նշանակէ համարել. լաւ աշել՝ գերազատել:

Խաշ.— Կերակուրի տեսակ մը, որ կը պարտատուի կենդանիներու ոտքերէն, գլուխէն եւ փորտալեզէն: Մէկուն խաշը եփել՝ ասացուածք մըն է, կը նշանակէ ծեծել:

Կանփէտ.— Շաքար, շաքարեղէն:

Ձիբ.— Չորցուած միրգ. տանձի, խնձորի, ծիրանի, դեղձի, սալորի չիբ: Ձիբ ընել՝ ժողովրդական ասացուածք մըն է, կը նշանակէ զրամբ ուտել, վատնել:

Խիգիլայայ.— Ձկնկիթ, խաւիար (ըստ ոմանց՝ կարմրախայտ):

Լիս.— լոյս: Բնագրին մէջ այս բառը գործածուած է հրեք ձեւերով՝ լոյս, լուս, եւ լիս:

Կարայ.— Կրնայ:

Իստակ.— Յստակ, որոշ, մաքուր: Իստակել՝ յստակել

Բաս.— Հապա:

Նեմէց.— Հին ատեն այս անունով կը ճանչցուէին գերմանացիները:

Մուռել.— Փոխուել, ուղիղ ճամբէն շեղել, ծուռ երթալ:

Բռի.— Կոպիտ, անտաշ, անկիրթ, կոշտ. փոխարեքարար՝ անհարթ, դժուարագնաց. բռի ճանապարհ՝ անհարթ ճամբայ:

Չունքի.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ որովհետեւ, վասն զի:

Ղայիմ բռնել.— Հաստատ, ամուր պահել:

Ալլագգ.— Ուրիշ ազգի պատկանող. այս անունը կը տրուի մասնաւորաբար թուրքերուն: Կը նշանակէ նաեւ ուրիշ տեսակ, ուրիշ կերպ:

«Ինձ մօտ».— Այս խօսքով Աբովեան կ'ակնարկէ իր տան մէջ հիմնած մասնաւոր վարժարանին, ուր կ'ուսանէին 10-14 տարեկան հայ եւ օտար աշակերտներ, թիւով 25 հոգի:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎԵԱՆ (1809-1848).— Ըստ նորագոյն հետազոտութիւններու՝ ծնած է 1809ին, Քանաքեռ գիւղը, Երեսնի մօտ: Տաք տարեկանին կը տարուի էջմիածին, ուր կը մնայ հինգ տա-

րի: 1824ին կը մտնէ Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցը, որ նոյն տարին բացուած էր: 1829ին Քարգաննի պաշտօնով կ'ընկերանայ Դարպատի համալսարանի ուսուցիչներէն Ֆրիդրիխ Պարրոտի, որ Երեսնան եկած էր Արարատի գագաթը բարձրանալու համար: Յաջորդ տարին Պարրոտի միջամտութեամբ կը մտնէ Դարպատի համալսարանը: 1836ին կը վերադառնայ հայրենիք եւ կը նշանակուի Թիֆլիսի գաւառական ուսումնարանի փոխ տնօրէն: 1843ին կը փոխադրուի Երեսնան, իբրեւ տնօրէն տեղւոյն պետական գիւմնազիտին: 1848 Ապրիլ 2ին կը մեկնի տունէն եւ այլեւ չի վերադառնար: Իր մահուան պարագաները մինչեւ հիմա կը մնան անյայտ:

Գլխաւոր երկերը.— «Տաղեր», «Պարապ վախտի խաղալիք», «Հագարփեշէն», «Պատմութիւն Տիգրանի», «Ամերիկու լուս քցիլը», «Նախաշաւիդ», «Աղասու խաղը», «Դորպատեան յիշատակարան», «Առաջին սէրը» (վիպակ), «Թուրքի աղջիկ» (վիպակ), «Ովսաննա» (վիպակ), «Տեղորար» (երգայտաղ մէկ արար), «Վէրք Հայաստանի, ոչր հայրենասիրի» (վէպ):

Արովեան սկսած է գրել նախ գրաբար ոտանաւորներ: Մասնակի Քարգաննութիւններ բրած է Կէօթէն, Շիլլերէն, Ժ. Ժ. Ռուսոյէն եւ Հոմերոսի «Իլիական»էն: Բացի իր մայրենի լեզուէն՝ հմուտ էր գերմաներէնի եւ ռուսերէնի. լաւ գիտէր նաեւ ֆրանսերէն, քաթարերէն եւ պարսկերէն: Հիմնադիրն է արեւելահայ գրականութեան: Հալածուած եւ ուրացուած իր ժամանակակիցներէն, չէ կրցած լիովին արժեցնել իր բացառիկ կարողութիւնները:

Իր գլուխ գործոցն է «Վէրք Հայաստանին», որուն մէջ ի յայտ կու գան արուեստագետի իր հարուստ խառնուածքն ու նուրբ գազանութիւնը: Այս գործը, ներշնչուած՝ ազգային անտագրութեան իտեալէն, դիւցազնաշունչ պատմում մըն է եւ կը համարուի մեր դիւցազներգական գրականութեան լաւագոյն նմոյշներէն մէկը: Վէպին հերոսը՝ Աղասի, խտացումն է հայ ժողովուրդի բարձր առաքինութիւններուն:

Արովեան լայն չափով կու տայ բարք, կենցաղ, ժողովրդական տիպարներ եւ հայրենի բնութիւն: Պարզ իրականութիւնները կը վերածէ ողբերգական, երբեմն դիւցազնական վիճակներու: Իր

ոճը, արեւելածու եւ հայադրոշմ, հազարդակամ է առանց հոնտո-
րակամ ըլլալու: Հայրեմասիական ջերմ շունչը կենդանի ու բա-
րախում կը գարձնէ «Վէրք Հայաստանի»ն, հակառակ իր երկար ու
միօրինակ ցկարագրութիւններուն եւ կարգ մը ուրիշ քերութիւն-
ներու:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Այս կտորը առնը-
ւած է «Վէրք Հայաստանի» գիրքէն (Բ. զլուխ, Գ. հատուած):
Տարբերութիւններ կան թիֆլիս (1908) եւ Երեւան (1939) տպա-
գրուած օրինակներուն մէջ: Վերջինը աւելի լիակատար է եւ ա-
ւելի հաւատարիմ սկզբնագրին:

«Վէրք Հայաստանի»ն գրուած է 1840ին, թիֆլիս. առաջին
անգամ հրատարակուած է հեղինակին մահէն տասը տարի ետք,
1858ին, Ներսիսեան դպրոցի տպարանին մէջ, թիֆլիս:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սիտա է գրել սպան-
նութիւն, սպաննիչ, սպաննումն, երկու ց-ով: Արմատը
սպան է, բարդութեան կամ անանցումի ատեն արմատը
կը մնայ անփոփոխ: Գրաբարի մէջ բայը սպանանել է,
աշխարհաբարի մէջ՝ սպաննել. ց-երուն մէջտեղի այբը
կը ջնջուի եւ երկու ց-երը կը միանան իրարու: Կան,
որ կը գրեն սպանել, մէկ ց-ով:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Հայ լեզուն Հայրեմիֆին եւ
Սփիւռֆի մէջ:

6. ԱՇՈՒՂ ՄՈՒՇՕ

Երթանք, Թոռնի՛կ, մեր աւերակ Աստուածածնայ
վանքը, որուն տաճարը միայն ողջ մնացած է. ազբիւր
մը կը բխի տաճարին հիման տակէն, եւ աղբիւրին մօտ
հաստարուն ուռենի մը տնկուած է: Աւանդաբար կ'ը-
սեն, թէ այդ տեղ անյիշատակ գերեզման մը կայ
առանց խաչքարի, եւ այդ գերեզմանը աշուղ Մուշու-
յինն է:

Աշուղները աշխարհիս վրայ աննշան մարդիկ են,
ո՞վ պիտի անոնց հողին հողայ, կամ յիշատակը պատ-
ուէ, խաչքար մը տնկէ
անոնց գերեզմանին վը-
րայ: Բայց երջանիկ է
աշուղ Մուշուն, որովհե-
տեւ իր գերեզմանաքարը
Աստուածածնայ փոքրիկ
տաճարն է, որուն հո-
վանինն տակ կը հանգչի
արդար հողի Մուշուն:

Կան աշուղներ, որ
աւելի բարոյական խը-
րատներ ունին եւ գեղե-
ցիկ բանաստեղծական
գովասանքներ կը յօրի-
նեն սուրբերուն վրայ:
Մեր աշուղ Մուշուն այս կարգէն էր: Յիսուս պատուի-
րեց առաքելոց, որ ցուպ եւ մախաղ չառնեն ճամբորդե-
լու ատեն. աշուղները ճիշդ կը պահեն այս պատուէրը.
անտուն, անընչասէր, թափառաշրջիկ մարդիկ են: Մի-
այն սազ մը ունին, կը նետեն թելերնուն եւ կը շրջին
գիւղէ գիւղ. ուր որ հարսնիք կամ հողեճաշ ըլլայ, ան-
հրաւէր, ազատ կերպով կ'երթան: Գիտեն պարագային
յարմար ուրախական կամ ողբական երգեր ու խաղեր
կանչել:

Ձմեռ ժամանակ իրենց համար շատ նպաստաւոր է,
երբ գիւղացիք դաշտային աշխատութենէ կը դադրին,
տաք գոմերը կը քաշուին. մանաւանդ երբ լսեն, թէ
աշուղ է եկեր գեղը, ամէն տեղէ կու գան, կը հա-
ւաքուին: Երգահան աշուղը կը սկսի իր խաղն ու հեք-
իաթը: Տեսնես, Թոռնի՛կ, ի՞նչ զմայլանքով մտիկ կ'ը-
նէ մեր անպիր ու պարզամիտ ժողովուրդը. անոր հա-

մար աշուղը տիրացուէն շատ գերազանց է, վարդապետի քարոզէն աւելի հեքիաթն անոյշ է:

Մեր Մուշոյի մասին գուարձալի բան մը կը պատմեն: Լսելով, որ մօտակայ գեղը հարսնիք կայ, գիշերանց այնտեղ կ'երթայ. եղանակը ձմեռ է, սաստիկ ալ ձիւն կու գայ: Ճանապարհին խուժք մը գայլեր զինք կը պաշարեն: Մուշոն ճարպիկ էր, գայլերը խաբելու կերպը լաւ գիտէր. իսկոյն մէջկապը կը քակէ եւ ծայրը գետին կը ձգէ. գայլերը կը սկսին ծայրին հետ խաղալ, աշուղն ալ միւս կողմէ իր քեմաքը կը վարնէ:

Կը թուի, թէ Մուշոն փորձով գիտէր, որ գազաններն ալ ահանջ եւ ճաշակ ունին երաժշտութեան: Այսպէս՝ սիրտը դող, աշուղ Մուշոն կ'երթայ կը հասնի մեծ ծառի մը մօտ, որ գեղէն քիչ հեռու էր. իսկոյն ծառին վրայ կ'ելլէ եւ կը շարունակէ գայլերու սիրած եղանակը նուազել. գայլերը ծառին բոլորտիքը շարուելով կը նստին, մտիկ կ'ընեն: Գեղի հարսնեւորները քեմաքի ձայնն առնելով կը հասկնան, որ Մուշոն է եկողը, դուրս կ'ելլեն դիմաւորելու, խեղճ գայլերուն նուազահանդէսը հարաւ կ'ըլլայ: Մուշոն կ'ազատի եւ կը մտնէ հարսնետուն, կը սկսի նոյն քաղցր եղանակը նուազել:

Աշուղ Մուշոն գայլերը սղոքելով կրթեց, որ մարդ չուտեն, որ իրենց բաժին կերակուրը միայն ոչխարն է: Ինձ կը թուի, թէ Մուշոյի միտքն այն էր, որ գայլերը կրթելէ ետք, կ'ուզէր զիւզացեաց բրտութիւնն ալ կըրթել, որպէսզի իրարու միտ չուտեն, ո՛չ թէ անոր համար, որ արենակից եղբայր են, այլ առաւել Յիսուսի պատուէրին համար, որուն համաձայն բոլոր մարդիկ եղբայր են իրարու:

Մուշոն միայն զիւզական ժողովուրդին աշուղն էր. ան չէր սիրեր երբեք քաղաք երթալ. կը սիրէր զիւզերը, դաշտերը, լեռները, ծաղիկները, կարկաչահոտ

աղբիւրներու ջուրերը: Վերջապէս շատ կը սիրէր Արարչին ձեռքով ստեղծուած բնութիւնը: Անոր համար երբեմն գեղէն աներեւոյթ կ'ըլլար: Իր սիրական ընկերը սազն էր, կ'առնէր զայն եւ կ'երթար ման կու գար դաշտային ու լեռնային վայրեր:

Մեր գեղացի աշուղ Մուշոն շատ մեծ անուն ունէր, իր սաղին ու քեմաքին պէս իր ձայնն ալ քաղցր ու սաղ-գեցիկ էր, բնաւորութեամբ ուրախ, գուարթամիտ մարդ էր: Խոր ու ջերմեռանդ հաւատք ունէր գէպի սուրբերը, ամէն տարի ուխտի կ'երթար Մշոյ Սուրբ Կարապետին եւ սաղը անոր գերեզմանին վրայ գնելով կ'աղօթէր. «Ո՛վ մուրատատուր Սուրբ Կարապետ, դուն որ քրիստոսի քաւոր եղար, քու ծառայ Մուշոյին երգելու շնորհ տուր»:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մախաղ.— Տոպրակ, ընդհանրապէս բարակ կաշիէ շինուած, որուն մէջ ճամբորդները ուտելիք եւ այլ անհրաժեշտ իրեղէններ կը դնեն:

Անընչասէր.— Ինչք, դոյք, ստացուածք չսիրող. կազմուած է ինչք եւ սէր բաւերէն եւ ան մասնիկէն: Ինչքը բարդուած ատեն կը կորսնցնէ քն, որ արմատական չէ, իսկ ինչ կը վերածուի քն: Նոյն ձեւով կազմուած է ընչաքաղց բառը, որ հականիչն է անընչասէրին:

Հոգեմաշ.— Կամ հոգեհաց. հոգիի ճաշ, հոգիի հաց, զոր ննջեցեալին տէրերը թաղումէն ետք կու տան յուղարկաւորներուն եւ աղքատներուն: Այս սովորութիւնը վերցած է հիմա:

Խաղ կամչել.— Կամ խաղ ըսել, բարձր ձայնով երգել: Խաղ կապել՝ երգ յօրինել:

Երգահամ.— Երգ հանող, յօրինող, եղանակ հնարող: Աշուղ-

ները նաև երգահան են, իրենց շարադրած ոտանաւորներուն եղանակը իրենք կը յօրինեն:

Անգիր.— Գիր շունեցող. այստեղ գործածուած է գիր չճանչցող, անգրաճանաչ, անգրագէտ իմաստով:

Մէջկապ.— Մէջքի կապ, դօտի:

Հարամ ըլլալ.— Ժողովրդական բացատրութիւն մը. քիթէն բերնէն զալ: Հարամ արարերէն բառ մըն է, որ կը նշանակէ պիղծ, անսուրբ, բան մը՝ որուն վրայ կրօնական արգելք դրուած է:

Ողոճել.— Բարկութիւնը իջեցնել, սիրտը առնել, համոզել, աղաչել:

Մուրատուար.— Մուրատը փափաքը, ուխտը կատարող. այս մակդիրը կը տրուի մասնաւորապէս Մշոյ Ս. Կարապետին, որուն կ'ըսեն նաև «Մշու Սուլթան» կամ «Սուլթան Ս. Կարապետ»:

Բաւոր.— Կնքահայր:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ (1821—1907).— Բուն անունով՝ Մկրտիչ Խրիմեան, վանահայր վարագայ վանքին, առաջնորդ վանի եւ Տարօնի, պատրիարք Պոլսոյ եւ կաթողիկոս ամենայն հայոց (1892—1907): Ծնած է վան՝ 1821 Ապրիլ 4ին: 1847ին ուսուցչական պաշտօն կը վարէ Պալիս: 1854ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Աղքամարի մէջ: 1862ին առաջնորդ կ'ընտրուի Տարօնի: «Հայրիկ» մակդիրը իրեն տուած է Մուշի հայութիւնը, իբրև արտայայտութիւն երայտագիտութեան եւ սրտագին գորովանքի: 1868ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Գեորգ Դ. կաթողիկոսէն, յաջորդ տարին Պոլսոյ պատրիարք կ'ընտրուի (1869—1873): 1878ին Եւրոպա կ'երթայ իբրև նախագահ Պերլինի վեհաժողովին հայ պատուիրակութեան, առանց սակայն երոպական որեւէ լեզու գիտնալու: 1879ին կը նշանակուի առաջնորդ վանի, ուր կը հիմնէ տպագրական մամուլ: 1885ին կը վերադառնայ Պոլիս: 1890ին երուսաղէմ կ'ախարհուի քաղաքական պատճառներով: 1892 Մայիս 5ին կ'ընտրուի ամենայն հայոց կաթողիկոս: Կը վախճանի էջմիածին, 1907 Նոյեմբեր 11ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Հրաւիրակ Արարատեան» եւ «Հրաւիրակ երկրին Աւետեաց» (երկուքն ալ գրաբար եւ հայկական չա-

փով), «Մարգարիտ արքայութեան երկնից», «Ժամանակ եւ խորհուրդ իւր», «Վանգոյժ», «Հայգոյժ», «Իրախոյ ընտանիք», «Սիրաք եւ Սամուել», «Պապիկ եւ Թռռնիկ»: Հրատարակած է նաև «Արծուի վասպուրականի» հանդէսը:

Խրիմեան առջին մշակներէն է գաւառական գրականութեան: Իր գործերը, բարոյախօսական եւ հայրենագիտական բովանդակութիւն ունին առհասարակ: Բոլորին մէջ ալ սիրապետող է ժողովուրդը կրթելու հիմնական ձգտումը եւ քաղաքական բարեխառնութիւնը: Լեզուն խառն է գրաբարի եւ գաւառի յատուկ հարկանքով, քառերով ու ասոյթներով: Ոնց պարզ է եւ ինքնատիպ: Զինք վարող ժողովուրդին օգտակար ըլլալու մտահոգութիւնն է միշտ: Հայ ոգիի յատկանշական գիծերը կան իր անձին ու գործին մէջ: Իր խառնուածքին ինքնայատուկ դրոշմը աւագ տեղ մը կ'ապահովէ իրեն մեր գրականութեան եւ հանրային կեանքի պատմութեան մէջ:

Խրիմեան կը վայելէ արդար եւ ամուր համբաւ մը, իբրև ժողովրդանուէր գործիչ եւ քաջ հովիւ:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր կտորը առնուած է Խրիմեանի «Պապիկ եւ Թռռնիկ» հատորէն, որ հայրենասիրական գործ մըն է, գրուած Երուսաղէմ եւ լոյս տեսած է՝ Եջմիածին, Մայր Աթոռի տպարանէն, 1894ին: Այդ գործին մէջ գրագէտ կաթողիկոսը ի յայտ կու գայ իր անձնաւորութեան ու կոչումին ամենէն կարկառուն շնորհներովը: Պապիկն է, որ իր Թռռնիկին կը պատմէ ամէն ինչ որ կապ ունի հայրենիքին ու ժողովուրդին հետ, ընտանեկան կեանքին, տուն ու կաջքին հետ, եկեղեցիին ու դպրոցին հետ, Հայ կենցաղին ու աւանդութիւններուն հետ, կրօնական ծէսերուն, սովորութիւններուն ու սօսերուն հետ:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Հայ լեզուի մէջ օգիրով վերջացող բառ չկայ: Օ ձայնը հանելու համար բառերուն ծայրը կը դրուի ոյ. օրինակ՝ յետոյ, անգոյ, երեկոյ, հանոյ եւն.: Իսկ ո գիրով կը վերջանան միայն

այո եւ քո բառերը, ինչպէս նաեւ ուշանել մասնիկով
անցողական բայերուն հրամայականները. օրինակ՝ կե-
ցո, մատո եւն. : Այս կանոնին համաձայն, սխալ է գրել
Մուշօ, Գարօ, Կարօ : Բայց, նուիրագործուած սովոր-
ութիւն մը յարգած ըլլալու համար, կը շարունակենք
գրել Մուշօ, Գարօ, Կարօ, որոնք սեռականի մէջ կ'ըլ-
լան սակայն Մուշոյի, Գարոյի, Կարոյի :

ՇԱՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆ.— Երգահանդէս մը կամ նուա-
գահանդէս մը :

7. ԼՈՒՍՆԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆԱՑ ԶԱՅՈՑ

Ա՛յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր,
Զոր առաջնորդ գիշերուան դըրաւ յերկինս ինքն Տէր.
Կոյր մթութեան ա՛ջ անփակ, սրտիս ալ դու աջ կու
տաս,

Երբ շողշողուն շփայով կախուած շարժիս իմ վըրաս :
Քու թելն երկնից արծաթէն հիւսած, պատրոյզդ ալ՝
ոսկի,

Ադամանդէ կայծակներ՝ սքփոես աստղերըդ չորս դի-
տի մեղրի նըման կաթ մի ամանէդ յիս թափած
Կու խաղաղէ կիրքերս, զինչ ալիք լընիս հանդարտած :
Ո՛հ, ո՛նց պայծառ էիր դուն, կենացդ երկրորդ
գիշերին,

Երբ նոր քաշուած Աստուծոյ նախարակէն ընդ երկին.
Ո՛հ, ո՛նց փայլուն էր քո լոյսն, երբ առաջին այն անգամ
Գիշերագուարն պլպուլիկըն ձրգեց ձայն երկնահամ.

Շունչը պայծառ քեզ նըման հովտէ հովիտ կու խաղայր,
Հեզիկ հովով թունդ ելած մաքուր առուակը հեւայր.
Զըկար ականջ հողեղէն, որ գայն լըսէր ու փառք տար,
Միայն հրեշտակք լըսէին եւ շարժէին ըզքեզ վար :

Ու դուն լըռիկ չափեցիր անամպ երկնից կէս-բոլոր,
Ծով ու ցամփի վարագոյր բացիր, ներքեւ մըտար խոր ;
Երբ արեգակը կու գար հրեղէն ոտով, յօգս ի վագ,
Արշալոյսի ցօղ սքփոէր եւ առաւօտն հըրամագ :
Կացի՛ր, արե՛ւ, յետ կացիր մ'ելներ երկինքդ կապոյտ,
Թո՛ղ լուսնեկիդ ի մտն գալ դեռ ի մէջ թուխ ամպերուդ :
Կա՛ց, կա՛ց, լուսնակ դու առաջ, լեռնէ ի լեռ,
սարէ ի սար,

Մէջ ձորերուս, խորերուս անցիր յուշիկ, հաւասար.
Հետ քեզ ունիմ ես գանգատ, քեզ Նահապետն ունի բան,
Սիրտն երկուք է նեղքուած, ու ցաւերն, ո՛հ, գանգան :
Պայծա՛ն լուսնակ, մի՛ փախչիր՝ թէ սրտմութեան
լըսես ձայն,
Ցաւած սրտի մխիթարանք ես դու կանգնել երկինքն
այն.

Ման գաս երկիրն Եդեմայ, բայց ոչ ի հինն այն գիշեր,
Երբ երջանիկ էր դեռ մարդ, լոկ սէր ու կեանք կը
յիշէր :

Հերմակ նահանջըդ յայնժամ տաք էր ջրերուն ու
ծաղկանց,

Ուր որ կաթէր քու շաղիկ, կենդանութիւն էր անանց...
Դարձիր նայէ հիւմ'ի վար, նայէ ի փէշ սարերուս,
Նայէ ի տափ տանաքիս եւ ի հողրանք գեղերուս...
Ա՛խ, գերեզմանքն են հայոց, որ ոչ եւս են յաշխարհի,
Մաշած նշխարք մեր հարանց՝ թաղուած ի խոր
խաւարի...

Հ. ՂԵՒՈՂԻ ԱԼԻՇԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Մեր հին «գարութիւն» բառը այժմ փո-
խարհուած է «գրականութիւն» բառով : Գարութիւնը կազմը-
ւած է պարսկերէն *գիր* բառէն, որ կը նշանակէ գրագիր,
այսինքն գիր գրող : Համաձայն հին այս բարբառին՝ ամէն գիր

գրոյ գրագետ էր, իսկ ամէն գրուած բան գրականութիւն: Ժամանակի ընթացքին փոխուեցան բառին իմաստն ու տարողութիւնը: Այսօր կան բազմաթիւ սահմանումներ: Ոմանց կարծիքով՝ գրականութիւնը ամբողջութիւնն է մարդկային մտքի ստեղծագործութեանց: Ուրիշներ գրականութիւն կը կոչեն մարդկային մտքի, կամքի եւ գգացումի գրաւոր արտայայտութիւնը:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լապտեր.— Գեղեցիկ փոխարեութեամբ մը Ալիշան Աստուծոյ կողմէ վառուած «լապտեր» կը կոչէ լուսինը: Նոյնքան պատկերալից են «գիշերուան առաջնորդ», «մթութեան անփակ աչք» վերադիրները: Ամբողջ քերթուածը լեցուն է այսպիսի ինքնատիպ փոխարեութիւններով:

Կայծակ.— Պատկերաւոր բացատրութեամբ մը աստղերը կը նմանցունին աղամանդէ կայծակներու:

Կաթ մի.— Կաթիլ մը, պուտ մը (ճառագայթ):

Աման.— Փոխարեբարձ լուսին սկաւառակը:

Յիւ.— Իմ մէջս. յ նախդիր է:

Զինչ.— Ինչպէս, իրրեւ, գերզ, նման:

Ո՛նց.— Ի՞նչպէս (զարմացական). Ի՞նչպէս (հարցական). ո՛րքան:

Կենացդ.— Կեանքիդ. «կենացդ երկրորդ գիշերին» բացատրութիւն մըն է, որ կը նշանակէ լուսնի ծագման յաջորդ գիշերը: Լուսնական ամիսը 29 ու կէս օր է. այդ ժամանակամիջոցին լուսինը կը բարձրէ չորս շրջաններ, որոնք կը կոչուին նոր լուսին, առաջին քառորդ, լրումն լուսնի կամ լիալուսին եւ վերջին քառորդ:

Ճախարակ.— Անուաւոր գործիք մը, որ իր առանցքին վրայ դառնալով շարժման մէջ կը ղնէ իրեն կապուած ուրիշ անիւներ: Ատաղճագործի յաղուկ անուաւոր գործիք: Գուրգ: «Աստուծոյ ճախարակէն քաշուած» պատկերաւոր բացատրութիւն մըն է եւ կը նշանակէ Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած:

Ընդ երկին.— Դէպի երկինք, երկինքին մէջ:

Կէս բոլոր.— Կէս բոլորակ, կէս շրջան:

Խոր.— Գոյականաբար՝ խորխորատ, անդունդ:

Յօդս ի վազ.— Օգին մէջէն վազելով:

Նահապետ.— Ալիշանի գրական ծածկանունն է. բառական առումով կը նշանակէ տոհմի մը պետը, տոհմապետ, ցեղապետ: Եղեմ.— Դրախտ. ազգային աւանդութեան մը համաձայն՝ դրախտը կը գտնուէր Հայաստանի մէջ, Եղեմայ երկիր բացատրութիւնը ակնարկութիւն մըն է այդ աւանդութեան եւ փոխաբերաբար կը նշանակէ Հայաստան:

Անանց.— Անցք, վերջ չունեցող, չմարող:

Հիմ'.— Հիմա. ա-ը ջնջուած եւ ապաթարցով փոխարինուած է վանկ մը շահելու համար:

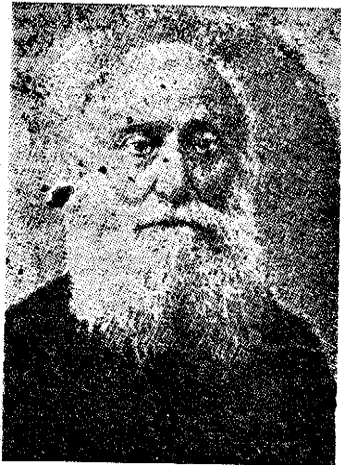
Տափ.— Տափարակ տեղ, գետին:

Հոգրամի.— Գերեզման, գերեզմանատուն, կ'ըսուի նաեւ հող-վարք, հողվարք: Նոյն ձևով կազմուած է հողվէրք բառը, այսինքն այն հողը, զոր ննջեցեալին տէրը երեք անգամ ափով կը նետէ գերեզմանին մէջ դրուած դագաղին վրայ:

Հարանց.— Հայրերու. գրաբար հարք (հայրեր) բառին սեռական հոլովը:

ՀԱՅՐ ԱՅԻՌՆԻ ԱԼԻՇԱՆ (1820 — 1901).— Ծնած է Պուլիս՝ 1820 Յուլիս Յին եւ վախճանած վեցետիկ՝ 1901 Նոյեմբեր 9ին: Մկրտութեան անունն է Գեորգի: Տասներկու տարեկանին վեցետիկ կը տարուի ուսանելու: 1863ին կ'աւարտէ Սուրբ Ղազարի դպրանոցի շրջանը եւ կը դառնայ Մխիթարեան Մխարանութեան անդամ: 1840ին վարդապետ կը ձեռնադրուի. 1849 — 1852 կը վարէ «Բագմավէպ» հանդէսին խմբագրապետի պաշտօնը, իսկ 1866էն մինչեւ 1872՝ Մուրատ — Ռաֆայէլեան վարժարանի տեսչութիւնը: 1890ին կը տօնուի իր գրական գործունէութեան յիսնամեայ յոբելեանը: Ծածկանուններն են Հ. Ղ. Մարգար, Նահապետ, Ալիշանեան եւն.:

Գլխաւոր երկերը.— «Այրարատ», «Աշխարհագրութիւն Բա-
ղամկան», «Արշալոյս փրստոնէութեան հայոց», «Ընդ եգի-
նեաւ», «Կամենից կամ տարեգիրք հայոց Լեհաստանի եւ Ռուսա-
նիոյ», «Հայաստան», «Հայ - բուսակ», «Հայաստան նախ քան
զՀայաստան», «Հայ - մեներ», «Հին հաւատք հայոց», «Յուշիկ
հայրենեաց հայոց», «Նշարք եւ նշարք Հայաստանի», «Նուագք»
(Բերքուածներ, հինգ հատոր), «Շիրակ», «Շնորհալի եւ պարա-
գայ իւր», «Սիսուան կամ

տեղագրութիւն Սիւնեաց»,
«Սիսական կամ համագրու-
թիւն հայկական կիլիկիոյ»,
«Տեղագիր Հայոց Մեծաց կամ
աշխարհագրութիւն Հայաս-
տանի» եւ այլն: Ունի բազմա-
թիւ քարգամուսութիւններ օ-
տար լեզուներէ, ինչպէս նաեւ
իտալերէն, ֆրանսերէն, անգ-
լերէն եւ գերմաներէն գրուած
գործեր: Իր երկերուն մեծ
մասը կը մնայ դեռ անտիպ:

Ալիշան համբերատար ու
սեփնացան աշխատանքով պըր-

պըտած եւ հաւաքած է ինչ որ կայ ունի հայ երկրին ու ժողովուր-
դին հետ: Այս հաւաքումներուն կը պակսի սակայն գիտական-քնն-
նադատական ոգին: Հայրենիքը չէ տեսած, բայց զգացած է գայն
երեւակայութեամբ ու հոգիով: Իր Բերքուածները, գրուած ու-
մանքիկ շունչով եւ ջերմ հայրենասիրութեամբ, կրօնագագ ոգիի
դրոշմը կը կրեն եւ ունին բնաբանական քաղցրութիւն: Լեզուն գրա-
բարախառն է առհասարակ: Իր գործերէն ումանք գրուած են գրա-
բար այս պատճառով ալ մատչելի չեն ամենուն եւ գրեթէ չեն
կարդացուիր այսօր: Մեծ եղած է Ալիշանի ազդեցութիւնը իր ա-
շակերտներուն եւ ժամանակակիցներուն վրայ:

8. ՓԱՐԻԶ ԵՒ ԼՈՆՏՈՆ

Մանչն անցնիլը վտանգ մը անցընել է, եւ Լոնտոն
երթալը ուրիշ աշխարհ երթալ է: Ինձ մանաւանդ ո՛ր-
չափ անախորժ է ովկիանը. ո՛չ իր դորշազոյն թլփա-
յորդ ալիքները կը սիրեմ, ո՛չ իր կատաղութիւնը: Բայց
ովկիանոսի ալիքներէն ալ կ'ազատի մարդ. եւ ահա դա-
ցի Լոնտոն ու դարձայ: Լոնտոն փնք միայն տէրութեան
մը չափ մեծ է ու բազմամարդ: Փարիզ երկու միլիոն
բնակիչ ունի, Լոնտոն՝ չորս միլիոն:

Եւ ո՛րչափ տարբեր են երկու քաղաքները:

Փարիզ աշխարհի քաղաքն է, Լոնտոն աշխարհի ու-
տանն է: Փարիզ՝ սիրելի, Լոնտոն՝ պատկառելի: Փա-
րիզի յատկանիւնն է վա-
յելչութիւն, Լոնտոնինը
մեծվայելչութիւնն է:
Փարիզ ցնծուն եւ ար-
թուն, Լոնտոն դործօն
եւ խոհուն: Փարիզ ա-
մէն բանի ծաղրածու,
Լոնտոն ամէն բանի ալ-
նածու: Փարիզ յաճախ
թեթեւ է ու անզգաստ,
Լոնտոն միշտ ծանր ու
զգաստ: Փարիզ այսօր
ձեռներէց, վաղը ձեռն-
թափ, Լոնտոն անյող-
դողդ ձեռնարկու: Փա-
րիզ հաւասարութեան քաղաք, Լոնտոն ազատութեան
քաղաք: Փարիզ միշտ կը խլրտի, Լոնտոն երբեմն կը
չարժի:

Փարիզի մէջ փողոցները կ'ապրին մարդիկ, Լոնտոնի մէջ տուները կ'ապրին: Փարիզ եկեղեցի երթալը ամօթ կը համարուի, Լոնտոն եկեղեցի չերթալը ամօթ կը համարուի: Ընտանիք եւ կրօնք, ահա երկու մեծ բաներ, որոնցմով անկարելի է, որ մարդ մը առաքինի չըլլայ, որոնցմով անկարելի է, որ ազգ մը մեծ չըլլայ:

Աշխարհի մէջ կէտ մըն է այս կղզին, բայց ատեն կայ, որ այդ կէտը աշխարհի կը հրամայէ, ինչպէս Տոբս բաւ օր մը Նափուէոն Մեծին:

Անդլիացիին մեծ կը դռայ ինքզինքը, բայց ամբարտաւան չէ. ինչ որ ամբարտաւանութիւն կը թուի իր վրայ, շատ անդամ ամչկոտութիւն է: Կարծես դեռ խոպան բան մը ունին այս մարդիկ, որ կը խպնին: Բարեկամիս մէկը կ'ըսէր, թէ քաղաքակրթեալ վայրենիներ են, եւ այս ալ թերեւս իրենց մեծութեան դադոնիքներէն մէկն է: Բայց, մէկզի դնելով այս մասնաւորութիւնը, կ'ըսեն թէ ոչ ոք անդլիացի լորտի մը չափ գիտէ մեծարել զիմացինը եւ քաղցր ու քաղաքավար ըլլալ:

Որչափ որ մարդ ընկերհաշտական դադափարներով տողորուած ըլլայ, անկարելի է, որ հիացմամբ կանգ չառնէ անդլիացի ազնուականի մը առջեւ: Եւ ի՞նչպէս մեծ չղզայ մարդ ինքզինք եւ մեծութեան կնիքը չկրէ վրան, երբ որդի ի հօրէ վեց կամ ութ հարիւր տարուան նախահայրերու զաւակն է, ամէնն ալ, տանուտէրներ, ամենուն ալ քաղաքը՝ Լոնտոն: Այս իմաստով պիտի ըլլայ, որ մեր նախնիք, որոնք ոստանիկ բառը կը դործածէին ընդհանրապէս, հօրորդի կ'ըսեն եղբր ազնուական մարդուն, ինչպէս կարդացած եմ կարծեմ Խորենացիին մէջ:

Անգլիոյ մէջ մէն մի ոստանիկ թագաւոր մըն է: Այս ճշմարտապէս ազատ երկրին մէջ անձն իւր ոք, թէ՛ նախարար ըլլայ, թէ՛ տանուտէր կամ հասարակ տանուտէր, իր տանը մէջ թագաւոր է: Ահա այս ձեւով կը

յայտնեն անհատական ազատութեան այն մեծ սկզբունքը, զոր ունին անգլիացիք, անյեղլի, ընդհանուր ու բացարձակ: Չգիտեմ տեղ մը դրուած է այս խօսքը, բայց ամէն անգլիացիի սրտին մէջ դրուած է, աւանդութեանց մէջ, բարուց մէջ արձանագրուած է:

Այսպէս են մեծ մասամբ քաղաքական ազատութեան սկզբունքներն ալ. աւելի շատ աւանդութեանց եւ բարուց մէջ հաստատուած են, քան թէ դաշանց եւ սահմանադրութեանց մէջ, ինչպէս դատական օրէնքներն ալ աւելի դատաւորին խղճին մէջ դրուած են, քան թէ օրինադիրքերու մէջ: Երջանի՛կ ազգ, օրէնքի պէտք չէ ունեցած ազատ եւ կանոնաւոր ազգ մը ըլլալու համար:

Եւ այս՝ այն բրիտանական ազգն է, որուն համար երկու հազար տարի առաջ մեծ աշխարհակալ եւ մեծ քաղաքագէտ մը Յուլիոս Կեսար բսած էր. «Այս անբանները մարդ ըլլալիք չունին»: Եւ մենք այս հակիրճ տողերուն մէջ նշանակեցինք արդէն մէկ քանին այն բարոյական պատճառներէն, որոնք այդ «անբան»ներու երկիրը աշխարհի առաջին քաղաքակրթեալ երկիրն ըրին:

Մարդ երբ այս երկիրը կը տեսնէ ու իր բնակիչները կը ճանչնայ, մէկէն կ'ըսէ ինքն իրեն. «Ո՛ւր էր թէ մնային միշտ սասանկ»: Առաջին անգամ Լոնտոն գալուս ա՛յս եղաւ իմ տպաւորութիւնս. անկէ ի վեր տասն անգամ նորէն եկայ, տպաւորութիւնս միշտ նոյնը մնաց:

Բայց եթէ անգլիացիներն ու իրենց բարոյականը կը սիրեմ, չեմ սիրեր սակայն իրենց ճայրոտ երկիրնքն ու բալուտ եւ թօնուտ մթնոլորտը: Հազիւ հազ այս մէկ քանի ամսուան մէջ երբեմն կը ցրուին մառախուղները եւ թոյլ կու տան արեգական նշոյլներուն՝ փայլիլ Լոնտոնի մշտականաչ մարմանդներուն վրայ, որոնք այդ հազուադէպ ժամերուն կարծես թէ կը խայտան խար-

տիշակեղ, սպիտակափայլ անգլուհիներու խոշոր քայ-
լերուն ներքեւ: Այս մէկ քանի ամիսը դղեակները կը
պարպուին, եւ Լոնտոն կը լեցուի: Հեռուէն ու մօտէն
ո՛վ որ կրնայ՝ Լոնտոն կու դայ, ուր ընկերական կեան-
քը կը սկսի արտաքոյ կարգի փայլով մը փայլիլ: Հաց-
կերոյթներն ու երեկոյթները իրարու կը յաջորդեն,
ցերեկներն ալ պարտէզներու մէջ կը շարունակուին
տօներն ու հանդէսները:

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թլփայորդ.— Մթաղոյն, մթաղնած, մռայլ: Այս բառը կը
գրուի նաև թղբայորդ եւ թխպայորդ. արմատն է թուրք կամ
թուխպ: Աւելի գործածական է թխպայորդ ձևը: Հայերէնի մէջ
լծորդ տառեր են լ-դ, փ-բ-պ:

Փարիզ.— Յրանսայի մայրաքաղաքը, Լոնտոն՝ Անգլիոյ մայ-
րաքաղաքը: Օտան իր այս ճամբու նոթերը գրի առած է ասկէ
հիշու 80 տարի առաջ: Անկէ ի վեր երկու մայրաքաղաքներու բնա-
կիչներուն թիւը կրկնապատկուած է:

Ոստան.— Թագաւորանիտ քաղաք, մայրաքաղաք: Արշակուն-
եաց թագաւորութեան ժամանակ արքունիքին պատկանող գաւառը
կը կոչուէր ոստան: Ոստան կը կոչուի նաև գաւառի մը զլիւաւոր
քաղաքը, ինչպէս՝ Արծրունեաց ոստան: Այս բառէն կազմուած է
ոստանիկ, որ կը նշանակէ ազնուական:

Ակնածու.— Պատկանանք, մեծարանք ցոյց տուող. պատկա-
ռոտ, յարգալից:

Անգգաստ.— Անգգոյշ, անուշադիր, անխոհեմ:

Անյողզող.— Անգրգուելի, հաստատ, անսասան:

Ֆոֆս.— Զարլո ձէյմս Ֆոքս (1749-1806), անգլիացի պետա-
կան անձ եւ Ազատական կուսակցութեան պետ: Կողմնակից էր
Յրանսայի եւ Ամերիկայի հետ զինակցութեան գաղափարին:

Նափուլոն Մեծ.— Նափուլոն Ա. (Պոնափարթ): Աշխարհա-
հրէշակ զօրավար եւ կայսր Յրանսայի: Մնած է Քորսիքա կղզին՝
1769ին: Կայսր հռչակուեցաւ 1804ին: Դաշնակից բանակներէն
յողթուեցաւ Վաթերլոյի մէջ 1815 Յունիս 18ին եւ աքսորուեցաւ
Սէնթ-Էլէն կղզին, ուր մեռաւ 1821 Մայիս 5ին:

Խոպան.— Բիրտ, անմշակ:

Խպնիլ.— Ամչնալ. արմատը՝ խիպ:

Ընկերիաշտակամ.— Ռամկավարական: Ընկերհաշտական կը
կոչուի կառավարութեան այն ձևը, ուր բարձրագոյն իշխանու-
թիւնը կը պատկանի ժողովուրդին՝ յանձին իր ներկայացուցիչնե-
րուն: Այս բառը այժմ դարձած է գործածութենէ:

Տանուտէր.— Բառական իմաստով՝ տան տէրը, տան մեծա-
ւորը: Այստեղ կը նշանակէ ցեղի մը, տոհմի մը, գերզաստանի մը
պետը, զլիւաւորը: Հին առումով՝ իշխան, նախարար:

Հօրոյդի.— Ազնուաբարոյ հօր որդի, ազնուական:

Անձիւր ոֆ.— Իւրաքանչիւրը, ամէն մէկը, ոեւէ մէկը:

Անյեղի.— Անփոփոխ, անփոփոխելի:

Դաշինք.— Դաշնագիր, պայմանագրութիւն, համաձայնու-
թիւն, ուխտ: Երկու կամ աւելի անձերու, պետութեանց կամ թա-
գաւորներու միջեւ կնքուած համաձայնութիւն:

Յուլիոս կեսար.— Հռոմայցի մեծահռչակ զօրավար: Գրած
է «Մեկնութիւններ»՝ կօլուացիներու դէմ մղուած պատերազմին
շուրջ: Դաւադրութեամբ սպաննուեցաւ Հռոմի ծերակոյտին մէջ
(104-44 Քր. ա.):

Ճայրոտ.— Մթին, մթաղնած:

Բալուտ.— Մշուշապատ, մշուշով պատած:

Թօնուտ.— Անձրևոտ, թաց, թօն՝ առատ անձրև:

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ (1834-1887).— Մնած է Պալիս, 1834 Դեկտ-
9ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է տան մէջ, մասնաւոր
դասեր առնելով մամանակակից հայ եւ օտար անուանի ուսուցիչ-
ներէ: Յաճախած է նաև ձեռագրաւորի՝ Սկիւտարի Ս. Խաչ վար-

ժարանը: Հմուտ էր հայերէն (աշխարհաբար եւ գրաբար), փրանսերէն եւ քուրճերէն լեզուներուն: Մեծ յարգ կը վայելէր ազգային եւ պետական շրջանակներու մէջ: Հիմնադիրներէն է Ազգ. Սահմանադրութեան: Աշխատակցած է իր շրջանի պուստայ քերթերուն: Գրական ծածկանունն է Վահրամ: Սուլթան Համիտի վրէժխնդրութենէն վախճալով՝ 1880ին կը մեկնի Փարիզ, ուր կը մնայ մինչեւ իր մահը (1887 Օգոստոս 5):

1851ին, դեռ հազիւ 17 տարեկան, հրատարակեց իր առաջին գործը՝ «Առաջարկութիւն աշխարհաբար լեզուի վրայ»: Գրած է ցիրուցան էջեր, նամբորդի նոթեր, օրագրութիւններ, քրոնիկներ, գրական բովանդակութեամբ նամակներ եւն.:

Օտեան բազմահմուտ մտաւորականի տիպար մըն է, օժտւած՝ փայլուն ճիւղերով եւ հաստատուն նկարագրով: Յառաջդիմական գաղափարներու ջատագովը եղաւ մեր մէջ: Խառնուածճով ոտմանքիկ էր, նաշակով՝ դասական: Դժբախտաբար չկրցաւ գրական հարուստ գործունէութիւն մը ձգել՝ ամբողջովին նուիրուած ըլլալով հանրային եւ ֆազակական գործունէութեան: Իր լեզուն, կոկիկ եւ անսքեւեք, գրեթէ ամենէն մաքուր աշխարհաբարն է իր ժամանակին: Օտեան գերագնացապէս մտածող գրագէտն է, որ բնիկ բուն մը ունի միշտ: Իր բարձր գաղափարապաշտութեամբ եւ մտածման ջերմութեամբ կը հանդիսանայ Զարթօնքի սերունդին ամենէն ազնուական ու հմայիչ դէմքերէն մէկը:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Գրիգոր Օտեանի ջրոնիկներն ու նամակները, իր խոսած ճոտերուն եւ դամբանականներուն հետ, երկու առանձին հատորներով հրատարակուեցան Պոլիս՝ «Գրիգոր Օտեանի զոհարները» խորագրին տակ, 1910ին եւ 1913ին: ՄԵՐ կտորը, որ ստնտած է այդ գործէն, զբուած է Փարիզ՝ 1882 Յունիս 6ին, եւ առաջին անգամ լոյս տեսած Պոսոյ «Մասիս» օրաթերթին մէջ, նոյն ամսուան վերջերք:

9. Մ Ա Յ Ր Ը

Մերուժանը, թողնելով կոխը իր սոսկալի բորբոքման մէջ, ինքը դիմեց Նախճուանի աւերակների կողմը, ուր՝ մի բլրածեւ բարձրաւանդակի վրայ՝ դտնըւում էր նրա մայրը: Նրան հետեւում էին մի քանի դուռնի լաւ դիտուած ձիււորներ: Թանձր փոշին, մոխրագոյն ամպերի նման, պատել էր այն ճանապարհը, որտեղից անցնում էր նրա ահարկու հեծելազորը: Նա առաջ էր շարժւում ամենայն փութով, առանց կանգ առնելու եւ առանց մի տեղ հանդատանալու:

Գուրգէնը, վասպուրականի Տիկնոջ ծերունի զօրապետը, հեռուից նկատեց Մերուժանի արազընթաց արշաւանքը դէպի իրանց բլրնած գիրքը եւ իսկայն շտապեց Տիկնոջ մօտ: Զարմացական ժպտը երեսին, ալեւոր պլուխը շարժելով ասաց նա.

— Տեսնո՞ւմ ես, Տիկի՛ն, ես չվախուեցայ: Ահա Մերուժանը պալիս է դէպի մեզ: Գալիս է մօր եւ իր սեպհական հպատակների հետ կոտուելու: Եթէ նրան յաջողուի յաղթուելու տանել, անտարակոյս կը տանէ եւ քեզ, Տիկի՛ն:

— Ո՞ր կը տանէ, — հարցրեց տառապեալ կինը վշտալի ձայնով :

— Պարսկաստան : Այնտե՛ղ, ուր այժմ Անուշ բերդի մթին նկուղներէ մէջ հեծում է հայոց թագաւորը : Այնտե՛ղ, ուր աքսորուեցաւ հայոց թագուհին : Կը տանէ նրանց մօտ . . .

— Միթէ այդ աստիճան անգութ կը լինի՞ նա :

— Նրա անգթութիւնը սահման չունի, որպէս եւ սահման չունի նրա մեծամտութիւնը :

Մայրական գութը եւ անագորոյն որդու պատճառած վիշտը փոփոխակի կերպով սկսեցին ալեկոծել դժբախտ կնոջ սիրտը : Արտասուքը աչքերում՝ դարձաւ նա դէպի ծերունի զօրապետը, ասելով .

— Թող օրհնեալ լինի Աստուծոյ կամքը : Ինչ որ տնօրինել է Նա, չէ կարող փոխել անզօր մահկանացուն : Թող դայ ապերախտը : Կուուեցէք նրա զօրքերի հետ, բայց իր վրայ բնաւ զէնք չբարձրացնէք :

Տհաճութեան մռայլը անցաւ ծերունի զօրապետի խորշումած դէմքին վրայ, եւ նրա խորիմաստ աչքերը վարուեցան սրտմտութեան բոցով : Բայց, զայելով իր յուզմունքը, բաւական մեղմ կերպով նկատեց .

— Մենք չէինք ցանկանայ, Տիկի՛ն, տիրասպան լինել, եթէ նա սպաննած չլինէր ամէն ինչ որ սուրբ է մեր ամէնքիս համար : Բայց նա մարանչում է մեր գոյութեան դէմ, մեր կրօնի դէմ, մեր պետութեան դէմ :

Տիկինը պատասխանեց .

— Գրխտոնէական առաքինութիւնը պարտք է դընում մեր վրայ, Գո՛ւրդէն, շատ եւ շատ անգամ ներել մոլորեալին :

Ծերունի զօրապետը դժկամութեամբ լռեց :

Մերութանը իր ձիաւորների բազմութեամբ արդէն մօտ էր այն բարձրաւանդակի ստորոտին, որի վրայ գտնուում էր նրա մայրը : Նա մի արագ պտոյտ տուեց,

անցաւ այն կողմը, որտեղից միակ զառիվեր ուղին տանում էր դէպի մօր գտնուած տեղը :

Ծերունի Գուրգէնը, թողնելով Տիկինը՝ մօտ մի խումբ թիկնապահներ, առեց իր հետ մնացեալ վասպուրականցիներին եւ շտապով դիմեց դէպի Թշնամին : Կռիւր տեղի ունեցաւ Մերութանի ձեռքով հրդեհուած Նախճուանի աւերակների մօտ : Վասպուրականցիք մի քանի ընկած նրա կործանած քաղաքի քարերից կանգնեցրին նրա դէմ մի ամուր պատնէշ : Թագնուեցան պատնէշի ետեւում եւ սկսեցին քարեր արձակել : Ոմանք պարսէտներով նետում էին քարեր : Նրա աւերակ դարձրած քաղաքի բեկորները նետում էին դէպի նրա գլուխը : Մերութան, արհամարհելով այդ բոլորը, իր ձիաւորների խուռն բազմութեամբ առաջ էր ընթանում : Նրա ձիաւորները զինուած էին նիղակներով եւ սրերով միայն : Իբրեւ պատասպարան կրում էին եւ ասպարներ : Պէտք էր շատ մօտ տարածութիւն, որպէս զի նրանք գործ դնէին իրանց զէնքերը : Այդ պատճառով աշխատում էին մերձենալ : Բայց Վասպուրականցիք այն աստիճան կատղած էին, որ ո՛չ միայն ամէն կողմից դանակոծում էին ձիաւորներին, այլեւ, մոռանալով իրանց Տիկինը պատուէրը, չէին խնայում նրա որդուն :

Նիղակն ու սուրը, նետն ու տապալը շատ կարելի է մինչեւ անգամ չազդէին Մերութանի ամբակուռ, պղնձապատ մարմնի վրայ : Նա խիստ վարպետութեամբ զրահաւորիլ պիտէր : Բայց հաղարաւոր պարսէտներով արձակուած քարերը, որ ոռւմբերի նման տեղում էին նրա վրայ, կարող էին մի քանի ընկած բոլորովին քարկոծել նրան եւ ծածկել խճերի կոյտի ներքոյ : Այսուամենայնիւ հրամայեց իր ձիաւորներին՝ պատուել պատնէշը եւ առաջ անցնել :

Ձիաւորները աներկիւղ յարձակմամբ դրո՛հ տուին պատնէշի վրայ, սկսեցին մի կողմից քանդել, միւս

կողմից կռուել: Ինքը՝ Մերուժանը նետուեցաւ կռուի փոթորիկի մէջ: Այդ միջոցին մի քար դիպաւ նրա ձիու ճակատին: Ձին ցնցուեցաւ, դողդողաց եւ ուշաթափ լինելով ցած գլորուեցաւ: Նա ընկաւ այն կողքի վրայ, որ կողմում էր Մերուժանի վերաւոր ոտքը: Իր խոռվութեան մէջ Մերուժան ամենեւին չզգաց, թէ ի՛նչ կատարուեցաւ իր վէրքի հետ: Փաթոթը թուլացաւ, եւ վէրքը սաստիկ չփուշուով գետնին՝ արիւնը սկսեց հոսել:

Մայրը հեռուից նկատեց որդու ընկնելը: Ամբողջ աշխարհը մթնեց նրա աչքերի առջեւ: Ողբալի աղաղակներով ցած իջաւ իր դահաւորակից եւ կուրծքը կոծելով սկսեց վազել դէպի որդին: «Անողո՛րմ... անգո՛ւթ մարդիկ...», ճիչ էր արձակում նա եւ դողդոջուն քայլերով շարունակում էր վազել: Նրան մեծ դժուարութեամբ կարողացան պահել՝ հասկացնելով, թէ ձին է ընկել եւ ոչ որդին:

Մայրը հանգստացաւ, երբ տեսաւ, որ ձին յուշի դալով կրկին վեր բարձրացաւ, եւ Մերուժանը դարձեալ նստեց նրա վրայ:

Բայց արիւնը նրա վէրքից մեղմ հոսանքով գնում էր եւ, թամբից իջնելով, ճերմակ ձիու ճերմակ փորի վրայ արդէն գծել էր մի քանի բարակ, ոլորուն վտակներ: Թիկնապահներից մէկը նկատեց այդ, բայց կարծելով, որ ձին ընկնելու միջոցին ինքը վիրաւորուեցաւ, այդ պատճառով ոչինչ չյայտնեց:

Մերուժանը կանգնելուց յետոյ կռիւը աւելի սաստկացաւ: Նրա ձիւորները արդէն քանդել էին պատնէշի մի մասը եւ անցել միւս կողմը: Վասպուրականցիք յետ էին քաշուել, բայց դեռ շարունակում էին հեռուից քարեր ու նետեր արձակել: Այդ միջոցին Մերուժանի համհարզներից մէկը նրա ուշադրութիւնը դարձրեց մի այլ երեւոյթի վրայ, ասելով.

— Բանակի մէջ խռովութիւն կայ...
 Մերուժան նայեց դէպի այն կողմը:
 — Այդ ես սպասում էի... — մոնչաց նա եւ բորովին գունաթափուեցաւ: — Այնտեղ կուռւմ են դերիները...

Նա թողեց մօրը եւ շտապեց դէպի գերիները:

* * *

Մերուժան վրայ հասաւ այն ժամանակ, երբ ամբողջ բանակը սոսկալի խռովութեան մէջ էր եւ բոլոր գերիները ապստամբած՝ կատաղի կերպով մարտնչում էին: Բայց նա չկարողացաւ մօտենալ ապստամբներին, որովհետեւ նրա առաջը կտրեց Մոկաց Վահրամ իշխանը, որ դեռ անշարժ սպասում էր Արաքսի թաղթաղուկների մէջ:

Մոկացիք այնպիսի անակնկալ կերպով դուրս եկան Մերուժանի դիմաց որ նրա զայրացած դէմքի վրայ երեւաց սովորական ժպիտը, այն դառն, աղիտաւոր ժպիտը, որ յայտնուում էր տալանալի բողբոջներում, եւ նա ծիծաղելով ձայն արձակեց.

— Հէնց դուք էիք պակաս, ո՛վ Մոկաց լեռների դուեր ու սատանաներ:

— Կախարդները երկիւղ չունեն դուերից ու սատանաներից, — պատասխանեց Վահրամ իշխանը:

Երկուսի լուտանքներն եւս հասարակաց կարծիքի մէջ հիմք ունէին. մոկացիք յայտնի էին որպէս դիւաբարոյ ժողովուրդ, իսկ Մերուժանը՝ որպէս կախարդ:

Բայց նրա կախարդութիւնները այս անգամ մնացին բոլորովին ապարդիւն...

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նախնունամ.— Վասպուրական նահանգի գաւառներէն մէկը, որ կը գտնուի Արաքս գետի հիւսիսակողմը: Ըստ աւանդութեան՝ Նախնունի մէջ է, որ Նոյ նահապետ բնակեցաւ Չրհեղեղէն ետք: Աւելի ճիշդ է գրել Նախիջեւան, այսինքն՝ առաջին անգամ Նոյի իջեւանած տեղը (նախ իջեւան):

Վասպուրակամ.— Մեծ հայոց 15 նահանգներէն մեծագոյնը. այժմու Վանի կուսակալութիւնը: Հին ատեն կը պարունակէր 35 գաւառ, 4400 գիւղ, 77 բերդ եւ 900 մենաստան: Վասպուրական առանձին Թագաւորութիւն կը կազմէր Արծրունեաց օրով (908-1022):

Տիկիմ.— Բառական իմաստով՝ մեծ, աւազ կին: Հին ատեն Տիկին կը կոչուէր Թագաւորին կինը, ինչպէս՝ Աշխէն Տիկին (Տըր-դատ Թագաւորին կինը): Տիկին կը կոչուէր նաեւ նախարարական տոհմերու տանուտէրին կինը, ինչպէս՝ Արծրունեաց Տիկին, Ռըշտունեաց Տիկին, Մամիկոնեան Տիկին:

Սեպիակամ.— Սեպուհ արմատէն կազմուած բառ՝ սեպուհին պատկանող իմաստով: Հին Հայաստանի մէջ սեպուհ կը կոչուէին նախարարական տոհմերէն սերած ազնուականները, ինչպէս նաեւ տանուտէրին որդին կամ եղբայրը: Այս բառը հիմա կը գրուի սեփական եւ կը նշանակէ մէկու մը վերաբերող, անձնական. ինչպէս՝ սեփական գործ, սեփական տուն:

Անագորոյմ.— Անգութ, անխիղճ, անողորմ, անսիրտ, դաժան:

Տիւնուրիւմ.— Դժգոհութիւն, դժկամութիւն:

Սրտմտութիւն.— Մաստիկ բարկութիւն, զայրոյթ:

Պարսէտ.— Քար նետելու գործիք մը, որ կը գործածուէր հին ատեն: Կ'ըսուի նաեւ պարսատիկ: Դաւիթ՝ Գողթաթի դէմ կուռեցաւ պարսէտով: Արմատը՝ պարս, որ կը նշանակէ նաեւ մեղուներու խումբ:

Ասպար.— Վահան. հին ատեն զինուորները իրենց ձախ թեւին վրայ ասպար կը կրէին սուրի կամ նետի հարուածներուն դէմ

պաշտպանուելու համար: Այս բառէն կազմուած են ասպարակէն՝ ասպարով զինուած, ասպարակիր՝ ասպար կրող, ասպարաւոր՝ ասպար ունեցող:

Խիմ.— Մանր քար, կոպիտ:

Փաթոթ.— Կապ, վերակապ, աւելի ճիշդ է գրել պատատ:

Գահաւորակ.— Բարձրագիւր բազմոց՝ նստելու կամ պառկելու համար: Հոմանոցաւոր բազմոց, որուն մէջ կը նստին եւ զոր կարելի է ծառաներու միջոցաւ փոխադրել տեղէ տեղ: Դեսպակ:

Համհարգ.— Թիկնապահ, նիզակակից:

Մոկէ.— Մոկէ կամ Մոկաց աշխարհ մէկն էր հին Հայաստանի 15 նահանգներէն, դժուարամտչելի եւ լեռնոտ երկրամաս մը՝ Վանայ հարաւակողմը: Մոկացիք նշանաւոր էին իրենց առասպելական քաջութեամբ:

Թաղթաղուկ.— Ճախճախուտ տեղ, որ անգոյշ մէկը կրնայ խրիլ ու Թաղուկ: Թաղթաղուկները ընդհանրապէս կը գտնուին գետերու ափին:

Լուտանք.— Նախատինք, թշնամանք, հայհոյանք:

ԲԱՓՖԻ (1835—1888).— Ծնած է Սալմաստ գաւառի Փայաշուկ գիւղը (Պարսկաստան), ըստ ուման՝ 1835ին, ըստ ուրիշներու՝ 1837ին: Բուն անունն է Յակոբ Միլի - Յակոբեան: Նախակրթութիւնը ստացած է Թիֆլիսի գիմնազիոնին մէջ, զոր չկըրցաւ աւարտել սակայն եւ վերադարձաւ ծննդավայրը: Նախ աւելտուրով գրագեցաւ, ապա ուսուցչական պաշտօններ վարեց Պարսկաստանի մէջ: 1858ին այցելեց Վանի եւ Տարսիս գաւառները, ուր առիթ ունեցաւ մօտէն տեսնելու եւ ուսումնասիրելու հայրենի երկիրն ու ժողովուրդը: Իր մամբարդական տպաւորութիւնները հրատարակեց «Հիւսիսափայլ» թերթին մէջ: Աւելի ուշ՝ Թիֆլիս հաստատուեցաւ եւ ամբողջովին նուիրուեցաւ գրական ասպարէզին: Հետզհետէ գրեց պատմական, տեղագրական ու ազգագրական ուսումնասիրութիւններ, քննադատութիւններ, բանաստեղծութիւններ, պատկերներ, պատմութիւններ ու վէպեր, որոնք լոյս տեսան նախ թերթերու մէջ, ապա՝ առանձին հատորներով: Աշխատակցած

է իր ժամանակի գլխաւոր բերքերում՝ «Հիւսիսափայլ», «Փորձ» «Ազրիւր», «Արձագանգ», մասնաւորաբար Գրիգոր Արծրունիի «Մշակ»ին՝ Բաֆֆի եւ Մելիֆառէ ծածկանուններով: Մեռած եւ քաղուած է Թիֆլիս, 1888 Ապրիլ 24ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Փունջ», «Վէպիկներ եւ պատկերներ», «Պարոյր Հայկազն», «Հայ կինը եւ հայ երիտասարդութիւնը», «Զահրումար», «Մինն այսպէս, միւսն այնպէս», «Ոսկի ափազազ», «Ենեմքը», «Ջալալէդդին», «Պարսկական պատկերներ», «Տանկա-հայէ», «Սալբի», «Խաչագոզի յիշատակարանը», «Կայծեր», «Դա-ւիթ Բէկ», «Խամսայի մշիփութիւնները», «Գաղտնիք Ղարաբաղի», «Սամուէլ» եւն.: Ռուսերէնէ քարգամանած է «Կայէնի կտակը» եւ «Ղարաբաղի աստղագէտը»: Գրած է նաեւ բազմաթիւ հրատարակագրական էջեր, մամուլական տպարարութիւններ, կենսագրութիւններ, մամակներ: Իր գործերէն մասնակի կամ ամբողջական քարգամութիւններ կատարուած են գերմաներէն, ֆրանսերէն, անգլիերէն, ռուսերէն, պարսկերէն, վրացերէն եւ լեհերէն լեզուներով:

Բաֆֆի, օժտուած՝ դիտելու կարողութեամբ եւ հարուստ երեւակայութեամբ, իրաւամբ կը համարուի հայ վիպագրութեան հայրը եւ ամենէն վաստակաւոր մշակը: Ոչ ոք իրեն չափ ուժգնորէն զգացած, ապրած է իր ժողովուրդին տառապանքը, տենչերն ու երազները, միշտ հետամուտ՝ անոր մէջ գարգացնելու ազգային ինքնագիտակցութիւնը: Խորապէս ծանօթ հայրենի երկրին ու պատմութեան, ստեղծած է կենդանի տիպարներ ու հերոսական դեմքեր, որոնք ամբողջ սերունդներ ոգեւորած են ու դարձած ներշնչման աղբիւր: Մեր մէջ գրեթէ ամենէն շատ կարդացուած հեղինակն է ինք: Ոչ մէկ հայերէն գիրք գտած է այնքան խանդավառ ընդունելութիւն, որքան «Դաւիթ Բէկ»ը, «Սամուէլ»ը, մասնաւոր «Ենեմք»ը: Հայ յեղափոխութեան դիւցազնական շրջանը Բաֆֆիով կը սկսի: Շատեր իր գրականութեան պատմութիւնը կը համարին հայ յեղափոխութեան պատմութիւնը: Մարգարէի աչքերով տեսաւ ան գալիք անցները եւ նկարագրեց գանձի չերմ, հաւատարմորդ ու հաղորդական շունչով: Ինքն էր, որ ստեղծեց վիպա-

կան լեզու եւ մաքուր աշխարհաբար մը, որուն ուղիներ հետեւեցան իրմէ ետք (Արձագանգն էր իր ամբիջական յայտարարութիւնը գրած էին գուտ գաւառական կամ խառնուրդ բարբառով): Մեր մէջ Բաֆֆի կը մնայ անմրցելի վարպետը պատմական վէպին, որ գրական դժուարագոյն սեռերէն մէկն է:

Սակայն բերութիւններէ գերծ չէ նաեւ Բաֆֆին. իր վէպերը ծանրաբեռնուած են աւելորդաբանութիւններով, կրկնութիւններով եւ հոնտորական շունչով, ինչ որ իր գործին կու տայ քաղցրահամ բնոյթ: Բայց իր գրականութեան մէջ կայ մաս մը, որ պիտի չհիմնայ երբեք:

Բաֆֆի միայն մէկ սերունդի, միայն մէկ ժամանակի չի պատկանիր. կրնանք ըսել, թէ կը պատկանի բոլոր սերունդներուն եւ բոլոր ժամանակներուն:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր կտորը առնուած է «Սամուէլ» պատմական վէպէն, որ Բաֆֆիի վերջին գործն է: Գրուած է 1886ին, մահէն երկու տարի առաջ, եւ իբրև թերթի հրատարակուած է նախ Թիֆլիսի «Արձագանգ» ամսագրին մէջ: Այդ վէպէն ետք Բաֆֆի այլեւս ուրիշ կարեւոր գործ չտուաւ:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Հայ լեզուի հիմնական կանոններէն մէկն ալ այն է, որ բարդութեան կամ ածանցումի ատեն բառերուն մէջ գտնուած ուղի կը փոխուի ուղի-օրինակ՝ անոյշ — անուշեղէն, գոյն — գունաւոր, ժոյժ — ժուժկալ, բոյժ — բուժիչ, զգոյշ — զգուշաւոր, յոյս — յուսալից: Ըստ այս կանոնին՝ սխալ է գրել անուշ, ուղի-ով, ինչպէս կը գրեն շատեր անուշադրութեամբ:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Մեծ մայրիկը: Կարելի է ներկայացնել նաեւ ընտանիքի անդամներէն ռեւէ մէկը:

10. Վ Ա Յ Ա Ն Վ Ա Յ Ա Ն

Ա՛խ վաթա՛ն, վաթա՛ն, քո հողին դուրբան,
 Գո ծըխին դուրբան, քո ջրին դուրբան.
 Է՞ս փառքն ունէիր, է՞ս պատիւն առաջ,
 Որ հմիկ աւիրուել, մնացել ես անջան:

Երբ միտք կ'անէի, թէ էս հողերը,
 էս դաշտն ու սարեր, էս սուրբ ձորերը
 Էնպէս մեծութիւն, էնպէս լաւ օրեր
 Գաշել են, մնացել, ա՛խ, հմիկ անտէր...

Ո՞ւր ձեր տէրերը, թագաւորները,
 Ձեր պահողները, ձեր իշխանները.
 Ընչի՞ մեզ թողին իրանց որբերը
 Ու ձեռք վերցըրին, թողին էս քաղաքը:

Ընչի՞ ձեր վախտը աչքըս բաց չարի,
 Մարմինս հողին, ջանս ձեզ չտուի,
 Որ հմիկ էսպէս չթռչէի, չգայի,
 Ձեր հողը չտեսնէի, ձեր վրայ չլայի:

Հոգ ունինք՝ խըլած, կեանք ունինք՝ մեռած,
 Ա՛խ, ջրի, կրակի մեռք եսիր դառած.
 Ո՛չ երկինք տեսնի մեր սուգըն ու լաց,
 Ո՛չ երկիրն պատուի, մեզ տանի ցած:

Աչքըս բաց արի, խարաքայ տեսայ.
 Ա՛խ, ո՞վ գիտէր թէ մեր ազգի վըրայ
 Սարերն են էլել, հըմիկ բրիշակ,
 Մեզ տակով չարել, որ էլ խեղճ չմնանք:

Ա՛խ, մեր սիրտն էսպէս ընչի՞ հովացել,
 Արիճը ցամաքել, մեր կուռը թուլացել.
 Երա՛ք, կը տեսնի՞մ, ա՛խ, ես մէկ օր էլ,
 Մեր սուրբ երկիրը թշնամուց ազատիլ:

Էն ի՞նչ շունչ կըլի, որ էս նոր հոգին
 Փըչի, վեր կացնի քընից մեր ազգին.
 Էն ի՞նչ ձեռք կըլի որ մեր աշխարհին
 Էլ ետ սիրտ տայ ու կանգնացնի կրկին:

Ա՛խ, ես էն ձեռնին կեանքս դուրբան կ'անեմ,
 Էն կոխած հողին երեսս կը քսեմ.
 Ապրիմ՝ իմ արինս նրան մատաղ կ'անեմ,
 Մեռնիմ՝ հողիցն էլ միշտ նրան կ'օրհնեմ:

Խ. ԱՌՈՎԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ.— Ամէն գրուածք գրակա-
 նութիւն չէ: Որպէսզի գրուածք մը գրական ստեղծագործութիւն
 դառնայ ու անցնի գրականութեան պատմութեան, պէտք է նախ
 ունենայ ներքին արժէք մը, ապա նաեւ լրացնէ նիւթի, ոճի, մշա-
 կումի, կառուցումի եւ այլ պայմաններ: Դարձեալ՝ գրական ամէն
 ստեղծագործութիւն նոյն արժէքն ու կշիռը չունի, ինչպէս որ նոյն
 արժէքն ու կշիռը չունին գրագէտներն ալ:

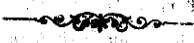
Ժողովուրդի մը գրականութիւնը բաւական նշոյթեամբ ցոյց
 կու տայ քաղաքակրթութեան աստիճանը, որուն կրցած է հասնիլ
 ան, եւ կը ցուցնէ այդ քաղաքակրթութեան գլխաւոր յատկա-
 նիշները:

Մեր անգիր գրականութիւնը կը կոչուի բանասիրութիւն:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Վարձաբ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ հայրենիք:
- Ղուրբաբ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ մատաղ, զոհ:
- Ղուրբան ըլլալ՝ մատաղ ըլլալ, զոհուիլ:
- Անգամ.— Չան կամ ճան թուրքերէն բառ. մըն է եւ կը նշանակէ հողի. անջան՝ անհողի, հողի չունեցող:
- Եսիր.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ գերի:
- Խարաբայ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ աւերակ:
- Բրիշակ.— Քանդուած, աւերուած, կործանած:
- Տակով անել.— Տակը ձգել, վրան փշիւլ, ծածկել:
- Կուռ.— Բազուկ, ձեռք:
- Երար.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ ով Տէր, Աստուած իմ (եւ Բապ): Արդեօ՞ք:

ՄԱՏԵՆԱԿՐԱԿԱՆ ԵՄԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Այս ոտանաւորը առնուած է Արովեանի «վերջ Հայաստանի» գործէն: Վէպին հետուր՝ Աղասի, Անիի մէջ, Արուրեան գետի ափին նստած, «աղլուխը (Թաշկինակը) ձեռքն առաւ ու էս բայաթին ասեց»:

11. ԲԻՒՐԱՊԱՏԻԿ

Կ'ըլլայ չ'ըլար՝ մարդ մը եւ իր կինը: Մարդը շատ ծամառէր էր, ամէն օր ժամ կ'երթար եւ օրը մէկ դաշեկան կու տար տէրտէրին: Տէրտէրն ալ ամէն օր կ'ըսէր իրեն.

— Օ'րհնած, Բիւրապատիկը մէկին տեղ հազար տայ քեզի:

Մարդը կ'ուրախանար եւ ինքն իրեն կ'ըսէր.

— Ասիկա աղէկ բան է. մէկ կու տամ հազար կ'առնեմ:

Ինչ որ ունէր՝ կու տայ տէրտէրին, կը դառնայ աղքատ ու տընանկ: Կինը կ'ըսէ մարդուն.

— Ե՛լ դնա տէրտէրին մօտ, հազար մը բեր, որ տանք հացի — մացի, մինչեւ որ միւս հազարներն ալ տայ լըմընայ:

Մարդը կ'երթայ տէրտէրին, կ'ըսէ.

— Տէրտէ՛ր ջան, ես քեզի այսքան տուի, որ դուն ալ հազար-հազար տաս ինծի: Հիմա բեր մէկ հազար մը տուր, միւս հազարներն ալ վերջը կու դամ կ'առնեմ:

— Օ'րհնած, — կ'ըսէ տէրտէրը, — դուն ինծի տուիր, որ Բիւրապատիկը մէկին տեղ հազար տայ քեզի:

Բիւրապատիկը ո՞վ է:

Տէրտէրը ճամբայ մը ցոյց կու տայ, կ'ըսէ.

— Այս երկար ճամբան կը բռնես կ'երթաս: Կ'երթա՛ս—կ'երթաս, կը հանդիպիս մէկ ջոջ մարդու՝ ոսկի աթոռի վրայ նստած: Բիւրապատիկը ան է: Կ'ըսես իրեն. «Տէրտէրը զրկեց զիս, մէկ տուեր եմ՝ հազար պիտի տաս»:

Մարդը երկար ճամբան կը բռնէ կ'երթայ: Շատ կ'երթայ թէ քիչ, — շատն ու քիչը Աստուած գիտէ, — կը հանդիպի քարայրի մը. կը մտնէ ներս ու ի'նչ տեսնէ աղէկ... քառասուն ջալալի դող, մէկ կարգի վրայ շարուած՝ պատիւ կ'ընեն իրեն, տեղ կը բանան, կ'առնեն կը նստեցնեն իրենց մէջտեղը: Ապա կը դառնան կը հարցնեն.

— Գուն ո՞վ ես, այսքան տարի է մարդ—մարդասանք եկած չէր այստեղ: Ուրկէ՞ կու գաս, ո՞ւր կ'երթաս:

— Կ'երթամ Բիւրապատիկին, — կ'ըսէ մարդը, — մէկ տուեր եմ՝ հազար պիտի առնեմ:

— Ա'ղբէր, — վրայ կը բերեն գողերը, — այդ մը տածումդ ուղիղ չէ, ահանջ մի՛ կախեր: Եկուր ափ մը ոսկի տանք քեզի, դարձիւր գնա տունդ:

— Չէ', — կ'ըսէ մարդը, — այդ դրամը հալալ չէ:

— Եթէ իրաւ դուն այդքան արդար մարդ ես, — կ'ըսեն գողերը, — հարցուր Բիւրապատիկին, թէ մեզի համար տեղ կա՞յ միւս աշխարհին մէջ:

— Գլխուս վրայ, — կը պատասխանէ մարդը ու ճամբայ կ'իյնայ:

Կ'երթա՛յ—կ'երթա՛յ, — շատն ու քիչը Աստուած գիտէ, — կը հանդիպի ծեր մարդու մը, որ քարի մը մօտ նստած ինքն իրեն կը կրկնէր միշտ.

— Փա՛ռք քեզ, Ա'ստուած, փա՛ռք քեզ...

Քանի՛ ան փառք կու տար Աստուծոյ, քարէն ոսկի կը բխէր:

Ծերունին կը հարցնէ մարդուն.

— Ա'ղբէր, ո՞ւր կ'երթաս:

— Կ'երթամ Բիւրապատիկին, — կը պատասխանէ մարդը, — մէկ տուեր եմ՝ հազար պիտի առնեմ:

— Եկուր այս ոսկիէն կուց մը տամ քեզի, առ ետ դարձիւր, — կ'առաջարկէ ծերունին:

— Չէ', — կ'ըսէ մարդը, — այդ ոսկին ո'չ իմ տուածս է, ո'չ իմ վաստկածս. հալալ չէ:

— Որ այդպէս է, — կը խնդրէ ծերունին, — հարցուր Բիւրապատիկին, թէ ե՞րբ պիտի կարի ոսկին այս քարէն:

— Աչքիս վրայ, — կ'ըսէ մարդը ու կ'իյնայ ճամբայ:

Շատ կ'երթայ թէ քիչ, — շատն ու քիչը ո՞վ կըրնայ գիտնալ, — ճամբան կը տեսնէ պարտիզպան մը:

— Հողածին, ո՞ւր կ'երթաս, — կը հարցնէ պարտիզպանը:

— Կ'երթամ Բիւրապատիկին. մէկ տուեր եմ՝ հազար պիտի առնեմ:

— Երբ որ երթաս, — կը խնդրէ պարտիզպանը, — հարցուր Բիւրապատիկին, թէ ինչո՞ւ պարտեղիս շուրջը պատ որ քաշեմ՝ բոլոր պտուղներն ու կանաչեղէնները կը չորնան, պատը որ քակեմ՝ կը կանչրնան:

— Գլխուս վրայ, — կ'ըսէ մարդը ու ճամբայ կ'իյնայ նորէն:

Շատ շանցած կը տեսնէ, որ տէրտէր մը մէջքէն վար դրեր են պատի մը մէջ, կը տքաքայ:

— Ո'րդի, ո՞ւր կ'երթաս, — կը հարցնէ տէրտէրը:

— Կ'երթամ Բիւրապատիկին մէկ տուեր եմ՝ հազար պիտի առնեմ:

— Որ երթաս, հարցուր Բիւրապատիկին, թէ ե՞րբ այս պատէն պիտի ազատիմ:

— Աղէկ կ'ըլլայ, — կ'ըսէ մարդը ու կ'երթայ:

Շատ կ'երթայ թէ քիչ, — շատն ու քիչը ո՞վ գիտէ, — վերջապէս կը տեսնէ, որ ջոջ մարդ մը նստեր է աթոռին վրայ:

— Ո՞ւր կ'երթաս, — կը հարցնէ ջոջ մարդը մեր ճամբորդին:

— Բիւրապատիկը դո՞ւն ես, — կը հարցնէ ճամբորդը իր կարգին:

— Այո՛, ես եմ. ի՞նչ կ'ուզես:

— Մեր տէրտէրը զրկեց զիս. ես քեզի մէկ տուեր եմ, դուն ինձի հաղար պիտի տաս:

Բիւրապատիկը մօրուքն ափին մէջ կ'առնէ, կը մտածէ պահ մը, ապա կը դառնայ կ'ըսէ.

— Կ'երթաս տունդ, բակիդ մէջ թութի ծառ մը կայ, կը փորես անոր տակը, կարաս մը ոսկի կ'ելլէ, կ'առնես քու մէկիդ տեղ հաղար—հաղար:

Մեկնելէ առաջ մեր մարդը կը հարցնէ Բիւրապատիկին ինչ որ ապսպրեր էին իրեն քառսուն գողերը, ծերունին, պարտիզպանը, եւ պատին մէջ հիւսուած տէրտէրը: Բոլորին ալ պատասխանները կ'առնէ ու եկած ճամբով կը դառնայ ետ:

Կու դայ պատին մէջ հիւսուած տէրտէրին, կ'ըսէ.

— Երբ մեղայի պաս Աստուծոյ, այդ տեղէն կ'ազատիս:

— Ես ինչո՞ւ մեղայի պամ, կ'ըսէ տէրտէրը:

Ոսքը դեռ բերանը՝ պատով—մատով կ'երթայ դեանին տակ:

Մարդը կու դայ կը հասնի պարտիզպանին, կ'ըսէ.

— Պարտէզիդ պատերը քակէ, որ անցնող դարձողն ուտէ պտուղներէն. այն ատեն պարտէզդ կը կանչնայ:

Դեռ ան խօսքը չաւարտած՝ պարտիզպանը կը վաղէ քակելու պատերը. պարտէզը խկոյն կը կանչընայ:

Մարդը կ'երթայ ծերունիին մօտ, կ'ըսէ.

— Որքան ատեն Աստուծոյ անունը բերնէդ չես

պակսեցնէր, քարէն ոսկի պիտի բխի միշտ:

— Աստուծոյ անունը մարդ բերնէն կը պակսեցնէ՞ երբեք: Փա՛ռք Աստուծոյ:

Կ'ըսէ—չ'ըսեր, քարին միւս երեսէն ալ կը սկսի ոսկի բխիլ, այս անգամ աւելի շատ քան առաջ:

Մարդը կը դառնայ գողերուն քարայրը, կ'ըսէ.

— Թէ որ գողութիւն ընելէ հրաժարիք, այն միւս աշխարհին մէջ տեղ կ'ըլլայ ձեզի:

Գողերը կը թողուն քարայրն ու գողութիւնը, կ'երթան իրենց մեղքերը կու լան եւ կը փրկուին:

Մարդը վերջապէս կը հասնի իր տունը, կը կանչէ կիներ, կ'ըսէ.

— Կնի՛կ, բահ մը եւ փէտատ մը բեր:

Կ'առնեն բահն ու փէտատը, կը փորեն թութի ծառին տակը եւ կը դտնեն կարաս մը լեցուն ոսկի: Արդէն իրիկուն եղած էր եւ օրը մթնած՝ ուստի՝ կարասը հանելու գործը կը ձգեն միւս առտուան: Դրացիները կ'իմանան եղելութիւնը, զիշերանց կու գան, որ կարասը գողնան տանին. կը տեսնեն՝ զեղին հող է մէջինը, շուռ կու տան կը թափեն պարտէզը: Կարասը կը կոտրի, հողերը կը ցրուին պարտէզին մէջ:

Առտուն այր ու կին կ'ելլեն կը տեսնեն, որ ի՛նչ... պարտէզին չորս կողմը ոսկի է փռուած: Մարդը կը պոռայ.

— Կնի՛կ, ցախաւելը բեր, ամբողջ պարտէզը ոսկի է բուսեր:

Կ'աւրին կոլոն—կոլոն ոսկիները. մէկի տեղ հաղար է, հաղա՛ր—հաղարներ կ'առնեն, կը հարստանան, փառք կուտան Աստուծոյ:

Անոնք հասան իրենց մուրատին, դուք ալ հասնիք ձեր մուրատին:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բիրապատիկ.— Բառական իմաստով կը նշանակէ բիւր ան-
զամ, խիստ շատ, բազմապատիկ: Հեքիաթներու մէջ այս բառը կը
գործածուի իբրև Աստուծոյ մակղիր՝ շատ տուող, վարձատրող
իմաստով:

Տնանկ.— Տունէ տեղէ զուրկ, բան մը չունեցող, բոլորովին
աղքատ, չքաւոր:

Ձոք.— Մեծ, աւագ, տարիքով եւ աստիճանով մեծ, մեծա-
ւոր, իշխանաւոր:

Ձալալ, ջալալի.— Թուրքերէն բառ, կը նշանակէ մեծ, զօ-
րաւոր, նշանաւոր:

Կուց.— Երկու ձեռքի փեղը՝ իրարու միացած, բուռ:

Հոզածին.— Հոզէն ծնած. հեքիաթներու մէջ կը գործածուի
մարդ, մահկանացու իմաստով:

Կարաս.— Հողէ լայնափոր աման, որուն մէջ ջուր, դինի,
թթուներ եւ այլ մթերքներ կը պահուին: Բողու:

Փէտատ.— Գետին փորելու յատուկ գործիք, բրիչ:

Շուռ տալ.— Դարձնել, շրջել:

Կոլուն.— Գունդ, կոյտ, դէզ:

ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՁՏՏԵԱՆՑ (1840—1892).— Ծնած է
վան, 1840 Դեկտեմբերին: Մկրտութեան անունն է Յովիաննէս:
Նախնական կրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ, յանախած
է նաեւ վարագոյ վանքին ժառանգաւորաց վարժարանը, իրիմեանի
վանահայրութեան օրով: 1862ին, դեռ հազիւ 22 տարեկան երի-
տասարդ, տնօրէն կը նշանակուի Մշոյ Ս. Կարապետ վանքին:
1867ին կը կոչուի Կարինի ազգ. վարժարանի տնօրէնութեան պաշ-
տօնին: 1878ին իբրև պատրիարքարանի բնիչ կը շրջի հայաբնակ
գաւառները՝ բնեկու եւ վերստուգելու համար այդ գաւառներուն
մէջ սպրոզ հայերուն քիւր եւ բնդհանուր վիճակը: Պալիս վերա-
դարձին՝ իր սպաւորութիւնները եւ հաւաքած նիւթերը կը հրա-

տարակէ երկու առանձին հատորներով, «Թորոս աղբար» խորագրին
տակ: Վարած է առաջնորդական եւ ուսուցչական պաշտօններ գա-
ւառներուն եւ Պալտոյ մէջ: Աշխատակցած է Թիֆլիսի եւ Պալտոյ
հայ քերթերուն՝ վարդ, Հայ երէց, Աշակերտ ծածկանուններով:

Գլխաւոր երկերը.— «Հնոց եւ նորոց», «Գրոց ու բրոց», «Շու-
շան Շաւարշանայ», «Մանանայ», «Թորոս աղբար», «Համով հո-
տով», ինչպէս նաեւ երկու դասագիրքեր՝ «Ընթերցարան» եւ
«Գրիստոնէական ուսումն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ»:

Իրիմեանի պէս, որուն աշակերտն ու անմիջական գործակիցն
էր, Սրուանձտեանց եպս. առաջին մշակներէն է գաւառական գրա-
կանութեան: Հայաբնակ գաւառներու մէջ իր երկարատեւ բնա-
կութեան եւ նարարդութեանց ընթացքին հաւաքեց եւ կորուստէ
փրկեց ազգագրական հում նիւթեր՝ հեքիաթներ, առակներ, առած-
ներ, բառեր, ստոյքներ, գրոյցներ, աւանդութիւններ, երգեր
եւն., հաւաքողի իր աշխատանքին մէջ դնելով գուրգուրու հոգա-
ծութիւն եւ սէր: Այդ հաւաքումները կրնան նախանիւթ ծառա-
յել գուտ հայեցի գրականութեան մը մշակումին եւ քանկագին
նպաստ մը կը կազմեն մանաւանդ հիմա, երբ մեր ժողովուրդին
մէկ մասը կ'ապրի հայրենի հողէն դուրս եւ վտանգին տակն է կոր-
սնցնելու իր ցեղային դիմագիծը:

Սրուանձտեանցի գործին մէջ գաւառին սիրուն է, որ կը բա-
բախտ ամենէն աւելի: Իր ոճը, համեղ եւ ինքնատիպ, կը յատկա-
նըշէ գրագետի ապահով խառնումք մը: Գարեգին եպս.ի շնորհիւ
տոնիկի նիւթերու հարուստ գանձարան մը ունիմք այսօր:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սխալ է գրել
բնէյշ, ոչ-ով: Ուղիղ ձեւն է բնէուշ, ու-ով: Կանոնը
պարզ է, բարդութեան կամ ածանցումի առեւն քառե-
րուն մէջ գտնուած ու-երը կը ջնջուին. օրինակ՝ ապուշ
— ապշութիւն, փուշ — փշալից, նուշ — նշենի: Այս-
պէս նաեւ բնէուշ — բնէշութիւն, բնէշանք: Եթէ բնէյշ
գրուէր, այն առեւն հարկ պիտի ըլլար բարդութեան

կամ անձնուժի ատեն ոչ-ն վերածել ու-ի, ինչպէս կը տրամադրէ կանոնը: Այս պարագային պէտք է գր-րէիմք քննուշուքիւն, քննուշանք, ինչ որ սխալ է:

ՇԱՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Ի՞նչ տուաւ մեր գաւառը հայ գրականութեան: 2. Մշակեցէ՞ք Սրուանտեանցի հեքիաթներէն մէկը: 3. Ճամբորդութիւն մը դէպի գա-ւառ:

12. ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Գրիգոր Արծրունի, պատմագէտ, թատրոնապետ, ինքուկտիւ խմբագիր դեղուկտիւ «Մշակ»ի, ծնած է Մոսկուա, 1840 թուականին:

Մանկական հասակէն փորձով ցոյց տուաւ, որ խմբագրական ասպարէզին մէջ մեծ անուն պիտի հանէր օր մը, վասն զի այդ հասակին մէջ իսկ մեծ կոչում ու-նէր... չհամոզուելու:

Պատանեկութեան օրերը Մոսկուա անցընելէ ետք Գերմանիա գնաց, ուր քանի մը տարի աշխատելով հրա-կայաքայլ յառաջգիմութիւններ ըրաւ իր դասերուն մէջ. ծայրագունութեան աստիճան առաւ պատմութեան մէջ եւ եպիսկոպոսութեան աստիճանին բարձրացաւ... յամառութեան մէջ:

1868ին վենետիկ գնաց, ուր մէկ ամսու չափ հա-յերէն սորվելով Հայր Ղեւոնդէն, Հայկաբանութեան դաս տալ ուզեց Հայր Արսէն Բագրատունիի:

Գրական ասպարէզը մտնելու համար գլխուն մէջ բաւական պաշար ամբարելէ ետք Տփլիս դարձաւ: Երբ տեսաւ հոն, որ Հայերու մէջ մեռած էր ամէն կեանք եւ ոգի, սաստիկ բարկացաւ եւ եթէ զինուորական եղած ըլլար՝ տարակոյս չկայ, որ ոմբակոծել կու տար այդ

քաղաքը: Քանի մը ամիս խորհելէ ետք, թէ ի՞նչ եղա-նակաւ կրնայ կենդանութիւն տալ ազգայիններուն, որոշեց լրագիր մը հրատարակել այն լեզուով, զոր չէր գիտեր:

Երբ գրաքննիչին ներկայացաւ լրագրի մը արտո-նութիւն խնդրելու համար, գրաքննիչը հարցուց իրեն.

— Լրագիր հրատարակելու չափ գիտե՞ք հայերէն լեզուն:

— Ես չեմ գիտեր, — պատասխանեց «Մշակ»ի տէ-րը, — բայց ընթերցողներս շատ աղէկ գիտեն... բարե-կամներս ալ գիտեն:

Արտօնութիւն առնելուն պէս տուն վազեց Արծրու-նի եւ հարիւր քառասուն նամակ դրեց՝ հրաւիրելով իր

ծանօթները, որ հաճին «Մշակ»ի խմբագրու-թեան մասին նպաստել իրեն: Բարեկամներն ըն-դունեցին այս հրաւերը, եւ 1872ին ի լոյս եկաւ «Մշակ»ը, որ բաժանոր-դէ աւելի խմբագիր ու-նէր: Խմբագրութեան կանոնադրութիւնը կը պահանջէր, որ ամէն յօդուած ամբողջ խմբա-գրութեան համաձայնու-թեամբը հրատարակ-ուէր: Այս կանոնադրու-

թիւնը շատ նպաստաւոր չէր Գրիգորին, որուն բոլոր յօդուածները մէկի դէմ հարիւր երեսուեւեւը քուէով կը մերժուէին եւ եթէ երբեք լոյս տեսնէին, մեծ փոփո-խութիւն կը կրէին: Այսպէս՝ «Մշակ», որուն ամա-կանն ինք կը վճարէր, փոխանակ իրեն ծառայելու՝

ուրիշներու կը հնազանդէր: Այս կէտը իրեն ծանր եկաւ եւ օր մը ինքն իրեն ըսաւ.

— Պէտք է որ իմ «Մշակ»ս միայն ինծի ծառայէ եւ ոչ որիշներու:

Այս վճռոյն վրայ բարեկամները կամաց — կամաց քաշուեցան խմբագրութենէն, եւ «Մշակ»ն ալ սկսաւ իր տիրոջը միայն ծառայել:

* * *

Պ. Արծրունի երբեմն այլանդակ կարծիքներ կը յայտնէ այնպիսի այլանդակ լեզուով, որ ընթերցողը կը շուարի կը մնայ, թէ երկու այլանդակութիւններէն որո՞ւն վրայ խնդայ եւ որո՞ւն վրայ լայ: Ութ տարիէ ի վեր կ'ուղղէ իր աշխարհաբարը, զոր Փրանսացի մը աւելի շուտ կը հասկնայ այսօր, քան հայ մը: Եւ որպէսզի զրպարտութիւն չհամարուի մեր ըսածը, հոս հեռագիր մը կը թարգմանենք իր լեզուով.

«Րէյնալ պատերազմական մինիստրին պախարակեց, որ խիստ մեղուրաներ չգործադրեց մի սենատորի դէմ, որ լեզիդիմական ցուցմունքներ արաւ: Կարինէտը կամենում է դեմիցիոն տալ: Բիւրժէի սոմաները ընդունուած են սենատից. եպիսկոպոսների կրեդիտը մերժեց եւ ժողովի սեսիան փակուած է յայտնում: Բիւլլետէնը ծանուցանում է, թէ կայսրուհին պլեբիտ ունի»:

Եւ երբ եւրոպական լեզուի մը ծանօթ չեղող մէկը կարգայ այս տողերը ու բան մը չհասկնայ, պ. Արծրունի կը սրտմտի ու հետեւեալ օրը «Մշակ»ի մէջ շանթ եւ հուր կը թափէ այն ընթերցողներուն դիւտուն, որոնք իր լեզուն չեն հասկնար: Խնդիր մը իմաստասիրելու ատեն որոշ ուղղութիւն մը չունի. ամառը պատճառէն, արդիւնք կ'երթայ, իսկ ձմեռն արդիւնքէն՝ պատճառ:

Այս ընթացքով յաջողած է վերջապէս իրականացնել իր փափաքն, որ էր «Մշակ»ը կարեւոր թերթ մը ընել եւ

զինքն ալ՝ կարեւորութիւն ունեցող խմբագիր մը: Տփխիսու մէջ կառավարութիւնը հայ լրագրասպետներու խորհուրդ չէր հարցներ, իսկ հիմա պ. Արծրունի կը հրաւիրուի այն ժողովներուն, ուր քաղաքի մասին կարեւոր որոշում մը պիտի տրուի: Ռուս թերթերը երբեմն հատուածներ կը թարգմանեն «Մշակ»էն: Եւրոպացի թղթակիցները «Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հայ Յակինթոս»ը կամ «հայ մամլոյ էմիլ տը Ժիրարտէն»ը կը կոչեն զինք, եւ ինք բնաւ բողոք չի բառնար այս զբրպարտութիւններուն դէմ:

Տփխիսու մէջ առաջին անգամ ինք հաստատեց լրսարանը, ուր ինք ըրաւ առաջին ատենախօսութիւնը: Թէպէտեւ ատենախօսութեան նիւթը «Հայաստանի տնտեսական դրութիւն»ն էր, բայց ատենախօսին ձեւերէն եւ շարժումներէն սա կը հասկցուէր, թէ մարդս ատենաբանելու ժամուն լայն թեւնոցներ դնելու չէ, որպէս զի ատենախօսը ժամանակ ունենայ իր նիւթովն զբաղելու եւ ոչ թէ թեւնոցներովը:

Ունկնդիրները կը սորվէին նաեւ, թէ հազը ատենաբանութեան մէջ ստորակէտի տեղ կը ծառայէ եւ թէ ներելի է այնչափ հաղալ, որչափ կը ներէ ունկնդիրներուն երկայնամտութիւնը կամ ատենաբանին անզթութիւնը: Իսկ երբ երկրորդ անգամ ժողովրդեան առջեւ ելլելու պատիւ ունեցաւ, իր յուզումները զսպեց եւ ճարտասանի մը պէս ատենախօսեց:

* * *

Վիճաբանութեան մէջ պնդագլուխ է պ. Արծրունի: Այնպէս համոզուած է, թէ այն մարդը, որ վկայական մը ունի ծոցը, աղատութիւն ունի յանուն գերմանական դատարարակութեան ծիծաղաշարժ կարծիքներ յայտնել եւ ստիպել ուրիշներն ընդունիլ իր խօսքերը. իսկ երբ առանձին կը մնայ, խելքի ու բանականութեան կը վե-

րադառնայ եւ կը համոզուի, թէ այսօր մարդս աւելի իր գործերէն կը դատուի, քան թէ իր ծոցի վիկայականէն:

Պ. Արծրունի, ինչ որ ալ ըլլայ, իր թերութիւններովն աւելի ծառայած է ազգին, քան իր հմտութիւններով: Ժողովուրդ մը իր թմբութենէն սթափեցնելու համար՝ կծու յանդիմանութիւններն ու խորհրդածութիւնները ուշիմ եւ խոհեմ գրութիւններէն շատ աւելի օգուտ կ'ընեն, եւ ասոր քաջ համոզուած ըլլալուն համար է, որ խրատելու տեղ կը նախատէ եւ շոյելու տեղ կը խածնէ:

Զինք անձամբ ճանչնալու պատիւը չունենալով, չենք կարող անոր կազմին վրայ դադափար մը տալ մեր ընթերցողներուն. բայց եթէ հաւատանք մեզի տրուած ծանօթութիւններուն, կը պարտաւորուինք ըսել, թէ պ. Արծրունիի կազմը նոյն ուղղութիւնն ունի, ինչ ուղղութիւն որ ունի «Մշակ»ը. եւ անշուշտ փառք մըն է իրեն, եթէ ոչ «Մշակ»ին, դոնէ իր անձին վրայ Եղորտը ներկայացնելը:

Դարձեալ մեր քաղած տեղեկութիւններուն վրայ յենելով՝ պ. Արծրունի պէտք է ունենայ այն դէմքը, զոր կ'ունենայ մարդ, երբ սխալմամբ գաւաթ մը քարիւղ խմէ:

ՅԱԿՈՒՔ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գրիգոր Արծրունի.— Նշանաւոր հրապարակագիր՝ համալսարանական կրթութեամբ եւ լայն հետաքրքրութիւններով: Բարձրագոյն ուսումը ստացած է Ռուսիոյ, Գերմանիոյ եւ Զուիցերիոյ մէջ: 1872ին հիմնեց «Մշակ» թերթը: Իր մահէն ետք՝ ուրիշներ որոշ ընդհատումներով հրատարակեցին գայն մինչև 1920: Արծրունի դրած է երկու վիպակներ՝ «Այնտեղ եւ այստեղ» եւ «Էվէլինա», ինչպէս նաեւ ուսումնասիրութիւն մը՝ «Թիւրքաց հայերի անոսեա-

կան գրութիւնը»: Մեռած է Թիֆլիս, 1892 Դեկտեմբերին:

Ինդուկտիւ.— Ֆրանսերէն բառ՝ inductif, մակածական: Մտածելու կերպ մը, որ մասնաւոր իրողութիւններէն մեկնելով կը հասնի ընդհանուր եզրակացութեան:

Գեդուկտիւ.— Ֆրանսերէն բառ՝ deductif, արտածական: Մտածելու կերպ մը, որ ընդհանուր ճշմարտութիւններէն մեկնելով կը հասնի մասնաւոր ճշմարտութեան մը:

Ծայրագումութիւն.— Վարդապետութեան բարձրագոյն աստիճանը, որմէ ետք կու գայ եպիսկոպոսութիւնը: Ծայրագոյն պատրիարք՝ ամենայն հայոց կաթողիկոսին տրուած մակդիր մըն է եւ կը նշանակէ պատրիարքներու մէջ գլխաւորը:

Հայր Աւուռ.— Հայր Աւուռ Ալիշան, Վենետիկի Մխիթարեան ուխտէն:

Հայր Արսէն Բագրատունի.— Նոյն ուխտին անդամներէն. ծնած է Պոլիս, 1790ին: Գրած է «Հայկ դիւցազն»ը, որ Հայկի եւ Բելի ստասպելին դիւցազնական պատմումն է, գրաբար եւ Հայկական շունչով: Գրած է նաեւ քերականութեան դասագիրքեր Յունարէն ընդգրկէն թարգմանած է Հոմերոսի «Իլիական»ը (գրաբար): Ունի բազմաթիւ ուրիշ թարգմանութիւններ հին հեղինակներէ: Իրաւամբ կը համարուի մեր մեծագոյն հայաբաններէն մէկը:

Տիֆլիս.— Թիֆլիս, Վրաստանի մայրաքաղաքը, ուր հայերը կարեւոր դերք կը գրաւէին եւ ունէին բազմաթիւ ազգային, կրթական եւ առևտրական հաստատութիւններ: Այժմ կը կոչուի Թիֆլիսի: Գրաճնիչ.— Պետութեան կողմէ նշանակուած քննիչ, որուն պաշտօնն է թույլատրել կամ արգելել որեւէ լուրի եւ գրուածքի հրատարակութիւնը, զանոնք օգտակար կամ վնասակար նկատելով երկրի շահերուն:

Բեյնալ.— Անձի անուն:

Մինիստր.— Ֆրանսերէն բառ՝ ministre. նախարար:

Մեզուր.— Ֆրանսերէն բառ՝ mesure. միջոց, միջոցառում:

Սենատոր.— Ֆրանսերէն բառ՝ sénateur. Ծերակուտական: Անատ (sénat)՝ Ծերակոյտ: Երեսփոխանական ժողովը եւ Ծերակոյտը օրէնսդիր մարմիններ են:

Լեգիզիվական.— Ֆրանսերէն բառ՝ *légitimiste* բառական իմաստով՝ օրինադաշտական. այն անձը կամ կուսակցութիւնը, որ կը պաշտպանէ օրինաւոր արքայատոհմի սկզբունքը:

Կաբինէտ.— Ֆրանսերէն բառ՝ *cabinet*. դահլիճ, նախարարական կազմ:

Գեմիցիոն.— Ֆրանսերէն բառ՝ *démission*. հրաժարական:

Բիւձէ.— Ֆրանսերէն բառ՝ *budget*. ելեւմտացոյց, հասոյթներու եւ ծախքերու նախահաշիւ:

Սոմա.— Ֆրանսերէն բառ՝ *somme*. գումար:

Կրեդիտ.— Ֆրանսերէն բառ՝ *crédit*. վարկ, որոշ նպատակի մը յատկացուած գումար:

Սեսիա.— Ֆրանսերէն բառ՝ *session*. նստաշրջան:

Բիւլլետէն.— Ֆրանսերէն բառ՝ *bulletin*. տեղեկագիր՝ որեւէ հարցի կամ անձի մասին: Այս եւ նախորդ ֆրանսերէն բառերը գործածուած են ռուսական հնչումով:

Պիւրիտ.— Ռուսերէն բառ. կը նշանակէ լանջամաշիկ բորբոքում (հիւանդութիւն մը):

Յակինթոս (Hyacinthe).— Սուրբ Յակինթոս դոմինիկեան կրօնաւոր մըն է, ծանօթ՝ «Հիւսիսի սուրբալը» անունով (1185-1257): Ծնած է Սիլեզիոյ մէջ (Գերմանիա):

Էմիլ տը Ժիքարտէն.— Ֆրանսացի հրապարակագիր, որ մեծ դեր կատարեց իր շրջանի լրագրութեան մէջ (1806-1881):

Լսարան.— Բառական իմաստով՝ լսելու տեղ: Բարձրագոյն վարժարաններու լրացուցիչ դասարանները կը կոչուին լսարան: Հաւաքովայն՝ մասնաւոր դասախօսութիւններու համար:

Նրկայնամտութիւն.— Համբերութիւն, ներողամտութիւն:

Նզդառ.— Յոյն առակախօս, ծնած է Փուրգիա, Գրիստոսէ առաջ 2. դարուն: Ֆիզիքայէս տղեղ էր. դիւիւր սուր ու երկար, քիթը տափակ, վիզը հաստ ու կարճ, շրթունքը թանձր, փորը դուրս ցցուած, կոնակը ծուռ, սպաստող (կուզ): Արծրունի՝ Նզդառոսի պէս մարմնական թերութիւններ ունէր: Հասկնալի է Պարոնեանի սուր հեղնութիւնը:

ՅԱԿՈՒ ՊԱՐՈՆԵԱՆ (1843-1891).— Ծնած է Ադրիանապոլիս (Էտրնէ), 1843ին: Ուսումը ստացած է ծննդավայրին ազգ. վարժարանին մէջ. մէկ տարի յաճախած է նաեւ տեղւոյն յունաց դպրոցը: Հետագային ինքնաշխատութեամբ զարգացուցած է յունարէնը եւ մէկ քանի քարգմանութիւններ կատարած յայն դասական հեղինակներէ: Որոշ չափով ազդուած է հելլէն ճշմարտութեան գիծագիր Արիստոփանէն, քէն պահած է միշտ իր հայեցի դրոշմն ու ինքնատուրքիւնը: 1863ին Պոլիս հաստատուած եւ պաշտօնի կոչուած է հետազոտման մէջ: Վարած է նաեւ ուսուցչական պաշտօններ, բայց իր գլխաւոր գրադուրը եղած է հաշուակալութիւնը: Հրատարակած է «Թատրոն» եւ «Նիկար» երգիծաբերքերը, առեւ մը աշխատակցել է ետ «Նիքատ» եւ «Մեդու» քերթերուն: Մեռած է Պոլիս, 1891 Մայիս 27ին, քշուառ վիճակի մէջ:

Գլխաւոր երկերը.— «Հոսիսի մեատետրը», «Քաղաքավարութեան վնասները», «Մեծապատիւ մուրացիկները», «Պոստոյ մը Պոլսոյ քաղերուն մէջ», «Ազգային ջոջեր» եւն.: Գրած է նաեւ քանի մը քատերախաղեր՝ «Արեւելեան ատամբարոյժը», «Նրկու տէրանց ծառայ մը», «Պալատաւոր աղբար» եւ «Շողոֆոքը» (այս վերջինը հրատարակուեցաւ իր մահէն ետք):

Երգիծական գրականութիւնը գրեթէ Պարոնեանով կը սկսի մեր մէջ: Իրմէ առաջ ունեցած ենք մէկ քանի երգիծագիրներ, բայց ոչ ոք կրցած է հաւասարիլ իրեն: Խորապէս ուսումնասիրած ըլլալով իր շրջապատն ու միջավայրը, Պարոնեան տեսած է մարդոց քերութիւնները, տկար ու ծիծաղելի կողմերը եւ ներկայացուցած է գանձեմ հարազատութեամբ ու սուր հեզմանով: Անխնայ հարուածած ու ձաղկած է խաղամուրութիւնը, կեղծիքը, շողոֆոքութիւնը, բամբասանքը, քծիքը, շոյալութիւնը, հանրային ու ընտանեկան յոռի բարբերքը: Իր երգիծանքը, սուր, խայրոյ ու անգուր, չունի բնաւ քեթեւ, քուցիկ այն նկարագիրը, որ յատուկ է հասարակ գուարձախօսներուն:

Պարոնեան հետամուտ չէ ոմի նրբութիւններու: Գրելու իր պարզ, յստակ ու ժողովրդական ձեւով մեծապէս ստարած է աշ-

խարհաբարի զարգացման: Ձեռն աւելի նիւթն է զինք խանդավառողը: Իր գլխաւոր բերութիւնն է չափազանցութիւնը: Տեղ-տեղ յայտնապէս կը չափազանցէ տպաւորութիւնն ձգելու դիտումով: Իր գործին որոշ մէկ մասը վիրաւոր է մապաղութեան մեղքով:

Կորովի, անկաշառ, ուղղամիտ ու տրամաբանող, օժտուած, գրագէտի հաստատունն ու ամուր տաղանդով, Պարոնեան կը մնայ ազնուական երգիծանքի եւ նուրբ հեգնութեան վարպետը մեր մէջ:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— «Արեւելեան աստամարոյժը», որ Պարոնեանի առաջին հրատարակութիւնն է, լոյս տեսած 1868ին, ինչպէս նաեւ «Երկու տէրանց ծառայ մը», տկար գործեր են: Հեղինակը ետքէն ինքն իսկ չէ հաւանած դանձը եւ հրապարակէն քաշած է բոլոր օրինակները: Իր դուրս գործոցն է «Ազգային ջոջեր»ը, որ 35ի մօտ դիմանկարներու շարք մըն է: Մեր կտորը առնուած է իր այս գործէն:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սխալ է գրել ինչուկտիվ, դեղուկտիվ, ինչպէս սխալ է գրել տիվ, քիվ, բիվ: Ե եւ ի գիրերը իրենցմէ ետք է կ'առնեն միշտ: Այս կանոնին համաձայն՝ սխալ է գրել ժընեվ, Լագարեվ կամ Լագարեվ, որոնց ուղիղ ձեւն է ժընեւ, Լագարեւ, ինչպէս՝ անձրեւ, արեւ, բայց երբեք՝ անձրեվ, արեվ:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Ներկայացուցե՛ք դասընկեր մը, ազնիւ ու նուրբ հեգնութեան քանի մը գիծեր դնելով ձեր դիմանկարին մէջ:

13. ԲԱԶՈՐԴԻՈՅՆ ԹԱՂՈՒՄԸ

Ո՛չ փող զարկիմք, ո՛չ արձագանգ լեռնասոյգ Սարէ ի սար չարաշըշուկ տարին լուր.
Ու չերգեցիմք ողբոց երգեր սրտայոյգ,
Երբ պատանույն բացիմք մըռայլ փռսին դուռ:

Գիշերական մունջ ըստուերներ շուրջ կային,
Երբ հրացանի կոքով հողը փորեցիմք.
Լուսինը լոկ դողդոջ շողար մեր գլխին.
Սուգ էր պատեր դաշտը, բլուրն ու երկիմք:

Պէտք էր դագաղ, եւ ոչ ներմակ պատանքներ,
Որով գոցուէր ազատորդի գէշքունցին.
Մարտէն յետոյ կարծես յոգնած կը հանգչէր,
Ու վերարկուն կարմիր բաւէր իր անձին:

Անձայն ու կարն «Ննջեցելոց» մը գրուցեց
Մեր քաջ տէրտէրն, զինուոր հայոց, Աստրծու,
Գովեց մահը եւ քաջութիւնն իր օրհնեց,
Թոյլ չտրուաւ հառաչ մ'ու նիչ հանելու:

Երբ գլուխը դըրիմք հողէ բարձին վրան,
Տեսանք գեղը մակտին ու վէրքն իր պայծառ.
«Ո՛վ պատանեակ, — ըսինք ամէնքս մէկ քերան, —
«Վասն հայրենեաց մեռար, դուն շա՛տ ապրեցար»:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԽՈՐՔ ԵՒ ՁԵՒ.— Խորքը գրուածքի մը նիւթն է, իսկ ձեւը՝ արտայայտութեան եղանակը, որ կը կոչուի ոճ: Լեզուն եւ ոճը տարբեր բանք են. լեզուն գիտութիւն է, ոճը՝ արուեստ: Ոնե՛ք ազգի պատկանող բոլոր գրագէտները նոյն լեզուով կը գրեն, բայց նոյն ոճը չունին: Լեզուն կ'աւսուցուի, ոճը չ'աւսուցուի: Ամէն լաւ հեղինակ իրեն յատուկ ոճ մը ունի, որ իր գործին կու տայ առանձնայատուկ նկարագիր մը: Ոճը նայն իմքն մարդն է, ըսած է ֆրանսացի հեղինակ մը՝ Պիւֆոն:

ԲԱՆԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ձէյքունցին.— Պէշիկթաշլեանի գործերը առաջին անգամ լոյս

տեսան Պոլին, 1870ին: Այդ ստաջին տպագրութեան մէջ զբաղըն- նութեան կողմէ ջնջուած սողեր եւ վտարուած բառեր կան: Փոխ- ստած այս բառերէն մէկն է «զէյթունցին», որ ստաջին տպագրու- թեան մէջ եղած է «Հայրդին», իսկ ուրիշ տպագրութեան մը մէջ՝ «բաջորդին»:

Մարտ.— Կոխ, սրտերազմ: Այս արմատէն կազմուած են մարտիկ, մարտական, մարտակոչ, մարտանու բառերը: Հոմանիչն է ռազմ, որմէ՝ ռազմիկ, ռազմական, ռազմակոչ, ռազմանաւ:

«Ննջեցեղոց».— Ննջեցեալներուն՝ մեռելներուն վրայ՝ կար- դացուած ազօթք:

«Ձիները հայոց».— Բնագրին մէջ զբուած է «Ձիները հայոց ՚ւ Աստուծոյ». ՚ւ սղուած ձենն է եւ-ին կամ ու-ին: Այս սղուածը եղած է վանկ մը շահելու համար: Նախադասութիւնը պէտք է կար- դալ, «զիները հայոց ՚ւ Աստուծոյ», այսինքն հայոց եւ Աստուծոյ զիները, եւ ո՛չ թէ «զիները հայոց Աստուծոյ», որ բոլորովին տարբեր իմաստ ունի: մենք ջնջեցիք եւ-ը եւ անոր տեղ զբիք ստորակէտ, որ համարժէք է եւ-ի:

Գեղ.— Գեղեցկութիւն:

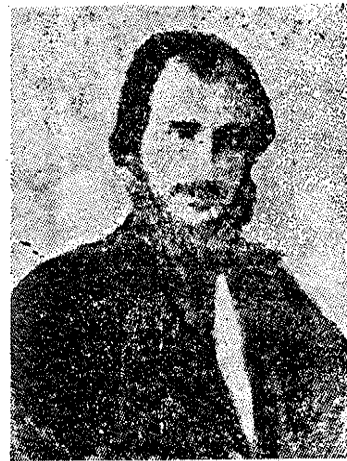
«Վասն հայրենեաց».— Հայրենիքին համար. ուրիշ օրինակ- ներու մէջ՝ «տղին համար»: Մենք պահեցինք բնագրին հարազա- տութիւնը:

ՄԿԻՏԻՉ ՊԵՇԻԿՍԵՆՆԱՆ (1828-1868).— Ծնած է Օրբագիւղ (Պոլիս). 1828ին: Ուսումը ստացած է նախ ծննդավայրին մէջ, ապա Վեներիկի Մուրատ Ռափայելեան վարժարանը, աշակերտե- լով Ալիշանի եւ Հիրսիւզի մտան հայրենասէր եւ հայագէտ Միխ- քարեաններու: Պոլիս վերադարձին կը նուիրուի ուսուցչութեան: Իր անձին մէջ կը միացնէր գրողի եւ հանրային գործիչի հան- գամանքները: Կը համարուի հիմնադիրը հայ քատրական գրա- կանութեան՝ ազգային-պատմական միւրերէ քաղուած իր ողբեր- գութիւններով, որոնք մեծ ընդունելութիւն գտան եւ ստարեցիկ հայ քեմի գարգացման. ինքն է եղած նախաձեռնողներէն մէկը Պոլ- սոյ մէջ հայ քատրանի հիմնադրութեան: Հմուտ էր, բացի իր մայ-

րենի լեզուէն, ֆրանսերէնի եւ իտալերէնի: Թարգմանած կամ հա- յացուցած է բազմաթիւ քերթուածներ, որոնց մէջ լատագոյններէն է Վիկտոր Հիլկոյի «Ուրուականք»: Իր գրական ծածկանունն է Հրանտ: Ծնած է քոֆալստ, 1868 Նոյեմբեր 29ին, Պոլիս:

Գլխաւոր երկերը.— Պէշիկքաշիեանի գործերը կը բաղկանան քերթուածներէ, քաներէ եւ քատրերգութիւններէ: Իր գործերը լոյս տեսան մահէն երկու տարի ետք, 1870ին, «Մատենագրու- քիւնք Մ. Պէշիկքաշիեանի» անունով: Աւելի ուշ, 1904ին, Արշակ Զօպանեան Փարիզի մէջ հրատարակեց անոր քերթուածներն ու քա- ները ծանօթագրութիւններով եւ գրաբար տաղերուն աշխարհաբար քարգմանութեամբ: Պէշիկքաշիեան գրած է քանի մը քատրախա- դեր՝ «Արշակ Բ.», «Կոռնակ», «Վահան», «Վահէ», ինչպէս նաեւ կատակերգութիւն մը՝ «Նրից քաջաց»:

Պէշիկքաշիեան զգայնութեամբ ռոմանթիք, քաշակով ու գար- գացումով դասական բանաս- տեղծ մըն է եւ ընդհանրապէս կը նկատուի իր շրջանի մեր լատագոյն քերթագակներէն մէկը: Իր քերթուածները լի՝ մեղմ քայտիծով, անկեղծու- քեամբ ու համակող ջերմու- քեամբ, կը կրեն իր յուզում- նահար խտնուածքին դրոշ- մը: Լեզուն, գուտ գրաբար կամ գրաբարախառն է:

Պէշիկքաշիեան բազմաթիւ քերթուածներ գրած է նմա- նողութեամբ Պայրընի, Շե- քըպիի, Ալֆրէտ սը Միւ- սէի եւ ուրիշներու: Սակայն կրցած է պահել միշտ իր ինքնատը- պութիւնն ու ինքնուրոյնութիւնը: Այս պատճառով իր ժամանա- կակիցները իրեն տուած են «անմասն մանողը» մակդիրը: Հայ

փերթոպական գրականութեան մէջ Ալիշանը նմանցուցած են արծիւի, Պէշիկփաշլեանը՝ ազաւնիի:

ՄԱՏՆԱԿՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր տուած զերթուածին խորագիրն է «Թաղումն քաջորդւոյն, պար Հայրենակցաց»։ զրուած է նմանողութեամբ անգլիացի բանաստեղծ Չարլզ Ուոլֆի: Սըր Ճոն Մուր, անգլիացի զօրավարը, Գորունիայի ճակատամարտին մէջ (1809) յաղթեց Փրանս. բանակին, բայց ինքն ալ մեռաւ յաղթանակէն քիչ ետք, իր ստացած վէրքերուն հետեւանքով: Ուոլֆ զօրավար Մուրի մահուան առթիւ գրեց զերթուած մը, որուն նմանողութիւնն է Պէշիկփաշլեանի այս տաղը: Բաղդատութեան Համար կու տանք Ուոլֆի զերթուածին առաջին քառեակը բառական թարգմանութեամբ (ամբողջ զերթուածը բաղկացած է ութ քառեակներէ):

«Ո՛չ մէկ քմբուկ գարկինք, ա՛յ մէկ դամբանական շեշտ,
Երբ անոր մարմինը դէպի պատնէշը փութացուցինք.
Ո՛չ մէկ գինուոր իր հրածեշտի հրացանը պարպեց
Գերեզմանին վրայ, ուր մեր հերոսը թաղեցինք»:

14. ԱՆՇՐԱԺԵՇՏ ԳԻՐՔԸ

Գիրք մը կայ, զոր ամէն մարդ պիտի հեղինակէ կամայ թէ ազամայ, մատենապիր ըլլայ թէ ոչ:

Աւելի կամ նուազ թերթերէ կաղմուած — թէեւ անոնց թիւը յաւէտ անծանօթ — անիկա տրուած է մեզի, եւ հարկ է, որ մենք լեցնենք դայն:

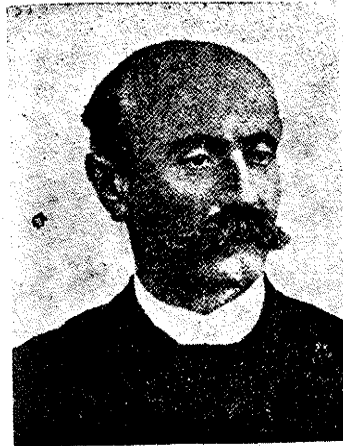
Իրողութեանց պատմութիւններով, խոհերով, երգով, փայլուն թէ նսեմ պատկերներով պիտի լեցուի անիկա:

Պատմութիւնը կամ վէպը պիտի ըլլայ անհատի մը: Թերթերը մեր օրերուն հետ պիտի դառնան, եւ ո՛չ ոք պիտի կրնայ վերադառնալ էջին վրայ, որ դարձաւ.

ո՛չ ոք պիտի կրնայ սրբագրել ինչ որ անգամ մը գրուեցաւ:

Տարբեր երեսներ, ետքէն եկած, պիտի կրնան միայն հակակշռող իրողութիւններ կամ պատկերներ ներկայացնել, բայց վրէպը պիտի մնայ անջլինջ:

Մեր երեւակայութիւնը, մեր գղացումներէն ու մտածումներէն զրդուած, ատաղձներ պիտի յղանայ, եւ մեր կամքը պիտի ընտրէ կամ պիտի մերժէ՝ իբրեւ պատշաճ կամ ոչ՝ յօրինուածքը, զոր պիտի ուղենք Հաստատատիպ գրոշմել հոն:

Բայց դանոնք ներկայացնելու կերպը միշտ մերը պիտի ըլլայ: Ոճը մեր անձնական գրոշմը պիտի կրէ միշտ:

Անոնք որ մեզմէ առաջ հեղինակեցին այդ գիրքը եւ անոնք, որ նոյնիսկ մեզ առաջնորդեցին եւ օգնեցին մեր սեփական գրքին առաջին տողերուն կամ էջերուն մէջ, սովորութիւններ տուած պիտի ըլլան մեզի, բայց միշտ պիտի կրնանք մեր անձնական նախաձեռնութիւնն ունենալ եւ ինքնայատուկ ոճ մը տալ մենք մեզի:

Ամէն պարապայի մէջ, գիրքը մեր հեղինակութեան վերադրելի պիտի ըլլայ, հետեւաբար անոր արժանաւորութիւններն ու թերութիւններն ալ մեզի պիտի վերադրուին նոյնպէս:

Հեղինակը բնական ձգտումով մը, պիտի բաղձայ երջանկաւէտ պատմութիւն մը ընել իր գիրքը, եւ իր

նախաձեռնութիւնը կարեւոր բաժին մը պիտի ունենայ
ստոր մէջ:

Բայց վերջապէս ատիկա իրմէ կախում պիտի չու-
նենայ բացարձակօրէն. իր ճիգերը բախտէն հարկա-
դրուած ատաղձներուն դէմ ի վուր պիտի կռուին:

Այն ատեն գիրքը պիտի ներկայացնէ ուրախ կամ
տրտում պատկերներու փոխ առ փոխ յաջորդութիւն
մը ու նոյնիսկ աւա՛ղ, ծայրէ ծայր ողբերգութիւն մը:

Սակայն միշտ իրմէ կախում պիտի ունենայ գեղե-
ցիկ յորինել զայն, ու հեղինակը պիտի ըլլայ պատաս-
խանատու անոր տգեղութեանը:

Անոր գեղեցկութիւնը մանաւանդ բարոյական գե-
ղեցկութիւնը պիտի ըլլայ, ու համեստ՝ այլ պարկէշտ
պատմութիւն մը պիտի կրնայ մեծ առաւելութիւններով
մրցիլ պերճ՝ այլ բարոյապէս անգոյն ու մթին պատ-
մութեան մը հետ:

Մեծագոյն արուեստագէտը կրնայ գթիլ ու ձախո-
ղիլ հոն, ուր խոնարհագոյն ոգին յաջողի ու փայլի
թերեւս:

Ամենէն աւելի ապրուած վէպը կամ պատմութիւնը
պիտի ըլլայ ան, վէպերուն ամենէն իրականը, բայց ո՛չ
իրապաշտականը: Պիտի կրնանք անոր մէջ իրացուած
տեսնել այնքան ազնիւ խոհեմ մը, որքան ուզած պիտի
ըլլանք մենք եւ պարադաներն ալ թոյլատրած:

Սակայն յարատեւութեամբ ուղուածն ալ, թէեւ
անիրացեալ կամ կիսկատար, իր հրապոյրը պիտի սփռէ
պատմութեան վրայ:

Պիտի գրենք այդ գիրքը, ցորչափ տեւէ մեր կեան-
քը. մեր վերջին օրուան հետ պիտի աւարտի ան:

Չենք գիտեր, թէ ե՛րբ պիտի աւարտենք զայն:
Բայց այս անստուգութիւնն իսկ խթան մըն է իմաստու-
նին համար, որպէսզի ջանայ գեղեցիկ էջեր գետեղել
անոր մէջ ու այնպէս մը ընէ, որ ո՛ւր որ լմնայ գիր-

քը՝ միշտ իրեն պատիւ բերել կարենայ:

Գրքին կարճութենէն կամ երկարութենէն կախում
պիտի չունենայ էապէս անոր արժանիքը:

Անաւարտ մնացած ըլլալու տպաւորութիւնը ձգող,
էջերու նիհար քանակութեամբ գիրք մը կրնայ աւելի
մեծ արժէք ունենալ, քան ստուարագոյն հատորները:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԱՆ

ՐԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մատենագիր.— Մատեն, գիրք գրող, հեղինակ: Այս բառը
ընդհանրապէս կը գործածուի հին հեղինակներու համար. օրինակ՝
Եղիշէ եւ Կորիւն Ե. գարու մատենագիրներ են: Նորերուն համար
գործածական են գրող, գրագէտ բառերը:

Խոն.— Խոնու, մտածում, խորհուրդ: Կը նշանակէ նաեւ կե-
րակուր. խոհ — խոհարար, խոհանոց:

Նսեմ.— Անուք, աննշան, աղօտ, մութ, մթին:

Ատաղձ.— Այստեղ կը նշանակէ նիւթ, հիմնական տարր որեւէ
ստեղծագործութեան կամ ուսումնասիրութեան համար:

Փոխ առ փոխ.— Փոփոխակի, կարգաւ, իրարու ետեւէ:

Պերճ.— Շքեղ, հոյակապ, փառաւոր, մեծաշուք:

Գթիլ.— Կամ գթել, գայթիլ, սահել, սայթաքիլ, սխալիլ:

Վրէպ.— Միայլ:

Խոհեմ.— Գաղափարական, տեսլական, մտատիպար, բարձրա-
գոյն նպատակ:

Անիրացեալ.— Ձիրականացած, իրականութիւն չգարձած:

Խբամ.— Դրզում, գրգիռ:

Ստուարագոյն.— Խիստ մեծ, շատ խոշոր, հաստ (գիրք):

ՌԵԹԻՍՍ ՊԵՐՊԵՐԱՆ (1851-1907).— Ծնած է Պոլիս, 1851ին:
Ուսումը ստացած է Խազգիլի Ներսէսեան վարժարանին մէջ,
իրեմ աշակերտակից ունեցալով Եգիպ Տէմիրճիպաշեանն ու Մինաս

Չեքազը: Դեռ պատանի՝ նուիրուեցաւ ուսուցչական ասպարէզին, գոր-անխոնջ նուիրումով շարունակեց մինչեւ իր մահը: Խրիմեան Հայրիկ իրեն տուաւ «Ուսուցչապետ» տիտղոսը, առ ի գնահատութիւն իր ասպարէզին մէջ ցոյց տուած անժխտելի արժանիքներուն: Գատըզիւղի մէջ իր անձնական նախնականութեամբ հիմնեց երկրորդական վարժարան մը, որ իր անունով կոչուեցաւ Պէրպլեբեան եւ գոր հետագային փոխադրեց Սկիւտար, անոր վարիչն ու տնօրէնը մնալով մինչեւ իր մահը: Վարժարանը հիմնադրիին մահէն ետքն ալ պահեց իր գոյութիւնը մինչեւ 1927 (հիմնուած էր 1876-ին): Պէրպլեբեան ինքնաշխատութեամբ սարված էր բազմաթիւ օտար լեզուներ՝ ֆրանսերէն, անգլերէն, գերմաներէն, թուրքերէն, լատիներէն, յունարէն: Իր կրթական եւ գրական գործունեութեան յորելեանը տօնուեցաւ 1900ին: Մեռաւ 1907 Ապրիլ 8ին, Պոլիս:

Գլխաւոր երկերը.— «Առաջին տերեւ», «Թշուառութիւն եւ գուր», «Գեղեցիկն եւ գեղարուեստ», «Մարդիկ եւ իրք», «Դաստիարակի մը խօսքերը», «Դպրոց և դպրութիւն», «Ետեւ և յուշք»: Թարգմանած է նաեւ կէտքէի «Հերման եւ Դորոթէա»ն եւ լամբնէի «Բանք հաւատացելոյ ուրուք»ը:

Պէրպլեբեան սկզբունքի եւ հաստատուն համոզումներու տէր, իր բարձր նկարագրով պատկառանք ներշնչեց ամենուն: Իրաւամբ կը համարուի իր ժամանակին լուսագոյն արձակագիրներէն մէկը, ինչպէս նաեւ աննկուն գաղափարախօսը Բարիին, ճշմարիտին եւ Գեղեցիկին, զորս պաշտպանեց իր կեանքին եւ անձին օրինակովը: Իր փայլուն ձիրքերէն մէկն էր պերճախօսութիւնը: Յորդապետ խօսող մըն էր, բայց երկարաբան: Ջերմ պաշտպան էր բարոյական անխախտելի սկզբունքներու: Աւելի շատ հետամուտ էր համոզելու, քան շլացնելու: Իր տեսակետները կը պաշտպանէր հանդարտ գորութեամբ, հաւատով ու համոզումով: Իմաստասէր գրագետի ամուր համար մը ունէր իր ժամանակին եւ ժամանակակիցներուն մէջ: Ազգային կրթութեան մեծ վաստակաւոր մըն էր եւ իր անձին մէջ կը միացնէր բարոյախօսի, խորհողի եւ դաստիարակի,

բարձր արժանիքներ: Իր սիրած, նախընտրած լեզուն էր գրաբարախառն աշխարհաբարը: Հակառակ իր լեզուագիտութեան, չկրցաւ աստարել աշխարհաբարի զարգացման եւ գրեթէ մինչեւ վերջ պահեց իր խառնուրդ լեզուն՝ չուզելով ընդունիլ եւ ըմբռնել լեզուական բարեշրջումի օրէնքը:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Հայ լեզուն էջ ածանցով արմատական բառ չունի. կայ միայն հէֆ ածականը, որուն ուղիղ ձեւն է հէգ: Խաչօրհնէֆ, ութօրէֆ, գիւղօրէֆ, յոգնակի բառեր են, որոնց մէջ *եայ* վերջաւորութիւնը փոխուած է *է-ի*, ըստ լեզուական օրէնքի: Սխալ է հետեւաբար, գրել երբէֆ, *է-ով*. ուղիղ ձեւն է երբեֆ, *ե-ով*, ինչպէս կը գրուին ուրեֆ, ուրեմն, ուստեֆ մակբայները:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Ներկայացուցէֆ ձեր «կեանքի գիրքը», յիշատակներով նշանակելի դէպքեր ու անցքեր:

15. Մ Ե Ր Պ Ո Ս Ֆ Ո Ր Ը

Երկնակամարին վրայ, երկինքի անսահման տարածութեան մէջ, երկու արեգակներ երբեք այնքան կապուտադեղ ու ձեւադեղ անջրպետով մը բաժնուած չեն իրարմէ, որքան արեգակնափառ այն երկու աշխարհները, Եւրոպան ու Ասիան, զորս կը բաժնէ Պոսֆորը: «Հո՛ն, սի՛րեղիս, հո՛ն կ'ուզեմ, որ տանին զիս» կը հառաչէի, հեռու՝ Պոսֆորի ափերէն:

Երկու անգամ հեռացայ դրախտային իմ ծննդավայրէս: Երեսս արեւելք կը դարձնէի հեղուկ ակնարկո-

վը, զոր դիւթական իր ծննդավայր երկրին կը ձգէր Մինեոն: Կը հարցնէի, կ'ողէի Մինեոնին երգը. «Կը ճանչնա՞ք դուք այն երկիրը...»: Իմ երգս առարկային հարստութեամբը աւելի հարուստ էր. աւելի հարուստ՝ արտասուքն ալ, որ աչուըններէս վար կը հոսէր: «Հո՞ն, սի՛րելիս, հո՞ն կ'ուզեմ, որ տանին զիս»:

Ամէն անգամ, որ հեռանամ մեր եզական ծննդավայրէն, ամէն անգամ աւելի սիրալի գայն կը գտնեմ: Բանաստեղծութեան գոյնը՝ կապոյտը. աստղերու աստուածամերձ յատակին գոյնը՝ կապոյտը. խոռնկին վերածխութիւնը՝ կապոյտը. լեռնային հարսերու արծաթ պսակի թելերուն գոյնը՝ կապոյտը. ֆերկիս մայննի գածակին գոյնը՝ կապոյտը. Այդ կապոյտը ո՞ւր աւելի կապոյտ է, քան հոն. ո՞վ, ի՞նչ աւելի կապոյտ է, քան Պոսֆորը: Ու կ'երգէի. «Հո՞ն, սի՛րելիս, հո՞ն կ'ուզեմ, որ տանին զիս»:

Երբ առաջին անգամ հեռացայ Բիւզանդիոնէն, սիրտըս փրակ. աչուըններէս հեղեղներ իջան. նուաղեցայ, երբ Գաւապոն Մոտան անցաւ: Մեր քաղաքին բոլոր գեղեցկութիւններէն Մոտա-Պուռնին կը պնահատէի, որովհետեւ հոյակապ վերջալոյսի տեսարաններ կը պարզէր աչքիս առջեւ իրիկունը, իսկ գիշերը՝ փարոսին վրայ՝ լոյսի գմայլիկ նուաղումներ: Սակայն ի՞նչ անդիմազրելի էր կապոյտին ձգողութիւնը, երբ այն

կապոյտէն, կապոյտ Պոսֆորէն հեռացայ: Պոսֆորէն հեռու՝ Պոսֆորին համար լացի: «Հո՞ն, սի՛րելիս, հո՞ն կ'ուզեմ, որ տանին զիս»:

Կ'ըսէին, կը դրէին, կ'երգէին աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը. «Գեղեցիկ է Պոսֆոր»: Երբեմն ես ալ, զգայուն՝ այնքան դեղոյ, կ'ըսէի ինքնին. «Գեղեցիկ է Պոսֆոր»: Կը կարծէի սակայն, որ աշխարհ ունի դեռ շատ ու շատ Պոսֆորներ, թէ Կոստանդնուպոլսէն քանի՛ մարգս հեռանայ, աշխարհ այնքան ըստ ամենայնի կը գեղեցկանայ: Երբ Կոստանդնուպոլսէն հեռացայ, երբ ուրիշ երկիր եւ ուրիշ երկինք տեսայ, հառաչածայն յայնժամ բացազանչեցի. «Հո՞ն, սի՛րելիս, հո՞ն կ'ուզեմ, որ տանին զիս»:

Միջերկրականէն կու գաս: — Վերադարձն է. նաւը իշխանաց կղզիներուն մօտէն անցած է. կանանչ անշարժ նաւեր՝ այդ կղզիներն ալ, յարածածան ու յարարոյր. նաւը Այ-Սթեֆանոյի առջեւ հասած է: Ո՛հ, հիանալի՛ գիշերային կերպարանք Բիւզանդիոնի. աջ տախկան եղերքն է, ձախդ՝ եւրոպականը: Փարոս՝ իւրաքանչիւր եղերքին վրայ. աչք մը Ասիան ունի, աչք մը՝ Եւրոպան: Երկու աչքերը մէկ դէմք, մէկ կերպարանք կը կազմեն. երկու աշխարհները մէկ հօգի, մէկ մարմին կ'ըլլան: Ու երկինք եւ երկիր իրարու կը միանան: Սեւ ծովէն աղջամուղջը կը հոսի, կը խառնուի գիշերուան խաւարին: Ծիր կաթինէն լոյս կը հոսի, կը խառնուի փարոսներու փողփողմանց: Ո՛չ լոյսէն, ո՛չ խաւարէն կը յաղթուի կապոյտը Պոսֆորին. ընդհակառակն, անբաղդատելի ներդաշնակութիւն մը առաջ կու գայ գոյնի: Ու կը հարցնէ մարդ ինքնին. «Գիշերը թէ ցերեկը գեղեցիկ է այս աննման քաղաքը»: Սարայ-Պուռնուի եւ Ոսկեքաղաքին մէջտեղի մարմարէ յուշկապարիկը, այդ բոլոր գեղեցկութեանց ու համադրութեան իրբեւ անըջային համադրութիւն, կը գերէ

զքեզ: Եւրոպայի մէջ զեղազիտական այսքան ներուժ հաճոյք առթող վա՛յր մը գտիր:

Ա՛հ, հաճոյք, անտարակոյս մեծ հաճոյք է նաւարկելը Միջերկրականի վրայ: Բնութեան զեղը հոն ալ պատմութեան զեղով է կրկնաւորուած: Աթէնքը կ'ողջունես, ուր ա՛յնքան հին հրաշակերտներ կան արուեստներու: Բայց քաղաքակրթութիւնը, որ Աթէնքէն դացած է Հոռոմ, հարաւէն, երկայնութեանց օրէնքին հետեւելով եկած է Աթէնք: Արդ՝ աւելի մեծ երկիրդա՞ծութեամբ կը համակուիս, երբ շոգենաւը Պիրէոնէն կ'ուղղուի դէպի հարաւ: Հոն է Նեղոսը նուիրական, անծանօթ իր ակունքով եւ անսահման իր գետաբերանով, որուն ափունքին վրայ կանգնուած են առաջին յիշատակարանները ճարտարապետութեան: Քանակագիտութիւնը, հիմը գիտութեանց դասակարգութեան, հոն գտնուած է, եւ կի՛նը հոն ամենէն առաջ ուսուցիչ Հանդիսացած եւ աւագ գիտութիւնը ուսուցած է, — գերազուչակն Հիւպատիա:

Նաւը հրուանդանը կը դառնայ եւ դէպի արեւմուտք կը յառաջանայ: Ու հո՛ն, այդ ափերուն վրայ է «Յաւիտենական Քաղաք»ը, ա՛յն որ Աթէնքի քաղաքակրթութեան ժառանգորդը եղաւ, ինչպէս որ իրմէ ալ ժառանգեցին ա՛յնքան քաղաքներ, բովանդա՛կ Եւրոպան: Յոյժ զեղեցիկ է արդարեւ մեծ այդ մայրաքաղաքն ալ, բլուրներու վրայ կառուցուած Հոռոմը, Բիւզանդիոնի նման: Բայց երկու աշխարհներ բաժնող, երկու քաղաքակրթութեանց միջակէտը մե՛ր քաղաքն է՝ բովանդակ երկրազունդին վրայ Պոսֆոր միակն է: Իր ափերէն ո՛րքան հեռանաս, ա՛յնքան ի խորոց կը հառաչես ու կ'աղաչես. «Հո՛ն, սի՛րելիս, հոն կ'ուզեմ, որ տանին զիս»:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պոսֆոր.— Նեղուց, որ Սեւ ծովը կը միացնէ Մարմարա ծովուն եւ Ասիան կը բաժնէ Եւրոպայէն: Կը գրուի նաեւ Վոսֆոր կամ Ոսֆոր:

Ձեւագեղ.— Ձեւ եւ զեղ բառերէն. զեղեցիկ ձեւ ունեցող, ձեւով զեղեցիկ:

Հեղուկ ակնարկ.— Փոխաբերաբար՝ արտասոււթոր աչք, արցունքոտ նայուածք:

Միմեոն.— Կէօթէի «Իշխան Վիլհելմ» անուն վէպին գործող անձերէն մէկը, որ ժողովրդական դարձաւ «Կը ճանչնա՞ք դուք այն երկիրը...» մէլամաղճոտ երգով:

Առարկայ.— Այստեղ կը նշանակէ այն նիւթը (Պոսֆոր), որուն մասին կը խօսի Հեղինակը:

Աստուածամերձ յատակ.— Փոխաբերաբար՝ երկինք:

Ֆերկիս մայն ցիւղ.— Գերմաներէն անունը յիշածաղիկին. բառ առ բառ կը նշանակէ «Մի մոռնար զիս»:

Բիւզանդիոն.— Պոլսոյ հին անունը. այժմ կը կոչուի Իսթանպուլ:

«Գամպոն».— Անունը այն շոգենաւին, որով կը ճամբորդէր Հեղինակը:

Չմայլիկ.— Չմայլելի. զմայլիկ նուազումներ՝ զմայլելի մարմուքներ:

Ըստ ամեմայնի.— Ամէն կերպով, բոլորովին:

Կայք.— Կենսալու տեղ, կայան, հանգրուան:

Յայնժամ.— Այն ատեն, այն ժամանակ:

Իշխանաց կզգիմեր.— Կղզիներու խումբ մը Պոլսոյ մօտ, Մարմարա ծովուն մէջ:

Յարածաման.— Յար եւ ծածան բառերէն. միշտ ծածանող, միշտ շարժող: Յարաբոյր՝ միշտ բուրող:

Այ-Սթեֆանօ.— Կամ Սան-Սթեֆանօ, Պոլսոյ արուարձաններէն մէկը, ուր ստորագրուեցաւ ուսեւթուրք հաշտութեան դաշ-

նազիրը 1877ի պատերազմէն ետք: Այդ դաշնադրին 16րդ յօդուածը կը վերաբերէր հայոց:

Աղջամուղջ.— Խիս մշուշ, մէշ, մառախուղ:

Միր կաթին.— Հին յոյները այս անունը կու տային ամբողջութեանը այն անթիւ աստղերուն, որոնց լոյսը կը տեսնուի գիշեր ատեն, երբ պայծառ է երկինքը: Հին հայերը Յարզողը կը կոչէին զայն:

Ոսկեփաղաւ.— Սկիւտարի հին անունը: Սկիւտար Պոլսոյ արուարձաններէն մէկն է, Վրսիորի ասիական եզերքին վրայ:

Յուշկապարիկ.— Առասպելական էակ, կէս մարդու եւ կէս ձուկի կերպարանքով: Յուշկապարիկները կը համարուին դժոխքի ոգիներ, որոնք մաղի տեղ օձեր ունէին իրենց գլխուն վրայ:

Անբջայիմ.— Երազային, երեւակայական:

Համադրուքիւն.— Մասէն ամբողջին, պատճառէն արդիւնքին երթալ: Բաղադրութիւն, խառնուրդ: Ելառական իմաստով՝ ամէնքը մէկտեղ բերել:

Գեղագիտական.— Կազմուած է գեղ (գեղեցկութիւն), գիտութիւն բառերէն եւ ական մասնիկէն: Գեղեցիկը զգալու եւ հասկընալու վերաբերեալ: Գեղագիտութիւնը կամ գեղեցկագիտութիւնը՝ ճանչնալն ու գնահատելն է գեղեցիկը: Արուեստի մէջ գեղեցիկին պայմանները որոշող գիտութիւն:

Ներուծ.— Սաստիկ, ուժգին, զօրաւոր:

Քանակագիտութիւն.— Չափագիտութիւն, ուսողութիւն, մաթեմատիկ:

Աւագ գիտութիւն.— Փիլիսոփայութիւն, իմաստասիրութիւն: Գիտութեանց դասակարգութեան մէջ փիլիսոփայութիւնը կը գրաւէր գլխաւոր տեղը, այս պատճառով կը կոչուէր աւագ գիտութիւն:

Գերախոյան.— Գեր եւ հռչակ բառերէն. խիստ հռչակաւոր, նշանաւոր:

Հիպատիա (Hypatia կամ Hypathie).— Համբաււոր ուսուցչուհի, որ փիլիսոփայութիւն կ'ուսուցանէր Ալեքսանդրիոյ մէջ: Սպաննուեցաւ մոլեռանդ քրիստոնեաներու կողմէ (370-415):

«Յալիստեանական ֆաղաւ».— Այս անունով կը կոչուի Իտա-

լիոյ մայրաքաղաքը՝ Հոռոմ, ինչպէս Երուսաղէմը կը կոչուի Սուրբ Քաղաք:

Յոյժ.— Շատ, խիստ:

Ի խորոց.— (Սրտի) խորերէն, խորունկէն:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ (1851-1908).— Ծնած է Պոլիս, 1851 Մայիս 8ին: Ուսումը ստացած է Խազկիլի Ներսէսեան, ապա Շահնագարեան վարժարանին մէջ, որուն շրջանը կ'աւարտէ 1869ին եւ քարտուղարի ու քարգմանի պաշտօն կը վարէ պետական դիւաններու մէջ: 1874ին Մարտի կ'երթայ առետրական վարժարանի ուսընթացքին հետեւելու համար: 1876ին կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը նուիրուի ուսուցչական ասպարէզին: 1883ին կը սկսի Խրատարակել «Գրական եւ իմաստասիրական շարժում» թերթը, յաջորդ տարին կը ստանձնէ նաեւ «Երկրագունդ» ամսագրին խմբագրութիւնը: Իր գրական ծածկանուններն են Խայթունի, Շարժեանց, Մշակ, Ագատախոսեան, Մելանիա, Նուրանիա, Գրասէր Ատոմ եւ այլն: 1908 Յուլիս 9ին, հոգիի եւ մտքի տագնապի մը հետեւանձով, անձնապաշտութեամբ վերջ կու տայ իր տառապալից կեանքին:

Գլխաւոր երկերը.— Իր առաջին գրուածքը, գրաբար ոտանաւոր մը, լոյս տեսած է «Մասիս» թերթին մէջ, 1868ին: Հատուկ հրատարակուած իր գործերն են «Շահնագարեանի մը խղճին պարզ քննութիւնը», «Աւելին նաք», «Դամբարան», «Նոր կեանք», «Փիլիսոփայական բառարան», «Թուղթ առ Ներսէս Պատրիարք», «Հատընտիր ընթերցումով», «Շրջագայութիւն մը իմ քաղիս մէջ» եւն: Քանի մը ամսուան մէջ պատրաստած է ֆրանսերէնէ հայերէն ստուար բառարան մը, ինչպէս նաեւ հայերէնէ ֆրանսերէն բառգիրք մը, աւելի փոքրածաւալ: Իր մահէն ետք Հրանդ Նազարեանց հրատարակեց «Եղիա Տէմիրճիպաշեանի սիրային նամակները»:

Տէմիրճիպաշեան նուրբ գգայնութեամբ, արուեստագետի խառնըւածով եւ բոցավառ ու հիւանդագին երեւակայութեամբ բանաստեղծ մըն է: Մեր մէջ կը համարուի գեղեցիկ խօսքի վարպետը: Գրիգոր Զօհրայ «Աշխարհաբարի Նարեկացին» կոչած է

զինք: Արդարեւ, քիչեր իրեն չափ խնամած են իրենց ոնք, ինչ որ իրեն տուաւ «գեղոն գրագէտ»ի համբաւ մը: Իր ժամանակակիցները իրեն տուած են նաեւ «ոճի ոսկերիչ» տիտղոսը: Ծանօթ էր օտար գրականութեանց, արեւելեան եւ արեւմտեան: Փորձած էր գրականութեան գրեթէ բոլոր սեռերը: Ունէր գեղագէտի ապահով հաշակ, խոր ու լայն հմտութիւն, յզացումի եւ յօրինումի նորութիւն, մտածման փայլ, արտայայտութեան յանդգնութիւն եւ ըսելու ինքնատիպ ձեւ: Բայց, հակառակ իր այս առաջնակարգ ժողովրդուն, յառաջապահ մը չեղաւ, ուղի մը չբացաւ գրականութեան մէջ, որովհետեւ գուրկ էր մեծ ու հաստատուն գաղափարներէ: Իր գրական համոզումներուն մէջ վերջնական հաւասարակշռութիւն մը չենք տեսներ գրեթէ: Իր յանդգնութիւնները յաճախ կը կրեն այլանդակութեան դրոշմը:

Սակայն, ինչ որ ալ ըլլան իր թերութիւնները, Տէմիրճիպաշեան կը մնայ սեանչելի եւ ինքնատիպ արուեստագէտ մը: Իր գործերէն ընտրովի հատոր մը պիտի կրնան երեւան բերել նշմարիտ արուեստագէտի իր դիմագիծը:

ՄԱՏԵՆԱԿՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1897ին Տէմիրճիպաշեան կ'այցելէ Չուիցերիա, Աւստրիա եւ Հունգարիա: Պոլիս վերադարձին «Բիւզանդիոն» թերթին մէջ կը զրէ «Մեր Պոսֆորը», որ անգամ մը եւս կը վերականգնէ մոռացումի մէջ ինկած իր համբաւը: Ետտեղ հիացումի եւ շնորհաւորութեան նամակներ կը գրեն իրեն՝ իր այս գեղեցիկ արձակին համար, որուն մէջ ուշադրաւ են մասնաւորաբար ոճական գեղեցկութիւնները:

16. Տ Ր Տ Ո Ւ Ն Ջ Ք

Է՛, մընաք բարով, Աստուած եւ արեւ,
 Որ կը պըլպըլաք իմ հոգւոյս վերեւ...
 Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելուլ երկնից.
 Աստղերն ի՞նչ են որ, եթէ ոչ անբիծ

Եւ թըշուառ ոգւոց անէ՛ծք ողբագին,
 Որք թըռին այրել քակասն երկընթին.
 Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերո՛ւ արմատ՝
 Յաւելուն գէնքերն ու գարդերն հրբատ...
 Այլ, ո՛հ, ի՛նչ կ'ըսեմ... շանթահարէ՛ գիս,
 Ա՛ստուած, խոկն հըսկայ փշրէ՛ հիւլէիս,
 Որ ժպրհի ձգտիլ՝ սուգիլ խորն երկնի,
 Ելնել աստղերու սանդուխն անալի...
 Ողջո՛յն քեզ, Աստուած դողդոջ էակին,
 Շողին, փըթիթին, ալոյն ու վանկին,
 Դու որ քակտիս վարդն ու բոցն աչերուս
 Երկեցիր, թրթռումս՝ շրթանց, թռիչն՝ հոգւոյս,
 Անկ տըւիր շաջս, հեւք տըւիր սրտիս,
 Ըսիր՝ մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս,
 Անշուշտ ինձ կեանք մը պահած ես ետքի,
 Կեանք մ'անհուն շողի, բոյրի, ազօթփի.
 Իսկ թէ կորընչի պիտի իմ հուսկ շունչ
 Հոս՝ մտախնդրի մէջ համր, անշըշունչ,
 Այժմէն թող որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար,
 Պըլլըւիմ անուանդ, մոնչեմ անդադար,
 Թող անէծք մ'ըլլամ ու կողող խրիմ,
 Թող յարջորջեմ քեզ «Աստուած ոխերիմ»:

Ո՛հ, կը դողդոջե՛մ, տըժգո՛յն եմ, տըժգո՛յն,
 Փըրփըրի ներսս դըժոխքի մ'հանգոյն...
 Հառա՛չ մ'եմ հեծող նռներու մէջ սեւ,
 Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ...
 Ո՛հ, կայծ տըւէք ինձ, կա՛յծ տըւէք, ապրի՛մ...
 Ի՛նչ, երազէ վերջ գըրկել ցուրտ շիրի՛մ...
 Այս քակասագիրն ի՛նչ սեւ է, Ա՛ստուած,
 Արդեօք դամբանի մրուրո՞վ է գծուած...
 Ո՛հ, տըւէք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ,
 Սիրե՛լ կ'ուզեմ դեռ, ապրիլ ու ապրիլ.

Երկընքի՛ աստղեր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք,
 Կա՛յծ տըւէ՛ք, կեա՛նք՝ ձեր սիրահարին հէ՛ք:
 Գարունն ո՛չ մէկ վարդ ցակտիս դալկահար,
 Ո՛չ երկնի շողերն ժըպիտ մ՛իճն չեմ տար.
 Գիշերն միշտ դագաղս, աստղերը՝ ջահեր,
 Լուսինն յար կու լայ, խուզարկէ վըհեր:
 Կ՛ըլլան մարդիկ, որ լացող մը չունին,
 Անոր համար նա դրբաւ այդ լուսին.
 Եւ մահամերձն ալ կ՛ուզէ երկու բան,
 Նախ՝ կեա՛նքը, վերջը՝ լացող մ՛իբ վըրան:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ՁԵԻՆԵՐԸ.— Գրականութիւնը արտայայտութեան երկու առանձին ձեւեր ունի, — ոտամատր եւ արձակ: Ոտամատրը եմքակայ է տաղաչափական կանոններու, — չափ, յանգ, հատած եւն. (թէեւ կան առանց չափի եւ յանգի ոտամատրներ ալ): Իսկ արձակը գրելու այն ձեւն է, որ ազատ է չափի եւ յանգի սեղմումներէն եւ այլ մասնաւոր կանոններէ: Ոտամատրին կամ բանաստեղծութեան մէջ գերիշխող են երեւակայութիւնը եւ զգացումը, իսկ արձակին մէջ՝ տրամաբանութիւնն ու մտածումը:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յաւելուլ.— Աւելնալ: Աւելցնել:

Ոգի.— Հոգի, էակ, անձ: Այս տողին մէջ ասողերը կը նկատուին թշուառ, տառապող մարդոց կողմէ Աստուծոյ ուղղուած անէծքներ: Յիշէ՛լ, որ Ալիշան աղամանդէ կայծակներու կը նմանցնէր ասողերը:

Շանթերու արմատ.— Աստուծոյ տրուած վերադիր:

Հրատ.— Բորբոքող հուր, խարոյկ: Կոպալաններու մէհեաններուն մէջ վառող անշէջ կրակ: Կրակէ, կրակի պէս: Հրատ նաեւ անունն է մուրաբակի մը, որ իր շրջանը կը կատարէ 680 օրուան մէջ:

Ժպրհիլ.— Համարձակիլ, յանդգնիլ:

Անալի.— Ալիք չունեցող, հանդարտ, խաղաղ:

Փթիթ.— Ծիւ, բողբոջ:

Ճակտի վարդ.— Փոխաբերաբար՝ երիտասարդութիւն կամ դեղեցկութիւն: Դուրեան իր նամակներէն մէկուն մէջ գրած է. «Եթէ ճակտիս վրայ վարդ ունենայի, կիները զիս պիտի սիրէին. աւելի լաւ է, որ դալուկն ունենամ եւ բանաստեղծները զիս սիրեն»:

Կորնչիլ.— Կորսուիլ: Յաւելուլ եւ կորնչիլ գրաբար կազմով բայեր են. երկուքն ալ գրեթէ չեն գործածուիր հիմա:

Հուսկ.— Վերջին, յետին:

Գալկահար.— Դեղնած, տժգոյն, գունատ: Դալուկ, դեղնութիւն, դալուկ՝ գլխու պտոյտ:

Յորջորջել.— Անուանել, կոչել:

Հեծող.— Հեծեծող, սղբացող, հառաչող:

Յար.— Ծիւտ, շարունակ, անդադար:

Խուզարկէ.— Այս բային առջեւ գեղչուած է կը-ն: Այս գեղչումը, հիմա աններկի, գրեթէ յաճախողէպ էր 1890էն առջի բանաստեղծներուն մօտ: Դուրեանի քերթուածներուն մէջ ներքի է այս գեղչումը, որ իր շրջանին յատուկ թերութիւն մըն է:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ (1852-1872).— Ծնած է Սլիւտար (Պոլիս), 1852 Մայիս 20ին: Ուսումը ստացած է տեղւոյն գեմարանին մէջ: Գրել սկսած է աշակերտութեան շրջանին: Ֆրանսերէնէ բարգմանած է քանի մը քատերալապեր, որոնք կորսուած են: 1867ին կը թողու դպրոցը եւ տարիի մը չափ գրագիրի պաշտօն կը վարէ սեղանատրի մը քով: Ատեն մը դերասանութիւն ալ բրած է Սլիւտարի քատրոնին մէջ: Պատանեկան տարիքին, հազիւ 16-17 տարեկան, գրած է «Վարդ եւ Շուշան» քատերալապը, իսկ աւելի ուշ՝ «Թատրոն»ը: Անոգոք հիւանդութիւն մը, թոխախտը, բայն դրած էր իր մէջ շատ կանուխ, 1868ի վերջերը: Մեռաւ այդ հիւանդութենէն, 1872 Յունուար 21ին եւ քաղաքացաւ հանդիսաւոր շուքով: Իր դագաղին կը հետեւէին 4000ի մօտ յուզարկատրներ:

Գլխաւոր երկերը.— Իր մահէն ետք «Տաղք եւ Քատրերգու-
թիւնք» անունին տակ հրատարակուեցան իր ամբողջական գոր-
ծերը՝ տաղեր, քատրերգութիւններ, նամակներ: Թատրախաղե-
րուն մէջ բաղդատարար ամենէն յաջողն է «Սեւ հողեր»ը, որ քա-
նքս ներկայացուած է վահէն առաջ եւ մահէն ետք:

Դուրեան նուրբ գգայնութեամբ բանաստեղծ մըն է: Տէմիր-
նիպաշեան «մեր ամենէն գգայուն բանաստեղծը» կոչած է գայն-
ուրիշներ Պէշիկպաշեանէն աւելի մեծ կը նկատեն զինք: Ինքն
իսկ, իրեն ուղղուած հարցումի մը պատասխանելով, ըսած է օր մը.
«Թէեւ շատ պիտի չսպրիմ, բայց ըսել պիտի տամ, որ ասանկ մէկը
աշխարհի եկած է»: Ուրիշ առիթով մը ինքզինք անուանած էր «մա-

նուկ հանաք»: Բարձրագոյն
ուսում ստացած չէր, հմուտ
չէր ֆերթոզական արուեստի
պահանջներուն, նոյնիսկ յա-
նախ անուշադիր էր տաղա-
չափական կանոններու: Իր
այս տկար կողմերուն ակնար-
կելով՝ կ'ըսէր ինք իրեն հա-
մար. «Ի՞նչ կը սպասէք կոտ-
րած նուագարանէ մը կամ
արուած դաշնակէ մը»: Սա-
կայն իր մեծ ու բնածին տա-
ղանդը կրցած էր ոչ միայն
փրկել զինք միջակութենէ,
այլիւ հասցուցած էր բարձր

մակարդակի մը: Ունէր յանդգնութիւն, ինքնատպութիւն, հազոր-
դականութիւն, գգացումի ջերմութիւն, յուզականութիւն, բա-
ցատրութեան նոր ձեւեր եւ այլ արժանիքներ: Իրաւամբ-
«Սկիւտարի սոխակը» անուանած են զինք: Մեր մէջ գրեթէ առա-
ջին բանաստեղծն է, որ սկսած է գործածել գուտ աշխարհաբա-
րը, ինչ որ յառաջդիմութիւն մըն էր իր շրջանին մէջ: Իր ֆեր-

թըւածները ոչինչ ունին արուեստական, ուսուցիկ ու նոռոմ. գրե-
թէ բոլորն ալ ապրուած գգայնութիւններ են: Հոգի կը դնէր մին-
չեւ իսկ իր պարզ նամակներուն մէջ: Հարուստ չէր մտաւարական
իր պաշարը, բայց անհունօրէն մեծ էր հոգեկա՛ն պաշարը:

Դուրեանով կը սկսի նոր շրջան մը մեր ֆնարական բանաստեղ-
ծութեան մէջ:

ՄԱՏԵՆԱՅՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Իր կենսագիրներուն
վկայութեամբ, Դուրեանի վերջին գործն է «Տրտունջ»ը, գրուած՝
1872 Յունուար 17ին, մահուընէն հազիւ չորս օր առաջ: Արդիււած
էին իրեն զրեւ, բայց ծնողքէն զազանի գրած էր այս քերթուածը
եւ պահած բարձին տակ: Կը կարծուի, թէ իր հայերէնի ուսուցիչ-
ներէն Սիմոն Ֆէլէկեան «զրիչ խաղցուցած է Դուրեանի գործին
մէջ»: Պոլսոյ «Մասիս» շաբաթաթերթը այս մասին կը զրէր 1892-
ին. «Պէտք է մտածէ նախկին հայկաբանը (Սիմոն Ֆէլէկեան), որ
ցորչափ իր միջամտութեան չափը չզիտցուի, միշտ իրաւունք պի-
տի ունենանք իր ձախող միջամտութեանը վերադրելու ինչ թերի
բան որ կայ Դուրեանի մէջ»:

17. ԾԵՐ ԼԵՌՆԱԿԱՆԸ

1895ին էր:
Զէյթունի հայերը, խիզախ լեռնականներ, որոնց
պապերը Սաչակիրներուն օչնութեանը խոյացան, նոր
տիրած էին այն թուրք զօրանոցին, որ քաղաքին վրայ
կը նայէր: Գերի բռնած էին ամբողջ պահակապետը,
եւ չորս երիտասարդ յեղափոխականներ իրենց խաչաձև
թուրերուն տակէն անցուցած էին Սալիֆային. եօթը
հարիւր մարտընտիր զինուորները:
Հոմերական կռիւներ տեղի կ'ունենային ամբողջ
գաւառին մէջ: Վեց հազար հայ ապստամբներ, կայծ-
քարէ հին հրացաններով զինուած, զորս իրենք չինած

էին Պէրիա լեռան երկաթովը, գիշեր ցերեկ կը նեղէին այն վաթսուն հազար մարտիկները, որոնք իրենց վրայ կը յարձակէին Մարգարէին կանաչ դրօշին տակ: Անոնք կը հաւատային, թէ Քրիստոսէն պաշտօն ստացած էին Ապտիւլ Համիտի հրամանով ջարդուած բիւրաւոր հայերուն վրէժը լուծելու, եւ թուրք ու չերքէզ ռազմիկներ այս կիլիկեան պոէրներու գնդակներուն տակ կը գլորէին խիտ առ խիտ:

Աէյթունի իշխաններէն մէկը, Սուրէն ծերունին, նորանոր դափնիներ կը քաղէր այդ կատաղի պատերազմին մէջ: Օսմանցիներու տիրապետութեան դէմ մղուած հին կռիւներու այս հերոսը քարայծի պէս դիւրաշարժ ու գոմէջի պէս կորովի մնացած էր, հակառակ այն վաթսուն ձմեռներուն, որոնք իր ճակատը կ'ալեզարդէին: Ժայռէ ժայռ ցատկելով յանկարծ կը խոյանար թշնամիին վըրայ, որ խկոյն կծիկը կը դնէր՝ անոր պողպատէ բազուկին հպիւրը ըզպալով:

Սուրէն, որ եօթը մանչերու հայր եղած էր, բոլորն ալ իրեն պէս քաջասիրտ, անոնցմէ վեցը կորուսած էր թէ՛ ճիւղի թուրքմէն ցեղին դէմ մղուած կռիւներու մէջ: Մէկ վաւակը միայն ողջ մնացած էր, Լեւոնը, հպիւր քսան տարեկան եւ արդէն ամբողջ վաւառին մէջ հրաշակաւոր իր առնական գեղովն ու աննկուն քաջութեամբը: Այս երիտասարդ հայրենասէրը բենիամիւնն

էր իր հօրը, որ սակայն չէր կրցած գէնք առնելէ ու այնքան թանկագին կեանք մը վտանգի դնելէ ետ կեցնել զայն: Առիւծն ու իր կորիւնը միատեղ կ'աւերէին նիգամներուն ու պաշարողութեան ճամբարը:

Գիշեր մը Լեւոն կը գատուի իր հօրմէն մի քանի գինակիցներով հետազօտութեան երթալու համար: Խուճը, թանձր մութին մէջ մոլորելով, յոյժ կը մօտենայ թշնամիին, որ կը պաշարէ ու կը դերէ զայն: Թուրքերը կը գլխատեն գերիները, Լեւոնէն եւ ուրիշ հայէ մը՝ ջորեպան Հազորէն գատ: Ծառի մը կը կապեն այս վերջինը, մեծ խարոյկ մը կը վառեն ու կը ձեռնարկեն Լեւոնը շարձարելու: Այն անգուսպ ատելութիւնը, զոր իրենց կը ներշնչէր գաւառին չերքէզներուն պատուհասը եղող Սուրէնին անունը, հազար նրբութիւնները հնարել կու տայ անոնց՝ նահատակելու համար իր որդին, որ արձանի մը պէս համր ու անզգայ կը մնայ: Նախ մէկ աչքը կը փորեն, ախանջները, ձեռքերը, ոտքերը...: Ողջ ողջ կը հանեն կաշին ու վերջապէս կը սղոցեն անոր վիզը: Ազատ կ'արձակեն Հազորը, որ բոցերուն լոյսովը տեսած էր այս քստմնելի տեսարանը, եւ կը պատուիրեն, որ երթայ Սուրէնին պատմէ իր վերջին գաւակին վախճանը:

Ջորեպանը կը գտնէ Սուրէնը Պապիկ Փաշայի անմատչելի քարայրին մէջ, որ Աստուածածնի վանքին վրայ կը նայի: Հազուատներովը պառկած քնացած էր, իր հրացանին ու երկար ծխափողին միջեւ: Ծեր ռազմիկը կ'արթննայ ընդոստ, Հազորին ձայնը կը ճանչնայ եւ իր գաւակին վրայ լուր կը հարցնէ անձկագին: Անվրդով կը լսէ ջորեպանին պատմութիւնը:

— Ես անմխիթար պիտի մեռնիմ, — կ'ըսէ ի վերջոյ, — զի գաւակիս չափ գեղեցիկ ու արի մահմետական մը պիտի չկարենամ գտնել միեւնոյն տանջանքը կրել տալու համար անոր:

Կը վառէ ծխափողը եւ կը սկսի ծխել, աչքը լիւ-
լէին վրայ տնկած:

Սուրէն ա'լ չի մասնակցիր իր զինակիցներու կռիւ-
ներուն: Քարայրին մէջ քարացած կը մնայ, ինչպէս
դիակ մը՝ գերեզմանին մէջ: Կը հրաժարի քունէ ու
սնունդէ: Կը ծխէ՛, կը ծխէ՛, կը ծխէ՛ իր երկար ծխա-
փողը, աչքը լիւլէին վրայ տնկած: Իր լաւագոյն բա-
րեկամները, ամենաքաջ զէյթունցիները չեն յաջողիր
իր վիշտը մեղմել:

— Ես անմխիթար պիտի մեռնիմ, — կը կրկնէ հա-
ռաչելով, — զի զաւակիս չափ գեղեցիկ ու արի մահ-
մետական մը պիտի չկարենամ գտնել միեւնոյն տան-
ջանքը կրել տալու համար անոր:

* * *

Լեւոնի սպանումէն երեք օր ետք, զէյթունցիները
բնաջինջ կ'ընեն չերքէզ կամաւորներու գունդ մը եւ գե-
րի կը բռնեն Ալի պէյը, անոնց հրամանատարին որդին:
Իր ցեղին գեղեցկութեանն ու քաջութեանը հոյակապ
մէկ տիպարն էր ան, եւ հայերը զայն տեսնելով գոչե-
ցին միաձայն:

— Ահա՛ այն մարդը, զոր Սուրէնի վրէժխնդրու-
թեանը յանձնելու ենք: Լեւոնին կը նմանի, իբր թէ եղ-
բայրն ըլլար:

Ամուր կապերով կը կաշկանդեն չերքէզը, կը տա-
նին Պապիկ Փաշայի քարայրը եւ կը նետեն Սուրէնին
ոտքը:

— Մենք չուզեցինք սպաննել զայն, — կ'ըսեն
անոր: Քեզի կը բերենք, որպէս զի վրէժի ծարաւը յա-
գեցնես՝ անոր կրել տալով այն տանջանքը, զոր իր կրօ-
նակիցները կրել տուին զաւակիդ: Ալի պէյ մեր տարա-

բախտ Լեւոնէն նուազ գեղեցիկ չէ, ո՛չ ալ նուազ յան-
դուգն է:

Սուրէն շնորհակալութիւն կը յայտնէ իր զինակից-
ներուն: Կը յորդորէ, որ երթան կռիւը շարունակեն
հայրենի անկախութեան համար, իրեն ձգելով կալա-
նաւորը, որպէս զի կարենար անոր վրայ յամբօրէն յա-
գեցնել իր ամեհի վրէժխնդրութիւնը:

— Նախ մէկ աչքը պիտի փորեմ, յետոյ միւսը, եւ
յաջորդաբար պիտի կտրեմ անոր քիթը, ախանջները,
ձեռքերը, ոտքերը...: Ողջ-ողջ պիտի հանեմ կաշին եւ
վերջապէս պիտի սղոցեմ անոր վիզը. այնուհետեւ ձեր
ետեւէն պիտի հասնիմ՝ բնաջինջ ընելու համար թշնա-
մին:

Զէյթունցիները կը մեկնին ցնծութեան ճիչեր ար-
ձակելով եւ օգին մէջ հրացանի հարուածներ պարպե-
լով, մինչ Ալի պէյ դաշոյնով զինուած ահաւոր վրիժա-
ռուին ոտքերուն առջեւ կը գալարուէր եւ կը պաղատէր
անոր, որ իր երիտասարդութեանը խնայէ:

— Հայրդ ո՞ղջ է միթէ, — կը հարցնէ ծեր լեւ-
նականը:

— Այո՛, էֆենտիս, կրցաւ փախչել ազատիլ: Բայց
սրտին ցաւէն պիտի մեռնի, եթէ լսէ մահս:

— Քեզի կը բաշխեմ կեանքը: Վերադարձիր հայ-
րենի տունդ, զի, ես ինքս շատ տառապած ըլլալով, չեմ
կարող չգթալ ծեր հօր մը...:

Սուրէն կը սրբէ արցունքի խոշոր կաթիլ մը, դա-
շոյնովը կը կտրէ գերիին կապերը, անոր կը հազցնէ իր
զգեստը, ինք անորը կը հագնի եւ զայն կը զրկէ իր
գիւղը, զէյթունցի ձեւացած:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խաչակիր.— Բառական իմաստով՝ խաչ կրող: Խաչակրու-
թիւնները կրօնական եւ գինուորական արշաւանքներ էին, որոնց
ձեռնարկեցին եւրոպական ազգերը ժ.Ա. դարէն մինչև ժ.Գ. դարու
վերջերը՝ Երուսաղէմը ազատելու համար մահմետականներու
ձեռքէն: Այս արշաւանքները, թիւով ութ, Խաչակրութիւն կոչուե-
ցան, որովհետեւ անոնց մասնակցողները իրենց հագուստին վրայ
կը կրէին խաչի նշանը: Մեր Ռուբինեան թագաւորները ամէն օգ-
նութիւն եւ անկացութիւն ընծայեցին Խաչակիրներուն՝ Կիլիկիայէն
անոնց անցքի միջոցին: Ձէյթուն մաս կը կազմէ Կիլիկիոյ, ասկէ՝
հեղինակին ակնարկութիւնը զէյթունցիներու մասին, որոնց պա-
պերը օգնած էին Խաչակիրներուն:

Խալիֆա.— Մահմետականութեան հիմնադիր Մոհամէտի յա-
ջորդները կը կոչուին խալիֆա: Այս տիտղոսը կը տրուէր նաեւ
արարներու ամիրապետին: Թուրքիոյ սուլթանները, իբրեւ իսլամ-
ներու կրօնական պետ, նոյնպէս խալիֆա կը կոչուէին: Այստեղ
բառը գործածուած է այս վերջին իմաստով:

Հոմերալիան.— Հոմերոս յոյն հռչակաւոր բանաստեղծ մըն
էր, որ կ'ապրէր Քրիստոսէ շուրջ հազար տարի առաջ: Իրեն կը
վերագրուին «Իլիական» եւ «Ոդիսական» դիւցազնեղութիւնները:
«Հոմերական կոիւ» բացատրութիւն մըն է, որ կը հաստատէ Ձէյ-
թունի մէջ մղուած կռիւներուն սաստկութիւնը, նման՝ Հոմերոսի
նկարագրած կռիւներուն «Իլիական»ի մէջ:

Կայծքար.— Կարծր քար մը՝ դայլիսազ, որ կայծ կ'արձակէ,
երբ պողպատին զարնուի: Կայծքարէ հրացանները կը պայթէին այս
նախնական ձեւով, այսինքն՝ պողպատը քարին զարնելով կը կայծ
հանելով:

Մարգարէ.— Մահմետականութեան հիմնադիրին՝ Մոհամէտի
տրուած վերադիր: Մարգարէին կանաչ դրօշը կը պահուէր իբրեւ
սրբութիւն եւ զուրս կը հանուէր միայն քրիստոնեաներու զէմ պա-
տերազմի ատեն:

Ապտիլ չամիս.— Թուրքիոյ սուլթաններէն. կազմակերպեց

Հայկական ջարդերը, որոնց զոհ դասին 300,000 հայեր, այս պատ-
ճառով Կարմիր Սուլթանը կոչեցին զինք: Մնած էր 1842ին, դահ
բարձրացաւ 1876ին, վահճնկէց եղաւ 1909ին, մեռաւ 1918ին:

Պոկր.— Հրանտերէն բառ. կը նշանակէ գիւղացի: Պոկրները
Հոլանտական ծագումով գաղթականներ են, կը բնակին Հարաւային
Աֆրիկէ (Թրանսվալ եւ Օրանժ): Երկար ատեն կատաղի կռիւներ
մղեցին անգլիացիներուն զէմ՝ իրենց անկախութիւնը պաշտպանե-
լու համար: «Կիլիկիան պոկր» բացատրութեամբ հեղինակը կ'ուզէ
յիշեցնել զէյթունցիներու մղած բուռն ու երկարատեւ կռիւները
թուրքերուն զէմ:

Գափնի.— Անուշահոտ տերեւներով մշտադալար ծառ մը: Հին
Հոմի մէջ դափնիի տերեւներով կը պսակէին բանաստեղծները,
յաղթական զինուորները եւ մրցումներու մէջ յաղթանակ շահող-
ները: Փոխաբերաբար՝ փառք, պատիւ, յաղթանակ:

Քարայծ.— Քար եւ այծ բառերէն, վայրի այծ, որ կ'աղբի
լեւներու մէջ եւ դիւրութեամբ կը ցատկէ անդունդներու վրայէն:

Բեմիամիս.— Հրէական անուն մը. իբրեւ գոյական՝ կը նշա-
նակէ կրտսեր, տարիքով փոքր:

Կորիւն.— Առիւծի ձագ:

Նիզամ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ կանոն: Թուրքիոյ
սուլթաններէն Սելիմ Գ. եւ Մահմուտ Բ. նոր ձեւով բանակ մը
կազմեցին եւ զայն կոչեցին «Նիզամը ճետիտ» (նոր կանոն): Նիզամ
բառը ետքէն դարձաւ հոմանիշ զինուորական նոր դասի մը:

Պաշլըպուրաֆ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ գլուխը աւեր-
ած, գլուխ չունեցող: Անկանոն զինուոր:

Ճամբար.— Բանակատեղի, բանակավայր: Ժամանակաւոր
կայան խմբովին ապրելու համար:

Պատուհաս.— Պատիժ, սպառնալիք. նաեւ՝ չարիք:

Բսումնի.— Սոսկալի, սարսափելի, զարհուրելի:

Ընդոստ.— Տեղէն վեր ցատկելով:

Լիւլէ.— Թուրքերէն բառ. ծխախողորուն այն մասը, ուր
ծխախոտը կը դրուի:

Ամեհի.— Կատաղի, մոլեգին, անզուսպ, անսանձ:

ՄԻՆԱՍ ԶԵՐՍԶ (1852-1929).— Ծնած է Պոլիս, 1852 Յուլիս 15ին: Ուսումը ստացած է Խասգիւղի Ներսէսեան եւ Շահնագարեան վարժարաններում մէջ: Ինճնաշխատութեամբ սորված է անգլերէն, յունարէն, քուրճերէն, մասնաւորաբար ֆրանսերէն: Պոլսահայ վարժարաններու մէջ երկար տարիներ դասախօսած է գրականութիւն, պատմութիւն եւ ֆրանսերէն, իսկ 1886—1889 տներէն պաշտօն վարած է Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ: 1878ին, իբրեւ քարգումն եւ ֆարտուղար հերիւեան Հայրիկի նախագահութեամբ կազմուած պատուիրակութեան, Եւրոպա զրկուած է հայկական դատը պաշտպանելու համար Պերլիմի վեհաժողովին մէջ: 1889ին Լոնտոնի մէջ սկսաւ հրատարակել «L'Arménie» թերթը, ֆրանսերէն, ապա Փարիզի մէջ շարունակեց անոր հրատարակութիւնը մինչեւ 1906: Լոնտոն գտնուած միջոցին հայ լեզուի ուսուցիչ նշանակուեցաւ Ֆինկս գոլեմին մէջ: Աշխատակցած է ֆրանսերէն թերթերու եւ մասնակցած գամագամ միջազգային համաժողովներու: Մեռած է Մարսէլ, 1929ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Գրական փորձեր», «Ազգային դաստիարակութիւն», «Թէ ի՞նչ շահեցամք Պերլիմի վեհաժողովէն», «Հայաստան եւ Իտալիա», «Գրիչ եւ սուր», «Իմ առջին ուղեւորութիւնս Եւրոպա», «Հայկական խնդիր», «Արեւելեան վիպակներ», «Ազգային խնդիրներ», «Կենսագրական միսիոններ» եւն.: Ցրանսերէն լեզուով հրատարակած է «Les poètes arméniens», «L'Orient inédit» եւ «Nouvelles orientales»:

Մինաս Զերսոս ունեցած է կրթական, գրական եւ ֆազաֆական բեղուն գործունէութիւն: Իր մէջ համրային գործիչն է, որ կը գրաւէ առաջին տեղը: Ասկէ տուած է գրագէտը: Իր ուժերը սպանեց ֆազաֆական ասպարէզի մէջ եւ գրեթէ լիեց գրականութիւնը, որուն համար անհրաժեշտ պատրաստութիւնն ու արժանիքները ունէր: Գրեց, խօսեցաւ ու գործեց ի պաշտպանութիւն հայկական դատին, միշտ հետամուտ՝ հայ ազգը ծանօթացնելու Եւրոպայի եւ երոպացիներու: Դեռ երիտասարդ՝ Պոլսոյ մէջ անխոնջ պայքար մղեց ի նպաստ աշխարհաբարի: Լեզուական եւ կրթական մարզե-

րու մէջ յառաջդէմ գաղափարներու պաշտպան հանդիսացած է միշտ: Փորձած է նաեւ բարեփոխութիւն մտցնել մեր լեզուին մէջ: Այդ բարեփոխութիւնը, ծանօթ՝ «ընտրողական աշխարհաբար» անունով, կը ձգտէր պարզացնել մեր աշխարհաբարը եւ միօրինակութիւն հաստատել:

Չերազի գործին լուագոյն եւ արժէքաւոր մասը իր վիպակներն են, նախ գրուած ֆրանսերէն, ապա քարգումնուած հայերէնի: Այդ վիպակները կը կրեն խոր հայեցողութեան դրոշմ եւ կը բերեն հին բարբեր ու տիպարներ: Իր ոճը ժուժկալ, գուսպ եւ կտրուկ է, գերծ՝ սքեռեթէ եւ անհարկի գեղազարդումէ:

18. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ

Երկիրը լեռնային էր:

Լեռնային անընդհատ շղթաները, իրենց բազմաթիւ ճիւղաւորումներով, կտրատել էին անհաւասար մակերեսով, կազմելով մի հսկայական ցանց: Այդ ցանցի մանր եւ անձուկ հիւսուածքի մէջ սեղմուած էին խորին ձորեր, մթին հովիտներ եւ նեղ դաշտեր: Այդ ձորերը, այդ հովիտները, այդ դաշտերը ներկայացնում էին միմի գաւառ, որ բաժանուած էին բնական սահմաններով:

Դեռ Հոկտեմբեր ամսում, շատ տեղերում, մասնաւորաբար արաւանդակների վրայ, թանձր ձիւնը ծածկում էր հովիտները, լցնում էր ձորերի խորքերը, անհետացնում էր բոլոր ճանապարհները եւ կտրում էր ամէն յարաբերութիւն: Ճանապարհորդները, երկար ձողերը ձեռներին բռնած, այնպէս էին շրջում, որ, ձիւնի հիւսի տակ ծածկուելու ժամանակ, ձողերի

գլուխը դրսում մնալով, խնդրակները գիտենային, թէ տակումը մարդիկ են թաղուած: Այդ ձողերը ունէին եւ այլ յարմարութիւններ: Նրանց վրայ յենուելով թռչում էին խորին վիհերից եւ նրանցով ձիւնի տակ ծակ էին բաց անում շունչ առնելու համար:

Ձիւնի վտանգներին ենթարկւում էին ո՛չ միայն հասարակ մահկանացուներ, այլև թագաւորներ անգամ:

Սանատրուկ թագաւորը տղայութեան ժամանակ երեք օր եւ երեք գիշեր մնաց ձիւնի տակ, իր դայեակի գրկում: Խնդրակների սպիտակ շունը դտաւ նրանց եւ հսկեց նրանց մօտ այնքան ժամանակ, մինչեւ մարդիկ եկան եւ դուրս հանեցին: Տիրան Ա. թագաւորը բոլորովին անհետացաւ ձիւնի հիւսի տակ. նրան գտնել չկարողացան: Քսենոփոն, յունաց տասն հազարի հետ հայոց երկրով անցնելու միջոցին, սառեցրեց իր զինուորների ոտներն ու ձեռքերը, թէեւ ձմեռը դեռ նոր էր սկսուել: Իր բանակի ձիաների ոտներն անգամ պատեց տաք պարկերի մէջ, բայց հնար չեղաւ ցրտից ազատելու: Արտաւազդ Ա. ի օրերում՝ հայոց ձմեռը կոտորեց Անտոնիոս հռոմայեցու զօրքերից 8000 հոգի, երբ նա վերադառնում էր պարսիկ արշաւանքից:

Սարսափելի էր հայոց բուքը, բորչասը:

Դառնաշունչ քամին կատաղաբար տեղափոխում էր ձիւնի ահագին բլուրները եւ օդը մթնեցնում էր սառցային թանձր փոշիով: Այդ օրհասական բուպէներում ամէն շնչաւոր թագստի տեղ էր որոնում: Մեծ ճանապարհների վրայ, վտանգաւոր տեղերում, կարաւանների պատսպարութեան համար շինուած էին յատուկ պանդոկներ: Բայց այդ փոթորիկների միջոցին խիստ սակաւ էր պատահում, որ կարաւանը ժամանէր իր փրկութեան իջեւանին: Շատ անգամ, մի քանի քայլ հեռաւորութեան վրայ, ծածկւում էր ձիւնի թանձրութեան ներքոյ:

Լեռնային կողմերում, տարուայ համարեա կէսը, շինականները իրանց անասունների հետ ապրում էին ձիւնի տակ, մթին զետնափոր խրճիթներում: Այդ ստորերկրեայ խորշերում թէ՛ տէրը եւ թէ՛ անասունը բաւական պաշար ունէին: Բայց սովը եւ անասունների կոտորածը միշտ անխուսափելի էին դառնում, երբ ձմեռը սովորականից աւելի երկար էր տևում: Չուրչ ստանում էին նրանք հալեցրած ձիւնից, իսկ անասունների համար ճարակ չէին գտնում:

Գարնան արեգակը իր ջերմութեան հետ բերում էր հեղեղներ: Պղտոր, աղմկալի վտակներով լցւում էին ձորերը, եւ հաղորդակցութիւնը աւելի դժուարանում էր: Այդ ժամանակներում, սարերի ստորոտներում՝ սպիտակ, ձիւնապատ տափարակները սկսւում էին հետադահեալ սեւանալ եւ ապա ծածկւում էին սքանչելի կանաչութեամբ: Ծիծեռնակի ձայնի հետ լսւում էր նորածին դառնուկների մայիւնը: Հովիւներն իրենց վրանները դետեղում էին ծաղկազարդ արօտամարգերի վրայ:

Ժամանում էր ամառը:

Սարերի ներքեւում, տափարակների վրայ հասունանում էին նուռը, թուզը, ձիթենին: Ոսկեգոյն սաթի նման փայլում էին խաղողի ողկոյնները: Եւ շիկահեր կոյսի դիտակների պէս ծփում, ծածանում էին ծանրացած հասկերը: Իսկ այնտեղ՝ վերեւում, բարձրութիւնների վրայ, դեռ նկարուած էին ճերմակ դադաթները, եւ լայն, թանձրախիտ շերտերով մնում էր անշարժ սառնամանիքը ապառաժների յաւիտենական խոռոչների մէջ:

Հովիտների մէջ, ցած եւ դուրան տեղերում, ամառնային սօթն ու տապը աւելի անտանելի էին լինում, քան ձմեռնային ցուրտը: Արեգակը այրում էր, երկինքը կրակ էր թափում: Մարդիկ, որ սովորած էին

ձմեռուայ ցրտից պատսպարուելու համար թաղչիւ գետնափոր խրճիթներում, այժմ, արեւի կրակից ազատուելու համար, իրանց անասունների հետ հեռանում էին դէպի լեռների հովասուն բարձրութիւնները: Եւ այսպէս, իւրաքանչիւր տարուայ ընթացքում, կատարուում էր մի տեսակ գաղթականութիւն՝ ջերմից դէպի ցուրտը եւ ցրտից դէպի ջերմը: Բայց ամէն մի հասարակութիւն իր գաւառի սահմաններից դուրս չէր գալիս:

Բնութեան այս տեսակ խիստ, միմեանցից տարբեր եւ միմեանց հակառակ ծայրայեղութիւնները ստեղծեցին նոյնպէս խիստ եւ ծայրայեղ բնաւորութիւններ: Այդ էր պատճառը, որ հայոց աշխարհի բարձր, վարձր, սովորութիւնները, կենցաղավարութեան եղանակը եւ առհասարակ նրա հասարակական կազմակերպութիւնը հետեւանք էին երկրի բնական պայմաններին:

Գետերը, մեծամեծ լիճերը, լեռնային շղթաները՝ իրանց բազմաթիւ ճիւղաւորումներով՝ կտրատեցին երկրի մակերեւոյթը, ստեղծելով բազմաթիւ մանր մասնիկներ, որոնց իւրաքանչիւրը ներկայացնում էր մի-մի գաւառ, բաժանուած՝ բնական սահմաններով:

Տրդատի օրերում գաւառների թիւը հասնում էր 620ի, իսկ Արշակ Բ-ի օրերում՝ մինչեւ 900ի:

Նրանցից իւրաքանչիւրը մի-մի իշխանութիւններ էին, որ ապրում էին իրանց տարբեր կեանքով եւ իրանց տարբեր սովորութիւններով, որքան տարբերում էր մի գաւառ միւսից, իր տեղական պայմաններով:

Անշարժութիւնը, հազորդակցութեան դժուարութիւնը աւելի եւս զարգացնում էին նրանց մէջ տեղական առանձնայատկութիւնները: Երկրի անփոփոխ դրութիւնը պահպանում էր անփոփոխ սովորութիւններ: Դրա հետեւանքը լինում էր կրթութեան եւ յառաջդիմութեան դանդաղեցումները: Մի գաւառացին միւս

գաւառացու լեզուն չէր հասկանում, թէ եւ երկուքն էլ եղբայրներ էին:

Շահերի տարբերութիւնը առաջ էր բերել եւ իշխանութեան տարբերութիւններ: Ամէն մի գաւառ իր առանձին կառավարութիւնը, իր օրէնքներն ու աւանդութիւնները ունէր:

Այդ իշխանութիւնները կոչւում էին նախարարութիւն:

ՐԱՅՑԻ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հիւս.— Ձիւնակոյտ, լեռներէն դէպի վար զլորող ձիւնի կոյտ: Հոմանիչ են հօսի եւ ուսի:

Խնդրակ.— Կորսուած մարդ փնտռող, խուզարկու:

Դայեակ.— Դատտիարակ, խնամակալ: Հին ատեն հայոց թագաւորներն ու իշխանները զայեակներու խնամքին կը յանձնէին իրենց զաւակները:

Քսենոփոն.— Յոյն նշանաւոր պատմագիր, փիլիսոփայ եւ զօրավար (425-352 Քր. ա.): Իր 10-000 դիւտորներուն հետ նահանջեց Պարսկաստանէն, ուր գացած էր օգնելու Կրտսերն Կիւրոսի, որ կը կոուէր իր եղբոր՝ Արտաքսերքստի դէմ: Քսենոփոն զրի առաւ այս արկածալից նահանջին պատմութիւնը, որ կը կոչուի «Նահանջ բիւրուն» (բիւր՝ տասը հազար):

Անտոնիոս.— Մարկոս Անտոնիոս՝ հռոմայեցի զօրավար, յաղթուեցաւ Օգոստոս կայսրէն՝ Աքսիոմի նաւամարտին: Անձնասպան եղաւ Աղեքսանդրիոյ մէջ (83-30 Քր. ա.):

Բորէաս.— Յունարէն բառ. կը նշանակէ հիւսիսային ցուրտ քամի: Կ'ըսուի նաեւ բորեալ:

Օրիասական.— Ճգնաժամային, տաղնապալից:

Համարեա.— Համարէ թէ, գրեթէ:

Հարակ.— Անասուններու կեր, խոտ:

Սաք.— Կարծր, դեղնապոյն մարմին մը, որ չփուժով կ'ելեկ-
տըրականանայ եւ կը կուչուի երկարոն: Թուրքերէն՝ զեհրիպար:

Գիսակ.— Մաղ, վարս, հեր:

Դուրան.— Տափարակ, հարթ:

Տօք, տապ.— Սաստիկ տաք:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սխալ է գրել յա-
ւերթ, յաւերթական, յաւերթութիւն. պէտք է գրել յա-
ւերթ, յաւերթական, յաւերթութիւն, որովհետեւ երկու
արմատական բաղաձայնէ առաջ է չի դրուիր, այլ ւ.
օրինակ՝ փեղկ, մեղկ, խեղն, մեղմ, պարկեշտ, ան-
հրածեշտ, քերք եւն.: Ունինք յաւերթ բառը, որ է-ով
կը գրուի, որովհետեւ է-էն ետք միայն մէկ բաղաձայն
կայ:

19. Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

1

Կեանքից հարբած անցաւոր,
Ահա դարձեալ անցաւ օր.
Դու վագում ես դէպի մահ,
Մահը բռնում յանցաւոր:

2

Ո՛վ իմանայ՝ ո՞ւր ընկանք,
Քանի՞ օրուայ հիւր ընկանք.
Սէրն ու սիրտն էլ երբ չըկայ՝
Կըրակ ընկանք, ջուր ընկանք:

3

Քանի՞ ձեռքից եմ վառուել,
վառուել ու հուր եմ դառել.
Հուր եմ դառել՝ լոյս տըւել,
լոյս տալով եմ ըսպառուել:

4

Ի՞նչքան ցաւ եմ տեսել ես,
Նենգ ու դաւ եմ տեսել ես.
Տարել, ներել ու սիրել,
վատը լաւ եմ տեսել ես:

5

Մընացել է բերդը մեզ,
Յաղթանակի երթը մեզ.
Անց են կացել ով կային,
Հիմի կը գայ հերթը մեզ:

6

Երկու շիրիմ, իրար կից,
Յաւերթական լուռ դրկից,
Թախծում են պաղ ու խորհում,
Թէ ի՞նչ տարան աշխարհից:

7

Հէ՛յ ազահ մարդ, է՛յ անգոհ մարդ. միտքդ երկար,
կեանքդ կարն.
Քանի՞ քանիսն անցան քեզ պէս, քեզից առաջ, քո
առաջ.
Ի՞նչ են տարել նըրանք կեանքից, քէ ի՞նչ տանես դու
քեզ հետ,
Խաղաղ անցիր, ուրախ անցիր երկու օրուան էս համբէդ:

8

Ամէն անգամ քո տրւածից երբ մի բան ես դու տանում,
Ամէն անգամ երբ նայում եմ, թէ ի՞նչքան է դեռ

մընում,

Զարմանում եմ, թէ, ո՞վ Շըռայլ, ի՞նչքան շատ ես
տըւել ինձ,
Ի՞նչքան շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանանք մեկ
նորից:

9

Իմ կընունքին երկինքը՝ ժամ, արեւը՝ ջահ սրբազան,
Ծիածանը նարօտ եղաւ, ամէնքի սէրն՝ աւազան.

Սարը եղաւ կնիքախորտ, ցօղը՝ միւռոն կենսաւէտ,
Ու կնիքըս նա ինքն եղաւ, որ սահմանց ինձ պոետ:

ՅՈՎ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹԻՒՆ.— Բոլոր գրականութեանց մէջ արտա-
յայտութեան առաջին ձեւը եղած է բանաստեղծութիւնը եւ իբր
այդ՝ նախընթաց է արձակէն: Նախնական մարդը մտածումներ
ունենալէ առաջ ունեցած է գգացումներ, այսինքն՝ վիշտ, ուրա-
խութիւն, կարօտ, քախիծ, սէր եւն.: Եւ իբր այդ գգացումները
արտայայտած է իբրեւ նիշ, իբրեւ ձայն ու երգ: Այսպիսով
ծնունդ առած է բանաստեղծութիւնը, որ հետզհետէ դարձած է ար-
ուեստ: Բանաստեղծութեան ձգտումն է ո՛չ թէ պայտուցանել, այլ
յուզել:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անցաւոր.— Անցորդ. փոխաբերաբար՝ մարդ:
Նենգ.— Գոյականաբար՝ խաբէրայութիւն, չարամտութիւն:

Հերթ.— Կարգ. Հերթի սպասել՝ կարգի սպասել, Հերթով՝
կարգով:

Թախծիլ.— Թախիծ արմատէն. տխրել, տրտմել, վշտազնել:

Շոռայլ.— Գլխազրով՝ Աստուծոյ տրուած մակդէր:

Ծիածան.— Կամարի ձեւով եւ եօթը գոյներով օգերեւոյթ, որ
առաջ կու գայ, երբ արեւի ճառագայթները իշխան անձրեւի կա-
թիլներուն վրայ:

Նարօտ.— Կարմիր ու կանաչ գոյնով թել. սովորաբար պատ-
կի տուն կը կապեն հարսի եւ փեսայի գլխուն:

Կենսաւէտ.— Կենսատու, կեանք տուող:

Նա.— Գլխազրով՝ Աստուած բառը կը փոխարինէ իբրեւ դե-
բանուն:

Պոետ.— Ֆրանսերէն poète, բանաստեղծ, զերթող, պուէտ:

ՅՈՎ. ԶԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ. (1869-1923).— Ծնած է Լոսի

գաւառի Դսեղ գիւղը, 1869
ֆեբ. 19ին: Նախնական ու-
սումը ստացած է ծննդավայ-
րին մէջ, ապա յաճախած է
Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժա-
րանը, բայց չէ աւարտած:
Ատեն մը վարած է ֆար-
տուղարի պաշտօն, յետոյ
ամբողջովին նուիրուած է
գրականութեան: Գրել սկսած
է պատանի հասակէն: 1890-
ին, հազիւ 21 տարեկան,
Մոսկուայի մէջ հրատարակեց
իր բանաստեղծութեանց առա-
ջին հատորը, իսկ 1892ին՝

երկրորդ հատորը: Հաւասարապէս գրած է արձակ եւ ոտանաւոր,
բայց աւելի շատ նանչուած ու սիրուած է իբրեւ բանաստեղծ:
Մասնակցած է իր շրջանի գրական ու հանրային կարեւոր շար-

ժուճներուն: Իր անունէն անբաժան մնաց «ամենայն հայոց բանաստեղծ» տիտղոսը, զոր ինք իրեն տուած էր Գէորգ Ե. կաթողիկոսին ետս վէճի մը ընթացքին 1915 Օգոստ.ին: Մեռած է 1923 Փետր. 23ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Բանաստեղծութիւններ» ընդհանուր խորագրին տակ լոյս տեսած են Թումանեանի քերթնածները Մոսկուա, Թիֆլիս եւ Պոլիս: Երեսնի մէջ հրատարակուած են իր արձակ եւ չափածոյ գրուածքները, քանի մը անգամ: Իր լաւագոյն գործերը կը համարուին «Անոյշ», «Սասունցի Դաւիթ», «Թմկաբերդի առումը», «Փարուսնա», «Մի կաթիլ մեղր», ինչպէս նաեւ «Գիւտը» պատմուածքը եւ «Քաջ Նազար» հեքիաբքը:

Թումանեան անմրցելի վարպետն է մանկական գրականութեան, որուն ստեղծումին ու զարգացման աշխատած է ամենէն աւելի: Մշակած է նաեւ դիւցազներգական եւ ֆեարեբգական բանաստեղծութիւնը: Գրած է բազմաթիւ հեքիաբներ, վիպերգներ, պատմուածքներ, առակներ եւ այլ արձակ էջեր: Իր գրականութեան հիմնական միւթերը կը կազմեն հայրենի բնութիւնը, երկիրը, ժողովուրդը, հերոսները, աւանդութիւնները, բարբերը, կենցաղը: Այդ բոլորին մէջ կըցած է դնել ազգային շեշտուած երանգ եւ հաղորդական ջերմութիւն: Իր յղացումով ու արուեստով գերազանցօրէն հայ բանաստեղծն է Թումանեան: Իր լեզուն, պարզ ու գունագեղ, հարազատ արտայայտութիւնն է հայադրոշմ արուեստի մը, որուն հաւատարիմ մնաց մասնաւորաբար իր հեքիաբներուն մէջ, չհեռանալով բնա ժողովրդական նախատիպէն եւ իր կողմէ աննշան տարրեր միայն խառնելով անոնց:

Թումանեան մեր մէջ կը մնայ լաւագոյն ներկայացուցիչը ժողովրդական արուեստին:

20. «ՇՈՍՇՈՍԻ ԶԵՌԱՏԵՏՐ» ԷՆ

Միայն կիները չեն, որ միշտ նոր ձեւով հագուել կ'ուզեն. հրապարակի վրայ կը գտնուին քննադատներ, որոնք նոր ձեւով խօսիլ կ'ուզեն:

Կը ներկայացնեմ ձեզի պ. Գրասէր Ատոմը, որ «Մասիս»ի մէջ նոր կամ հին հրատարակութիւններ քննադատելու պաշտօն կը վարէ: Ճաշակը կիրթ է եւ քննադատի մը հարկ եղած դրամադրուին ունի. բայց շատ անգամ գիրք մը քննադատած միջոցին, կը սկսի իր ցաւերը մեզի պատմել: Երբեմն ալ ինքը խօսած ատեն Լիթուէն խօսքի մէջ կը նետուի: Ան խօսքը չլմնցուցած Վիկտոր Հիւզօ, Վոլթեռ, Լամոթին եւ ուրիշ հարիւրաւոր հեղինակներ կու գան խօսքի մէջ կը խառնուին, այնպէս որ ընթերցողը կը ստիպուի ըսել:

— Կա՛մ ամէնքդ ալ լռեցէք եւ կամ մէկիկ-մէկիկ խօսեցէք, որ հասկնանք:

Քանի քանի անգամներ ըսած եմ պ. Գրասէր Ատոմին.

— Պարո՛ն Ատոմ, թող տուր սա մարդերուն օձիքը եւ դուն ըսելիքդ ըսէ:

Օրինակի համար՝ ես կ'ըսեմ. «Արշալոյսին արթընցայ, հագուստներս հագայ եւ քիչ մը հաց կերայ»:

Տո՛ւր այս տողը պ. Ատոմին եւ հետեւեալ օրը քեզի պիտի ըսէ.

«Արթընցայ արշալոյսին, զոր վարդամատն կ'անուանեն դասականք, եւ հագայ հագուստներս, որոնք տձեւութիւն ծածկելու միայն ծառայելու են, կ'ըսէ ժանժազ Ռուսօ, եւ կերայ քիչ մը հաց, թէպէտեւ Աւետարանը կ'ըսէ, թէ «ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ, այլ եւ բանիւ Տեառն»:

Ինչո՞ւ մտքին ուղղութեանը դէմ ապստամբել եւ ընթերցողները չարչարել, ո՛ր Ատոմս. շիտակ ճամբադ գնա, ի՞նչ հարկ կայ ամէն քայլափոխիդ մէկ-մէկ հեղինակի դուռը ափ առնելու:

ՅԱԿՈՒ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հոսեոս. — Պոլսահայերուն տրուած ծաղրական անուն՝ Թեթեամիտ, Թեթեասլիկ իմաստով: «Հոսհոսի ձեռատետրը» Յակոբ Պարոնեանի երգիծական գործերէն մէկուն անունն է:

Գրասէր Ատոմ. — Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ծածկանունը: Տէմիրճիպաշեան, ի միջի այլոց, գործածած է նաեւ Հուր-Հայրան եւ Մոնազ ծածկանունները:

«Մասիս». — Անունն է այն Թերթին, որ սկսաւ լոյս տեսնել Պոլսոյ մէջ 1852 Փետր. 2ին, Կարապետ Իւթիւճեանի խմբագրութեամբ: 56 տարի շարունակ հրատարակուեցաւ փոխն ի փոխ իբրեւ ամսաթերթ, երկշաբաթաթերթ, շաբաթաթերթ, օրաթերթ եւ վերջնապէս դադրեցաւ 1908ին:

Լիթոէ (1801—1881). — Էմիլ Լիթոէ՝ Ֆրանսացի բանասէր եւ փիլիսոփայ: Կրօնի եւ փիլիսոփայութեան մասին իր գրած ուսումնասիրութիւնները բոլորն վէճերու տեղի առին: Իր գլխաւոր երկն է Ֆրանսերէն լեզուի բազմահատոր բառարանը:

Վիկտոր Հիլիօ (1802—1885). — Ֆրանսացի բանաստեղծ եւ վիպասան: Խոր ազդեցութիւն ձգած է ժամանակակից Ֆրանս. գրականութեան վրայ: Կը համարուի ումանթիզմի հիմնադիրը Ֆրանս. գրականութեան մէջ: Ունի բազմաթիւ գործեր, բանաստեղծութիւն եւ վէպ: Իր վէպերէն նշանաւոր է «Թշուառները», որ Թարգմանուած է նաեւ հայերէնի:

Վոլքեր (1694—1778). — Ֆրանսացի բանաստեղծ եւ արձակագիր: Փորձած է գրական բոլոր սեռերը: Ճկուն եւ յանդուզն

միտք՝ պաշտպանած է ազատական գաղափարներ եւ խղճի ու անհատի ազատութիւնը: Չգած է գլխական հարուստ ժառանգութիւն:

Լամառքիմ (1790—1860). — Ալֆոնս սը Լամառքիմ՝ Ֆրանսացի քնարերգակ բանաստեղծ: Վարած է քաղաքական եւ պետական պաշտօններ: Բանաստեղծութիւններէ զատ գրած է նաեւ վէպեր եւ ուղեւորական սպաւորութիւններ: Իր գործերէն մէկ քանին Թարգմանուած են հայերէնի:

Վարդամատմ. — Վարդ եւ մատ բառերէն: Վարդի նման մասնակցութիւններ ունեցող: Հերա աստուածուհիին տրուած մակդիր: Բանաստեղծները այս մակդիրը կու տային նաեւ արեւուն: Փոխարեքար՝ արեւ:

Ժամ-Ժագ Թուսօ (1712—1778). — Ֆրանսացի փիլիսոփայ եւ գրագէտ: Մեծ է ժընեւ (Չուրցերիա): Կը համարուի արդի մանկավարժութեան հիմնադիրը: Իր գլխաւոր գործերն են «Էմիլ», «Ընկերային դաշինք», «Նոր էլոյիդ»:

Հացիւ. — Հացով. իւ գործիականի հրովակերտ մասնիկն է գրաբարի մէջ: Յիշատակուած նախադասութեան աշխարհաբար Թարգմանութիւնը. «Ո՛չ միայն հացով կ'ապրի մարդ, այլև Աստուծոյ խօսքով»:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ. — Ունինք կեղեքել բայը, որ կազմուած է կեղ արմատէն, էք ածանցէն եւ էլ բայակերտ մասնիկէն: Սրտակեղեք սիրտ եւ կեղեք բառերէն կազմուած է, հետեւաբար պէտք է գրել է-ով եւ ոչ թէ սրտակեղեք՝ է-ով, ինչպէս սխալմամբ կը գրեն շատեր: Յիշեցնենք նաեւ, որ հայ լեզուն էք ածանցով արմատական բառ չունի:

ՇԱՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆ. — 1. Ներկայացնել հեղինակ մը, որ աչքի գարնոզ ծայրայեղութիւններ ունի: 2. Չեր նախասիրած գրագէտը կամ բանաստեղծը: 3. Յուզում մը թէ մտածումը կը նախընտրէ գրուածքի մը մէջ:

21. «ՈՍԿԻ ԳՐԻՉԻԴ ՄԱՏԱՂ»

Շատ տարիներ առաջ ես խմբադրում էի մի շաբաթաթերթ: Մի օր խմբագրատուն մտաւ մօտ 19-20 տարեկան մի երիտասարդ: Նիհար, դունատ մի տղայ էր, կուրծքը ներս ընկած, աչքերը տարօրինակ կերպով փայլուն:

— Խնդրեմ ձեր շաբաթաթերթին մէջ տեղ չնորհէք այս գրուածքին, — ասաց նա թոյլ ու չոր ձայնով եւ գրասեղանին վրայ դրեց մի տետրակ:

— Այդ ի՞նչ է, — հարցրի ես խմբագիրներին յատուկ մի արհամարհոտ հայեացք ձգելով ձեռագրի վրայ:

— Դա իմ առաջին լուրջ գործն է, — պատասխանեց երիտասարդը, — հոգեբանական էդիլտ է:

— Շատ բարի, կը կարդամ, կ'ասեմ, — ասացի ես:

— Ե՞րբ դամ ձեր պատասխանը առնելու:

— Մի շաբթից յետոյ:

Երիտասարդը գլուխ տուեց և դուրս գնաց: Նախասենեակից լսեցի նրա չոր ու կասկածելի հազի ձայնը:

Ես ձեռագիրը ձգեցի գրասեղանի վրայ եւ, ի հարկէ, նոյն օրն իսկ մոռացայ նրան:

Մի շաբաթ անց երիտասարդն եկաւ. այս անգամ նա ինձ աւելի նիհար թուաց:

— Ա՛հ, ներողութիւն, ժամանակ չեմ ունեցել ձեր ձեռագիրը կարդալու: Եկէք մի քանի օրից:

— Պարո՛ն խմբագիր, — ասաց երիտասարդը իր հնամաշ գլխարկը մի ձեռից միւս ձեռի մէջ անցկացնելով, — խնդրում եմ չմոռանալ կարդալու, որովհետեւ, դիտէք, ես չեմ կարող երկար...

Նա չկարողացաւ իր խօսքն աւարտել, հագաց նոյն

չոր, անախորժ հագով, եւ ես նկատեցի, որ նրա այտերը կապտեցին:

Ես ակամայ խղճացի նրան եւ խոստացայ նոյն օրն իսկ կարդալ ձեռագիրը:

Պոստումս կատարեցի եւ ձեռագիրը կարդացի ու շաղրութեամբ ու բարեխղճութեամբ: «Հոգեբանական էդիլտ»ը մի վերին աստիճանի խաղ գրուածք էր, դուրկ՝ ձեւից ու ոճից: Հեղինակն աշխատում էր նկարագրել հոգեկան վիճակը մի կենսախինդ ծաղկահասակ երիտասարդի, որ զգում է, թէ շուտով պիտի մեռնի:

Անկեղծօրէն կը կամենայի գրուածքին տեղ տալ, բայց չէ՞ որ ընթերցողներ ունէի:

Հետեւեալ օրը նորէն եկաւ երիտասարդը:

Ես, նրան չվշտացնելու համար, կեղծեցի.

— Ձեր էդիլտը վատ չէ գրուած, դուք ձիրք ունիք. բայց դժբախտաբար տպել չեմ կարող:

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց նա մի տեսակ խեղդուած ձայնով, եւ ինձ թուաց, որ նրա վտիտ մարմինը կըծկրէ:

— Հերթական նիւթերի առատութեան պատճառով:

— Բայց ես կը սպասեմ, կարող եմ սպասել, թէեւ... թէեւ...

Նա դարձեալ չկարողացաւ իր խօսքն աւարտել եւ դարձեալ հագաց: Այս անգամ այլեւս պարզ էր ինձ

համար, որ նա թողախտի վերջին շրջանին մէջ է եւ նրա օրերը հաշուրած են:

— Յաւու՞մ եմ, որ երկար պիտի սպասէք, — ասացի, արդարեւ, անկեղծ ցաւակցութեամբ:

— Ո՞րքան ժամանակ:

— Առ նուազն չորս ամիս. գիտէք, շաբաթաթերթ է...

— Բայց այդ շատ է, ես չեմ կարող. գիտէք, ես... Բարի եղէք տպագրելու հերթից դուրս:

Տեսարանն ինձ համար միաժամանակ ե՛ւ ցաւալի էր, ե՛ւ ձանձրալի, մէկն այն տեսարաններից, որոնցից մարդ շտապում է որքան կարելի է շուտ ազատուել:

— Ձե՞մ կարող— ասացի ես եւ ձեռագիրը դրեցի նրա առջեւ:

Երբեք ո՛չ մի երիտասարդի դէմքի վրայ չէի տեսել այնքան խոր, այնքան կսկծալի վիշտ: Կարելի էր կարծել, որ ես դրկեցի նրան իր գոյութեան վերջին յոյսից, կամ ոտնատակ արի նրա լաւադոյն սրբութիւնը:

— Լաւ չէք անում, լաւ չէք անում, — ասաց նա նոյն յուզուած ու խեղդուկ ձեւով եւ ձեռագիրը վերցրեց իր նիւսար, ոսկրուտ ձեռքով:

Եւ, ձգելով ինձ վրայ մի երկարատեւ հայեացք, առանց բարեւելու դուրս գնաց: Նախասենեակից ես մի անգամ եւս լսեցի նրա հազի ձայնը:

* * *

Այս դէպքը պատահեց աշնան վերջը:

Անցան ամիսներ, անցաւ ձմեռը: Երբեմն յիշում էի երիտասարդի դուռնատ ու նիւսար դէմքը, մանաւանդ նրա վերջին հայեացքը, որի մէջ ես զգացել էի դառն վշտի հետ ե՛ւ խորին կշտամբանք, ե՛ւ ատելութիւն, ե՛ւ նախանձ:

Գարնան սկիզբն էր: Ձե՞մ յիշում՝ մեր հասարակական դործիչներից ո՞ր մէկի թաղումն էր: Շատերի հետ ես էլ գնացի յուզարկաւորութեանը՝ մինչեւ Խոջափանքի գերեզմանատունը: Թաղումը վերջանալուց յետոյ ես հեռացայ ամբոխից: Եղանակը սքանչելի էր, արեգակն ախորժելի, կապոյտ երկնքի վրայ եւ ոչ մի նշոյլ ամպի: Հաճելի էր մեն-մենակ թափառել մեռելների աշխարհում:

Ես կանգ առայ մի գերեզմանաքարի առջեւ՝ նրա արձանագրութիւնը կարդալու: Այդ վայրկեանին հեռուից լսեցի մի ողբի ձայն: Նայեցի նոյն ուղղութեամբ: Հեռաւոր գերեզմաններից մէկի վրայ նկատեցի մի սեւ պատկեր: Քայլերս ակամայ ուղղեցի դէպի այն կողմ. որքան մօտենում էի, այնքան աւելի էր քաշում ինձ ձայնը: Իսկ մի կին էր. ծուռկի եկած թարմ հողակոյտի քով, ձեռքը կուրծքին զարնելով ողբում էր:

— Շիր ու շնորհքի՛դ մատաղ, ոսկի գրիչի՛դ մատաղ...

Ես զգածուած կանգ առայ թշուառ կնոջ ետեւում՝ չկամենալով, որ նա ինձ տեսնէ: Բայց հետաքրքրուեցի գիտնալ, թէ ո՞վ է թաղուած այդ թարմ գերեզմանի մէջ, եւ անցայ միւս կողմը:

Մի վայրկեան՝ կինը, աչքերը սրբելով, նայեց ինձ եւ թուաց, որ ես նրան տեսել եմ որեւէ տեղ:

— Քո՛յրիկ, ո՞վ է թաղուած այդ գերեզմանի մէջ, — հարցրի ես:

— Ի՞մ որդին, ի՞մ միակ դաւակը, պարո՛ն, — պատասխանեց նա նորէն հեկեկալով:

— Քանի՞ տարեկան էր նա:

— Քսան տարեկան, պարո՛ն, ուղիղ քսան: Ա՛հ, չգիտէք ի՛նչ տղայ էր: Նայեցէ՛ք...

Այս ատելով նա հագուստի ծոցից դուրս բերեց մի լուսանկար ու աւելացրեց.

— Բարակացաւից մեռաւ... ա՛հ, անողո՛րմ Աստուած :

Ես վերցրի լուսանկարը, նայեցի: Դա այն թըշուառ երիտասարդն էր, որի ձեռագիրը մերժել էի տպագրել: Խղճի մի սուր խայթ տակն ու վրայ արաւ իմ էութիւնը. լուսանկարը նայում էր ինձ այն դառն կշտամբանքի հայեացքով, որ վերջին անգամ ձգեց ինձ վրայ թշուառը:

— Քո՛յրիկ, ի՞նչ է ձեր որդու անունը, — հարցրի ես հաւաստիանալու համար, թէ չէի սխալած:

— Միսաք. Միսաք Գուրոյեան, գրում էր լրագրերում. ա՛հ, հատը չկար: Ա՛հ, ոսկի զրիչի՛դ մատաղ, զաւա՛կս...

— Քո՛յրիկ, ես ճանաչում եմ ձեր որդուն, — ասացի ես:

— Ո՛վ չէր ճանաչում, ո՛վ չէր կարգացել նրա մարդարիտ խօսքերը:

Ես, վերադարձնելով լուսանկարը, հեռացայ գեղեցմանից՝ խորապէս զգածուած:

Խեղճ պատանի, նրա կեանքի վերջին փափաքն էր եղել տպագրուած տեսնել իր «առաջին լուրջ» երկը եւ յետոյ մեռնել: Իսկ ես այնքան դաժան եղայ, որ զրկեցի նրան այդ սփոփանքից:

ՇԻՐՎԱՆՁԱՂԻ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Էդիտ.— Ֆրանսերէն բառ՝ étude. կը նշանակէ ուսումնասիրութիւն. տեղին համեմատ՝ նաեւ վիպակ:

«Ընթերցողներ ունէի».— Այս բացատրութեամբ հեղինակը կ'ուզէ հասկցնել, թէ ընթերցողները կրնային զգոհութիւն յայտնել «Իսկ զրուածք» մը թերթին մէջ հիւրընկալուած ըլլալուն համար:

կշտամբանք.— Յանգիմանութիւն, մեղադրանք, սաստ: Խոջավանք.— Թիֆլիսի հայոց գերեզմանատան անունն է: Բարակացաւ.— Հիւանդութիւն, որմէ վարակուողը կը բարակնայ, այսինքն կը նիհարնայ ու կը հիւծի: Թոքախտ:

ՇԻՐՎԱՆՁԱՂԻ (1858—1935).— Բուն անունով Ալեքանդր Մովսէսեան: Ծնած է Շամախի (Կովկաս), 1858ին: Ուսումը ստացած է ազգային եւ ռուս պետական վարժարաններու մէջ: 1875ին կը հաստատուի Բագու, ուր կը վարէ գրագիրի եւ հաշուապահի պաշտօն: 1878ին կը սկսի աշխատակցիլ հայերէն եւ ռուսերէն թերթերու. մասնաւորաբար «Մշակ»ի մէջ հրատարակելով քննի մը յօդուածներ մաշաշխարհի բանուորներու կեանքի մասին: 1884ին կը փոխադրուի Թիֆլիս եւ կը մուրրուի գրականութեան: Խմբագրած է մէկէ աւելի թերթեր եւ գրական հանդէսներ: Ատեն մը արտասահման ապրելէ ետք, վերադարձաւ Հայաստան, ուր 1930ին տօնուեցաւ իր գրական գործունէութեան 50ամեայ յոբելեանը: Մեռաւ 1935ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Գործակատարի յիշատակարանից», «Հրդեհ մաշագործարանում», «Նամուս», «Արամբի», «Զուր յոյսեր», «Արսէն Դիմախեան», «Ցաւագարը», «Կրակ», «Մեղաբան», «Քառոս», «Ֆաթմա եւ Ասատ», «Արտիստը»: Գրած է նաեւ թատերախաղեր.— «Իշխանուհի», «Եւգիենէ», «Ունէր իրաւունք», «Աւերակների վրայ», «Պատուի համար», «Կործանուածը», «Արմենուհի», «Նամուս», «Խնամի Մորգան» (կատակերգութիւն): Իր լաւագոյն վէպը կը համարուի «Քառոս»ը, իսկ լաւագոյն թատերախաղը՝ «Պատուի համար»ը: Իր գործերէն մէկ քանին թարգմանուած են եւրոպական լեզուներու:

Շիրվանզադէ կը պատկանի իրապաշտ դպրոցին: Մշակած է վիպական եւ թատերական սեռերը: Ունի դիտելու եւ նկարագրելու շնորհ: Պատմելու իր եղանակը հաճելի է, բէւ միօրինակ, յաճախ երկարաբան: Տուած է քաղցնի դատակարգի կեանք եւ յռի բարեբեր, նաեւ՝ գաղափարապաշտ, բարձր նկարագրով տի-

պարենք: Պաշտպանած է աշխատաւոր դասի, դժբախտներու դասը: Ներկայացուցած է գաւառական կեանքի յատկանշական կողմերը եւ հին, նահապետական բարքեր: Ոնք պարզ է, անսեքեւեք, գրեթէ չոր: Կը հետաքրքրէ, բայց չի համակեր: Չունի հարդական ջերմութիւն:

Շիրվանզադէի գրական վաստակը, բանակով պատկառելի, արժէքաւոր է առաւելաբար իբրեւ հանդիսարան շրջանի մը հայ կեանքին ու բարքերուն:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Հիւանդ բարեկամ մը: 2. Յուզարկաւորութիւն մը: 3. Ձեր առաջին գրուածքը:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սխալ է գրել եղերգ՝ եղերական երգ իմաստով: Այս բառին արմատը եղ չէ, որպէս զի ծայրը երգ աւելցնելով կազմենք եղերգ բառը, որ իմաստ չունի: Կա՛մ պէտք է ըսենք եղերերգ եւ կամ եղերք, որ եղեռնին յոգնակի մէկ ձեւն է, բայց շատ հազուադէպօրէն միայն կը գործածուի: Լաւագոյն է գրել եղերերգ:

22. ՄԵՐ ՊԱՏՄԻՉՆԵՐԸ ԵՒ ՄԵՐ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԸ

1

Մեր հոյակապ հին վանքերի մութ խուցերում,
մեկութեան մէջ,
Պատմիչները մեր վշտահար, մեղմ կանթեղի լոյսով
անշէջ,
Մի նշխարով, մի կում ջրով եւ նզուրկեամբ գիշերն
անհուն,
Պատմութիւնը մեր գրքեցին մագաղաթի վրայ տժգոյն,

Եղեռնները, նախնիները հորդանքի արիւնընուշտ,
Փըլուզումը հայրենիքի եւ ոսոխի սուրը անկուշտ:
Եւ ողբացին լալահառաչ դըժխեմ բախտը Հայաստանի
Եւ յուսացին արդարութեան մի խուլ Աստուծոյ
դատաստանի:

2

Մեր գեղջուկի պարզ խրքնիթում, սուրբ օնախի
շուրջը նըստած՝
Գուսանները մեր խանդալից, առջեւները գինի եւ հաց,
վիպերգեցին յաղթանակը դիւցազներբին մեր մեծագոր
Եւ ծաղրեցին պարտութիւնը ոսոխներին մեր բիրաւոր:
Եւ հիւսեցին պատմութիւնը յաւերժացող ժողովուրդի,
վառ հաւատով փառքերը մեր աւանդեցին որդոց որդի.
Տեսան շրքեղ մեր ապագան, անընկճելի ազատ ոգին,
Հայրենիքի սիրոյ համար միշտ բարձրացած Թուր
Կայծակին:

ԱՒ. ԻՍՍՀԱԿԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՍՆՈՒՆԵՐ.— Բանաստեղծութիւնը, իբրեւ արտայայտութեան միջոց, երեք գլխաւոր ձեւեր կամ սեռեր ունի. ա. բնութագրութիւն, բ. դիւցազներգութիւն, գ. բարբառութիւն: Կան երկրորդական ուրիշ սեռեր ալ, ինչպէս՝ վարդապետական, նկարագրական, հովուերգական եւն.:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատան.— Այս անունը կը արուէր հին դարերու մեր երգիչները: Գուսանները տեսակ մը աշուղ էին եւ կը պատկանէին աղ-

նըւական գասին: Անոնց շրջանին ստեղծուած էր բանաւոր գրականութիւն մը, որ բերանացի կը փոխանցուէր սերունդէ սերունդ:

Անշէջ.— Արմատը՝ շէջ. չմարող:

Կուս.— Ուժայ, խում, պուտ մը (ջուր):

Մագաղաթ.— Հորթի, ոչխարի, այծի մորթ, որուն վրայ գիր կը դրէին հին ատեն, նախ քան թուղթի գիւտը:

Նախնիք.— Զարգ, կտորած, սպանդ:

Հորդա.— Հրոս, հրոսակ, հրոսախումբ, աւազակներու խումբ: Հորդա մոնկոլերէն օրտու բառէն առաջ եկած է եւ կը նշանակէ թափառաշրջիկ ցեղ, որ աւազակութեամբ կը զբաղի: Քրանսերէն՝ horde:

Ոսոխ.— Թշնամի, հակառակորդ, մրցորդ:

Գծխեմ.— Անգութ, անողոք, չար:

Գեղջուկ.— Գիւղացի, շինական:

Թուր կայծակիւն.— Սասունցի Դաւիթ ժողովրդական դիւցազնափէպին մէջ զործածուած է այս ջարդը. «Դաւիթ մէջջին կայեց զօրը Թուր կայծակին»: Կայծակի նման փայլատակող, հատուտուր:

ԱԻԵՏԻՍ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ (1875—1957).— Ծնած է Ալեքսանդրպոլ (այժմ՝ Լեհիմական), 1875ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ, ապա յաճախած է Էջմիածնի Գեորգեան նեմարանը, բայց չէ աւարտած: Հետագային անցած է Եւրոպա եւ հետեւած համալսարանական դասընթացքի, իրրեւ ազատ ունկնդիր: Գրել սկսած է կաճուխ, 11-12 տարեկանին: 1898ին լոյս ընծայեց ֆեքթուածներու իր առաջին հատորը՝ «Երգեր ու վերքեր» խորագրով. որ մէկէն ժողովրդականացուց իր անունը: Երկար ատեն արտասահմանի մէջ ապրել է ետք, 1927ի վերջերք վերադարձաւ Հայաստան, ուր Գրողներու Միութեան նախագահը դարձաւ մինչեւ իր մահը:

Գլխաւոր երկերը.— «Երգեր ու վերքեր», «Արու Լալա Մահարի», «Աշնան ծաղիկներ», «Սասնայ Մհեր», «Հայրենի աղբիւ-

րից», «Աղա Նազար», «Արակ էջեր», «Հատընտիր», «Իմ յուշերից»: Վերջերս լոյս տեսաւ նաեւ իր ընտիր երկերու ժողովածուն Երեւանի մէջ: Գրած է ընդարձակ վէպ մը «Ուստա Կարօ եւ Օրքէ Յարութ», որ առանձին հատորով չէ հրատարակուած սակայն:

Իսահակեան առաւելաբար ճանչուած է իրրեւ ֆեքթուածներու մէջ տիրապետող է աշուղական տարրը: Իր ծննդավայրը՝ Ալեքսանդրպոլ կը համարուի աշուղներու հայրենիքը: Իսահակեան կաճուխէն կրեց խորունկ ազդեցութիւնը այդ միջավայրին եւ իւրացուց աշուղական երգերու ձեւերը,

լեզուն, ոգին: Իր ֆեքթուածներուն մէջ նկատելի են ժողովրդական ոճերն ու դարձուածքները:

Իսահակեան մասնաւորաբար երգած է սէրը, վիշտը, կարօտը, քախիծը, հայրենիքն ու բնութիւնը: Գրած է կարճ ֆեքթուածներ, առակներ, հեքիաթներ, վիպերգներ եւն., բայրիքն մէջ ալ դնելով ընտանի ու գեղջուկ շեշտ մը, որ իր գործը կը դարձնէ հանելի ու հաղորդական: Մեր մէջ միակն է, որ փորձած է վերակենդանացնել ու արդիացնել աշուղական բանաստեղծութիւնը:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Իսահակեան իր այս գերթուածը գրած է 1939ին, Ծաղկածորի մէջ (Հայաստան), մեր ժողովրդական վէպին՝ Սասունցի Դաւիթի հազարամեակին առիթով: Մենք դաշն առինք հեղինակին «Հատընտիր» խորագրուած գերթուածներու հատորէն, հրատարակուած Երեւան, 1943ին:

23. ՍՐՏԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Օրթագիւղի աղքատախնամ ընկերութեան տիկիները իրենց սովորական ժողովը կ'ընէին Հռիփսիմեանց վարժարանին մէջ, երբ կին մը ներս մտաւ՝ ինը-տասը տարու աղջկան մը ձեռքէն բռնած: Լաթ լուացող Հռիփսիմէն էր, քանի մը ամիսէ ի վեր որբեւայրի մնացած: Եկած էր խնդրելու, որ աղջիկը ձրի ընդունուի վարժարան: Տիկիները կը ճանչնային զինք. իր խընդրանքը ընդունուեցաւ:

Հռիփսիմէ շնորհակալութիւն յայտնեց, բայց կը վարանէր դուրս ելլելու. յայտնի էր, որ ուրիշ առաջարկ մըն ալ ունէր, սակայն կը քաշուէր: Վերջապէս համարձակութիւն առաւ եւ բացատրեց խնդիրը: Քանի մը տարի առաջ աղջիկը ծանրապէս հիւանդացած էր, եւ ինք ուխտ ըրած էր, որ եթէ աղէկնայ, ամէն Հինգշաբթի Ղալաթիա՝ Ս. Փրկչին պիտի տանի զայն: Անկէ ի վեր ուխտը կը կատարէր, բաւական էր որ անձրեւ կամ ձիւն չըլլար: Առաջ գրկովը, իսկ հիմա որ ա՛լ մեծցած էր, ձեռքէն բռնած կը տանէր աղջիկը: Բերնին հացը կը կարէր ու մոմ կը վառէր: Իր խնդիրքն էր, որ հաճեմները հրաման տան, Հինգշաբթի օրերը մինչեւ կէսօր նորէն Ս. Փրկիչ տանի աղջիկը եւ ուխտը կատարէ ըստ սովորութեան:

Խեղճ կինը կը կարծէր, թէ մեծ դժուարութիւններու պիտի հանդիպի. բայց տիկիները ունեցան դոհուանակութեան ժպիտ մը, որ քիչ մըն ալ հեզութիւն էր լուացարարուհիին միամտութեան հանդէպ:

— Ապրիս, ատանկ աղէկ մեծցուր աղջիկդ, — ըսին եւ հրաման տուին:

* * *

Ինը տարի ետք, Օրթագիւղի Բարեսիրաց Ընկերութեան թատրոնին մէջ կը կատարուէր այդ տարուան շրջանաւարտներու մրցանակարաշխութեան հանդէսը: Հայկանոյշ, լաթ լուացող Հռիփսիմէին աղջիկը, առաջին հանդիսացած էր:

Երբ գնաց ընդունիլ, նախագահ Սրբազանին ձեռքէն, իր փառաւոր մրցանակը եւ հանդիսականներու որոտընդոստ ծափերը ողջունեցին զինք, Հայկանոյշ պահ մը մոռցաւ իր ութ տարուան դառնութիւնները եւ յաղթական ալիարկով մը նայեցաւ ընկերուհիներուն: Մայրն ալ հանդիսատես էր իր փառքին, աչքերէն ուրախութեան

արցունքներ կը վաղէին: Շատ բան քաշած էր խեղճ կինը աղջկանը ծնելէն մինչեւ այն օր. այժմ ամէն նեղութիւն պիտի մոռնար. բոլոր մեծերուն, հարուստներուն աղջիկները ետ կը մնային իր աղջիկէն:

Մայրական փառասիրութիւնը չէր կրնար ասկէ աւելի գոհացում գտնել:

Բայց դո՞հ էր մայրական սիրտը: Ո՛չ, խորին ցաւ մը ունէր լուացարար կինը. աղջիկը թերահաւատ էր, չէր համարձակեր դեռ անհաւատ ըսելու: Երկու տարի էր, որ ա՛լ Հինգշաբթի օրերը Ղալաթիա՝ Ս. Փրկչին չէր դար հետը. ինք մինակ կ'երթար: Հայկանոյշ դա-

սերը պատրուակ կը բռնէր : Այդ չէր բաւեր, ո՛չ Կիրակի, ո՛չ ալ տօն օրերը ժամ կ'երթար : Մայրը խնդրահատարին առջեւ շատ իրիկուն կ'երթար կու լար, որ պէս զի աղջկանը շնորհք տայ :

Հոբիսիմէ մեր տունն ալ կու գար, աղջկանը վրայ կը խօսէր միշտ . օր մըն ալ մէկտեղ բերաւ, որ մէյ մը դասերը նայիմ : Քանի մը հարցումներ ըրի, խօսեցայ . շատ մտացի գտայ պղտիկը : Անկէ ետք շատ անգամ մայր ու աղջիկ կու գային մեզի, մանաւանդ Կիրակի օրերը :

... Շատ տարիներ անցան, լուացարար կինը մեռաւ, աղջիկը իր բնակութիւնը փոխադրեց ուրիշ տեղ : Օրթագիւղի վարժարանին Փրանսացի ուսուցչուհին իրեն պաշտօն մը գտած էր օտար դպրոցի մը մէջ : Օր մըն ալ պատահամբ իմացայ, որ Հայկանոյշ ամուսնացեր էր եւրոպացիի մը հետ :

* * *

Հայկանոյշի գոյութիւնն իսկ մոռցեր էի, երբ Հինգշաբթի գիշեր մը մայրս ըսաւ .

— Այսօր Ղալաթիոյ ժամը գացի . գիտե՞ս ով տեսայ :

— Ո՞վ :

— Հայկանոյշը :

— Ո՞ր Հայկանոյշը :

— Ո՞ւր է, Օրթագիւղ, միտքդ չի՞ գար, լուացարար Հոռոփ մը կար, աղջիկ մըն ալ ունէր, որ ետքէն Փրենկի մը հետ կարգուեցաւ :

Միտքս ինկաւ . զարմացայ, թէ ի՞նչպէս նորէն սկսած էր Հինգշաբթի օրերը Փրկիչին երթալ, որուն չէր հաւատար մօրը ողջութեանը :

Յաջորդ օրը Հայկանոյշ մեզի եկաւ այցելութեան . տասնըվեց տարուան մէջ շատ փոխուած էր : Զիրար

չուն ճանչցանք, խօսեցանք անցեալին վրայ, Օրթագիւղի վրայ . հին յիշատակներ նորոգեցինք :

— Այս Հինգշաբթի եկեղեցի՞ էք եղեր, — հարցուցի :

Քիչ մը չփոթեցաւ եւ խնդալով ըսաւ .

— Ի՞նչ ընեմ, սիրտս յաղթեց մտքիս :

Եւ ըրաւ այդ յաղթանակին պատմութիւնը :

— Երկու ամիս առաջ, — ըսաւ, — իրիկուն մը աղջկանս՝ Ատէլի ձեռքէն բռնած Բերա կը պտըտէի . Պոն Մարշէ մտայ եւ կերպասներու բաժնին մէջ սկսայ բան նայիլ : Երբ դործս լմնցուցի ու քովս նայեցայ, Ատէլը չկար . ետիս նայեցայ, չկար : Դող ելայ, բայց ըսի, թէ անշուշտ հոս է, մէկ ծայրէն միւսը փնտռեցի . չկար : Ա՛լ լմնցայ, աշխարհի վրայ ո՛րչափ փորձանք կայ, մտքիս առջեւ եկաւ : Ո՞ր դռնէն դուրս ելլէի, ի՞նչ ընէի : Ա՛խ, Սո՛ւրբ Փրկիչ, ըսի, աղջիկս գտնեմ, ոտքդ գամ, մեծութեամբը մոմ մը վառեմ, ամէն Հինգշաբթի ալ ոտքդ բերեմ : Աս ըսի ու մէկ դռնէն դուրս ելայ, սկսայ դէպի վար՝ Ղալաթիոյ կողմը երթալ . շուարած չորս դիս կը նայէի, Ատէլը չկար : Թերահաւատութիւնս նորէն բռնեց, ետ պիտի դառնայի, բայց ձայն մը սրտէս զիս առաջ կը մղէր : Պագար Ալմանթ առջեւ հագիւ կրցայ ուրախութեան ճիչ մը զսպել . Ատէլ ապակիներուն առջեւ կեցած կը դիտէր : Յափշտակեցի աղջիկս, որ խնդալով ըսաւ .

«— Մամա՛, ես ա՛լ մեծ եմ, ինքնիրենս եկայ, ինքնիրենս տուն կը դառնամ» :

«Այդ րոպէին մեծ բան մը փոխուեցաւ իմ մէջս, կարծես մարմնիս մորթը վէրքերով ծածկուած էր ու մէկէն ի մէկ ամբողջովին վրայէս ինկաւ : Այն գիշեր մօրս վրայ մտածեցի . ըմբռնեցի, թէ ի՞նչ մեծ մխիթարանք կը զգար խեղճը՝ ձեռքէս բռնած զիս Փրկչին տանելով : Կը մտածեմ հիմա, թէ ի՞նչ մխիթարութիւն

պիտի ունենան զաւակներս, եթէ զիրենք կրօնքէ զրկեմ :

«Եւ յետոյ, շիտակն ըսելով, հրաշքի ալ հաւատացի : Զէի՞ կրնար Թեփէ Պաշիի դռնէն դուրս ելլել, փոխանակ վարի դռնէն ելլելու : Զէի՞ կրնար, փոխանակ Ղալաթիոյ կողմը վազելու, հակառակ կողմը երթալ : Ո՞վ էր, որ զիս մղեց դէպի այդ դուռը, դէպի այդ կողմը :

«Սիրտս շատ յուզուեցաւ Հինգշաբթի օր, երբ Ատէլլիս հետ մտայ եկեղեցի, ուր ճիշդ տասնըրեւ տարի է չէի մտած, քիչ մը փոխուած էր դուրսը, բայց Փրկչին պատկերը անփոփոխ էր . հին սիրեւի մը կը գտնէի կարծես ու գացի համբուրեցի զայն : Աչքէս արցունքներ կը հոսէին» :

Քիչ մը կեցաւ, ապա յարեց ոտքի ելլելով .

— Կը տեսնես, մենք՝ կիներս միշտ նոյնն ենք, սրտերնիս փափուկ ու դիւրագգած է : Ուսումը կեղծ մաշկի պէս երբեմն կը պատէ զայն ու կը ջանայ խեղդել . բայց մեծ բժիշկ մը կայ, որ կը պատուէ այդ մաշկը ու սրտերնիս կը փրկէ . այդ բժիշկը դժբախտութիւնն է :

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խնդրակատար.— Խնդրանքը կատարող . կ'ըսուի նաեւ մուրատատուր : Մասնաւորաբար Յովհաննէս Մկրտիչի տրուած մակդեր :

Ֆրենկ.— Մեր միջնագարեան հեղինակները այս անունով կը կոչէին Արեւելք եկող եւրոպացիները : Ֆրանսացիներուն տրուած անուն՝ franc :

Պոն Մարշէ.— Պոն Մարշէ եւ Պաղար Ալման վաճառատան անուններ են :

Մաշկ.— Մորթ, թաղանթ, կեղեւ, պատեան :

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ (1852—1908).— Ծնած է 1852ին, Սամսոնի նաւահանգիստին մէջ : Նախնական ուսումը ստացած է Պոլիս, Օրթագիւղի Թարգմանչաց վարժարանը : 1867ին կը մտնէ վեներտիկի Մուրատ-Ռափայէրեան վարժարանը, աշակերտելով Հ. Ղ. Ալիշանի : Շրջանաւարտ՝ կը վերադառնայ Պոլիս, ուր, բանի մը տարի զանազան պաշտօններ վարելէ ետք, վերջնապէս կը ներքուի լրագրութեան : Հիմնադիրներէն է Պոլսոյ «Արեւելք» եւ «Հայրենիք» օրաթերթերուն : Խմբագրած է ուրիշ քերթեր ալ, ինչպէս՝ «Մասիս», «Նոր Կեանք», «Մարտ», «Հայ Հանդէս», «Շիրակ», «Լրաբեր» : 1884ին կը մեկնի Կովկաս, ուրկէ վերադարձին յօդուածաշարով մը կը ներկայացնէ Կովկասի հայ գրողները, անոնց գործերը եւ առհասարակ Կովկասահայ կեանքը : Երկար տարիներ աշխատակցած է Թիֆլիսի «Մշակ» քերթին, Հայկակ ծածկանունով : Իր միւս ծածկանուններն են Հրագրան, Հրպետ, Սկեպտիկ : Գործօն կերպով մասնակցած է իր շրջանի ազգային կեանքին : Եղած է նաեւ ազգ. երեսփոխան : Պոլսոյ մէջ իբրեւ յեղափոխական բանտարկուելէ ետք, 1896ին փախած է արասահման եւ հաստատուած նախ Լոնտոն, ապա Փարիզ, վեներտիկ եւ ամենէն ետք Գահիրէ, ուր սպաննուեցաւ 1908 Փետրուարին :

Գլխաւոր երկերը.— «Դատապարտեալը», «Երագի մը գիմը», «Կատակ մը», «Ապուշը», «Հոգու գաւակը», «Ռսկի ապրջան», «Կարմիր ժամուց», ամենքն ալ վիպակ : Գրած է նաեւ ժամանակակից պատմութեան էջեր՝ «Հրոսակի մը յիշատակներն» խորագրին տակ : Զանազան քերթերու մէջ հրատարակուած իր «գրական յուշերը» առանձին հատորով լայս տեսան Գահիրէի մէջ 1943ին, «Պատմութիւն ժԹ. դարու Թուրքիոյ հայոց գրականութեան» անունով :

Ա. Արփիարեան օժտուած էր գրագէտի եւ հրապարակագրի փայլուն ձիրքերով : Խառնուածով ամենէն հարուստ եւ զգայնութեամբ ամենէն խոովայոյց գրագէտը եղած է իր ժամանակին : Իրապաշտ շարժումին առաջին եւ լաւագոյն ներկայացուցիչներէն է

մեր մէջ: Մշակած է վիպական սեռը՝ աւելի շատ նորավէպի, քան վէպի ձևին տակ, միշտ թելադրուած՝ հանրային մտահոգութիւններէ: Հակասութիւններու մարդն էր Արփիարեան. նկարագրով անկայուն ու յարափոփոխ. բայց սուր եւ արքուն միտք մը, որ արդիական, գրեթէ երոպական շունչ մտցուց մեր լրագրութեան մէջ եւ պաշտպան հանդիսացաւ նոր, ազատական գաղափարներու: «Օրումն կեանքը» խորագրուած իր քրոնիկներուն շարքը, ինչպէս նաեւ «Էռզվրտիք»ները, հին ու նոր դէպքերու, ողջ կամ մեռած դէմքերու շուրջ, գրուած՝ սրամիտ ու տաք շունչով, իր մէջ կը հաստատեն գրագէտի ապահով տղանոցը: Մշակած է նաեւ երգիծական սեռը, ձաղկելով պահպանողական, յետադիմական բարբեր ու գաղափարներ: Շուտ, շատ եւ արագ արտադրելու հարկէն մղուած՝ ի գուր սպասեց իր գրական կարողութիւնները, որոնք կրնային փայլուն դիրք մը ապահովել իրեն մեր գրականութեան մէջ: Աւելի շատ նիւթն էր զինք հետաքրքրողը, քան ձեւը: Ժամանակ չունեցաւ խնամելու իր սեք:

Արփիարեան մշակեց երապարակագրական բարեխառնութեամբ գրականութիւն մը, ուր արուեստէն աւելի հանրային մտահոգութիւններ կը տիրապետեն:

24. ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Տժգոյն՝ իր ոճին պէս, սղաւոր՝ իր դրուածոց մէջ տիրող ոգւոյն նման. Ժպտելով շարունակ, Ժպիտ մը՝ որ դէմքի ցաւագին կծկումին հետ կը շփոթուի եւ աւերակի մը փայ ինկող ճառագայթի մը պէս տխուր է. սիրելով աղմուկը՝ իր սրտին միայնութիւնն ու մահաբոյր լուսթիւնը մոռնալու համար. չարախօսելով, չարախօսուելով, գթալով ու գթութեան արժանի ըլլալով կազմուած կեանք մը:

Նաւահնացութեան մը միջոցին ծովու վրայ լոյս տեսած այս երիտասարդը, ատկէ թերեւս, անդունդի վրայ քայլող մարդու երեքուն քալուածքը ունի ու գլխի պտոյտը:

Իր անհաւասար գրականութիւնը այս ծովին պէս լի է անկումներով ու խիղախ բարձրացումներով. ալեւտան ու յողողող գրականութիւն, որ ամէն կողմ կը տանի զինքը, որ ոչինչ ունի անքոյթ, որուն կատարներն ու վիհերը կ'երերան, կը դողան, իրարու վրայ կը գլորին շարունակ, եւ որ իր ամբողջութեանը մէջ կոծկոծեալ բան մը ունի, ճիշդ ծովին նման:

* * *

Իր սե՞ռը. բայց սեռ չունենալն է իրենը, եւ ահա ասոր համար է, որ գրագէտը չափելու համար ամէն բաղդատութեան եզր բացարձակ կերպով կը պակսի մեզի: Իր եղանակը ծանօթ ու տուեալ պայմաններէ կը հեռանայ: Գրականութեան մէջ իր կանոնը զարտուղութիւնն է: Երբ ամէն գրող կարգի ու սարքի կը հետամըտի, ինքը միանկուկ կը պահէ իր անխնամ ու արտակարգ տարազը. կոծկուած, սանտրուած հրապարակա-

գիրներուն մէջ ինքն է, որ հանրութեան առջեւ ելլելու կը խիզախէ՝ միշտ թափթփած, արտաքին պաճուճանքով զբաղելու ատեն չունեցողի անփութութեամբ, այնքան որ այս անհոգութիւնը ա՛լ ճշմարիտ պէ՛րանք մը կը դառնայ:

Ահա՛ իր գրականութեան յատկանիշներէն մին:

* * *

Մարդիկ կան, որ ամենէն աննշան նիւթին վրայ խօսելու համար հանդիսաւոր ձեւեր, կեցուածքներ կ'առնեն, կը հազան, ձայներնին կը փոխեն, շարժումնին կը լայնցընեն:

Մասիսի նախորդ իրմբազբապետը հակառակն է անոնց. իր ընտրած նիւթին ծանրութեան շափ իր գրելու եղանակը կ'անօրանայ միշտ: Ասիկա՛ իր գրականութեան ֆիզիքին օրէնքներէն մին է:

Հոն, ուր ուրիշներ պիտի խոժոռէին, ինքը կը ժպտի, եւ հոն, ուր ուրիշներ պիտի լային, ինքը կ'երգէ. բայց երգին մէջ ողբի պէս բան մը կը պահուըտի, եւ այս զուարթութիւնը, որուն տակ արցունքի կաթիլ մը կ'ապաստանի, այն ծիրանի պօտիները կը յիշեցնէ ինծի, որոնք իրենց պայծառ դոյներուն ցոլացումին տակ կը ծածկեն երկնքին թօնընկէցիկ տրամուծութիւնը:

* * *

Գրականութիւնը իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թուի: Այս նախկին վենետիկեանը իր վանական կեանքի մաքրութիւնը անարատ պահած է միշտ. Ս. Ղազարի մէջ վարդապետ չէ կրցած ըլլալ, բայց աշխարհական ալ մնացած չէ. ամէն ինչ թերատ, ստուերոտ ու անկատար է իր վրայ: Այս կիսաւարտ քահանան, այս գրչի մարդը տեսակ մը Ռընանի տպաւորութիւնը կը թողու իմ վրաս. ո՛չ անոր մեծ գիրքը եւ ոչ անոր ահաբեկիչ հմտութիւնը ունի հարկաւ. բայց անոր նման՝ բանաստեղծութեան ու պարանքի թագուն գանձեր կան իր սրտին մէջ, որոնք եկեղեցական կրթութեան մը լռութեան ու առանձնութեան մէջ զիդուած, հաւաքուած են եւ որոնք իր գրականութեան մէջ երեւան կ'ելլեն՝ կենդանի ու զգայուն հոգի մը տալով իր սովորաբար պարզ ու անպաճոյճ գըրուածքներուն:

* * *

Իր ժողովրդեան զաւկի, գրեթէ շուկատ մարդու ձեւերը կը սիրեմ: Իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլայ մեր մէջ, իր Օրուան Կեանքերովը, առաջին անգամ ինքը տանիլը, մօտեցնելը գրականութիւնը ժողովուրդին, փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին:

Իրմով սկսած ու քաջալերուած է միշտ այն երիտասարդ գրողներու շարքը, որ մեր հրապարակագրութեան այժմու ուսմիկ, թէ որ կ'ուզէք, բայց հասկնալի ու սրտի մօտիկ հանգամանքը տուած են:

Այն տասը տարիներուն մէջ, ուր իր գրական գործունէութիւնը կը փայլի, ամէն կողմ տարած են զինքը իր թափառայած գրագէտի պարապմունքը:

Ջուրի արձակումի մը պէս կու գայ, կ'անցնի, կը տարածուի, կը լայննայ, կ'անձկանայ եւ կ'անհետի յանկարծ, եւ օր մը անշուշտ պիտի գտնեն գետնին վրայ ակօս մը՝ իր լրագրական արգասաւոր անցքին նշանակ:

* * *

Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ այս կեանքին ծերութիւնը, վերջ ի վերջոյ ո՞ւր պիտի կանգ առնէ զինքը տանող նաւակը:

Ինչ որ ասէնէն հաւանականն է, այն է որ քանի մը տարի վերջը իր մեծ իմացականութիւնն ալ այն մշուշին մէջ մտնէ, ուրկէ իր գոյութիւնը երբեք դուրս չէ կրցած ելլել:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Ճովու վրայ».— Արփիարեան ծնած է չոզենաւի մը մէջ, Սեւ ծովու վրայ, Սամսոնի նաւահանգիստին առջեւ: Այս իրողութեան կ'ակնարկէ հեղինակը «Ճովու վրայ լոյս տեսած» բացատրութեամբ:

Յոզդադ.— Անհաստատ, անկայուն, երբուն: Հականիշը՝ անյողդողդ:

Անբոյք.— Հանդարտ, ապահով, խաղաղ:

Կոծկոծեալ.— Կոծ արմատէն կրկնաւոր բառ. ողբացող, հեծեծող, լալագին:

Զարտուղութիւն.— Անկանոնութիւն, օրէնքէ, կանոնէ չեղում:

Սարբ.— Կարգ-կանոն, ընկալեալ սովորութիւններ:

Տարագ.— Կերպ, եղանակ, ձև:

Պահուսանք.— Զարգարանք, անպաճոյճ՝ անգարդ, պարզ:

Անօրանալ.— Անօր, թեթեւ դառնալ:

Թօնքնկեցիկ.— Առատ անձրեւ, տեղատարափ: Անձրեւոտ:

Տարփանք.— Խորունկ սէր:

Վենետիկեան.— Արփիարեան աշակերտած է Վենետիկի Մխիթարեան վարժարանին. ասկէ՝ վենետիկեան կոչումը:

Սուրբ Ղազար.— Անունը այն փոքր կղզիին, ուր հաստատուած են Մխիթարեան վանքը եւ միաբանութիւնը:

Թերատ.— Թերի, անբաւարար, կիսկատար:

Որման.— Ֆրանսոցի բանասէր եւ պատմադէտ: Գրած է բազմաթիւ արժէքաւոր գործեր, ի միջի այլոց նաեւ «Յիսուսի կեանքը»:

Մշտնջենական.— Յաւիտենական, յաւերժական:

Շուկատ.— Շուկակերպ, մէջ պտըտող, պարպ թափառող:

Ռամիկ.— Հասարակ, սովորական, ժողովրդական:

Անձուկ.— Անձուկ՝ նեղ դառնալ, նեղնալ:

Արգասաւոր.— Արդիւնաւոր, բեղուն:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ (1861—1915).— Ծնած է Պեշիկթաշ (Պոլիս), 1861 Յունիս 26ին: Նախակրթութիւնը ստացած է իր ծննդավայրի քաղաքի վարժարանին մէջ, ապա յաճախած է Օրթագիւղի Թարգմանչաց վարժարանը: 1879ին կ'աւարտէ մանկապարտէզական իրաւարանական համալսարանի դասընթացին: Արհեստով փաստաբան, քերես մեծագոյնը՝ բովանդակ թուրքիոյ մէջ: Եղած է անդամ օսմանեան խորհրդարանին եւ ազգ. երեսփոխանական ժողովին: Իրաւարանական համալսարանին մէջ դասախօսած է պատմական օրէնագիտութիւն: Ամէն տեղ եւ ամէն բանի մէջ գրուած է միշտ առաջնակարգ դիրք մը: Իր գրական նախափորձերը ըրած է 1879ին, Պոլսոյ «Լրագիր» քերթին մէջ: Խմբագրած է «Մասիս» գրական շաբաթաթերթը եւ «Արեւիկ» օրաթերթը: 1908ին Փարիզ կ'ապաստանի, փախչելով քուրդ կռուականութեան հալածանքներէն, բայց շատ չանցած կը վերադառնայ Պոլիս: 1915 Մայիս 20ին կը ձերբակալուի եւ կը մահատակուի նոյն տարին:

Գլխաւոր երկերը.— «Անհետացած սերունդ մը», «Խղճմտամբի ձայներ», «Կեանքը ինչպէս որ է», «Լուս ցաւեր», «Էջեր ուղեւորի մը օրագրէն»: 1891ին Պոլսոյ «Հայրենիք» բերքին մէջ կը սկսի հրատարակել հայ կեանքի տաճարը վէպ մը՝ «Նորդիկ», բայց կիսատ կը ձգէ: Գրած է «Ծանօթ դէմքեր»ու շարքը. քուրքերէն եւ ֆրանսերէն մէկ քանի օրէնագիտական կարեւոր գործեր եւ ֆրանսերէն գրօնիկ մը՝ «Հայկական հարցը փաստաբուրձներու լոյսին տակ» խորագրով եւ Մարսէլ Լէառ ծածկանունով:

Զօհրայ ամենէն մեծ դէմքերէն է արուեստագետ սերունդին եւ առաջին վարպետը իրապաշտ գրականութեան: Ինքն էր, որ արդիական ոգին մտցուց մեր գրականութեան մէջ: Մշակած է մասնաւորաբար վիպական սեռը. իր նորավէպերը կը մնան գրական այդ սեռին գլուխ գործոցները: «Նորավէպի իշխանը» կոչած են զինք իրաւամբ: Մեր մէջ առաջին անգամ ըլլալով փորձած է բոլորովին նոր սեռ մը, «Ծանօթ դէմքեր» ընդհանուր խորագրին տակ ներկայացնելով դիմաստուերները կարգ մը գրագէտներու եւ հանրային գործիչներու: Մեր առած կտորը նմոյշ մըն է այդ սեռէն:

Իր գործունէութեան մարզը կ'ընդգրկէ նաեւ հրապարակագրութիւնը, ուր նոյնքան փայլուն կարողութիւններ ի յայտ բերաւ: Պաշտպանեց նոր ու արմատական գաղափարներ եւ պայքարեցաւ ընկերային յոռի բարքերու դէմ: Իր ռճը, — կտրուկ, ինքնատիպ, կեռոյ, — հատու զէնք մըն է հրապարակագրութեան համար: Իր բոլոր գրուածքներուն մէջ կայ թագուն, կծու, բայց ազնուական հեզութիւն: Ըսելու իր ձեւը, սեղմ, խիտ ու անսեքեւեք, կ'արտայայտէ արագ խորհող, արագ վեհող եւ արագ գործադրող մարդու մը մտքի կորովը:

Զօհրայի նորավէպերը արուեստի անթերի գեղօններ են: Պարզ են իբրեւ նիւթ, բայց խոր՝ են իբրեւ հոգեբանական վերլուծում: Իր տիպարները ապրող անձեր են: Ամենուն մէջ ալ կայ զգայնութեան բարձր աստիճան: Մարդկային հոգին է իր ստեղծագործութեան գլխաւոր տարրը, որուն կրցած է տալ իր մտա-

ծումներուն կենդանութիւնն ու արտակարգ փայլը: Ամենէն աւելի հոգեկան վիճակներ կը հետաքրքրեն զինք: Ինչ որ ուրիշ մը պիտի ըսէր քանի մը լեզբու մէջ, ինք կ'ըսէ քանի մը տոգով: Իր նորավէպերը խտացած վէպեր են:

Գրիգոր Զօհրայ *գրող* ունեցող գրագէտն է մեր մէջ: Իր գործը, մեր գրականութեան ամենէն կատարեալներէն, պիտի դիմանայ միշտ ժամանակի բերած մաշումին:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ. — Սխալ է գրել անխախտ: Ըստ բարդութեան և ածանցումի կանոնին՝ այս բառը պէտք է գրուի անխախտ, ինչպէս կը գրուի անկորուստ, անսուտ, զօրագլուխ, երկայնաբազուկ եւ ոչ թէ անկորստ, անստ, զօրագլխ, երկայնաբազկ: Արմատը խախտու է. ուն կը ջնջուի այն ատեն միայն, երբ, բարդութեան թէ ածանցումի ատեն, կից բառը կամ մասնիկը վերջը գայ, ինչպէս խախտել, խախտալուր: Նոյն կանոնին համաձայն պէտք է գրել կորստաբեր, ստախօս, գլխաւոր, բազկաթոռ եւ ոչ թէ կորուստաբեր, սուտախօս, գլուխաւոր, բազուկաթոռ:

25. ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ

Երանելիմ մեծակեաց մ'էր նորատի,
Հոգին՝ ազատ անցաւորին պայմանէն,
Եւ անձնատուր երագի մը տարօրէն,
Որ մեծութեան անկիւնին մէջ կը փըթթի:

Տըւայտանք մը խոր, անըստի կարօտի
Մեծակեացին կը պրկէր սիրտն ուժգնօրէն.
Պիտի գըտնէ՛ր, երբ գար շընորին հըրեղէն,
Պայծառ բըխում աստուածային ոլորտի:

Եւ աղօթքի պահու մը մէջ վերապաց,
Հոգւոյն վրնիտ ամենատես աչքը բա՛ց,
Տեսա՛ւ շարանն հրաբանդակ տառերուն...

Ու դարեր վերջ, նոյնիսկ դրպիր մ'աննշան
Այդ նիշերով թեւ կու տայ իր ներշնչման՝
Սուրբին ձօնուած իր այս տաղովն անանուն:

27. ՈՍԿԻԱՄԱՅՐ ԳԻՑՈՒՇԻՆ

Ո՞վ ինձ կու տար ամանորի հրնուանքն հին,
Նաւասարդի մարգարտավառ ջինջ առտուն,
Առյրն եղջերուաց, վագելն ազատ եղներուն.
Ո՞վ ինձ կու տար հանդարտ ծուխը ծըխանին:

Գինով հոգիս՝ անլուռ բամբին՝ ցընծագին
Կը հագներգէ յուշքն հիւնօրեայ տօներուն,
Եւ կը փորձէ հրնչել քննարն իմ թրթռուն՝
Վաղրնչուց փառքն աստուածուհւոյն ոսկեծին:

Ըզգաստութեան, իմաստութեան Մա՛յր, թո՛յլ տուր
Ոգել պարծանքդ՝ հոգւոյս խանդովն երկնասուր,
Եւ քննարիս քիւր լարերը թող թընդա՛ն:

Յետամընաց վիպասանն եմ շըւարուն...
Իցի՛ւ շունչըս ձուլուի երկնից՝ հովերուն,
Եւ յախտեա՛ն հրնչէ նոր երգն այս Գողթան:

ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ.— Կազմուած է քնար եւ երգ բառերէն եւ՝
կը նշանակէ քնարով կամ քնարի վրայ երգուած երգ: «Քնար»ը
թարգմանութիւնն է յունարէն «լիրա» բառին: Հին յոյները, ինչ-
պէս հայերը եւ արեւելեան ուրիշ ժողովուրդներ, հանդիսաւոր ա-
ռիքներով կը կազմակերպէին պարեր ու կ'երգէին երգեր, ընկե-
րակցութեամբ քնարի, բամբինի, վիմի եւ այլ նուագարաններու:
Այդ երգերն էին, որ ստացան քնարերգութիւն (lyrisme) անունը:
Քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան ամենէն վաղնջական ձեւերէն
մէկն է:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տարօրէն.— Կազմուած է տար եւ օրէնք բառերէն. օրէնքէ,
կանոնէ դուրս, անսովոր:

Փքթիլ.— Մլիւ, ծաղկել: Արմատը՝ փթիթ:

Տուայտանք.— Տառապանք, վիշտ, նեղութիւն:

Անսովոր.— Անմիթար:

Մեծակեաց.— Մինակ, առանձին ապրող: Այստեղ Ս. Մեսրո-
պի տրուած վերադիր:

Ոլորտ.— Ծրջան, սահման, միջոց:

Ոսկիամայր դիցուհի.— Հայոց հեթանոսական շրջանի ամե-
նաշատ սիրուած աստուածուհին՝ Անահիտ: Իր դիւանուր մեհեանը
կը գտնուէր Երիզայի մէջ, Եկեղեաց դաւառ: Անահիտ կը հա-
մարուէր Հայրենիքի պաշտպան, մայր զգաստութեան եւ զիցուհի
բեղմնաւորութեան: Հին հայերը զայն կը կոչէին «Ոսկեծին», «Ոս-
կիամայր»: Զոյլ ոսկիէ շինուած էր իրեն նուիրուած արձանը:
Տարուան մէջ օր մը, Նաւասարդ ամսու 15ին, ի պատիւ իրեն
տօնախմբութիւն կը կատարուէր: Այդ օրը, ստաջնորդութեամբ
քրժապետին եւ մասնակցութեամբ քուրմերուն ու ամէն կողմէ հա-
ւաքուած ուխտաւորներու, Անահիտի արձանը ուսամբարձ կը
պտըտցնէին մեհեանին շուրջ, երգեր երգելով: Ապա տեղի կ'ունե-
նային պար եւ կերուխում՝ ընդհանուր ցնծութեան մէջ:

Ամանոր.— Կազմուած է ամ (տարի) եւ նոր բառերէն. նոր տարի:

Նաւասարդ.— Հայկական տոմարի առաջին ամիսը՝ Օգոստոս, որով կը սկսէր նոր տարին: Հին Հայերը Նաւասարդը կը տօնէին մեծ Հանդէսով, որուն յիշատակը մնացած է մեր Արտաշէս թագաւորին վերաբերուած հետեւեալ խօսքերուն հետ. «Ո՛ր տայր ինձ դծուի ծխանի եւ զառաւօտն Նաւասարդի, զվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց, մեք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք»:

Սոյր.— Արագ վաղը, սուբալ:

Վագել.— Կամ վարդել. արագ ընթանալ. վազել:

Բամբիռ.— Լարաւոր նուագարան մը, հոմանիշը՝ փանդիռ:

Հագներգել.— Երգել, տաղերգել, վիպերգել: Հին յոյներուն մէջ հագներգու կը կոչուէին այն տաղասացները, որոնք քաղաքէ քաղաք կը պտըտէին եւ դիւցազնական ջերթուածներէ, մասնաւորաբար Հոմերոսի «Իլիական»էն եւ «Ոդիսական»էն հատուածներ կ'արտասանէին:

Վազնուց.— Վազնջական, վաղեմի, հին, անցած դացած:

Երկնատուր.— Երկինքէն՝ Աստուծմէ տրուած:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ (1873—1915).— Ծնած է Մալկաբա, 1873 Հոկտ. 15ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգ. վարժարանին մէջ, գոր չէ աւարտած սակայն: Ուրիշ վարժարան յանձնարած չէ: Ինքնագնութեամբ հասած է բարձր գարգացման: Անխնջ ընթերցող մը եղած է, միշտ հետամուտ՝ նոր բան մը աւելցնելու իր գիտցածին վրայ: Այս ձեւով է, որ կրցած է խորացնել դպրոցին մէջ սորված քիչ մը հայերէնն ու ֆրանսերէնը: Գրել սկսած է կանուխ. իր առաջին ռոտանտորը հրատարակուած են Պոլսոյ «Բուրաստան մանկանց» քերթին մէջ: Իր գրական ծածկանուններն են Մանիշակ, Կարօ, Ուրուական եւ Շահէն-Կարօ: Նահատակուած է 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— Իր ողբութեան հրատարակած է երեք ֆերթողագիրքեր՝ «Լիւում քնար», «Երկունք», «Նար քնար»: Ունի

նաեւ մէկ քանի քարգմանութիւններ ստար հեղինակներէ: Իր արձակ գործերէն մաս մը հրատարակուեցաւ Փարիզ, 1937ին:

Յարութիւնեան իր գրական սկզբնաւորութիւնը բնաւ նախ իրրի բանաստեղծ, ապա սկսաւ գաւառական կեանքէ պատկերներ գրել Պոլսոյ «Հայրենիք» քերթին մէջ, Կարօ ստորագրութեամբ: Մեր մէջ գրեթէ առչին լուրջ գեղագէտ-քննադատն է, սեւած՝ ֆրանսացի մեծանուն քննադատներու շումնով: Իրրի արձակագիր՝ լաւագոյններէն է իր շրջանին: Մշակած է առաւելաբար քնարական բանաստեղծութիւնը եւ գրական քննադատութիւնը: Գրած է

նաեւ հրատարակագրական էջեր, գրական դիմաստուներն եւ ֆրոնիկներ, իմաստասիրական մտածումներ եւ բազմաթիւ գրադատական յօդուածներ օրուան զիբերու եւ դէմքերու մասին: Իր ոնը, նուրբ եւ ախորժելի, առոյգ եւ պատկերալից, իր մէջ կը խտացնէ կարելի շնորհները մեր աշխարհաբարին:

27. Ա. Բ. Գ. Ի Դ Ա Ս Ը

Թերեւս ինձի պէս շատեր ալ մոռցած ըլլան, թէ մանկութեան ո՛ր տարիքին կամ ո՛ր օրուան մէջ սկսած են իրենց առաջին դասը այբուբենի, թէ ո՛ր ձեռքերով իրենց կաշուն ու դողդոջուն մատներն առաջնորդուեցան սեւ գրերու վրայէն, կամ թէ ի՛նչ եղաւ իրենց տպաւորութիւնը, երբ արդէն ընտանի դարձած յօգա-

ւոր ձայներու խորհրդաւոր ձեւերը առաջին անգամ ձերմակ նիւթի մը վրայ տեսան անշարժ ու խօսուն:

Յիշատակի մեծ կորուստ մը նկատած եմ Ա. Բ. Գ. ի դասիս մոռացումը. անով մտքիս պատմութեան աղքատ էջերուն ամենէն սիրուն տողերը եղծուած կը տեսնեմ. մանկութեանս տարտամ օրերուն վերջամնաց վիշտերէն մին եղած է այն, որ երբեմն սապտանքը կը դառնայ անպատուար յիշողութեանս:

1898 Հոկտեմբեր 26ին պիտի այցելէի Օշականի եկեղեցին, Ս. Մեսրոպի դամբարանովը կրկնակի նուիրականացած այդ սրբավայրը: Երկու օր առաջ սիրտս տրոփման մէջ էր. միամիտ ու անպայման երկիրդածութենէ մը բռնուած՝ դերագոյն վարժապետին ոտքը պիտի երթայի:

Ճամբուն վրայ յանդգաստից փոխադրուած հեռաւոր թուականի մը այն սրտաճմլիկ ժամուն, յորում խաչաքիչ շողիւնով արտափայլող դադաղ մը կը տարուէր աշակերտներու սգաւոր խումբի մը ու աշխարհական ամբօխի մը երգերովն ու հեծկտուքներովը, երեւակայութիւնս տխուր վայրերուն ամայութիւնը սգազարդեց մեռելական հանդէսի մը զիւթական պատկերովը, որ, պարիկներու հողմաձայն թեւերուն վրայ, կը հետեւէր սուրացող կառքիս: Բայց այդ անոյշ պատրանքը լուծուած էր, երբ, կառքէն իջած, Օշականի քարաբլուրէն վեր կ'ելլէի մտախօհ ու սրտաթունդ:

Գիւղի եկեղեցին հասած՝ ներս մտայ ստորերկրեայ փոքրիկ մատուռէն, որուն աջակողմը կը տեսնուէր ցած ու անշուք դամբարանը. անդիմադրելի այլայլում մը խռովեց զիս. չէի ուզեր հաւատալ, թէ անոր ներքեւ փոշի դարձած ոսկորներ կային: Ինձ համար՝ ապրող ու դրապէս ներշնչող հոգի մըն էր Մեսրոպ. ափ մը հողի տակ Բ^ոնչպէս կրնային թաղել կենդանի գերը: Անթարգմանելի հակասութեամբ մը ընդվզած ամբողջ

էութիւնս խուլ քրթմըն-ջիւն մը կը հանէր իր խորերէն. անմահներու ճակատագիրը ծաղրելու համար սարքուած կատակ մը կը թուէր ինձի այդ մարմարինոնէ կափարիչը: Հարկ էր սակայն մօտենալ անոր, ծնրադրել ձոյլ հիացումի մը մէջ ու համբոյրի տաք շրթունքներով քարի մը պաղ երակներուն մէջէն ծծել հողեկան կայծեր՝ երկար դարերով իրենց կրակն

անչէջ պահող նուիրական նշխարներէն:

Յետոյ, սեւեռուած ա՛յնքան սեղմ մտամփոփումով, որ ուշակորոյս նուազումի մը կրնար տանիլ զիս, ցնորական դեղեւումի հեշտ վայրկեանները զգացի: Մինչեւ այն ատեն հոգիներու հետ ապրիլ սիրած էի, հիմա ոգի մը տեսնելու դադափարը կը ժպտէր ինձի. չեմ զիտեր ի՛նչ տեսակ անսովոր ունայնացումի թալուկ մը կապոյտ շլացումով կը պատէր հողիս ու ես երջանիկ պիտի ըլլայի, եթէ ամէն բան լռէր իմ մէջս ու շուրջս, անմիտ հպարտութեանս հետ, որ, արդէն կծկուած ու խորտակուած, խոնարհագոյն գետնի մը վրայ դամած էր զիս: Ա՛հ, այդ ցնորքը դիտակցութեանս բոլոր տարիներուն հետ պիտի չուզէի փոխանակել: Պէտք է՞ր, որ երազի մը չափ բանդադուշանքն ալ մեր մտաւոր կեանքին մէկ պայմանն ըլլար:

Չպայական այդ վրդովումին մէջ տխրեղծ ու բոպիկ մանկութեանս դեղնած ու վեհերոտ վայրկեաններս ետ դարձած էին. այրուրենի առաջին դասիս մոռացման

վիշտը, կսկիծի մը խայթովն արթնցած, անհուն տեն-
չանքի մը փոխուած էր կուրծքիս տակ. ու եթէ Մեծ
Վարդապետին ստուերագիծ ձեռքը տեսնէի գէթ ոսկի
տառերով մագաղաթի մը վրայ, կամ անման Քահա-
նայապետին գոհար գիրերով զարդարուած լանջապա-
նակ տախտակը գէթ տեսնէի, առաջին ու անգիտակից
չարժումս պիտի ըրար անգամ մըն ալ ծնրադրել ու
թախանձագին խնդրել իրմէ.

— Աղուոր Ա. Բ. Գ. էդ դաս մը տուր ինծի:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սղծուած.— Աւրուած, ջնջուած:

Վերջամնաց.— Վերջ եւ մնալ բառերէն. վերջը մնացած, դեռ
սպրող, տեւող:

Մտգտանք.— Յանցանք, մեղադրանք: Նոյն արմատէն անբոս-
գիւտ՝ անթերի:

Անպատասխար.— Պատասխարուելիք տեղ չունեցող, անպաշտ-
պան, տկար:

Գերագոյն վարժապետը.— Ս. Մեսրոպի տրուած վերադէր՝
ամենէն մեծ ուսուցիչը իմաստով:

Յանգագաստից.— Յանկարծ, անակնկալ կերպով:

Յորում.— Որուն մէջ, (այն ժամանակ) երբ:

Արտափայլիլ.— Դէպի դուրս փայլ արձակել, փայլիլ:

Մեռելական հանդէս.— Փոխաբերաբար՝ յուզարկաւորութիւն:

Այլայլում.— Վրդովում, շփոթութիւն, յուզում:

Զայլ հիացում.— Պատկերաւոր բացատրութիւն՝ ամբողջա-
կան, անվերապահ հիացում իմաստով:

Թալուկ.— Նուաղում, ուշաթափութիւն, զլխու պտոյտ:

Տխեղծ.— Վտիտ, ճղճիմ, տկարակազմ:

Մեծ վարդապետ.— Ս. Մեսրոպի տրուած վերադէր: Իբրեւ
կրօնաւոր՝ պարզ վարդապետի ստիճան ունէր Ս. Մեսրոպ:

Քահանայապետ.— Կաթողիկոս, Հայրապետ, Հովուապետ:
Այս մակդերը կը տրուի Հռոմի պապերուն, յունաց տիեզերական
պատրիարքներուն եւ ամենայն Հայոց կաթողիկոսներուն:

Լանջապանակ.— Լանջը՝ կուրծքը պահպանող: Նոյն ձեւով
կազմուած են թղթապանակ, դրամապանակ:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ (1860—1930).— Ծնած է Սկիւտար
(Պոլիս), 1860 Մարտ 7ին: Կրտսեր եղբայրն է Պետրոս Դուրեանի:
Աւագանի անունն էր Միհրան: Ուսումը կը ստանայ նախ Սկիւտարի
նեմարանին, ապա Ս. Խաչ վարժարանին մէջ: 1877ին սարկաւազ
կը ձեռնադրուի, իսկ յաջորդ տարին՝ վարդապետ: 1880—1890 ֆա-
րոգիչի եւ դպրոցի տեսուչի պաշտօն կը վարէ Պոլսոյ մօտիկ Պար-
տիզակ հայաշատ գիւղին մէջ: 1889ին կ'այցելէ Երուսալի հայ
գաղութները ազգային պատրիարքարանի կողմէ իրեն յանձնուած
մասնաւոր պաշտօնով: 1890ի վերջերը կը փոխադրուի Արմաշի
դպրեվանմէր՝ իբրեւ փոխ-տեսուչ եւ ուսուցիչ հայ լեզուի եւ հա-
յագիտական ուսումներու, իսկ 1896ին կը նշանակուի նոյն դպրե-
վանքի վերատեսուչ եւ փոխ-վանահայր: 1898ին էջմիածնի մէջ
եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի երիւմեան Հայրիկէն: 1904ին ստաջ-
նորդ կ'ընտրուի Իզմիրի թեմին: 1909 Մարտ 22ին կը յաջորդէ
Իզմիրիւնի իբրեւ Պոլսոյ պատրիարք: Երկու տարի ետք կը հրա-
ժարի իր պաշտօնէն եւ Պոլսոյ մէջ կը վարէ ֆարազիչի եւ ուսու-
ցիչի պաշտօն, մինչեւ 1921: Նոյն տարուան վերջերը կ'ընտրուի
Երուսաղէմի պատրիարք: 1929ին կը տօնուի իր յիսնամեայ գոր-
ծունէութեան յոբելեանը: Կը վախճանի 1930 Ապրիլ 27ին, Երու-
սաղէմ:

Գլխաւոր երկերը.— «Հովուական սրինգ», «Դրուագներ մա-
նուկ Յիսուսի կեանքէն», «Սրբազան մար» (այս երեք հատորնե-
րուն մէջ ամփոփուած են իր հերթուածները, ինքնագիր եւ քարգ-

մանձոյ, գրարար եւ աշխարհարար), «Այբուբենի հայերէն բանասիրութեան», «Քառագիտութիւն կամ ութ մասունք բանի», «Ընթացքի գրոց բարբառ», «Ազգային պատմութիւն», «Պատմութիւն հայ մատենագրութեան», «Հայոց հին կրօնը», «Համառօտ պատմութիւն փիլիսոփայութեան», «Դասական մատենագրութիւն», «Քարոյագիտութիւն», «Կրօններու պատմութիւն», «Ուսումնասիրութիւնք եւ քննադատութիւնք»: Այս գործերը մեծ մասամբ հրատարակուած են իր մահէն ետք:

Եղիշէ արքեպս. Դուրեան հայ եկեղեցականութեան ամենէն հմուտ եւ ամենէն մեծարժէք դէմքերէն է: Յարատեւ ու անխնայ ընթերցող, քիչ արտադրած է սակայն, բազմատմամբ իր լայնածաւալ հմտութեան: Ունէր սուր քափանցում, հետամուտ էր միշտ լուսագոյնին ու առաւելագոյնին, ինչ որ իր մէջ ստեղծած էր դժուարահաս, ուրիշներուն եւ ինքն իրեն հանդէպ խստադատ ոգի մը: Նրբագոցաց գեղագէտ էր եւ ձեւի կատարեալ վարպետ: Զգացումէ աւելի մտածում դրած է իր քերթողական ստեղծագործութեան մէջ, որ զուտ կրօնական նկարագիր ունի: Աւետարանը եղած է իր ներշնչման աղբիւրը ամենէն աւելի:

Բանաստեղծ, գրագէտ, բանասէր, բեմբասաց եւ ուսուցիչ, Դուրեան արքեպիսկոպոս հաւատքի մարդ մըն էր, օժտուած խոր գգայնութեամբ եւ նկարագրի բարձր արժանիքներով:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ — Մեր լեզուին գրխաւոր կանոններէն մէկն ալ այն է, որ ն-էն առաջ է գիրը կը դրուի ընդհանրապէս: Բայց կան քանի մը բացառութիւններ: Այդ բացառութիւններուն կարգէն են նաեւ մեր բ, կ, մ գիրերուն անունները, որոնք ե-ով կը գրուին. բեն, կեն, մեն: Ըստ այս կանոնին՝ պէտք է գրել այբուբեն, այբուբենք, այբբենարան եւ ոչ թէ այբուբէն, այբուբէնք, այբբէնարան:

28. Ի՞ՆՉ Է ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ըստ իմաստասէրներու, գիտութիւնը իրերու ինչպէսն ու ինչուն, այսինքն պատճառները կը հետազօտէ եւ կը ծնի մարդոց բնական հետաքրքրութենէն, ամէն ինչ հասկնալու պահանջէն:

Ամէն գիտութիւն ծանօթութիւն է, բայց ամէն ծանօթութիւն գիտութիւն

զէ: Ծանօթութիւնը կը կանխէ միշտ գիտութիւնը: Անասունը, վայրենի մարդը, մանուկը ծանօթութիւններ ունին, բայց մշակուած մարդն է, որ գիտութիւն ունի: Վայրենին գիտէ, օրինակի համար, թէ ջուրը կը մաքրէ կամ ծարաւը կ'անցընէ, բայց գիտունն է միայն, որ կը բնայ ըսել, թէ ի՞նչ են ջուրին յատկանիշները,

անոր քիմիական բաղադրութիւնը եւ գիտական յատկութիւնները:

Հասարակ ծանօթութեան եւ գիտութեան միջեւ գլխաւոր տարբերութիւնը սա է, որ գիտութիւնը ընդհանուր եւ հաւաքական է, մինչ հասարակ ծանօթութիւնը մասնաւոր է եւ անհատական: Պղատոն Սոկրատի կը վերագրէ սա խօսքը. «Ինչ որ ընդհանուր չէ, գիտութիւն չէ»:

Շատ մը բնական օրէնքներ կ'արտայայտեն մնա-
յուն յարաբերութիւն մը նախորդ երեւոյթի մը եւ յա-
ջորդ երեւոյթի մը միջեւ: Ամէն անգամ որ առաջինը
կը կոչուի պատճառ, երկրորդը՝ արդիւնք:

Փորձառական գիտութիւնը կը հետազօտէ բնական
օրէնքները, մասնաւորաբար այն օրէնքները, որոնք
պատճառները երեւան կը հանեն: Ասոր համար է, որ
փորձառականութեան առաջին ջատագովը՝ Պէյքըն
կ'ըսէ. «Ճշմարտօրէն գիտնալը պատճառները գիտ-
նալ է»:

Պատմութիւնը ցոյց կու տայ, որ գիտութիւնները
ծնած կամ դարգացած են գործնական պահանջներու
ազդեցութեան տակ: Երկրաչափութիւնը ծնած է եգիպ-
տոսի մէջ, Նեղոսի ողողումներուն պատճառով: Երբ
այս մեծ գետը յորդէր, անհատական կալուածներուն
սահմանները կը ծածկէր. ուստի՝ հարկ եղաւ հողե-
րու կալուածատումար մը հաստատել եւ ուրուագրել
գիծեր, որոնք պարզ երկրաչափական ձեւեր կը կազ-
մէին: Թուարանութիւնը եւ աստղաբաշխութիւնը երե-
ւան եկած են փրենիկեցոց մէջ, որոնք վաճառականներ
եւ նաւորդներ էին: Պէտք ունէին համրել գիտնալու,
որպէս զի փոխանակէն իրենց արտադրած նիւթերը.
պէտք ունէին նաեւ աստղերը ճանչնալու՝ դիշերուան
մէջ իրենց նաւերը վարել կարենալու համար:

Նոյնիսկ մեր օրերուն, Փասթէօսի պէս հանճարի
մը զիւտերը ծագում առած չե՞ն միթէ գործնական
մտահոգութիւններէ, ինչպէս իր պայքարը շերամի հի-
ւանդութեան դէմ, հաւերու հնդախտին դէմ, կատա-
ղութեան դէմ:

Հին յունաց մէջ, սկիզբները, գիտութիւնը մէկ էր
եւ կը կոչուէր փիլիսոփայութիւն: Այս բառով կ'որա-
կէին բոլոր այն տեսական ու գործնական ծանօթու-
թիւնները, զորս մարդկութիւնը ձեռք բերած էր ար-

դէն: Այս իմաստով է, որ Պիւթագորաս մը, օրինակի
համար, կամ իր աշակերտներէն մէկը ինքզինք փիլիսո-
փայ կը կոչէր, եւ Պլատոն մը կամ Արիստոտէլ մը ի-
րենց մտքին մէջ ունէին իրենց ժամանակուան ամբողջ
գիտութիւնը, որովհետեւ փիլիսոփայութեան հետ գի-
տէին նաեւ ուսողութիւն, որ իրենց շրջանին իսկ արդէն
անջատ գիտութիւն մը կը նկատուէր:

Բայց որչափ աւելցան ծանօթութիւնները, այնչափ
դժուար եղաւ, որ մարդ մը փորձէ ամբողջապէս իւ-
րացնել զանոնք, եւ գիտունները սկսան մասնագէտ
դառնալ՝ սահմանափակելով իրենց հետազօտութիւն-
ները միակ եւ որոշ տիրոյթի մը մէջ:

Մասնաւոր գիտութիւնները քիչ քիչ անջատուեցան
փիլիսոփայութենէն, որ տիեզերական գիտութիւնն էր:
Հին յունաց ժամանակէն իսկ անջատուեցան ուսողու-
թիւնը Եւկլիդէսի եւ մեթենագիտութիւնը Արքիմեդէսի
հետ: ԺԶ. դարուն աստղաբաշխութիւնը անջատուեցաւ
Կոպեռնիկի հետ, ԺԷ. դարուն՝ բնագիտութիւնը Կալի-
լէի հետ, ԺԸ. դարուն՝ բնալուծութիւնը Լավուազէի
հետ, ԺԹ. դարուն սկիզբները՝ կենսաբանութիւնը
Քլոտ Պեռնարի հետ, ԺԹ. դարուն մէջտեղերը՝ ընկե-
րաբանութիւնը Օկիլսթ Քոնթի հետ:

Գալով գիտութեանց դասաւորման, ԺԹ. դարուն
երեւան եկան տեսական արժէք ունեցող բաժանումնե-
րը, որոնց ամենէն ծանօթներն են Ամփէոսի եւ Օկիլսթ
Քոնթի դասաւորումները:

Ամփէոս երկու մեծ դասակարգի կը բաժնէ գիտու-
թիւնները, — տիեզերաբանական եւ հողեբանական:
Առաջիններէն 6A, երկրորդներէն նոյնպէս 6A գիտու-
թիւն կը հաշուէ, այսինքն ընդամէնը 128 գիտութիւն-
ներ, որոնք, ըստ իրեն, կ'ընդգրկեն մարդկային բոլոր
ծանօթութիւնները:

Օկիլսթ Քոնթի դասաւորումը, թէեւ Ամփէոսինէն

առաջ հրատարակուած, բայց անկէ գերագաս նկատուած է զիտուններէն: Քոնթ վեց դասի կը բաժնէ հիմնական զիտութիւնները, — ուսողութիւն, աստղարաշխութիւն, բնագիտութիւն, բնալուծութիւն, կենսաբանութիւն եւ ընկերաբանութիւն:

Կան ուրիշ դասաւորումներ ալ:

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պղատոմ.— Յոյն նշանաւոր փիլիսոփայ, աշակերտ Սոկրատի եւ ուսուցիչ Արիստոտէլի: Իր գլխաւոր գործերն են «Հանրապետութիւն», «Օրէնքները», «Տրամախօսութիւններ», «Ջատագովութիւն Սոկրատի»: Ապրած է Քրիստոսէ առաջ Ե. դարուն (427 — 347):

Սոկրատ.— Յոյն նշանաւոր փիլիսոփայ, հիմնադիր բարոյական գիտութեան: Իր փիլիսոփայական տեսութիւնները ամփոփուած են Պղատոմի «Տրամախօսութիւններ» անուն գործին մէջ: Ամբաստանուեցաւ իրբեւ ամբարիշտ եւ դատապարտուեցաւ խմելու թունաւոր բոյսը՝ մոլախինդ (468—400 Քր. ա.):

Ջատագով.— Պաշտպան. ջատագովութիւն՝ պաշտպանութիւն:

Պէյքըն.— Փրէնսիս Պէյքըն՝ անգլիացի փիլիսոփայ եւ պետական անձ: Հիմնադիր՝ փորձառական մեթոտին: Վարած է պետական բարձր պաշտօններ: Պաշտօնանկ եղաւ կաշառակերութեան ամբաստանութեամբ (1561—1626):

Փիւնիկեցի.— Փիւնիկէ կը տարածուէր Միջերկրականի ասիական եզերքը, ծովուն և Լիբանանի միջեւ: Բնակիչները կը կոչուէին փիւնիկեցի: Փիւնիկէի գլխաւոր քաղաքներն էին Տիւրոս, Սիդոն, Պերթա եւն.: Փիւնիկեցիները, համբաւաւոր ծովագնացներ եւ նաւորդներ, հին աշխարհի անգլիացիները կոչուած են իրաւամբ:

Փասքէօն.— Լուի Փասքէօն՝ Ֆրանսացի զիմիադէտ, որ կատարութեան եւ բազմաթիւ ուրիշ հիւանդութիւններու դարմանը գտաւ:

Հնդալստ.— Վարակիչ հիւանդութիւն: Հնդկաստանի մէջ ծագում առած ըլլալով կը կոչուի հնդալստ: Քոլերա:

Պիւքագորաս.— Յոյն փիլիսոփայ եւ քանակագէտ. ապրած է Քրիստոսէ առաջ 2. դարուն: Իրեն կը վերագրուի բազմապատկութեան աղիւսակի դիւտը, ծանօթ՝ Պիւթագորեան աղիւսակ անունով:

Արիստոտէլ.— Յոյն նշանաւոր փիլիսոփայ, հեղինակ «Ճարտասանութիւն», «Քաղաքագիտութիւն», «Կենդանիներու պատմութիւն» եւ այլ գործերու: Դաստիարակը եւ բարեկամը՝ Մեծն Աղեքսանդրի: Ապրած է Քրիստոսէ առաջ 7. դարուն (384—322):

Տիրոյք.— Տիրութիւն, իշխանութիւն, սահման:

Եւլիդէս.— Յոյն չափագէտ. ուսուցիչ Աղեքսանդրոյ մէջ, Պտղամէնոս Ա.ի օրով: Կը համարուի երկրաչափութեան հիմնադիրը: Ապրած է Քրիստոսէ առաջ 9. դարուն, մեռած՝ 285 թուականին:

Արքիմեդէս.— Յոյն նշանաւոր չափագէտ. ծնած է Սիրակուսայի մէջ, Քրիստոսէ առաջ 287ին, եւ սպաննուած հռոմայեցի զինուորէ մը, 212ին: Ինք դտաւ մարմիններու տեսակարար ծանրութեան օրէնքը: Այդ գիւտը ընելու ատեն զոչեց. «Էւրեքա՛» (գտայ):

Կոպեռնիկ.— Լեհ նշանաւոր աստղագէտ. առաջին անգամ հաստատեց, թէ մոլորակները կը դառնան իրենք իրենց վրայ եւ արեւուն շուրջ (1473—1642):

Կալիլէ.— Աւելի ճիշդ՝ Գալիլէոս. իտալացի նշանաւոր չափագէտ, բնագէտ եւ աստղագէտ: Հնարեց ջերմաչափը եւ ջրաբաշխական կշիռը: Իրբեւ հերետիկոս ամբաստանուեցաւ, որովհետեւ յայտարարած էր, թէ երկիրը կը դառնայ արեւուն շուրջ: Ասոր համար քիչ մնաց պիտի դատապարտուէր խարոյկի վրայ այրուելու: Բայց չզարեցաւ պաշտպանել նոյն կարծիքը եւ կրկնեց իր վերջին օրերուն. «Եւ սակայն կը դառնայ» (1564—1642):

Լավուագիէ.— Ֆրանսացի զիմիագէտ, հիմնադիր արդի զի-

միտղիտութեան: Նիւթի պահպանման սկզբունքը հիմնեց սա բնական օրէնքին վրայ. «Ոչինչ կը կորսուի, ոչինչ կը ստեղծուի»: Ինքն էր, որ գտաւ թթուածինը. Ֆրանսայի մէջ: Գլխատուեցաւ Ֆրանսական Յեղափոխութեան ատեն (1743—1794):

Քլօտ Պեռնար.— Ֆրանսացի բնախօս: Ինքն էր, որ հաստատեց, թէ լեռերը շաքարի կը վերածէ արեան կարգ մը տարրերը: Փորձառական զիտութեան ամենէն մեծ ներկայացուցիչն է ԺՓ. Ղարու վերջերը՝ (1813—1878):

Ամփէռ.— Ֆրանսացի քանակագէտ եւ բնագէտ: Ինքն էր, որ դառաւ երկտրական հեռագրին սկզբունքը (1775—1836):

Օկիւսք Ֆոնթ.— Ֆրանսացի փիլիսոփայ: Իր գլխաւոր երկն է «Դասընթացը դրական փիլիսոփայութեան», ԺՓ. Ղարու փիլիսոփայական կարեւորագոյն գործերէն մէկը (1798—1857):

ՀՐԱՆՏ ԱՍՏՈՒԻՐ (1862—1928).— Ծնած է Պոլսահիգլիզ (Պոլիս), 1862 Օգոստոս 10ին: Նախնական ուսումը ստացած է Մէգպուրեան վարժարանին մէջ, ապա յաճախած է Ռուպըրթ գոլէն: 1881ին կը մեկնի Փարիզ եւ կը հետեւի իրաւաբանական համալսարանին, զոր կ'աւարտէ 1884ին: Պոլիս վերադարձին կը գրադի փաստաբանութեամբ. աւելի ուշ դատաւորի պաշտօն կը վարէ ծովային դատարանին մէջ: Եղած է նաեւ ուսուցիչ Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ (1898—1908), աւանդելով հայ լեզուի եւ գրականութեան դասեր: 1892ին Գրիգոր Զօհրապի հետ կը հրատարակէ «Մասիս» գրական թերթը: Խմբագրած է նոյնպէս «Արեւելք» օրաթերթը: Ունեցած է համրային գործունէութիւն՝ իբրեւ գանձան միութեանց հիմնադիր, ուսումնական խորհուրդի եւ հոգաբարձութեանց անդամ եւ փոխ ի փոխ ատենադպիր ու ատենապետ ազգ. երեսփոխանական ժողովի: 1879ին, դեռ հազիւ 17 տարեկան, կը հրատարակէ իր առաջին գործը՝ «Պատանեկան ներշնչումներ»: Իր գրական ծածկանուններն են Արաֆս, Մոլորակ, Հուր: Մեռած է 1928 Յունիս 5ին, Պոլիս:

Գլխաւոր երկերը.— «Պատանեկան ներշնչումներ», «Սահմանադրութիւն եւ հայ ժողովուրդ», «Կ. Պոլսոյ հայերը եւ իրենց

պատրիարքները», «Հայ վանքերը», «Գիմաստութեան»: Ունի նաեւ քանի մը օրէնագիտական երկեր, ֆրանսերէն եւ թուրքերէն լեզուով: Պատրաստած է, իր կնոջ՝ տիկին Սիպիլի հետ, հայ լեզուի ֆրանկանութեան եւ ընթերցանութեան դասագիրքեր: Իր գործերէն մաս մը կը մնայ դեռ անտիպ, ինչպէս «Իմաստասիրական բանարան», «Աշխարհաբար գրականութեան պատմութիւն», «Իրուագներ եւ յուշեր», «Արեւելեան քատրոն» եւայլն:

Հրանտ Աստուրի ազնուական մտաւորականի տիպար մըն էր, իմացական բազմապիսի շնորհներով օժտուած: Աւելի շատ ծանօթ է իբրեւ բանասէր եւ հրապարակագիր, քայց միշտ գրական խորքով ու խառնուածքով: Իր ուսումնասիրութիւնները, լուրջ ու խզմամիտ, հմտութեան եւ բծախնդիր քաշակի մը դրոշմը կը կրեն: Յամառ ու յարատեւ պրպտող մը, որոնոյ միտք մըն էր, հետամուտ՝ ճշդելու ճշպէսն ու թուականները: Դժուարահամ իր քաշակը թոյլ տուած չէ իրեն շատ եւ շուտ արտադրելու: Քիչ բան կրցած է տալ իր յիսուն տարուան գրական գործունէութեան ընթացքին, քայց այդ քիչը կարեւոր նպաստ մըն է մեր լեզուին ու բանասիրութեան համար: Իր գրականութեան յատկանիշներն են գաղափարներու յստակութիւն, խտութիւն, ոճի պարզութիւն, լեզուի ճշդութիւն:

Մեծ է Հրանտ Աստուրի երախտիքը մասնաւորաբար մեր աշխարհաբարի զարգացման մէջ:

29. Ն Ե Ր Բ Ո Ղ Ա Կ Ա Ն

ՕՇԱԿԱՆԻ ամենասուրբ գերեզման,
Հանաքի հող, ուրկէց այսօր
Տաննեւհինգ մրրիկեան դարերու
Պատմութիւն մը պերնաշուփ,
Արեւիկէն արեւմուտք, երկու Հայքն բովանդակ,
Դէպի ըզքեց ազատօրէն ազօրելու կը շարժէ...

ՕՇԱԿԱՆԻ անհո՛ւն մեռեալ,
 Դուն՝ բիրաւոր նիւզերով
 Ոսկեհոս գե՛տ գիտութեան,
 Մտքի Փրկիչ, յայսի Հսկայ, կեանքի կեդրոն.
 Դուն՝ անվախեա՛ն փոշիացեալ,
 Դուն՝ ջահերու անմարելի ըշտեմարան,
 Ուրկէց ուղեղս, մանկութեանս օրերուն,
 Ես աղքատօրէն եկայ վառել...:

ՕՇԱԿԱՆԻ վրսեմակա՛ն վարդապետ
 Դուն՝ վեհիմա՛ստ վանական եւ Աստծոյ բաժակ,
 Դուն՝ Յիսուսի բազմաբուրբա՛ն պատմութեան,
 Խօսքի՛ աղբիւր, բանի՛ բարձունք,
 Կարողութեանց անվե՛րջ կատար,
 Դուն՝ իմաստի աւագան եւ աղօթքի կապոյտ անձրեւ,
 Ափ մը հողէզ ամբողջ երկինք մը կը բուրէ...:

ՕՇԱԿԱՆԻ դուն անկորո՛ւստ կրօնական,
 Անապատին մէջ մըխրճուող նգնաւոր,
 Դուն՝ անբասիր եւ մեհեմակա՛ն մեհակեաց,
 Խունկի՛ անտառ, կնդրուկներո՛ւ բուրաստան,
 Գրիստոսի ազնիւ խօսքին դուն տիրական տարածիչ
 Եւ կրանիդեայ ուղղափառ սիւն
 Եւ մտքի գմբեթ եւ հոգիի անծայրածի՛ր հորիզոն,
 Դուն՝ շնորհքի աշնանայի՛ն շատրուան,
 Քու հաւատէ՛ղ հաւատացեալ՝ Ե՛ս ալ լացի...:

ՕՇԱԿԱՆԻ մէջ անմահօրէ՛ն մահացեալ,
 Աննառելի եւ անդրանիկ դաստիարակ,
 Ես՝ երագային երախայ մը վեցամեայ,
 Այբբեմարանդ ի ձեռին, անմեղօրէն գայն հեգեղով,
 Առաջին խաչը, ճակտէս՝ սրտիս,
 Հաւատա՛ ինձ, ո՛վ հայրութիւն,
 Պատկերիդ դէմ է, որ հաներ եմ...:

Եւ լքե՛ այսօր, թոթովախօս ծաղկոցի
 Շուշան-մարմին մանուկներէն
 Մինչեւ ծերերն հողարոյր,
 Քու սուրբ անունդ կ'օրհներգեն...:

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ.— Քնարերգական բանաստեղծութիւնը միւս բոլոր սեռերէն կը զանազանուի իր խորացուցիչ անհատական նկարագրով: Իրբեւ անձնական ապրումներու անմիջական արտայայտութիւն, քնարերգութեան մէջ կ'արտացոլան ներքին, մտերիմ զգացումներ, ինչպէս վիշտ, սէր, կարօտ, ուրախութիւն, յայտ, քայտիծ եւն.: Քնարերգական բանաստեղծութեան գլխաւոր յատկանիշներն են անկեղծութիւն, պատկերաւոր ռեալիզմ, երաժշտականութիւն, երեւակայութիւն, զգացումի խորութիւն եւ արտայայտութեան խտութիւն:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ներբողական.— *Տարփողանք, դովասանք, դովերգ:*

Տասնեւհինգ դարեր.— *Ակնարկութիւնը զիրերու զեւտէն մինչեւ մեր դարը երկարող ժամանակաշրջանին (Ե. դարէն մինչեւ Ի. դար):*

Երկու Հայք.— *Պատմական Հայաստանը երկու մասի կը բաժնուէր, Մեծ Հայք եւ Փոքր Հայք անուններով: Մեծ Հայքը կը տարածուէր Հայաստանի հիւսիս-արեւելքը եւ կը պարունակէր 15 նահանգներ: Փոքր Հայքը սահմանակից էր Մեծ Հայքի եւ կը տարածուէր Հայաստանի արեւմտեան կողմը. կը բաժնուէր երեք մասերու՝ Առաջին Հայք, Երկրորդ Հայք եւ Երրորդ Հայք: Երկու Հայք բացատրութեամբ հեղինակը կ'ահնարկէ՝ Հայաստանի այս երկու մեծ բաժանումներուն:*

Գե՛տ գիտութեան.— *Այս եւ յաջորդ վերադիրները, տրուած Մ. Մանրոպի, կը հաստատեն բեղուն երեւակայութիւնը հեղինակին, որ կը փնտռէ ու կը դանձ բացատրութեան նոր եւ ինքնատիպ ձեւեր:*

- Բազմաբուրեան.— Բազում բոյրեր ունեցող:
- Պատմութեան.— Երկար ու զարդարուն զգեստ, պարեգոտ, վերարկու:
- Բան.— Գրաբարի մէջ կը նշանակէ խօսք:
- Մեհեմեդական.— Մեհեմեդներու՝ տաճարներու յատուկ. սրբազան, նուիրական:
- Կնդրուկ.— Լաւորակ, ազնիւ տեսակէ խունկ՝ կարմիր կամ դեղին գոյնով:
- Հոգարոյր.— Հոգ բուրոզ, խիստ ծերացած:

ՍԻԱՄԱՆԹՕ (1878—1915).— Բուն անունով՝ Աստու Եարեանեան: Մնած է Ակն, 1878ին: Մննդավայրին մէջ նախնական կրթութիւն մը ստանալէ ետք. 1892ին Պոլիս կը փոխադրուի եւ ուսումը կը շարունակէ նախ քաղաքին, ապա Պէրպլերեան վարժարանին մէջ: 1896ին կը մեկնի Եւրոպա, ուր կը մնայ մինչեւ 1908: Փարիզի մէջ երեք տարի կը հետեւի Սորպոնի գրականութեան ճիւղին: Եղած է նաեւ Պոսթըն (Ամերիկա), իբրեւ անգամ «Հայրենիք» օրաթերթի խմբագրութեան: Իր գրական սկզբնաւորութիւնը ըրած է «Կուտրած» ֆեքթաձառով: Աշխատակցած է Պոլսոյ եւ արտասահմանի հայ թերթերու: 1901ին լոյս կը տեսնէ իր ֆեքթուածներուն առաջին հատորը «Դիւցազնօրէն» խորագրին տակ: Նահատակուած է 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Դիւցազնօրէն», «Հայրողիներ» (երեք շարք), «Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր», «Կարմիր լուրեր բարեկամես», «Հայրենի հրաւեր», «Սուրբ Մեսրոպ»: 1911ին հրատարակուեցաւ իր ամբողջական գործերուն առաջին հատորը Պոսթընի մէջ: Իր ֆեքթուածներէն մէկ ֆանին քարգմանուած են փրանսերէնի եւ անգլերէնի:

Սիամանթօ զիւցազնօրէն պանաստեղծ մըն է: Իր ստեղծագործութեան տարրերն են տառապանքը, յոյսը, հերոսութիւնը, վրէժը, յաղթանակը: Կը պատկանի խորհրդապաշտ դպրոցին: Կրած է ազդեցութիւնը փրանսացի խորհրդապաշտ բանաստեղծներու: Մեր մէջ առաջին անգամ ինք փորձած է ազատ ստանաւորը

առանց չափի, յանգի, հատածի եւ վանկերու չափուած թիւի, անհաւասար տողերով: Իր մէջ գերիշխող է երեւակայութիւնը: Աւելի հետամուտ է բաներու արտայայտիչ ուժին, քան անոց երաժշտականութեան: Անմրցելի է նոր, ինքնատիպ պատկերներ տալու մէջ: Իր ամէն մէկ տողը պատկեր մըն է գրեթէ: Իր փոխաբերութիւնները, ինչպէս պատկերները, ունին քլադրականութիւն, ուժգնութիւն, յանգամութիւն: Կը սիրէ սակայն անկանոնութիւնը անատ գարծածութիւնը, ինչ որ կը յոգնեցնէ ընթերցողը եւ կը ստեղծէ միօրինակութիւն: Կը սիրէ նաեւ ծայրայեղութիւնը՝ տպաւորութիւն ձգելու յայտնի ճիգով: Իր վերջին գործը, «Սուրբ Մեսրոպ», լաւագոյնը բոլոր միւսներուն մէջ, կը հաստատէ իր տաղանդին հասունութիւնը:

Սիամանթօ մեր գրականութեան կը բերէ խորքի եւ ձեւի նորութիւն, ոճի ինքնատիպութիւն, ներշնչումի զօրութիւն եւ տաղանքական նոր արուեստ:

ՄԱՍԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.— Մեր կտորը անըւած է «Սուրբ Մեսրոպ»էն, գրուած էւ հրատարակուած 1913ին, հայ տառերու զիւտին տասնըհինգերորդ տարեդարձին առիթով: Գիրքը բաժնուած է չորս զլուխներու.— «Ներդրողական», «Սուրբին աղօթք», «Տեսիլք», «Գիւտին փառք»: Ահա նաեւ այն պարբերութիւնը, որ, այբուբենի զիւտէն ետք, առաջին անգամ զըրուեցաւ հայերէն տառերով. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»:

«Ս. Մեսրոպ»ը նարեկաչունչ բանաստեղծի համբաւ մը ապահովեց Սիամանթոյի:

30. Ճ Ի Տ Ի Ն Պ Ա Ր Տ Ք Ը

Ա.

Սեւ կաշիէ մեծկակ պայուսակ մըն էր, զոր առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթար փողոցներէն: Իր կեանքին անբաժան ընկերն էր այս տոկուն կաշիէ պարկը, որով ամէն իրիկուն իր տան պիտոյքը, հացն ու միսը կը տանէր կամ պտուղը իր երկու փոքրիկ զաւակներուն, որոնք դրան առջևէն կը բոլորուէին խոտորմնալից ու խոտամնապահ այս պայուսակին շուրջը:

Այս մարդուն բոլոր յոգնաջան վաստակը ու քրտնաթոր գործունէութիւնը անոր մէջն էր, դանայեալն տակառ, զոր կը լեցնէր շարունակ երեսուն տարիներէ ի վեր, առանց յաջողելու: Իր կեանքի պայքարը հոն էր ամբողջ, ապրուստի խնդիր, օրական հացի խնդիր, որուն արհաւիրքովը լի էր միշտ այդ կաշիէ պահարանը իր մշտնջենական պարապութեամբը. իր ուրախութիւնները ու ցաւերն ալ հոն էին, իր յիշատակներն ալ: Աղէկ օրեր ու գէշ օրեր ունէր այդ տոպրակը. տիրոջը պէս ճակատազիր մը յարափոփոխ եւ անոր պէս հոգի մըն ալ ունէր կարծես: Ո՞վ էր տէրը այժմ երկուքին մէջ. երեսուն տարի վերջը, երբ ձախորդութիւնը իր երկաթէ շրջապտոյտ օղակներով զինքը կը պաշարէր, այս մարդը կը հասկնար, որ այդ անզգայ տոպրակը իր տէրը եղած էր միշտ:

Բ.

Հիմա միջակ հասակով, մօրուօք, ալեւորած մէկն էր Յուսէփ աղան, որ վաճառականութենէ, խանութպանութենէ հետզհետէ իջնելով իջնելով առուտուրի միջնորդութեամբ կ'ապրէր ա՛լ, խանութէ խանութ, դուռնէ դուռ տանլով պառմայի եւ ճերմակեղէնի՝ մատուցումներու եւ պահանջումներու անհամաձայնելի ու հակառակորդ հաւաքածոները:

Ո՞վ ըսեր էր, որ այս երկուքին մէջ ներդաշնակութիւն մը կայ. Յուսէփ աղան ի զուր օրն ի բուն իր հաշտարարի դերը կը կատարէր ողորելչ, համոզելչ փաստերով, առնողին ըսելով, թէ ապրանքը աման էր այդ գինով, ու ծախողին, թէ իր վաճառքը պահանջած գինէն շատ պակաս կ'ընէր: Ո՞չ, երկուքն ալ կը յամառէին, եւ Յուսէփ աղան՝ յուսակտուր՝ ձեռնթափ կ'ըլլար ա՛լ. առեւտուրի տագնապը, զոր իր վաճառական եղած ատեն այնքան լաւ կը ճանչնար, նորէն իր վրայ, իր համեստ միջնորդի ապրուստին վրայ ալ կ'իշխէր ու փճացնէր կը սպառնար զինքը:

Ո՞հ, թէ որ միտակ ըլլար, ի՛նչ փոյթ. բայց երկու աղջիկ զաւակներ իրենց պատանութեան բոլոր հրապոյրներովը, բոլոր պատրանքներովը իրեն կը նայէին: Առջի մանկուհիները չէին, այլ խելահաս պատանուհիներ էին կեանքի վայելքի արդար ու անմեղ ըղձանքներով, ակնկալութիւններով ծարաւի:

Այս զաւակները, — իր ամբողջ երջանկութիւնը, — հիմա կը ճնշէին զինքը իրենց 14-15 տարու աղջկան անմեղութեան Ժպիտովը, որ յանդիմանութեամբ լեցուն կ'երեւար իր հայրական աչքին: Յանցաւորի պէս կը մտնէր ներս, զրկանքներու դատապարտուած այս երկու հոգիներուն առջև մեղաւորի նման գլխիկոր կը դառնար տուն, երեսին վրայ միշտ պահելով զուար-

Թուլթեան կեղծաւոր երեւոյթը ու այս դիմայլակին տակ պարտկելով իր ապիկար ու շուարած մարդու կսկիծը :

Գ.

Տունը՝ ուրախ ու զուարթ էր . աղջիկները իր վիճակին վրայ տեղեկութիւններ կ'ուզէին երբեմն . գուշակութիւններ, նախագգացումներ ունէին իրենց ներսիդին :

— Գործերը ի՞նչպէս են, հա՛յրիկ, — կ'ըսէր անդրանիկը :

Ու կրտսերը, կապոյտ աչուի, շուշանաթոյր աղջիկ մը, որ ճիշդ հանդուցեալ մօրը պատկերն էր, կ'աւելցնէր .

— Այսչափ ուշ մի՛ մնար :

Հայրը կը խնդար . ո՛չ, գործերը գէշ չէին երթար, Աստուծով ասկէ վերջը աւելի պիտի բացուէին :

— Վաղը կանուխ եկուր եւ մեզ պտըտցնելու տար :

Ու ողորմելի հայրը կը խոստանար, ամէն բան կը խոստանար, կանուխ պիտի գար ու պտըտցնելու պիտի տանէր այս հէգ զրկեալ որբերը, որոնց է՛ն աղուոր տարիները չքաւորութեան մէջ կ'անցնէին : Երեւակայեցէք ռեզեւորութիւն մը, որուն է՛ն գեղեցիկ տեսարանը Քիւնէլի մը անցքը ըլլայ, մութ ու քարակոփ պատեր, եւ որուն միւս ծայրէն սպասուած լոյսի շառաւիղը չտեսնես երբեք :

Եւ առտուն կանուխ-կանուխ, առջի շոգենաւով կ'երթար Պոլիս, իր ուժաթափ թեւին տակ սեղմելով իր պարպուած պայուսակը, այս յաւիտենական թշնամին ու յաւիտենական անկուշտը, որ չէր յազեցած երբեք երեսուն տարիէ ի վեր . ու հոն, թեւին տակը, խեղդելու պէս կը սեղմէր զայն, այդ պարպուած փորը, ու չքացնել կ'ուզէր :

Պոլիս գործ չկար . ստիպուած եղաւ ծախել ժամացոյցը : Այդ վաճառքէն մնացած ստակը երթեւեկութեան ծախքին մէջ սպառեցաւ, ու վայրկեանը կը մօտենար ահաւոր արագութեամբ մը, երբ վերջին երեսուն փարան, Գուզկունճուքէն Պոլիս իջնելու, յոյսի մը ետեւէն վազելու ծախքը — վասնզի հիմա յոյսի մը ետեւէն երթալն ալ ծախքով է — պիտի հաւոնէր :

Այն ատե՛ն . այս հարցումը, զոր միտքը կ'ընէր եւ որուն պատասխանելու հարկէն չէր կրնար խուսափիլ, իր դէմը կ'ելլէր, խոշոր, հսկայ տառերով կը գրուէր օդին մէջ ու իր առջեւէն կը քալէր՝ իր նայուածքին փակչելով ամէնուրեք :

Գ.

Ի՞նչպէս կ'ըլլայ, որ մարդ հացի մը ստակին կարօտը կը քաշէ, կամ շոգենաւի մը ստակը չվճարելուն համար կեցած տեղը կը մնայ գամուած, անչարժ :

Յուսէփ աղան հիմա այս խնդիրները կը յարուցանէր մտքին մէջ, լուծելու կը ջանար եւ փողոցին մէջ քալելով, իր դատարկ պայուսակը զգալով, շօշափելով մատներուն տակ, իր տունը փոխադրուած կը զգար ինքզինքը յանկարծ, իր սիրուն գաւակներուն քովիկը, եւ պահ մը վերացած՝ կը մոռնար ինքզինքը, իր աւուր հացի կարօտ մուրացկանի դիրքը՝ վայրկեան մը գոնէ հարուստ ու ամենակարող ըլլալու համար : Իր բնակած փոքրիկ տունը կը ճկէր՝ աւելի ճոխ բնակարան մը տալու համար իր գաւակներուն . նոր զգեստներ, գլխարկներ անոնց երիտասարդի բոլոր պահանջումներէն աւելին, շա՛տ աւելին կու տար ու հրճուանքնին տեսնելով կը բերկրէր : Ի՞նչ դիւրին ու ի՞նչ դժուար երջանկութիւն :

Եւ ձեռքին տակ պայուսակը իր կաշիէ կոպիտ ու ծակոտակէն երեսովը կը դողդղար, կ'արթնցնէր զինքը,

իրականութեան քով կը քաշէր կը բերէր, անօթի առնելիքուորի մը պէս :

Յետոյ վերջին հնարքները սկսան ապրուստի մանր ու արհաւիրից բաներ. նորոգելու պատրուակով տունէն տարուած ու չնչին գինով վաճառուած կարասիներ. տնական պէտքերը հոգարու համար նորէ նոր, ամէն օր տարբեր խանութներու, ծախողներու դիմումներ. ապառիկ գնելու համար հաստատուած մտերմութիւններ, բարեկամութիւններ. յետոյ շոգենաւին տոմսակը ուրիշի ստակով առնելու համար ուրիշին քով սպասելներ. գո՛ւր ջանքեր բոլորն ալ լեցնելու, ո՛հ, մասամբ գոնէ լեցնելու համար իր պահանջող պայուսակը, զոր բռնած կը տանի դեռ, առանց պատճառը գիտնալու, առանց պէտքի, անդիտակից շարժումով :

Ե.

Այն առտուն իր առջինեկ աղջիկը տուաւ պայուսակը ձեռքը.— «Երէկուան պէս միսը չմոռնա՛ս. քիչ մըն ալ պտուղ բերես. պանի՛ր ալ» :

Ու փախստական հօրը ետեւէն, որ կ'աճապարէր հեռանալ, կը շարունակէր իր չնչին խնդրանքներուն անհատնում շարքը :

Զառիվայրէն իր ընդոստ աճապարող քալուածքին հետ պայուսակը կ'երերար, պարապ որովայնի ձայներ, հեծկլտուքներ կը հանէր :

Երեք մեթալիք տասնոցները, զորս իր գրպանին մէջ յուսահատօրէն կը սեղմէր չկորսնցնելու սարսափով, Պոլիս պիտի տանէին ղինքը. ի՞նչպէս պիտի վերադառնար իրիկունը. ու կը զղջար, ո՞րքան կը զղջար բնակելուն համար Սկիւտար, ուր ոտքով չ'երթցուիր, ու չի բաւեր բարի կամեցողութիւն կամ աշխարհիս մեծադոյն քաջութիւնը ունենալ՝ նոյնիսկ պարապ ձեռքով տուն դառնալու համար :

Շոգենաւին մէջ ծանօթներէ հեռու նստաւ, ծայրը, հոն՝ ուր մէվզի չկայ, ոչլոտ մարդերու մօտիկ : Լաւ մը իր քովը տեղաւորեց պայուսակը. խնամքով, հոգածու ձեռքով անոր փոթերը շտկեց : Յետոյ անիւներուն փոֆ-փոֆը իր ուշադրութիւնը գրաւեց. այս եղանակը իր հետաքրքրութիւնը շարժեց. անիւները, իրենց շրջանին մէջ տեղ մը հասնելուն, միշտ վարանումի պէս բան մը ունէին նոր շրջան մը սկսելէ առաջ. ասով մասնաւոր եղանակ մը կը ձեւանար. փոֆ, փոֆ, փոֆ, փոֆ... փոֆ. մտքէն այս տարօրինակ նուազին կը հետեւէր, հաճոյք մը կը դպար : Այդ վայրկեանին իր հոգւոյն ու մտքին մէջ այդ խորհրդաւոր ձայնէն դատ բան մը չկար. ո՞վ էր ինքը, ի՞նչ կը փնտռէր այս շոգենաւին մէջ, ո՞ւր պիտի երթար. չէր ղիտեր, իրա՛ւ որ չէր ղիտեր :

Պոլիս իր վաճառականներուն հանդիպեցաւ. խոժոռ ու դաժան ղէմքեր գտաւ միայն, որոնց տեսքը անգամ իր լեզուն պապանձեցուց : Քաջութի՛ւն. ըսէ սա երկաթէ քացան խորխտօրէն բացող ու դոցող մարդուն, որ զաւակներուդ ուտելիք տանիլ խոստացած ես այս իրիկուն. ո՛չ, չկրցաւ ըսել :

Շուկան թափառեցաւ առանց բան մը ըսելու մէկու մը. խանութներէն ներս նայեցաւ քիչ մը. յետոյ ոսկերիչներու կրպակներուն ղէմը կեցաւ քառորդ ժամի չափ, աղամանդէ դարդերու վրայ զմայլած : Իր աղջիկներուն երբեք չէր կրցած հատ մը տալ ասոնցմէ. ու յիշեց, որ իր երկու աղջիկները կը սպասէին իրեն : Ժամը հարցուց. իրիկուն էր. այն ատեն վազել սկսաւ, ուշ մնացեր էր, պարապ վարանումներու ու մեծասրտութեան ատեն չէր, հաց պէտք էր ու պիտի ուզէր առջի ղէմը ելլող ծանօթէն : Զարփա՛նք, ինք որ այնքան շատ մարդ կը ճանչնար, անոնցմէ մէկուն չէր հանդիպեր : Սա ղէմի կողմէն քալողը կը ճանչնար անշուշտ. ատե՛

նով իրենց մրցակից եղող վաճառական մըն էր, բայց շատոնց բարեւը կտրած էին, իր աղքատանալէն ի վեր: Սա միւսը, որ արագ քայլերով իր քովէն անցաւ հիմա, ան ալ կը ճանչնար, ատենով երաշխաւոր ալ եղած էր անոր, բայց քանի մը օր առաջ մեմիտիէ մը փոխ տալ մերժած էր եւ հիմա ալ փախչելու պէս, երեսը պահելով իր քովէն կ'անցնէր: Ծերուկ մը մինակ բարեւեց զինք, իրմէ աւելի դժբախտ մը:

Կամուրջը հասած՝ կեցաւ չկրցաւ անցնիլ, տասը փարա չունէր. այդ պահուն զգաց, որ բան մը կը պակսէր: Ինքզինքը հարցուփորձեց ու պատճառը գտաւ. պայուսակը մոռցեր էր տեղ մը. ետ դարձաւ, վազեց. ի՞նչ ընելու համար:

2.

Ծովուն վրայ կը ծփար, կ'օրօրուէր, կը տատանէր, կոնակին վրայ պառկած, ամբողջ հասակովը ջուրին երեսը: Գէր մարդ մըն էր ասիկա, մեծ մեծ բացուած, կարծես թէ զարմացած աչքերով ու անթարթ, յամառ նայուածքով մը դէպի երկինք, ուր լուսինը, իր տասնըհինգին մէջ, արծաթէ կլոր ու հսկայ դրամի մը պէս կը փայլէր:

Ու մարդուն վզին սերտիւ կապուած սեւ կաշիէ պայուսակի մը մասը, ջուրէն դուրս մնացած, կը ծփար անոր հետ, ատեն-ատեն զլուխը սուզել տալով քիչ մը դէպի վար. յետոյ այդ գլուխը վեր կ'ելլէր խոյն, ազատելու ճիգով մը պայուսակին ծանրութենէն:

Ծովին հայելիի պէս արծաթացած երեսին վրայ այս մարմինը, իր ճիտէն կախուած պայուսակովը, մակոյկը ետին ձգած նաւու մը կը նմանէր. ջուրին մէջ երկուքն ալ կապուած էին, ինչպէս կեանքի մէջ ալ զատուած չէին իրարմէ: Կապը անեղծ կը մնար ամէն

տեղ: Քար լեցուած այս կաշիէ տոպրակը ա'լ պարպուելու վախ չունէր. այսուհետեւ. յազեցած ու կշտացած փորն էր, զիրգ եւ ուռեցուորած. իր տեղը մարդոց թեւին թակը չէր, ուր այդքան տարի ծալուած, սեղմըւած ու շնչահեղձ մնացած էր. ո'չ, այդ պայուսակը, իր անողորմ յամառութեամբը, իր յուսահատեցուցիչ դատարկութեամբը, մարդոց ճիտին պարտքը կը մարմնացնէր անշուշտ: Իք ճշմարիտ տեղը, ուրեմն, անոր վզին վրայ էր, ճիշդ հոն, ուր հաստատուած էր հիմա:

Եւ երեսուն տարիէ ի վեր, վտարուածի մը նման, որ առաջին անգամ իր բուն տեղը գտնելուն ու բազմեղուն համար կ'ներախանայ, ծովուն ամէն ծփանքին հետ պայուսակը իր կոպիտ մորթովը մարդուն երեսը կը գգուէր ու կը շոյէր:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱԳ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դամայեան տակառ.— Ըստ հելլէն դիցարանութեան՝ Դանայոս թագաւորին յիսուն աղջիկները իրենց ամուսնութեան գիշերն իսկ սպաննեցին իրենց ամուսինները եւ դատապարտուեցան տարտարոսին մէջ ջուրով լեցնելու յատակ չունեցող տակառ մը: Այս բացատրութիւնը կը գործածուի «անպտուղ, ապարդիւն աշխատանք» իմաստով:

Ալեւորած.— Մագերը ճերմկած, ծերացած:

Մատուցում.— Բան մը ծախելու առջարկ:

Ողբիչ.— Աղաչաւոր, համոզող:

Դիմայլակ.— Դէմքը փոխող, անճանաչելի դարձնող (դիմակ):

Շուշամաքոյր.— Շուշան եւ թոյր բառերէն. շուշանի պէս ճերմակ գոյն ունեցող:

Թիւնէլ.— Ֆրանսերէն բառ՝ tunnel փապուղի, ներքնուղի-
գետնի տակ փորուած անցք:

Մէվզի.— Թուրքերէն բառ. Ֆրանսերէն caisse արկղ,
դրամարկղ:

Կրպակ.— Խանութ, վաճառատեղի:

Մեմիտի.— Թրքական դրամ մը, 20 դահեկան արժէքով:

Գիրգ.— Փափուկ, նուրբ, քնքուշ:

31. ԿԱՆԱՆՑ ՄԱՐԳՐԻՏԸ

Չեմ գիտեր ո՞ր տարին, գարունին էր, կամ ուրջին
չոգենաւ նստայ Բրինջիբո երթալու համար. լուր օր
մը, ճնշող օդով մը, որ կը ծանրանար ծովուն վրայ,
սեղմելով ալիքներուն ծփումը ջուրերուն ծոցը եւ հո-
վին սրացքը երթին մէջ: Ու կը մտածէի այն անհամ
անհատնում ճամբորդութեան վրայ, յուսահատութիւնը
բոլոր անոնց, որ Իշխանաց կղզիները երթալու համար
ստիպուած են Իտալիայի Մախուսէի շոգենաւով մը
անցնիլ Մարմարայի ջուրերէն, զորս չեն ոգեւորեր մա-
կոյկներու հոյեր եւ չեն եզերեր թաւային խորունկ
պուրակներ, ինչպէս Վոսփորի ափունքին վրայ:

Յանկարծ ծանօթ ձայն մը կը լսեմ, որ զիս կը
բարեւէ, ու դէմ առ դէմ կը գտնուիմ դեռահասակ կնոջ
մը հետ, որուն դէմքը անծանօթ չէ ինծի:

— Չճանչցա՞ր զիս:

Իսկոյն կը յիշեմ. Ենորհիկն է, մանկութեան դրա-
ցուհի մը: Քսան տարիէ ի վեր տեսած չենք զիրար, ու
հարցումները կը սկսին փոխադարձաբար՝ արագ,
փութկոտ, անդադրում: Հինգ վայրկեան ետքը գիտեմ
արդէն, թէ վաղեմի դրացուհիս կորսնցուցած է իր

ծնողքը, թէ հարուստ ամուսին մը եւ երկու դուստկ ու-
նի, մէկը մանչ, միւսը աղջիկ. ու խօսակցութիւնը կը
չարունակուի:

Ենորհիկն ալ Բրինջիբո կ'երթայ իր ամառանոցին
մէջ նորոգութիւններ ընել տալու: Պարտէզին մշակու-
թեան մասին նոր հրահանդներ պիտի տայ պարտիզպա-
նին, որովհետեւ անլլիացի մը վարձած է զայն:

— Ո՞ւր կը բնակիք, — կը հարցնեմ:

— Սամաթիոյ տուներնիս, որովհետեւ Կեօիք-
Փաշայի տունը վարձու տուած ենք, — կը պատաս-
խանէ:

— Ո՞րչափ ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ ձեր դուստկ-
ներն ալ միտակը ըլլա-
յին:

— Չաւակներս քիչ
մը անհանդիստ են, ա-
նոր համար հետս չառի,
ապա թէ ոչ տատային
ալ չեմ վստահիր, մատ-
մագելին ալ: Մարիամը,
որ տասը տարիէ ի վեր
տղաներնիս է, անոր ան-
գամ չեմ ձգեր. այս
պատճառաւ ամուսինս
զիս շատ կը դնահատէ:

Ի՞նչ բարի մայր կը
մտածեմ ինքնիրենս. ա-
հա՛ կին մը, որ սիրտ ունի:

— Ի՞նչ տկարութիւն ունին ձեր զաւակները, — կը
հարցնեմ:

— Եղուարդս ստամոքսի տկարութենէ կը տառա-
պի, Մարիս ալ կապուտ հաղէ բռնուած է:

— Անշուշտ բօխկի խորհուրդ հարցուցած էք:

Կապուտ հազին գլխաւոր դարմանը օդափոխութիւնն է կ'ըսեն :

— Ես երբեք բժիշկ չեմ կանչեր. անոնք ի՞նչ գիտեն որ : Մայր մը իր փորձառութեամբ աւելի օգտակար կրնայ ըլլալ իր դաւակներուն, քան օտարական մը : Օդափոխութիւնն ալ պարասլ բան է, բաւական է որ բնական տեղը օդաւէտ ըլլայ, եւ այդ պատճառաւ է, որ Սամաթիա կը բնակիր : Ամուսինս կ'ըսէ, թէ ինծի շափ լըջամիտ կին երբեք տեսած չէ :

Պօսակցութիւնը փոխելու պատրուակ մը կը փնտրուեմ. բարեբախտաբար այդ միջոցին եւրոպացի կին մը կու գայ դիմացս կը նստի, հրաշալի կերպով գեղեցիկ եւ զմայլելի վայելչութեամբ հագուած :

— Ի՞նչ սիրուն կին, — կ'ըսեմ :

— Կարեւորութի՞ւն կու տաք. կնոջ մը վրայ ամենէն սիրուն բանը իր առաքինութիւններն են : Ես երբեք պիտի չուզէի գեղեցիկ ըլլալ. ամուսինս ալ համամիտ է ինծի այս մասին եւ կ'ըսէ, թէ գեղեցիկ կիները թեթեւամիտ կ'ըլլան :

Վիճարանելու փափաք չունիմ եւ կը ջանամ վերստին խօսքը փոխել :

— Երջագետն ալ, գլխարկն ալ հոս շինուած չեն երեւար. Փարիզի գործ են :

— Ո՛հ ինչ ծաղրելի բան Փարիզէն արդուզարդ բերել տալ : Տեսէ՛ք, այս զգեստս ես կարած եմ, գըլխարկս ալ ձեռքովս կապած եմ : Պերճանքը չեմ սիրեր, պարզութեան բարեկամ եմ : Բայց կերպասին կանգունին յիտուն զրուշ վճարած եմ, որպէսզի դիմացկուն ըլլայ. միայն թէ կարող չէք համար տասը փարս ծախք չեմ ըներ : Անոր համար է, որ ամուսինս կ'ըսէ, թէ ճշմարիտ տանտիկին մըն եմ :

Առաջին անգամ ըլլալով աչքերս իր գգեստներուն վրայ կը դարձնեմ : Ողորմելի կերպով հագուած է. ար-

ծաթադորչ բարակ ասուիէ շրջագգեստ մը՝ շատ գէշ ձեւուած եւ ա՛լ աւելի գէշ կարուած :

Նոյն միջոցին բնութիւնը օգնութեան կը հասնի ինծի. երկինքը ամպոտած է արդէն, արեւը կ'անհետանայ բոլորովին, կարծես սեւ սրահակի մը ետին, որուն ծալքերը կը սարսուան հորիզոնին վրայ : Հեռաւոր փայլակներ լոյսի յեղակարծ ախօսներ կը դծեն, ծովուն վրայ հովը կը դովանայ եւ ջուրերը կը դողդղան անձրեւին կաթիլներէն, որոնք, արծաթէ հեղուկ վարագոյրի մը պէս խիտ, կ'իջնեն վար շիփ-շիտակ, ահազին խշրտուքով մը, եւ կը ծածկեն մեր առջեւ հեռապակերը Բրոթիի բլրակին, որուն մօտեցած ենք արդէն :

Մեր խօսակցութիւնը պահ մը ընդհատուած է օդին այս յեղակարծ փոփոխութենէն. չողենաւը հետզհետէ կանգ կ'առնէ Անթիկոնիի եւ Հալքիի առջեւ, որոնք անձրեւին թանձր մշուշին տակէն ուրուականներու պէս կ'երեւան մեզի :

Յանկարծ Ենորհիկ կը հարցնէ ինծի, թէ կղզիին ո՞ր կողմն է երթալիք տեղս :

— Խրիսթոս, — կը պատասխանեմ :

— Ուրեմն միասին երթանք, — կը յարէ ուրախութեամբ :

Նաւամատոյցին մօտեցած ենք արդէն, դուրս կ'ելլենք մեր փոքրիկ հովանոցներուն տակ սարսուլով անձրեւէն : Կառք մը կը կանչեմ եւ «հրամեցէք» կ'ըսեմ իրեն :

— Չէ՛, ես կառք նստիլ չեմ սիրեր, — կը յարէ Ժպիտով մը : Եթէ ուզեմ, մենք տունէն կառք ունինք, բայց ամուսինիս տրամադրած եմ զայն : Ամէն մարդ կը զարմանայ, եւ ամուսինս կ'ըսէ, թէ կանանց մարգրիտն եմ . . . :

Արդէն կառք մտած եմ, եւ կառապանը ձիերը կը մտրակէ. հազիւ ժամանակ կ'ունենամ ձեռքովս զինքը

բարեւելու եւ սրարշաւ կը մեկնինք անձրեւին տակ, որ հետզհետէ կը սաստկանայ :

Պահ մը ետքը, բլուրին մէկ դարձքին վրայ, հեռուէն կը նշմարեմ Ծնորհիկը, որ, քղանցքները հանդրիճած, տաժանքով վեր կ'ելլէ դարեւանդէն, հովանոցն ի վար վաղած ջուրերէն զգեստները խխում կըտրած :

Եւ ի դուր կը ջանամ դուշակել, թէ արդեօք ի՞նչ փայփայիչ ածական պիտի դռնէր ամուսինը այս անգամ, իր կնոջ այս դիւցապնական վերելքին համար :

ՍԻՊԻԼ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երբ.— Օգին վերի խաւր: Թեթեւ, նուրբ հիւթ, որով լեցուած է երկնային տարածութիւնը: Երկինք:

Խոտրիէ Մալխուսէ.— Թուրքիոյ շոգենաւային վարչութիւնը, որ Պոլսոյ ծովեզերքները երթեւեկող շոգենաւեր ունէր:

Հոյլ.— Խումբ, բազմութիւն: Ազուէսներու խումբին կ'ըսեն ճահուկ, այծերու՝ հօրան, գազաններու՝ վոհմակ, թռչուններու՝ տարմ, մեզուներու՝ պարս, նաւերու՝ տորմիզ, ոչխարներու՝ հօտ:

Նախախնամութիւն.— Գերազոյն իմաստութիւն, որով Աստուած ամէն ինչ կը նախատեսէ ու կը հոգայ կանխաւ: Փոխաբերաբար՝ Աստուած:

Տատա.— Խնամակալուհի, դաստիարակուհի:

Սրահակ.— Վարդապետ, ծածկոց, վեճակ:

Յեզակարծ.— Յանկարծական, անակնկալ:

Ուրուանկար.— Հեռուէն շուքի պէս երեւող նկար, ուրուաչիծ:

Հանգրիմել.— Ամփոփել, վեր վերցնել:

ՍԻՊԻԼ (1863-1934).— Բուն անունով՝ Զապէլ Հ. Ասատուր (աղջիկուրեւան մականունը՝ Խանեան). ծնած է Սկիւտար, 1863 Հոկտեմբեր 8ին: Ուսումը ստացած է Սկիւտարի Ս. Խաչ վարժարանին, ապա նոյն քաղի ձեմարանին մէջ: Ատեն մը յաճախած է նաեւ Փրանսական վարժարան: 1879ին, դեռ հազիւ 16 տարեկան, ուրիշներու հետ կը հիմնէ «Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութիւն»ը, որուն նպատակն էր աղջկանց յատուկ վարժարաններ բանալ հայաբնակ գաւառներու մէջ: Գրել սկսած է դպրոցական շրջանին: 1891ին կը հրատարակէ իր առաջին վէպը՝ «Աղջկան մը սիրտը», Օր. Ալիս ծածկանունով: 1896էն սկսեալ ուսուցչական պաշտօն վարած է Պոլսոյ կարգ մը վարժարաններուն մէջ, աւանդելով հայ լեզուի եւ գրականութեան դասեր: 1902ին լոյս կը տեսնէ իր բանաստեղծութեանց առաջին հատորը՝ «Ցոյքեր»: 1933ին կը տօնուի իր գրական ու հանրային գործունէութեան յիսնամեայ յոբելեանը: Կը մեռնի յաջորդ տարին, 1934 Յունիս 19ին, Պոլիս:

Գլխաւոր երկերը.— «Աղջկան մը սիրտը», «Ցոյքեր», «Կնոջ հոգիներ» (պատմուածքներ), «Որբուհի» եւ «Հարս» (քատերախաղեր): Կազմած է հայ լեզուի քերականութեան եւ ընթերցանութեան դասագիրքեր, աշխատակցութեամբ իր ամուսինին՝ Հրանտ Ասատուրի:

Սիպիլ գրեթէ առաջին եւ միակ բանաստեղծուհին է իր ժամանակակից կին գրողներուն մէջ: Երգած է մտերիմ, գուտ անձնական զգացումներ, անոնց մէջ դնելով մեղմ քայտիծ, անկեղծութիւն եւ փափկութիւն: Իր քերականութիւնը ունին նուրբ յարգաբանք, առատ պատկեր, հարտար յօրհում, լեզուի խնամք, բայց ոչ՝ խոր ու համակող զգացումներ: Աւելի յուզում կրցած է դնել իր պատմուածքներուն, քան քերականութիւնը մէջ, որոնք գեղեցկութեան աւելի շնորհի ու քննադատութիւն կը բերեն:

Աշխարհաբարի եւ գրաբարի լեզուապայտարի ատեն Անահիտ ծածկանունով յօդուածներ գրեց իբրեւ քունդ գրաբարեան: Բայց հետագային դարձաւ աշխարհաբարի ջերմ պաշտպան: Ամփոխելի է իր կատարած դերը մեր աշխարհաբարի զարգացման մէջ:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ — Երբ *ամէն*-ով բար-
դրելիք բառը ձայնաւորով սկսի, ամէն-ը կը մնայ ան-
փոփոխ. օրինակ՝ ամէնուրեք, ամէնիշխան, ամէնօր-
եայ, ամէնօրհնեալ, ամէնիմաստ եւն.: Իսկ երբ բար-
դրելիք բառը բաղաձայնով սկսի, յօդակապ կը դրուի
եւ ամէն-ը կը դառնայ ամենա. օրինակ՝ ամենատես,
ամենաշատ, ամենամեծ, ամենաչար եւն.:

32. ԳԵՂՕՆ ՍՕՍԵԱՑ ԱՆՏԱՌԻՆ

Հայոց երկրին մէջ մի՛շտ կ'ապրին
Մեծ սօսիներն արմէնաւանդ...
Եւ լըռութեանն ու ըստուերին
Մէջտեղ անոնց՝ անարգաւանդ
Օրէ մը ետք, քերթողն երբ խանդ
Ու ներշնչում խնդրել կու գայ,
Խըռովայոյց հիւղերն աստ անդ
Կը փըսփըսան. — «Դո՞ւն ես, ա՛րքայ...»:

Կ'անցնի՛ն, կ'անցնի՛ն օրն ու տարին
Հալածական...: Դաշտ, դարաւանդ
Եւ լեռներուն ալ կատարին
Ձիւնը մաքուր գերդ ադամանդ
Կը կըրեն հետքն անոնց հիւանդ,
Ծանրը քայլին...: Մի՛շտ հոս հըսկայ
Ծառերն՝ յոյսով միշտ անվրկանդ՝
Կը փըսփըսան. — «Դո՞ւն ես, ա՛րքայ...»:

Սեւ աղէտի մը նախօրին
Անտառն յուզուած է մանաւանդ,
Եւ տխրութեամբ սօսիք կ'օրրին...
Օ՛հ, թշնամույն ըստուերը ժանտ,

Տունե՛րն, հիւղե՛րը փարուփանդ...
— Բայց մինչ քաւուտքը կը սըգայ,
Ահա ձայներ աներնագանդ
Կը փըսփըսան. — «Դո՞ւն ես, ա՛րքայ...»:

Չ Օ Ն

Իշխա՛ն, անյայտ դեռ քու անուանդ՝
Հայորդիները ապագայ,
Ուխտած պաշտում մը մոլեռանդ,
Կ'աղաղակեն. — «Դո՞ւն ես արքայ...»:

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆՍՆ

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻԻՆ. — Բանաստեղծութեան գլխաւոր ձե-
ւերէն մէկն է դիւցազներգութիւնը: Ծնունդ առած է պատմութեան
հնագոյն շրջաններուն, ուր մարդիկ կ'ստուածացնէին բնութեան
ուժերը եւ կը պաշտէին զանոնք: Դիւցազներգութեան ճիւղ կը
կազմեն պատմական անցքերն ու անձերը, մարդկային առաքինու-
թիւնները, փառութիւնը, հերոսութիւնը, պատերազմը, տիրող
դասի կենցաղը, մեծ յեղաշրջումները եւայլն:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ՔԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գեղօն. — Տեսակ մը գովերգ կամ դովասանական երգ, առ-
հասարակ նուիրուած թագաւորներու, իշխաններու, հերոսներու՝
անոնց անձը, արժանիքն ու գործը ներբողելու համար: Գեղօնը
բաղկացած կ'ըլլայ ութական սողնոց երեք տուներէ եւ շորս սող-
նոց «ձօն»է մը:

Սօսեաց անտառ. — Արժաւիր քաղաքին մօտ կը գտնուէր Սօս-
եաց անտառը, որուն սաղարթներուն սօսափունէն համայութիւններ
ու գուշակութիւններ կը հանէին հին հայերը: Մովսէս Խորենացի,
խօսելով Կարդոսի որդի եւ Արայի թոռ Անուշաւանի մասին, կը

պատմէ թէ «սօսանուէր» արտղոսը կը կրէր ան եւ ձօնուած կամ նուիրուած էր «Սօսեաց անտառին»: Խորենացի կ'աւելցնէ նաեւ, թէ Հմայութեան ծառայող սօսիները կը կոչուէին «Սօսիք Արամանեկայ», զոր տելի ճիշդ է թերեւս կարգալ «Սօսիք Արմէնիաք», այսինքն հայկական սօսիներ: Ասկէ՝ «արմէնաւանդ» կոչումը ներկայ քերթուածին մէջ:

Անարգումանդ.— Արդաւանդ չեղող, անբեր, անպտուղ, ապարդիւն:

Գարաւանդ.— Կամ դարեւանդ, բարձրաւանդակ, լինալանջ: Անվկանդ.— Անպարտելի, անյաղթելի, անխորտակելի, ամուր, Հաստատուն:

Ժանտ.— Չար, վատ:

Թաւուտ.— Խիտ առ խիտ բուսած մացառ, անտառ, թփուտք:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՐԵՆՍԵ (1878—1945).— Ծնած է Օրբագիւղ (Պոլիս), 1878 Յունուար 21ին, կեսարացի ծնողէ: Նախնական ուսումը ստացած է Սկիւտարի ներսէսեան վարժարանը, ապա յանախամ է Պէրպլեքեան եւ կեդրոնական վարժարանները: Ատեն մը գրագիրի պաշտօն վարելէ ետք ընկերութեան մը մէջ, մեկնած է Եւրոպա եւ գրագած առեստրական գործով: Ունեցած է կրթական եւ հանրային բազմամեայ գործունէութիւն իբրեւ ուսուցիչ, տնօրէն, խմբագիր, երեսփոխան, պատուիրակութեանց անդամ եւայլն: Խըմբագրած է «Շիրակ» գրական ամսաթերթը մայի Ադեմասանդրիոյ մէջ՝ 1905ին, ապա Պոլիս՝ 1909ին: Խմբագիր

եղած է նաեւ կարգ մը ուրիշ

թերթերու, ինչպէս՝ «Հայրենիք», «Ժողովուրդի ձայն», «Քարճարվանք», «Արի»: Գրել սկսած է շատ կանուխ, պատանի տարիքէն: Իր առաջին գրուածքը լոյս տեսած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ, 1892ին, իսկ առաջին գործը՝ «Հոգեք»՝ Փարիզի մէջ, 1901ին: Գրական ծածկանուններն են Սուրէն Տիրանեան, Վահան Տիրանեան, Ասուպ, Համշիրակ Բ., Սկայարդի, Իսկուհի Հովեան եւայլն: 1935ին ուսումնեցաւ իր քառասամեայ գործունէութեան յարելեանը: Մեռաւ Գահիրէի մէջ, 1945 Ապրիլ 4ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Հոգեք», «Հրաշալի յարութիւն», «Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս», «Մէր», «Հայերգութիւն», «Տաղարան» (այս հատորներուն մէջ ամփոփուած են իր ֆերթուածները): Գրած է նաեւ վեպ մը՝ «Յթէ Տէրը կամեմայ», պատմութեան, քատերախաղեր, գրական եւ երգիծական քանկիներ, քննադատական եւ հրապարակագրական էջեր եւն.: Մահէն ետք Գահիրէի մէջ սկսան հրատարակուիլ իր ամբողջական երկերը՝ 15 հատոր:

Վահան Թէրէնեան հարուստ զգայնութեամբ օժտուած բանաստեղծ մըն է, մէկը՝ իր շրջանի ամենէն տիրական դէմքերէն: Փորձած է գրականութեան բոլոր սեռերը, բայց գերազանցօրէն կը մնայ քնարերգակ եւ իբր այդ կը գրուէ առաջնակարգ տեղ մը: Մեծ եղած է իր ազդեցութիւնը իրեն յաջորդող սերունդներուն վրայ: Իր անունով «դպրոց» մը գոյութիւն ունի այսօր: Իր ֆերթուածները, խոր, խիտ եւ քելադրող, կը բերեն խորքի ազնուականութիւն, ձեւի ժուժկալութիւն, զարգացած արուեստ եւ գուսպ յուզում, որ չի շլացներ, բայց կը համակէ: Իմացապաշտ մըն է աւելի, քան զգացապաշտ մը, բայց կրցած է իմացական յուզումին խառնել զգացումին ջերմութիւնը: Բազմապահանջ ու բծախրնդիր, հիւանդագին չափերու հասցուցած է լեզուի խնամքը, անընդհատ մշակելով ու վերամշակելով իր ֆերթուածները, միշտ հոգածու՝ անոց անբերի կառուցուածքին: Ըսելու իր ձեւը, պարզ, գուսպ, երբեմն արձակունակ, ունի իմքնատուութիւն եւ անձնադրոշմ յարգարանք: Տրամութիւն, յոռտեսութիւն, անկեղծութիւն, քելադրականութիւն, զիտ, պարզութեան մէջ խորութիւն գլխա-

ւոր յատկանիշներն են իր քերթողական արուեստին:

Թէ՛է՛եանի արժանիքներուն մէջ քերես ամենէն դիմացկունն է միշտ նոր մնալու, միշտ վերանորոգուիլ կարենալու իր ընդունակութիւնը: Չհինցող բանաստեղծ մըն է մամաւանդ իր լաւագոյն քերթուածներուն մէջ:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Այս քերթուածը առաջին անգամ լոյս տեսած է «Հրաշալի յարութիւն» հատորին մէջ, հրատարակուած Պոլիս, 1914ին: Նոյն քերթուածը քանի մը փոփոխութիւններով վերագիտեղուած է «Հայերգութիւն» հատորին մէջ, որ հրատարակուեցաւ Գահերէ, 1943ին: Երկրորդ տունին առաջին տողը՝ սկզբնագրին մէջ՝ «կ'անցնին անվերջ օրն ու տարին», երկրորդ տողը՝ «խտտահալած...», չորրորդ տողը՝ «Ձիւնը փայլում»: Երրորդ տունին հինգերորդ տողը՝ դարձեալ սկզբնագրին մէջ՝ «Տունե՛ր, գիւղե՛րը քարուքանդ...»:

33. ՇՈՎՈՒՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Անին է հեռում...

Վերջալոյսի ոսկեփայլ մշուշի միջից աղօտ ուրուաղծերով յեղյեղում են ինչ որ անորոշ ձեւեր հարթութեան ու բլուրների վրայ եւ արեւի մեռնող շողերի հետ ամէնքը միասին կարծես հեռում են հոգեվարքի մունջ տաղնապով:

Դարերի հոգեվարքը...

Բոլոր անցած փառքերի լուռ բեկորների մէջ եւ միշտ Անին եմ տեսել, Անին երագել եւ սիրել: Եւ նրա կարօտի թախիժը, ինչպէս մի մորմոքացող վէրք, երկրէ երկիր ման եմ ածել ինձ հետ:

Այժմ Անին է հեռում... Բոլոր միւս մտքերս լուռ են ինչպէս խոնջած թռչուններ, որոնք երեկոյեան հանդչում են ոստերի վրայ. հոգիս՝ անհամբեր ու խանդավառ՝ թափ է առնում վայրկեան առաջ ապրե-

լու նրա մահաշունչ լուռութիւնը, նրա համր ցաւերը, որոնք դալարում են աւեր կամարների տակ:

Մօտենում ենք:

Պարիսպների երկար կարաւանն է մեր առաջ, մի յողնած կարաւան, որ կարծես հեռուից, շատ հեռուից եկել հասել է այստեղ, բայց, վիրաւոր ու կողոպտուած, ծունկ է դրել հարթութեան վրայ այլևս երբեք չբարձրանալու համար: Չգիտես ի՞նչ կայ ներսում, այդ պարիսպների յետեւում. ի՞նչ են ծածկում նրանք իրանց ծոռուած, չարչարուած թիկունքների տակ: Կ'ուզէիր թեւ առնել սլանալ եւ մի ակնթարթում դիտել այդ խորհրդաւոր շէնքերը, բայց առաջ է Հովուի Եկեղեցին, աւերակների սեւաւոր կարապետը, որ հասկանում է քո հետաքրքրութիւնը եւ շտապում է քեզ ասել, թէ ի՞նչ կայ այնտեղ, պարիսպներից այն կողմը: Հովուի Եկեղեցին աւերակ Անիի պատկերն է:

Մենակ, անտէր ու վիրաւոր:

Սարսափի եւ մահերի մի անիծուած օրում, երբ ամէն ինչ պղծւում էր ու կործանւում, այդ խղճուկ եկեղեցին, մոռացուած որբի պէս, կարծես փախել է քաղաքից, դրսում փրկուելով հարթութեան որոնելով, եւ այստեղ հարթութեան վրայ ընկել է թշնամիների հարուածների տակ: Կանգ ենք առնում նրա առաջ:

Ժողովրդական երեւակայութիւնը, որ միշտ սիրում է ոսկեգօծել գունատ

իրականութիւնը եւ անփայլ պատմութիւնը, այս եկեղեցու հիմնարկութեան հետ կապել է մի սիրուն աւանդութիւն: Հաւատացնում են, թէ Բագրատունիների մայրաքաղաքն այնքան հարուստ է եղել, որ մինչեւ իսկ հովիւը կարողացել է մեն-մենակ իր ծախքով կառուցանել այս եկեղեցին իր կնոջ սիրուն, որին, մի հանգիստաւոր օր, Մայր Եկեղեցում տեղ չեն տուել զոռոզ տիկիկները: «Հազար» եկեղեցուց յետոյ այսպէս է շինուել «մի» եկեղեցին:

Իրօք եկեղեցի չէ սա, այլ մի մատուռ, ճիշդ այնքան մեծ, որքան հարկաւոր է պերճ քաղաքի հովուին եւ իր հպարտ կնոջ՝ աղօթելու համար: Բազմանկիւնի ու գոգտրիկ այս շէնքը այնքան թեթեւ ոճ ունի, որ անգամ իր այս անփառունակ վիճակում յիշեցնում է գեղանի մի կոյս, ճկուն, համաչափ ու նուրբ կազմուածքով: Առանձին մասերի ներդաշնակութիւնը ամբողջի հետ այն աստիճան կատարեալ է, որ մարդ ճաշակում է շէնքի ճարտարապետական բանաստեղծութիւնը եւ սրտի կսկիծով դիտում գեղեցկութեան այս անդարձ աւերակը:

Եւ կանգնած է նա, այդ Հովուի Եկեղեցին, մի ամայի խոզանի մէջ, որպէս մի լքուած սպաւոր, որ իր բախտակից քոյրերի հետ իր մեծ վիշտը միասին լալու միութարութիւնն էլ չունի: Անողորմ կերպով աւերուած է նա. աւերել են ե՛ւ ճամբորդները, ե՛ւ հովիւներն ու հօտաղները, ե՛ւ շարամիտներն ու ժամանակը իր հողմ ու փոթորիկներով, ո՛վ ինչպէս կարողացել է, ինչպէս կամեցել: Նախկին փառաւոր շէնքից մնացել է միայն կմախքը, չանդուուած, կրճոտուած ու անարգուած:

Հովուի Եկեղեցին մեզ երկար պահել չի կարողանում: Պարիսպները մօտ են, բոլորովին մօտ. նրանք կանչում, թարթում են մեզ: Աւերակ են, այդ երեւում է նաեւ հեռուից. բայց եւ այնպէս մեզ թւում է, թէ

նրանց յետեւում շինութիւն ու բնակութիւն, կեանք ու շարժում կայ: Ներդաշնակութեան հետամուտ ու ծաբաւ մարդկային հողին հրաժարում է հաւատալ, թէ այդ գոռոզ բուրգերը հսկայ քաղաքի դամբարանի յուշարձաններն են, որոնք կանգուն են միայն նրա համար, որ աշխարհն իմանայ, թէ այնտեղ անդարձ կերպով թաղուած է մի փառաւոր կեանք, մի ամբողջ ազգի մեծութիւն:

Շտապում ենք...

Պարիսպների մայր դռնից բացում է զարհուրելի իրականութիւնը... մահուան ոչնչութեան մի մտայլ հեռանկար, որի վրայ սաւառնում է սոսկումը՝ անզամ օրը ցերեկով: Քարեր ու քարեր կոյտ-կոյտ, անկարգ ու այլանդակ թումբեր, փոքրիկ բլուրներ, տեղ-տեղ կիսաւեր, կանգուն շէնքեր, որոնք, ջարդուած բանակի վերջին ռազմիկների պէս, կարծես գերագոյն պայքարն են մղում անդարձ անկումից առաջ:

Կառքը ներս է մտնում պարսպի լայն, խրոխտ կամարի տակից. մի սառն, մեռելային շունչ է փչում մարդու երեսին եւ սարսոցեցնում մարմինը. աւերակների հեւքն է այն, որ խուսափում է մեռած քաղաքի վրայից: Ձիերը քայլում են դանդաղութեամբ, եւ նրանց ոտների տակ գետինը դղրդում է խուլ կերպով: Թաղուած կեանքն է այն, որ տնքում է ցաւով, ամէն անգամ երբ մի նոր ոտք գալիս է նրան ճխլելու:

Անիումն ենք:

ԱԻ. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հովուի եկեղեցի.— Այս եկեղեցին կառուցուած էր Անիի պարիսպներէն դուրս, քաղաքին արևմտակողմը: Ըստ ասանդութեան մը, զայն կառուցանողը եղած է մեծանուն ազնուական մը, որ, լքելով գիրք ու տիրոջս, դարձած է հովիւ: Ուրիշ ասանդութեան մը համաձայն, հովիւ մըն է զայն շինել տուած իբրև ընտանեկան դամբարան: Հովուի եկեղեցին, զոր «Նախարարածի եկեղեցի» կը կոչէ Հ. Ղ. Ալիշան, մատուռ մըն է, ծաւալով փոքր, բայց առաջնակարգ տեղ մը կը զբաւէ իր ճարտարապետական կառուցուածքով:

Մուռ.— Լուռ, անձայն, անխօս, համր:

Մարմոխացոյ.— Կսկծացող, սաստիկ ցաւ պատճառող:

Ման ածել.— Պառացնել. ման գալ՝ պառտիլ, շրջադայիլ:

Կարապետ.— Իբրև գոյական՝ առաջընթաց, ճամբայ բացող, առաջնորդող:

Խոզան.— Պարսպ՝ անմշակ թողուած արտ:

Հօտաղ.— Ընտանի կենդանիներ ալածեցնող ու խնամող հովիւ: Մշակ:

Չանգուած.— Համկոտուած:

Թարթել.— Աչքով նշան ընել, կանչել:

Թուր.— Փոքր հողաբլուր. հողի պատնէշ:

Տնփալ.— Հառաչել:

Ճխլել.— Ճգմել, կոխտել, ոտնակոխ ընել:

ԱԻԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ (1866—1948).— Ծնած է Իգոլիմաւ գիւղը, Արարատեան դաշտին մէջ, 1866 Յունուար 4ին: Նախնական ուսումը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք կը մտնէ Էջմիածնի Գեորգեան ճեմարանը, որուն շրջանը կ'աւարտէ 1886ին: Ապա կը սկսի ուսուցչական պաշտօն վարել իր ծննդավայրին եւ շրջակայ գիւղերուն մէջ, մինչեւ 1896: 1898ին կը մեկնի Եւրոպա՝ ուսումը շարունակելու. նախ կը մտնէ Լօզանի համալսարանը, ապա կը մեկնի Փարիզ, ուր կը հետեւի Սորպոնի գրականութեան գիւ-

ղին: 1902ին կը վերագտնայ Թիֆլիս եւ կը գրագի խմբագրութեամբ: 1907ին կը հրատարակ Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանի տեսչութեան պաշտօնին, գոր կը վարէ մինչեւ 1909: Այդ բուականին կը ձեռքակալուի, բայց երկու տարի ետք ազատ կ'արձակուի երաշխաւորութեամբ եւ կ'անցնի Եւրոպա: 1917էն մինչեւ 1934 կ'ունենայ հանրային եւ ֆաղափական բեղուն գործունէութիւն, իբրև բանագնաց, իբրև անդամ Հայաստանի խորհրդարանին եւ գանազան պատուիրակութեանց: 1930ին կը տօնուի իր գրական եւ հանրային գործունէութեան ֆառասնամեայ յոբելեանը, Փարիզի մէջ: 1934 Փետր. 11ին, Մարտչլի մէջ, բանաստեղծութեան մը ընթացքին, բեմին վրայ կ'իյնայ կաթուածահար: Անկէ ետք, մինչեւ իր մահը, ամբողջ 14 տարի, չարչարալից կեանք մը կ'ապրի կաթուածահար վիճակի մէջ: Կը մեռնի 1948 Ապրիլ 20ին, Մարտչլի: Մարմինը կը փոխադրուի Փարիզ եւ կ'ամփոփուի Փէռ Լաշէզ գերեզմանատան մէջ:

Գլխաւոր երկերը.— Առանձին հատորով լոյս տեսած են «Հոօ կինը», «Պատկերներ», «Խեղները», «Ազատութեան ճանապարհին», «Խալիխալում», «Մարիկի սուրբը», «Արագը», «Մայրերը», «Կեանքի վէպը», «Լուսփիւնը», «Խաւարի մէջ», «Պատմութեան», «Շվեյցարական գիւղը», «Հայրենիքիս համար», «Ճամբորդը», «Կարօտ հայրենիք», «Իմ գիրքը», «Իմ բանը եւ երգներս աշխարհը», ինչպէս նաեւ «Արցունքի հովիտը» եւ «Սեւ քոչում կամ ոսկի հեփաք» թատերախաղերը: Գրած է նաեւ ուրիշ երկու թատերախաղեր՝ «Պատրանք կամ մեռելները խօսում են» եւ «Ուխտաւորներ», որոնք լոյս տեսած չեն բնաւ: Հատորով հրատարակուած այս գործերէն զատ՝ Ահարոնեան բազմաթիւ գրութեան որնի գանազան թերթերու մէջ: իր գործերէն մաս մը թարգմանուած է օտար լեզուներու՝ ֆրանսերէն, անգլերէն, ռուսերէն, գերմաներէն, իտալերէն, սպաներէն, չեխերէն, պուլկարերէն, վրացերէն եւ յունարէն:

Ահարոնեանի առաջին գրութեան լոյս կը տեսնէ 1887ին, Թիֆ-

լիս «Արձագանգ» բերքին մէջ: Իսկ 1896-97ին «Մշակ»ի մէջ յաջորդաբար կը սկսին հրատարակուիլ գաղթականներու կեանքն ամուսնացած իր կարգի պատմութիւնները:

Ահարոնեանի գրական ծածկանուններն են կուրքաք-Հարուն, Վաստակաւոր եւ Avesta:

Աւետիս Ահարոնեան, հայ գրականութեան «Թուխ Արամագրք», ինչպէս կոչած է զինք Տիկին Ջալէլ Եսայեան, իրաւամբ նկատուած է հայ վշտի երգիչը: Ծառ քիչեր իրեն չափ կրցած են զգալ իրենց ժողովուրդին տառապանքը: Գծրախոսներուն, խեղճներուն, բշուռներուն մեծ ողբերգութիւնը կ'ապրէր հոգիով: Ինքն իսկ ըսած է տեղ մը. «Ինձ համար գերագոյն գեղեցկութիւնը, գերագոյն արուեստը կը մնայ նախ եւ առաջ տառապող մարդը»: Իր գրականութեան տիրական գիծն է զգացումը, յորդ, ջերմ, խոր ու համակող: Աւետի կը զգայ, քան կը մտածէ, աւետի կը յուզուի, քան կը տրամաբանէ. աւետի կը կարեկցի, քան կը դատէ: Միշտ ու ամէն տեղ իր զգացումներն են, որ կը վարեն զինք:

Ահարոնեանի գրական գործին մէջ արցունք կայ, բայց իր գրականութիւնը լակն գրականութիւն մը չէ: Ո՛չ լալու տրամադրութիւն կը ստեղծէ մեր մէջ, ո՛չ ալ համակերպում նակատագրին. ընդհակառակն, կը մղէ մեզ բողոքելու, ընդվզելու, կռուելու անարդարութեան ու բռնութեան դէմ: Իր ամբողջ գրականութիւնը տառապանքի ու ցափ ճիչ մըն է, բայց միաժամանակ բողոքի ձայն մը:

Խառնուածով երագուն, զգայնութեամբ հարուստ, Ահարոնեան մեր գրականութեան բերաւ հայրենասիրական տաք շունչ, զգացումի խորութիւն, տոհմիկ ու հարազատ մթնոլորտ, ջերմութիւն, հերոսներու եւ հերոսութեան պաշտամունք, դաշնաւոր ու ներքսցած լեզու, հայադոշմ արուեստ: Արտաքին իրականութենէն աւետի ներքին իրականութիւնն է, որ կը խօսի իր մէջ: Ամէն ինչ կ'անձնականացնէ, իր հոգին, իր սեփական աշխարհը կը միջամբտեն ամէն տեղ:

Հայ ժողովուրդի սիրտն է, որ կը բարախէ Ահարոնեանի ամբողջ գործին մէջ:

34. Վ Ա Ս Ա Կ Ի Ն Ի Ղ Ձ Ը

Սիւնեաց իշխանը իր յաղթ հասակին բոլոր տարածութեամբ փռուած էր հոն, իր զնտանին մէջ, ու կը մնար անշարժ ու դեռնամած՝ պատողարակի մը վրայ: Իր սնարին վերեւ պատրոյղի մը տմոյն լոյսը ստուերներու մէջ կը դողդղար, իբր թէ շերիմի մը վրայ կախուած առկայծ կանթեղ մը եզած ըլլար: Այդ խուցն իսկ գերեզմանի մը նախագաւիթն ըլլալ կը թուէր մանաւանդ:

Ակնարկը միայնակ, այլ հեռատույզ ու սեւեռուն, Վասակ՝ մահամերձ՝ կարծես պարապին մէջ իր կորուրած փառքը կը յամանէր փնտոել ու հետապնդել տակաւին: Ընկլուզեր էր այդ փառքը հոս, այս զնտանին մէջ, ու այս խցիկն էր հիմա կալուածը Սիւնեաց տիրոջ, որ «Հայոց Աշխարհ»ին թագն էր երազեր՝ փռատենչութեամբ ճենճերոյ իր հոգիին բռնաշունչ դրդումովը:

Գուրգէն, — բանտապահը, որ ուրացող հայ մըն էր եւ հիմա կը զղջար իր ուրացութեան համար, — զարհուրախառն յուզմունքով դիտեց Վասակը: Կը մեռնէր ահա հայ իշխանը, հայոց աւագ իշխանը, շղթաներու տակ գալարատանջ, իր օրհասին մէջ իսկ լքուած ու անոռ, ինչպէս օր մը պիտի ըլլար գուցէ ինքն ալ. ու Գուրգէն սոսկաց, արձանացած մնաց հոն մտածկոտ, խելամուլար. յետոյ աւելի եւս մօտենալով Վասակի սնարին, ըսաւ անոր դգուտա, ազու ձայնով մը, իր հայ բնիկ բարբառով.

— Տէ՛ր իմ իշխան, գերիդ ըլլամ, ըսէ ինձի ինչ որ կը փափաքես: Ըսէ՛, Սիւնեաց տէ՛ր, փափաքը փա-

փափաքը ըսէ՛: Ի՞նչ սիրտ ըլլայ, որ չարչարանքիդ չխղճայ...:

Վասակ, իբր խոր երազէ մը սթափած, դէպի Գուրգէնը դարձուց իր գլուխը տաժանքոտ դանդաղութեամբ եւ անոր վրայ ձգեց տարտամ նայուածք մը, ուր դարմանքի սաստկութիւնը միայն կեանքի յետին ցուք մը դրած էր. քիչ յետոյ մըմնջեց.

— Հա՛յ ես, տղա՛յ...

Գուրգէն գլուխը խոնարհեցուց ըսելու համար, թէ հայ էր, Ապար նահանգին Վարդգես դաւառէն, ուղտապան

Մուշէի որդին՝ Գուրգէն: Ու պատմեց, քանի մը կցկըտուր, արագ բռռերով, թէ ի՛նչպէս մոռ ու սատանան դաւակցեր էին իրեն դէմ՝ հրապուրելու համար զինքը, ու սեւ օր մը ուրացեր էր — ինք ալ չէր գիտեր ի՛նչպէս — ու հիմա շատ դժբախտ էր, իրեն չափ դժբախտ գուցէ...:

Վասակ գլուխը կուրծքին վրայ ծռեց ու անմոռնչ խորասուզուած ըլլալ կը թուէր չարաչուք յուշերու ու խոհանքներու մէջ. իր պատմութիւնն էր, որ լսած էր այդ բոպէին, անոր մանրավէպը, դերակատարներով ա՛յնքան տարբեր, բայց խղճալիութեամբ ա՛յնքան նման ու ա՛յնքան մարդկային նաեւ:

— Հա՛յ, — կրկնեց Վասակ, — դուն հա՛յ...

Ու, երանութեամբ խուսափուկ նշոյլ մը աչքերուն մէջ, ճիգ մը ըրաւ եղբայրական գորովով Գուրգէնին

երկնցնելու իր ձեռքը, ուրկէ սասաներ էր երբեմն իր ամբողջ երկիրը: Ինքն ալ կարօտցեր էր հիմա, սրտին խորէն, երկրի մարդը, նոյնիսկ յետին շինականը, հայ քրիստոնեան, զոր մինչեւ հիմա չէր կասկածեր երբեք, թէ կը սիրէր այդքան. ո՞վ ինքզինք կը ճանչնայ:

— Հա՛յ...

Բայց Գուրգէն, գլուխը հակելով Վասակին վրայ, ըսաւ, ազերսեց.

— Օ՛ն, հրամայէ՛, տէ՛ր իմ իշխան, հրամայէ՛ ինչ որ ուզես. պատրաստ եմ քեզի համար անկարելին ընելու: Օ՛հ, խօսէ, տէր իմ, խօսէ՛:

Վասակ տրտում ժպիտ մը ունեցաւ. լուռ կը մնար միշտ:

— Դեղ ու դարմա՞ն կ'ուզես արդեօք, — հարցուց Գուրգէն, — կ'ուզե՞ս որ զիշերանց մարդպետին կապալագէտը բերեմ քեզի դաղտնի: Կը խնդրեմ, տէ՛ր իմ, մի քաշուիր, ըսէ՛. ու դուն մի խորհիր իմ մասիս, ա՛լ վտանդէ չեմ վախնար ես, ու իմ կեանքս արդէն շատ բան չարժեք այսուհետեւ:

Վասակ, զգածուած, գլխով նշան ըրաւ, թէ դեզի, դարմանի չէր ցանկար, ո՛չ:

— Եթէ փափաքես, — աւելցուց Գուրգէն, — երթամ, հանդերձապետին մարդիկը կաշառելով, դաւակց բերեմ քեզի ծպտուած, որ համբուրես զինք անգամ մը, վերջին անգ...:

Ու Գուրգէն չաւարտեց, շփոթած՝ այն անխորհուրդ բառին համար, որ սպրդեր, փախեր էր բերնէն:

Ի յուշ իր գաւկին՝ Վասակի աչքերը պատորեցան արցունքով. կուրծքը աւելի արագ կը հեւար հիմա: Աւա՛ղ, չէր կրնար համամտիլ տեսնելու իր դաւակը. պարսից օրէնքը, քաջ գիտէր ինք, կը հրամայէր մէկ աչքը փորել անոր, որ յանդգնած ըլլար դաղտնի տեսակցելու հաղորդակցութենէ արգիլուած բանտարկեա-

լին հետ. իսկ Գուրգէն կը զլխատուէր դուցէ: Մնաց որ ան կը տարակուսէր, թէ որդին զիջանէր գալ տեսնելու զինք. ան նոյնիսկ ուրացեր էր իր հայրը...

Վասակ մերժեց:

— Բայց, տէ՛ր իշխան, — յարեց Գուրգէն, — ուզես թերեւս զիր մը զրկել հայրենիք. ես կը սպրդեմ, կը փախչիմ իսկոյն ասկէ, լեռ ու ձոր կը կտրեմ եւ անձամբ քու թուղթիկ կը տանիմ իր տեղը կը հասցնեմ, ատով քաւութիւն գտնեմ թերեւս. իսկ եթէ քարկոծելով սպաննել ուզեն դիս հոն, թող երկրի հողին վրայ մեռնիմ, մօրս զրկին մէջը մեռնիմ...

Վասակ փղձկեցաւ ու կը մնար յակճիւ: Ու երբ Գուրգէն խանդաղատանքով պնդեց նորէն ու թախանձեց, որպէս զի անոր յետին կամքն իմանայ, Վասակ աղերսաւոր ու կարօտաբաղձ ակնարկ մը ուղղեց Գուրգէնին, ակնարկ մը, ուր ջերմ ու թագուն իղձ մը կը բարախէր, զոր ան կը վարանէր յայտնելու:

Գուրգէն վրդովուեցաւ ատկէ ու նոյն պահուն, Վասակին ձեռքը իր ափերուն մէջ սեղմելով, ըսաւ անոր՝ իր ամբողջ սիրտը գնելով ձայնին մէջ.

— Ա՛հ, Սիւնեաց տէր, հողւոյդ մատաղ, բաղձանք մը ունիս դուն, զոր չես ուզեր յայտնել ինծի: Կը պաղատիմ, Սիւնեաց տէր, յայտնէ ինծի քու բաղձանքը, կը պաղատիմ, գերիդ ըլլամ: Յայտնէ՛, տէր իմ իշխան, յայտնէ՛...

Ու այն ատեն, բերկրանքի գերերկրային ճառագայթումով մը իր մեռելատիպ դէմքին վրայ, Վասակ չձծեց.

— Սուրբ հաղորութի՛ւն...

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատգարակ. — Հիւանդ կամ վիրաւոր փոխադրելու յատուկ տեսակ մը մահճակալ: Մահիճ, իշտի, յարդանկողին:

Սնար. — Մահիճին գլխուն կողմը:

Տնոյն. — Մոյն (գոյն) բառէն. տժգոյն, գունատ, աղօտ:

Առկայծ. — Պլպլացող, մարելու մօտ:

Բնկուզիլ. — Ընկղմիլ, սուզուիլ, տոչորիլ:

Ճեմներիլ. — Միալ, այրիլ, տոչորիլ:

Օրիաս. — Մահածամ, մօտալուտ մահ, հոգեվարք:

Աղու. — Քաղցր, անոյշ:

Սասանիլ. — Գողալ, սարսիլ, սարսուալ:

Մարզպետ. — Մարդ եւ պետ բառերէն. մարդի մը, գաւառի մը պետը. գաւառապետ, կառավարիչ, կուսակալ: Կ'ըսուի նաեւ մարդպան:

Կապալագէտ. — Արմատը՝ կապալայ, ո՛չ թէ կապալ, որ ուրիշ իմաստ ունի: Կապալայ կը նշանակէ կախարդական ուսում. յարաբերութիւն անտես ոգիներու հետ՝ հիւանդներ բժշկելու համար: Կապալագէտ՝ կախարդութեամբ բժշկութիւն ընելու արհեստը գիտցող կամ կիրարկող (ճիշդը՝ կապալայագէտ):

Հանդերձապետ. — կամ անդերձապետ. պարսից արքունիքին մէջ բարձր դիրք ու աստիճան ունեցող պաշտօնեայ: Սասանեաններու ատեն Պարսկաստանի մէջ կրօնական, զինուորական կամ քաղաքական բարձրաստիճան պաշտօնատարները կը կոչուէին անդերձապետ: Կը նշանակէ նաեւ օգնական, խորհրդական:

Ի յուշ. — Յիշելով (բան մը կամ մէկը):

Համամիտ. — Համամիտ, համակարծիք ըլլալ, հաւանիլ:

Յակնիւ. — Կամ ակճիւ. սպառած, հիացած: Յակճիւ մնալ՝ բանի մը սպասել, ուշադրութեամբ դիտել կամ մտիկ ընել. նաեւ՝ չափէն աւելի ուրախանալ:

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ (1866-1941). — Ծնած է Գատրգիլ (Պոլիս), 1866ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրին

Արամեան վարժարանին մէջ: Կանուխէն մտած է առեւտրական աւարտէր, հօրը խոյ, որ կը գրադէր ծխախոտի վաճառականութեամբ: 1896ին կը մեկնի Եգիպտոս, ուր կը հիմնէ, երէց եղբօրը հետ, Կամարական ծխախոտի գործարանը: Կը շարունակէ նոյն գործը մինչեւ 1919: Այդ թուականին կ'անցնի արտասահման՝ Փարիզ, ուր կը մնայ մինչեւ իր մահը: Գրել սկսած է կանուխէն: Պալտայ «Լոյս» թերթին մէջ կը հրատարակուի իր առաջին գրուածքը, 1884ին: Յաջորդ տարիներուն պոլսահայ թերթերու մէջ լոյս կը տեսնեն իր մէկ քանի նորավէպերը եւ թատերական ֆրանկները: Զօհրայի եւ Հրանտ Ասատուրի հետ կը մասնակցի «Մասիս»ի խմբագրութեան, 1892ին: Իր առաջին ստուար գործը, «Վարժապետին աղջիկը», իրբեւ թերթօն կը սկսի հրատարակուիլ «Արեւելք» օրաթերթին մէջ, 1887ին: Հազիւ 20 տարեկան կար, երբ գրեց իր այդ վէպը, որ առանձին հատորով լոյս տեսաւ 1888ին: Եգիպտոս հաստատուելէ ետք շարունակեց աշխատակցիլ պոլսահայ թերթերուն՝ Անցորդ եւ Շոգեգրիչ ծածկանուններով: Գրական իր միւս ծածկանուններն են Օվփոտ, Ասեղ, Մուրակ, Հայկակ, Փիւնիկ, ZZZ: Մեաւ Փարիզ, 1941 Յունուար 6ին:

Գլխաւոր երկերը.— Կամարականի հատորով հրատարակուած միակ երկն է «Վարժապետին աղջիկը», միւս գրուածքները ցրուած են թերթերու եւ հանդէսներու մէջ: Իր պատմութեան մասին յիշեմք «Գրատունը», «Յարօ», «Հովկուրը», «Ընկուզին կողովը»: Ունի նաեւ քանի մը թարգմանութիւններ:

Տիգրան Կամարական իրապաշտ շարժումին առաջին մշակներէն է Արփիարեանի, Զօհրայի, Բաշպետի եւ ուրիշներու հետ: «Վարժապետին աղջիկը» իրապաշտ շունչով գրուած առաջին մեծ վէպն է մեր գրականութեան մէջ: Արփիարեան եւ Զօհրայ կարն պատմութեան միայն տուած էին իրմէ առաջ: Օժտուած՝ դիտելու եւ վերլուծելու կարողութեամբ, Կամարական հարազատօրէն ներկայացուց պոլսահայ ֆալսեմի դասին բարբերը՝ գանձի ուշի ուշով ուսումնասիրելէ ետք: Իր տիպարները կը խօսին լեզուով մը, որ ժողովուրդին խօսած լեզուն էր եւ որ առաջին

անգամ կը մտնէր գրականութեան մէջ: Մեծ եղաւ ազդեցութիւնը իր վէպին, որ կը պահէ դեռ իր նորութիւնն ու բարմութիւնը: Հեղինակը ինքն իսկ կը գրէ, թէ ֆառորդ դար ետք կրկին կարգացած է գայն եւ յուզում՝ եղերարարտ աղջկան պատմութիւնը յիշելով:

Կամարական ինքնամփոփ ու խորեղ միտք մըն է: Ունի դիտող ու թափանցող աչք, բժայիտի բաշակ, մշակուած լեզու եւ արուեստի մտանգութիւն:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Ռ գիրը սովորաբար ընդ կը փոխուի, երբ իրմէ ետք ն-է գառ ուրիշ բազաւայն գիր մը ունենայ: Այս պատճառով կրկնաւոր բառերուն առաջին ունի ընդ կը փոխուի միշտ. այսպէս՝ փոխանակ գոգիտ, բարբառ, կառկառ, թոթիտ գրելու, կը գրենք գրգիտ, բարբառ, կարկառ, թրթիտ:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Վարդանանց պատերազմէն դրուագ մը. 2. Այցելութիւն հիւանդ բարեկամի մը. 3. Զեր ամենէն մեծ բազանքը:

35. Յ Ա Ն

Սերմանողն է: Յաղթահասակ կը կանգնի
Մայրամուտի շողերուն մէջ ոսկեթոյր:
Ոտքին առջեւ անդաստաններն հայրենի
Կը տարածեն մերկութիւններն անպարոյր:

Լի է ամբողջ ցորեններով աստղահաս
Խորունկ գոգնոցն: Հերկերն հերուան՝ ծարաւի՝
Կը սպասեն իր լայնշի բուռին, եւ բուռն այդ
Արտերուն վրայ գերթ արշալոյս կը բացուի:

Մըշա՛կ, ցանե՛՛ — յանուն տանրդ սեղանին՝
Թեւիդ շարժումն անպարագիծ թող ըլլայ .
Վաղը՛ նետած ցորեններդ այդ կը թափին,
Օրինութեան պէս, թռռնիկներուդ գլխուն վրայ :

Մըշա՛կ, ցանե՛՛ — յանուն նօթի թշուառին՝
Թող գոզնոցէդ կէս չելլէ ափրդ բընա .
Ազատ մ'աշուօ նըրագին մէջ տանարին
Վաղուան հունձֆիդ համար վերջին ձէքը դրաւ :

Մըշա՛կ, ցանե՛՛ — յանուն Տիրոջ նշխարին՝
Թող մատներէդ յորդին սերմեր լուսեղէն .
Վաղը՛ ամէն մէկ հասկի մէջ կաթնային
Պիտ՛ հասուննայ մաս մ'Յիսուսի մարմինէն :

Ցանե՛՛, ցանե՛՛, — նոյնիսկ հեռու սահմանէն,
Աստղերու պէս, ալիքներու պէս ցանե՛՛ :
Ծիտերն ի՛նչ փայթ թէ հատիկներդ կ'աւարեն,
Տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ :

Լեցո՛ւր ակօսն, յորդե՛՛ հերկերը բերրի,
Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր թող հոսին :
Օրը ահա կ'իրիկնանայ . — կ'երկարի
Շուֆը թեւիդ հորիզոններն աստղային :

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ. — Դիւցազներգա-
կան բանաստեղծութեան գլխաւոր յատկանիշներն են պատմողա-
կան ձեւը, պարզութիւնը, գերբնականը եւ հրաշալին: Դիւցազներ-
գութիւնը կ'իտեալականացնէ մարդկային առաֆինութիւնները եւ
կը ստեղծէ հրաշալի մթնոլորտ մը, որուն մէջ կը գործեն աս-
տուածներ, յաւերժահարսեր, չար ու բարի ոգիներ, թագաւորներ,
իշխաններ, հերոսներ :

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Ոսկեթոյր. — Ոսկի եւ թոյր (գոյն) բառերէն. ոսկեգոյն :
- Անդաստան. — Անդ կամ Հանդ արմատէն, արտեր : Կը նշա-
նակէ նաեւ արտերու եւ ցանքերու օրհնութիւն :
- Անպարոյր. — Տեղ մը կամ բանի մը մէջ չսեղմուող, անպար-
փակելի, անհուն, անբաւ :
- Աստղահատ. — Աստղերու համբանքը ունեցող, աստղերու չափ
անհամար :
- Հերուան. — Անցած տարուան. հերու՛ անցած տարի :
- Անպարագիծ. — Անեղը, անսահման. հոմանիշ՝ անպարոյր :
- Ծիտ. — Դաշտային ճնճողուկ :

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (1884—1915). — Բուն անունով՝ Դանիէլ
Չպուֆեարեան : Ծնած է Սեբաստիոյ Բրգնիկ գիւղը, 1884ին :
Ծննդավայրին մէջ հազիւ գրել կարդալ սորված՝ 1896ին կը տար-
ուի Պոլիս եւ կը սկսի յաճախել Մխիթարեան վարժարան : 1902ին
կը փոխադրուի վենետիկ՝ Մուրատ-Ռափայէիան վարժարանը,
որուն շրջանը կ'աւարտէ 1905ին : Նոյն տարին կը մտնէ Կանտի

(Պելլիֆա) համալսարանը եւ
կը հետեւի ֆազաֆական եւ
ընկերային գիտութեանց : Ա-
ւարտելէ ետք համալսարանի
ֆառամեայ շրջանը, 1909ին
կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը
նուիրուի ուսուցչական աս-
պարէզին : գրել սկսած է
դպրոցին մէջ. իր առաջին
եֆրթուածը, «Ալիշանի շիր-
մին առջեւ», կը հրատարակ-
ուի 1903ին «Բազմավէպ»
հանդէսին մէջ : Իր եֆրթուած-
ներուն առաջին հատորը՝
«Սարսուռներ»ը լոյս կը տես-

նէ վեհաժողովի, 1906ին, իսկ յաջորդ տարին՝ «Ջարդը»: Նահատակուած է 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Սարսուռներ», «Յեզիմ սիրտը», «Հեքանուս երգեր», «Հացին երգը»:

Դանիէլ վարուժան, մէկը արուեստագէտ սերունդին ամենէն մեծ դէմքերէն, թէ՛ քնարերգակ եւ թէ՛ դիւցազներգակ բանաստեղծ մըն է, յուրջ պատրաստութեամբ եւ բազմակողմանի հմտութեամբ: Հազիւ 10-12 տարի տեսնելով իր գրական կեանքը, բայց այդ կարճ շրջանին մէջ իսկ կրցաւ արտադրել բազմակողմ ստուար եւ սրահով բարձրարժէք գործ մը, որ բանաստեղծի ամուր ու տեսական համբաւ մը ապահովեց իրեն: Երգած է հայրենիքի սէրն ու փառքերը, բնութիւնը, դիւցազներ, հին դարերու ասպետական կենցաղը, իր ժողովուրդին մեծ տառապանքը եւ անձնական յոյսեր: Օժտուած էր հզօր երեւակայութեամբ եւ խոր գգայնութեամբ: Իր քերթուածները կը բերեն ազգային շունչ, ձեւի եւ կառուցումի գեղեցկութիւն, պերս ու շքեղ լեզու, նոր ու ինքնատիպ պատկերներ: Իր մէջ գերակշիռ է իրապաշտ շունչը: Իրեն գեղապաշտ բանաստեղծ, դասական կրթութեամբ, գիտէր արուեստին շերտութեամբ գեղեցկացնել ու ազնուացնել հասարակ իրականութիւններն իսկ: Իր քերթուածներէն գլխաւոր յատկանիշն է ո՛չ այնքան փափկութիւնը, որքան ուժը. ո՛չ այնքան քննադատութիւնը, որքան խոսքը, մեծ ու խոր յագումները: Աւելի ուշադիր էր բաներու եւ պատկերներու ուժականութեան, քան անոնց նրբութեան ու երաժշտականութեան: Աւելի շատ նկարիչ էր, քան երաժիշտ: Կը մտածէր պատկերներով: Բայց իր գործին մէջ գգայի է հանտարութիւնը, որ գերբէ տիրապետող տարր մըն էր իր շրջանի ամբողջ գրականութեան մէջ: Իր լեզուն, փարթամ ու դասական ծանր շուրջով, գերծ չէ սակայն խորքութիւններէ եւ աններդաշնակութենէ: Կը սիրէր գրաբարի յատուկ ձեւերն ու դարձուածքները, հաւանաբար արդիւնք՝ իր ստացած վանական կրթութեան եւ կրած ազդեցութիւններուն: «Բազմաճառ է, — կը գրէր նամակի մը մէջ, — ապագային մարդերուն նուիրելի այնպիսի հզօր երգ մը, որ հայրենիք ինձի պէս

արարած մը ծնած ըլլալուն գոնէ չզոյջայ»: Այս բազմաճառը կրնամք լիովին իրագործուած նկատել այսօր:

Դանիէլ վարուժան կը մնայ մեր բանաստեղծութեան անշիջելի փառքերէն մէկը:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Վարուժան պատրաստելու վրայ էր նոր գործ մը, «Հացին երգը» խորագրով: Մեծ եղեռնի օրերուն (1915 Ապրիլ) թուրք ստիկանութիւնը զբաւեց այդ նոր հատորին արդէն պատրաստ ձեւագիրները: Հետագային կարելի եղաւ, ի դին նիւթական ծանր զոհողութիւններու, ազատել զանոնք ընդմիջտ կորսուելու վտանգէն: Եղբարախոս քերթողը ժամանակ չէր ունեցած սակայն լրացնելու իր ծրագրած գործը: Գրաւոր տետրակին մէջ նշանակած էր անոր մաս կազմելիք քերթուածներուն խորագիրները: Հատորը լոյս տեսաւ իր մահէն ետք, 1921ին, Պոլսոյ մէջ:

33. Ն Ո Ր Զ Գ Ե Ս Տ Ը

— *Զրեմ ըսի ամա, չպիտի ըլլայ, — զոչեց էլլիս հանրմ իր ամուսնոյն: Ինձի նայէ, Յակորճա՛ն աղա, սա ըսէ մեր Սեղբակին, էրկու օրէ ի վեր դպրոց դացած չունի: Տունէն դուրս էլլալուդ պէս, նայիս մեր Խատիկեարը քըրըս-քըրըս տուն կու գայ. մէյէր դպրոց կ'երթամ տէյի մեզի կը խաբէ կոր եղեր, վերի փողոցէն քեզի կ'օզլէքմիշ կ'ընէ եղեր: Ա՛լ անկէ ետքը կրնաս նէ դպրոց խրկէ, պոռալուն կանչուըտելուն սոնը չի դար: Ա՛լ չեմ դիմանար կոր, դպրոց դնա ըսելով պերանս մաղ բուսաւ: Դո՛ւն խօսը հասկցուը սա հայլագին:*

— *Հոս էկու նայիմ ծօ՛, — ըսաւ Յակորճան աղա տասը-տասներկու տարեկան տղու մը, որ բազմոցին մէկ անկիւնը կծկտեր նստեր էր սարսափահար:*

Տղան տեղէն չերեբաց :

— Ծօ հոս չի գա՞ս, շա՛ն գաւակ, — պոռաց այս անգամ այնչափ ուժով, որ տղան ընդոստ տեղէն ցատկեց՝ եւ, իր նիհար ու բարակ սրունքներուն վրայ գինովի պէս տատանելով, եկաւ հօրմէն երկու-երեք քայլ անդին կանգնեցաւ :

— Չէ՛, չէ՛, հոս մօտս էկուր, — ըսաւ Յակոբճան աղա անոր թեւէն բռնելով եւ առջին քաշելով : Սա ըսէ նայիմ, ինչո՞ւ դպրոց չես էրթար կոր :

Տղան չպատասխանեց, գլուխը կախած եւ աշուրները գետին խոնարհեցուցած :

— Չըսե՞ս ծօ՛ : Աս մենք քեզի համար պոչ տեղը վիրա փարա՞ պիտի տանք դպրոցին : Ամէն շաբթու կրօն դուն ծառքովդ վարժապետիդ կը տանիս կոր քառսուն փարան : Քառսուն փարա վաստկած ունի՞ս էօմբիդ մէջ : Հա՛յտէ, ըսէ նայինք, ինչո՞ւ դպրոց չես էրթար կոր : Չպիտի ըսես, հա՞ :

Եւ իր երկաթագործի լայն ու կոշտ ձեռքը այնպիսի ապտակ մը իջեցուց տղուն երեսին, որ Սեդրակ, բարձրաձայն լացի ու հեծեծանքի մէջտեղ, գետին գլորեցաւ :

Էլպիս հանրմ տեղէն ցատկեց, զակին քովը դնաց եւ իր գիրկն առնելով գայն բազմոցին անկիւնը տարաւ, թաշկինակով մը անոր արցունքները սրբելով : յետոյ էրկանը դառնալով :

— Է՛յ, դուն ալ փե՛ք խային ես, մարդ : վուր տէտիք իսէ էօլտիւր տէմէտիք ա՛ :

— Քա սէօյլէսին, նէյէ՞ սէօյլեմէյոբ :

Էլպիս հանրմ գիրկն առած էր գաւակը եւ գայն փայփայելով :

— Է՛յ, դուն ալ չըսե՞ս, ի՞նչ կ'ըլլայ, քեզի չպիտի ուտենք ա՛ :

— Ի՞նչ գրուցեմ, մա՛յրիկ, — ըսաւ վերջապէս Սեդրակ արցունքներուն մէջէն, — սա պատուած լաթերօյս ինտօ՞ր դպրոց էրթամ, ամէնքը վրաս կը խընդան կոր : Անցած օր վարժապետը ըսաւ, որ վրադ գլուխը քիչ մը շտկել չի տա՞ս : Ամէնքը նոր նոր հագուեր են, ես մինակ ասանկ ծըւիկ-ծըւիկ լաթերով դպրոց կ'երթամ կոր :

Յակոբճան աղա, որ ա՛լ հանդարտած էր, կնոջը նայեցաւ յուսահատութեամբ : Չաւկին խօսքերը սրտին դպեր էին : Ինքն ալ իր աղքատութեանը մէջ հպարտ եղած էր միշտ, եւ իր գաւակին այդ զգացումը հաճոյ կու գար իրեն : Կնոջը ձեռքէն առաւ Սեդրակը եւ քովը նստեցնելով :

— Մի՛ լար, տղաս, մի՛ լար : դուն վաղը դպրոց դնա նորէն, ես քեզի ազուոր ձեռք մը լաթ կ'առնեմ ազուոր-ազուոր կը հագնիս :

* * *

Ըսելը դիւրին էր, բայց դործադրելն ինչքա՛ն դժուար : Գործերուն վիճակը յայտնի է, եւ երկաթագործը, արիւն քրտինք մտնելով, հագիւ կրնար իր ընտանիքին օրական ապրուստը հոգալ : Ուրկէ՞ պիտի կրնար քով քովի բերել չորս հինգ մեճիտ գաւակին ձեռք մը զգեստ առնելու համար : Եւ սակայն պէտք էր, առնելն գատ ուրիշ ձար չկար :

Երիկ կնիկ գլուխ գլխի տուին եւ որոշեցին հայթախթեւ այդ գումարը, Յակորճան աղան քիչ մը աւելի աշխատելով եւ էլլախ հանրմը քիչ մը աւելի խնայողութիւն ընելով: Պակասած մէկ երկու մեծիտն ալ երկաթագործը տեղէ մը փոխ պիտի առնէր, եւ ա՛լ պզտիկ Սեդրակը պիտի չամչնար իր ընկերներուն եւ դասատուներուն քով:

* * *

Եւ իրիկուն մը Յակորճան աղան տուն կը դառնար խնդումներես, թեւին տակ մեծկակ կապոց մը, գոր բոլոր հոգիովը կը սեղմէր: Երբոր տանը դրան առջեւ հասաւ, կը մտածէր վայրկեան մը ետքը տեղի ունենալիք տեսարանին վրայ: Սեդրակ դուռը պիտի բանար, կապոցը ձեռքէն առնել պիտի ուզէր, բայց ինք պիտի չտար. ինչ ըլլալը պիտի հարցնէր, բայց ինք պիտի պատասխանէր, թէ իրեն կէօրէ բան չէ: Յետոյ սենեակը պիտի երթային եւ հոն անտարբերութեամբ տղուն պիտի ըսէր, որ առնէ բանայ կապոցը, և այն ատե՛ն...

Դուռը զարկաւ տիրաբար: Կը սպասէր, որ ամէն իրիկուն պէս Սեդրակ անմիջապէս դուռը բանար եւ իր ձեռքին նայէր: Քիչ մը ատեն անցաւ, եւ որովհետեւ բացող չկար, նորէն զարկաւ, այս անգամ ուժգնակի... է՛հ, եթէ ներսէն գիտնային, որ հետը ի՞նչ կը բերէր: Վերջապէս էլլախ հանրմ դուռը բացաւ: Երկաթագործը անմիջապէս նշմարեց, որ կտարածութիւն մը կար դէմքին վրայ, երեսները կախ, շարժուածքը դանդաղ էլլախ հանրմ մեքենաբար ամուսնոյն ձեռքէն առնել ուզեց կապոցը, մինչ երկաթագործը, սիրտը արդէն անձկութեամբ պաշարուած, հարցուց մտատանջութեամբ.

— Ո՛ւր է Սեդրակը, տե՞ղ խրկեր էս:

— Չէ՛, ներսն է, — պատասխանեց կինը կցկտուր կերպով. — ցերեկին քիչ մը քիթը կախ էկաւ դպրոցէն. հիմակ կրակներուն մէջն է. պան մը չէ, դող մ՛ելլար, քեսիկն ցեւազիլ ըլլալու է:

Երկաթագործը, կապոցը ձեռքը, հապճեպով սենեակը մտաւ: Սեդրակ պառկեր էր բազմոցին վրայ, վերմակ մը վրան: Դրանը բացուածքէն արթնցաւ, յոգնած աչքերը հօրը վրայ պտըտցուց եւ նորէն փակեց:

— Օղլո՛ւմ, ի՞նչ ունիս, հիւա՞նդ էս, մէկ տե՞ղը կը ցաւի կոր:

Եւ որովհետեւ տղան չէր պատասխաներ.

— Հայտէ, էլլիր նստէ նայիմ, իմին քա՛ջ գաւակս, իմին ապա՛ն գաւակս: Նայէ քեզի ի՛նչ բերի:

Եւ արտորանքով կապոցը քակելով վերարկուի մը, բաճկոնակի մը եւ տարատի մը ծայրերէն բռնած օդին մէջ երերցուց ուրախութեամբ:

Սեդրակ աչուրները բացած էր արդէն: Իր մարած նայուածքին մէջ անսահման հրճուանքի նշոյլ մը ցուաց, բայց քիչ յետոյ աչուրները նորէն փակեց:

Այն ատեն երկաթագործը հագուստները բազմոցին մէկ անկիւնը նետեց, տղուն մօտեցաւ, ձեռքը ճակտին վրայ դրաւ եւ, մարմնոյն հրատապ տաքութենէն վախցած, դարձաւ իր կնոջը, որ սենեակէն ներս մտած էր.

— Է՛լլախ, — ըսաւ, — ասիկա անանկ ցեւազիլի պան չէ: Ահապա էրթամ էգաքին կանչե՞մ:

— Կեցիր նայինք, մինչեւ վաղն առտու ինտո՛ր կ'ըլլայ. անկէ ետքը պան մը կ'ընենք:

* * *

Հետեւեալ առտու պզտիկը աւելի ծանր վիճակի մէջ էր: Դեղագործը եւ իրմէ ետք բժիշկը եկան հաստատել, թէ տղան կարմրուկի բռնուած էր: Համաճարակին ատենն էր:

Երկաթագործին եւ կնոջը համար ամէն բան իրենց զաւակին վրայ կեդրոնացած էր: Խեղճ պղտիկը կը տառապէր, կոկորդէն մանաւանդ, եւ յամառօրէն կը մերժէր դեղ առնել: Հայրն ու մայրը ուրիշ միջոց չէին գտած, այլ անոր նոր հագուստները դիմացը կ'երերցնէին հազար գգուական խօսքերով, կամ իր վերմակին վրայ կը փռէին, որ անոնց հետ խաղայ, եւ Սեղրակ՝ իր նողկանքը զսպելով՝ բերանը կը բանար դեղի դաւին:

Հիւանդութիւնը մահացու էր սակայն: Ութ օր չանցած խեղճ պղտիկը կը մեռնէր:

* * *

Անշուք յուզարկաւորութիւն մը ունեցաւ: Երկաթագործը տղու մը պէս կու լար իր մէկ հատիկ զաւակին դագաղին ետեւէն:

Երբոր տուն դարձաւ եւ բոլոր բարեկամները ճամբեց, կնոջ քովն ելաւ, որ վերի սենեակը քաշուած էր միայնակ: Իրիկուն եղած էր արդէն: Ուղղակի կնոջը քով գնաց, որ բաղմոցին անկիւնը նստած էր լռիկ եւ անձայն: Էլլպիս հանրմ ծունկերուն վրայ տարածած էր հէգ Սեղրակին նոր հագուստները եւ զանոնք կը դիտէր թաց աշուրներով:

Երկաթագործը ինքն ալ ձայն չհանեց: Կնոջը քով նստաւ, հագուստներուն մէկ մասը իր ծունկերուն վրայ քաշեց եւ ինքն ալ սկսաւ լռիկ արտասուել:

Իրենց անհուն վշտին մէջ բան մը չէին գտներ իրարու ըսելու: Վերջապէս Էլլպիս հանրմ հեկեկանքի մը մէջ պոռթկաւով.

— Ա՛խ, — ըսաւ, — խրամէք չեղա՛ւ, որ հագնի:

Եւ երկաթագործը, կուրծքն հեւալով իր զօրաւոր հեծկլտուքին տակ.

— Ա՛խ, — ըսաւ, — թող մէյ մը հագնէր, անկէ ետքը մեռնէր, պաշխա պան չէի ուզեր: Մուրատըզ մեռաւ խեղճ զաւակս:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ետտիկար.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ յիշատակ, ընծայ. փոխաբերաբար՝ բարիձաղիկ: Միւս Թուրքերէն բառերը, որոնք տեղական դոյն կու տան գրուածքին, գրեթէ ծանօթ են եւ բացատրութեան կարօտ չեն: Հասկնալի են նաեւ կարգ մը հայերէն բառերու պոլսահայ հնչումները, ինչպէս՝ պերան — բերան, կլոխ — գլուխ, ծառք — ձեռք եւն.:

Ձուրցել.— ճիշդ ձեւը՝ գրուցել, գրոյց ընել, խօսիլ:

Մըլիկ-ծըլիկ.— Պատուած, ծուէն-ծուէն եղած:

Հրատապ.— Հուր եւ տապ բառերէն. կրակի պէս այրող:

Կարմրուկ.— Մանուկներու յատուկ վարակիչ հիւանդութիւն. հարսանիթ:

Նոզկամֆ.— Ձգուանք, պղզանք, սիրտախանութ:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ (1868—1943).— Ծնած է Պոլիս, 1868 Մեպո. 24ին: Ուսումը ստացած է Պերպլեռեան վարժարանին մէջ, որուն շրջանը հագիւ աւարտած՝ կը մտնէ լրագրական ասպարէզ, 1884 Յունուար 1ին, եւ յաջորդաբար մաս կը կազմէ «Մասիս», «Արեւիկ» եւ «Հայրենիք» քերթերու խմբագրական մարմիններուն: Կը սկսի գրել պատկերներ, էրոնիկներ եւ նորավէպեր, որոնք ուշադրութիւն կը գրաւեն եւ ջերմ համակրամբ կը ստեղծեն իր անձին շուրջ: 1896ին արտասահման կ'անցնի եւ Արփիարեանի հետ կը հիմնէ «Նոր կեանք» կիսամետայ հանդէսը (1898—1901), ուր կը գրէ քաղաքական տեսութիւններ եւ այլ արձակ էջեր՝ Լ. Ջարբուեան ծածկանունով: Իր միւս ծածկանուններն են Ծիծեռնակ, Ապետ եւ Թափառիկ: 1901ին կը մեկնի Բագու (Կովկաս), իբրեւ

տնօրէն ֆրանս. մարթային ընկերութեան մը: Այդ օրէն կը լէէ գրականութիւնը եւ կը դադրի գրելէ: 1920ին, Թիֆլիս, Հայաստան եւ Պոլիս հանդիպելէ ետք, կ'անցնի Փարիզ, ուր կ'ունենայ ազգային եւ համերային օգտակար գործունէութիւն, իբրեւ անդամ Գաղթականական Յանձնաժողովի եւ փարիզահայ այլ մարմիններու: Փարիզի մէջ կը խմբագրէ մահւ, 1928էն մինչեւ 1932, ֆրանսերէն եւ հայերէն բաժիններով *Le foyer* թերթը, գրելով հոն շահեկան յօդուածներ առօրեայ հարցերու շուրջ: Կը մեռնի Վիշի (Ֆրանսա), 1943ին:

Գլխաւոր երկերը.— Բաշալեանի բոլոր գրուածքները ցրուած են զանազան թերթերու եւ հանդէսներու մէջ: Իր մահէն ետք Փարիզի մէջ հրատարակուեցաւ անոնց մէկ մասը «Նորավէպեր եւ պատմուածքներ» խորագրին տակ: 1888ին քարգմանած եւ առանձին հատորով հրատարակած էր ժիւլ Վեռնի «Սեւ Հնդկաստան» գրքոյկը:

Լեռն Բաշալեան, մէկը մեր ամենէն կատարեալ արձակագիրներէն, առաջին իսկ օրէն երեսն քերտ կազմուած գրագէտի հաստատուն արժանիքներ եւ մտքի հասունութիւն: «Լա խորհոյ, լա դատոյ, լա կշռոյ գրագէտը մնաց միշտ», կը գրէ Արփիարեան իր մասին: Հմուտ էր հայերէնի եւ ֆրանսերէնի: Կոչոււմը ունէր գրելու: Մեծապէս նպաստեց իր շրջանի գրական շարժումին, իբրեւ առաջաւոր դէմքերէն մէկը այդ շրջանի ազատամիտ եւ յառաջդիմական սերունդին: Օժտուած էր գեղագէտի նուրբ ճաշակով եւ արուեստագէտի զգայուն խառնուածքով: Իր ոնը, ժամկալ, առոյգ եւ ազնուական, կը պահէ միշտ իր անժխտելի գեղեցկութիւնը: Իր պատմուածքները կը բերեն զուսպ յազում մը, որ կը բխի ներկայացուցած անձերէն ու դէպքերէն իսկ, գերծ' չափազանցութեմէ ու արուեստականութեմէ եւ ասով իսկ աւելի ազու:

Զօհրայի նորավէպերուն հետ՝ Բաշալեանի պատմուածքները, իրենց ձեռի կատարելութեամբ, հայադրոշմ մթնոլորտով եւ կանուցուածքի անթերի գեղեցկութեամբ, կը մնան այդ սեռին լաւագոյն նմայշները մեր գրականութեան մէջ:

37. ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՎԷՃԸ ԱՍՏՈՒ ԶԵՏ

Օմար Խայեամը, Խորասանի վշտահար բանաստեղծը, ոսկեղէն նարգիսների մէջ նստած, աշխարհի ունայնութիւնը մոռանալու համար կաւէ դաւաթից գինի էր խմում:

Այդ միջոցին բարձրացաւ յանկարծ մի սատանի քամի, որ, իր պոչի վրայ ցցուած, պտոյտ-պտոյտ դալով, խելագարի պէս այս ու այն կողմն էր վազվզում, ձեռն ընկածը քշում, ջարդում, կտորում:

Մէկ էլ թշնամու պէս արշաւեց նա խեղճ Խայեամի վրայ, անտես փէշերով տուեց, վայր ձգեց գինու դաւաթը, եւ գինին թափուեց հողի վրայ:

Յետոյ խելառ ու չար քամին, թելերը թափահարելով, սինլքորի նման սուլելով, շըշըւացնելով փախաւ, թոււ հեռուները:

Խայեամը մէկ զայրացած նայում էր հեռացող քամու ետեւից, մէկ ափսոսանքով նայում էր կենսաբաշխ կարմիր հեղուկին, որ ծարաւ գետինը ծծեց մի վայրկեանում, թոււը հարբեցողի պէս:

Ապա աչքերը ձգեց կապուտակ երկնքին եւ այսպէս ասաց Օմար Խայեամը, Խորասանի վարդերի բլրուլը.

Իմ վառ գինու գաւաթն հողէ

Դո՛ւ կտորեցիր, Ա՛ստուած իմ.

Ուրախութեան դուռն իմ առաջ

Դո՛ւ փակեցիր, Ա՛ստուած իմ:

Թո՞ղ բերանըս լըցուի հողով,

Որը խըմեց իմ գինին.

Ի՞նչ արեցիր, միթէ դո՞ւ էլ

Թու՛նդ հարբած ես, Ա՛ստուած իմ...

Եւ Աստուծուն լսելի եղան խոսեամի տրտունջն ու յանդիմանութիւնը: Բարկացաւ Աստուած, սաստիկ բարկացաւ, որ մի հողեղէն յանդգնում է այսպիսի բերան բանալ:

Եւ պատժեց Աստուած խոսեամին. բանաստեղծի բերանը ծոռուց, լեզուն կարկամեց: Էլ չէր կարողանում խօսել խոսեամը, ունայնութեան քաղցրախօս բլբուլը:

Երբ անցաւ մի քիչ ժամանակ, զգաստացաւ խոսեամը. տեսաւ ծանր պատիժը, զղջաց եւ դարձաւ այսպէս թոթովեց դէպի Աստուած:

Աշխարհումքս մեղք չըզործած
Ո՞վ կայ, սաա՛, Ա՛ստուած իմ.
Եւ նա, որը չի մեղանշում,
Ի՞նչպէս կ'ապրի, Ա՛ստուած իմ:

Թէ վատ անեմ, թէ վատ խօսեմ,
Դու էլ ինձ վատ պատիժ տաս,
Ուրեմն ի՞նչն է իմ եւ քո մէջ
Տարբերութիւնն, Ա՛ստուած իմ...

Եւ Աստուծուն նորից լսելի եղան խոսեամի զղջումն ու իմաստալից խօսքը. դարձացաւ, թէ ի՛նչպէս մի հողեղէն կարող է այսպէս խելացի խօսել: Ամաչեց ինքն իր մէջ եւ ներեց խոսեամին, վերստին շնորհակալով նրան ե՛ւ դէնի, ե՛ւ աւելի իմաստուն լեզու:

ԱՆ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Օմար Խայեամ.— Պարսիկ մեծահռչակ բանաստեղծ եւ գիտուն: Ծնած է Պորասանի Նիշափուր քաղաքը, ժԱ. դարու կէսերուն: Ուսած է աստուածաբանութիւն, փիլիսոփայութիւն, ուսողութիւն եւ աստղագիտութիւն: Գրած է բազմաթիւ գիտական ուսումնասիրութիւններ: Համբաւուր դարձաւ սակայն իր քառեակներով, զորս առաջին անգամ անգլերէնի թարգմանեց եւ Եւրոպայի ծանօթացուց անգլիացի գրողէտ մը՝ Է. Ֆիցճերլըտ: խոսեամի քառեակները քանի մը անգամ թարգմանուած են նաեւ հայերէնի:

Նարգիս.— Գեղեցիկ եւ հոտուէտ ծաղիկ մը՝ բաց կանաչ տերեւներով: Հստ յունական դիցաբանութեան՝ Նարգիս, Կեփիս դեփի որդին, աղբիւրի մը մէջ նայած ատեն հրացաւ իր գեղեցկութեան վրայ, ջուրը իյնալով խեղդուեցաւ եւ ծաղիկի փոխուեցաւ: Նարգիսականութիւնը այսօր հոմանիչ է ինքնահիացման:

Խելառ.— Խենթ ու խելառ, յիմար, անմտ, խելագար:

Սիկիֆոս.— Փուճ, անպիտան, թափթփուք, ստորին դասի պատկանող անձ:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Փանի մը բացառութիւններէ գառ՝ ն գիրէն առաջ է կու գայ միշտ. օրինակ՝ շէն, փոխարէն, պարէն, հելլէն եւայլն: Բայց ածանցումի եւ բարդութեան պարագային է կը փոխուի ե-ի կամ ի-ի. օրինակ՝ շէն-շինութիւն-շինարար, քէն-քինախնդիր, օրէնք-օրինաւոր-օրինապաշտ, ամէն-ամենայն, պարէն-պարեմաւորում, հելլէն-հելլենական-հելլենագէտ եւն.:

38. ՀՐԱԺԵՇՏԻ ԳԱԶԷԼ

Ամէն վայրկեան, սիրով տրտում, ասում եմ ես մնաս
 Բոքք արեւին՝ իմ բոց սրտում՝ ասում եմ ես մնաս
 Բարով:

Մնաք բարով ասում եմ ես բոլոր մարդկանց չար ու
 Բարի,
 Տանջուող ու որք ազամորդուն ասում եմ ես մնաս
 Բարով:

Մնաք բարով ասում եմ ես ընկերներինս մօտ ու հեռու,
 Ոտիսներինս չար ու արթուն ասում եմ ես մնաք բարով:

Երկնի մովին, կանաչ ծովին, անտառներին խոր ու
 Գարնան ամպին՝ լոյս ոլորտում՝ ասում եմ ես մնաք
 Բարով:

Ոսկեշղթայ իմ յուշերին, իմ գիշերին, իմ փրշերին,
 Արտուտներին՝ ոսկի արտում՝ ասում եմ ես մնաք
 Բարով:

Ծաղիկներին դեռ չըբացուած, հոգիներին դեռ
 Մանուկներին վառ-խլըրտուն ասում եմ ես մնաք
 Բարով:

Գնում եմ ես մի մութ աշխարհ, հեռու երկիր. էլ չեմ
 Բարի յիշէք ինձ ձեր սրտում. մնաք բարով, մնաք
 Բարով:

39. Ի Ն Ձ Թ Ա Ղ Է Ք...

Ինձ քաղէք, երբ կարմիր վերջալոյսն է մարում,
 Երբ տըխուր գրգուանձով արեգակը մեռնող
 Սարերի արծաթէ կատարներն է վառում,
 Երբ մթնում կորչում եմ ծով ու հող...

Ինձ քաղէք, երբ տըխուր մթընշաղն է իջնում,
 Երբ լըռում եմ օրուայ աղմուկները զըւարթ,
 Երբ շողերն են մեռնում, ծաղիկները՝ ննջում,
 Երբ մթնում կորչում եմ լեռ ու արտ:

Իմ շիրմին դալկացող ծաղիկներ ցանեցէք,
 Որ խաղաղ ու հանդարտ մահանան.
 Ինձ անլաց քաղեցէք, ինձ անխօս քաղեցէք.
 Լուրթի՛ն, լուրթի՛ն, լուրթի՛ն անսահման...

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐԵԱՆ

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ.— «Տոմար» յունարէն
 բառ մըն է եւ կը նշանակէ գործողութիւն: Արդարեւ, բասերա-
 կան բանաստեղծութեան նպատակն է ներկայացնել որեւէ դէպք
 կամ գործողութիւն շարժումներու, ձեւերու եւ տրամախօսութեան
 միջոցաւ: Տոմարն ծնունդ առած եւ զարգացած է մասնաւորապէս
 այն ժողովուրդներուն մէջ, որոնց մտաւոր մակարդակը եղած է
 համեմատաբար անլի բարձր (օրինակ՝ հին յայտերը):

Թատերական բանաստեղծութիւնը կը բաժնուի երեք ճիւղե-
 րու. 1. ողբերգութիւն, 2. տոմար, 3. կատակերգութիւն:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գաղել.— Ոտանաւորի յատուկ ձեւ մը, որ փոխ առնուած է արարական տաղաչափութենէն: Գաղէլի մէջ իւրաքանչիւր զոյգ տողի վերջաւորութիւնը կրկնութիւնն է առաջին զոյգ տողի վերջաւորութեան: Արարական տաղաչափութեան մէջ ծանօթ են «քասիտ», «մուխամագ», «մուրապպա», «բուպայիաթ» կոչուած ուրիշ ձեւեր ալ, որոնք յաճախ գործածուած են մեր աշուղներուն կողմէ: Գաղէլ կը նշանակէ նաև եղնորթ, եղնիկի ձառ:

Քոբը.— Բորբոք. բոցավառ. նաև՝ յորդ ու առատ:

Ադամորդի.— Ադամի որդի, փոխարեքարար՝ մարդ:

Մով.— Կապոյտ:

Ոսկի արտ.— Պատկերաւոր բացատրութիւն՝ ջորենի արտ նշանակութեամբ:

Մքնշաղ.— Մութ եւ շաղ բառերէն, կէս մութ, կէս լոյս. արշալոյսը բացուելու կամ վերջալոյսը վերջանալու ժամանակ:

Դալկացոյ.— Դեղնոզ, դունատոզ:

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐԵԱՆ (1885-1920).— Բուն անունով՝ Վահան Տէր Գրիգորեան: Ծնած է Ալսալալափի Գանձա գիւղը (Կովկաս), 1885 Փետրուար 9ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրին եւ Ալսալալափի մէջ: 1899ին կը մտնէ Մոսկուայի Լագարեան ձեմարանը, որուն շրջանը կ'աւարտէ 1906ին եւ կը հետեւի Մոսկուայի համալսարանի գրականութեան ճիւղին: Ջայն եւս աւարտելէ ետք՝ կը մտնէ Պետերբուրգի համալսարանը, ուր կը հետեւի հայագիտական ուսումնառու, իբրեւ ուսուցիչ ունենալով ակադեմիկոս Ն. Մառը: Գրել սկսած է ուսանողութեան տարիներուն. մասնակցած է «Գարուն» պարբերագրի խմբագրութեան եւ ուսուցող Մախսիմ Գորկիի հսկողութեամբ, լոյս տեսած «Հայկական ժողովածու»ի պատրաստութեան: 1917-1919 շրջանին ունեցած է համբային եւ քաղաքական շեշտուած գործունէութիւն Ռուսիոյ մէջ: 1916ի ձմեռան կը վարակուի բոքսիտէ եւ երկար ու չարչարալից

հիւանդութենէ մը ետք կը մեռնի Օրենբուրգի մէջ, 1920 Յունուար 7ին:

Գլխաւոր երկերը.— 1908ին լոյս կը տեսնէ Տէրեանի հերբըւածներուն առաջին հատորը «Մքնշաղի անուրջներ» խորագրով: Մահէն ետք, 1923ին, Պոլսոյ մէջ կը հրատարակուի իր «Երկերու ժողովածուն», չորս առանձին հատորներով: Ունի նաև բազմաթիւ քարգմանութիւններ.— Արթուր Շնիցլերի վիպակները, Շարլ Պատլէտի արձակ վերքուածները, Օսկար Ուայլտի «Մալումէ» քատերախաղը եւն.:

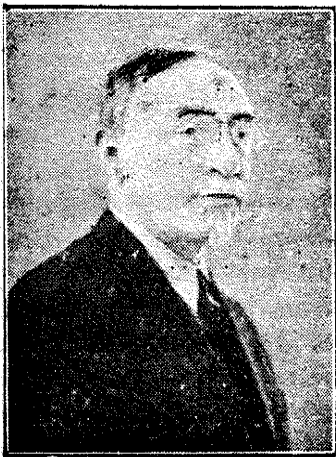
Իր մասին կարգալ «Երկու մահերգ» կտորը այս գրքին մէջ:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— «Հրաժեշտի դադէլ»ը առաջին անգամ հրատարակուած է Բագուի «Գործ» ամսագրին մէջ, 1917ին: Հետագային հեղինակը մէկ քանի սրբազրուութիւններ կատարած է սկզբնազրին մէջ. այսպէս՝ հինգերորդ երկտողեակին «Սոկեղծայ» բառը առաջին հրատարակութեան մէջ եղած էր «մարդաբաշար»: Վեցերորդ երկտողեակի առաջին տողը փոխուած է հետեւեալ ձեւով. «Մաղիկներին դեռ չբացուած, դեռ չըկիզուած հոգիներին»: Իսկ վերջին երկտողեակի առաջին տողը հետեւեալ փոփոխութիւնը կրած է երկրորդ հրատարակութեան մէջ. «Գնում եմ ես մի մութ աշխարհ, հետու երկիր. էլ չեմ գալու»:

40. Կ Ա Յ Ս Ր

Օհան Գուրգէն կեցած է ամպիովանիին տակ կայ-
սերական լրի հանդերձանով: Գահին երկու կողմը
խոնուած են բազմաթիւ բարձրաստիճան պաշտօնեա-
ներ՝ պալատական, գիւտարական, հոգեւորական, բո-
լորն ալ պաշտօնական զգեստաւորումով:

ԱՐՔՈՒՆԻ ԳՊԻՐԸ (Գահի ստորին աստիճանին վրայ
կեցած՝ աւարտելու վրայ է ձեռքի երկար մագաղաթին
ընթերցումը) — «Մանաւանդ այն վայրկեանին, երբ

Աստուածային Անքնե-
լի Նախախնամութիւնը
ինծի յանձնեց այս մի-
ակ քաղաքակիրթ ու
ճշմարիտ քրիստոնեայ
պետութեան դարաւոր
սրբազան դահլ: Յաղ-
թանակ եւ յաջողութիւն
բանակներու, վայելք
ու առատութիւն ժողո-
վուրդիս, փա՛ռք ու
բարձրացում կայսրու-
թեանս եւ աստուածա-
յին օրհնութիւնն ու ի-
մաստութիւնը բոլորիս:

Տուած է անդրանիկ հրովարտակս Տէրն Մեր Յիսուս
Քրիստոսի մարդեղութեան ինն հարիւր վաթսունեւինը
թուականին եւ մեր երջանիկ պահակալութեան առաջին
տարին: Կայսր Օհան» (Կը գալարէ մագաղաթը ու կ'իջ-
նէ պատուանդանէն):

ԱԻԱԳ ԱՐԱՐՈՂԱՊԵՏ (Առաջ կու գայ ընդհանուր
լուսեան մէջ եւ խոր գլուխ տալով կայսեր) — Օհան
կայսր, երկար արեւ քեզի. երկար արեւ ու երջանիկ
թաղաւորութիւն, ո՛վ դուն, արի եւ իմաստուն ինքնա-
կալ: (Դառնալով բազմութեան) Եւ դո՛ւք, որ պայծառ
աստղերն էք մեր այս փառահեղ պետութեան շքեղ երկ-
նակամարին, եկէք խոնարհինք ու երկրպագենք մեզի
ծագած այս նոր արեգակին, մեր աստուածընտիր նոր
դահակային:

ԲՈՂՈՐԸ (Լուռ կը խոնարհի մինչեւ մէջքը):

ԿԱՅՍՐ ՕՀԱՆ ԳՈՒՐԳԷՆ — Վե՛ր բարձրացուցէք
ձեր խոնարհած գլուխները, ձեռքերնիդ դրէք ձեր սու-
րին ու ձեր ճակատը հպարտ ուղղեցէք երկինք: Ինծի
պէտք չեն խոնարհ գլուխներ. ես խորիստ հոգիներու
կ'ուզեմ թաղաւորել: Ձեր խելքն է, որ կը վարէ այս
տէրութիւնը ու ձեր բազուկն է, որ կը պաշտպանէ.
Դուք իրաւունք ունիք հպարտ ըլլալու: Ես ալ եկեր եմ
ձեզի հետ միասին հպարտ դործ տեսնելու: Պարզ ու
չիտակ կը խոստանամ ձեզի՝ քշել Սպիտառայլաւ իր
ոռուերուն հետ ո՛չ միայն մեր քաղաքի դռներէն, ուր
ան հասած է հիմա դրեթէ, մե՛ր սխալովը, այլեւ բուլ-
կարական սահմաններէն ալ անդին, Մեծ Դանուբի հո-
սանքէն ալ անդին, մինչեւ իրենց վայրի ու անհամբոյր
տափաստանները: Կը խոստանամ ձեզի՝ բարձրացնել
այս դահին հմայքն ու իշխանութիւնը այն բարձունք-
ներուն, ուր ան դեռ չէ հասած մինչեւ օրս: Հսկայ
դործ ունինք կատարելու ես ու դուք, մենք բոլորս
միասին: Պէտք կայ մեր ամենուս ուժերուն, մեր ամե-
նուս տաղանդին: Ընդունեցէք իմ կայսերական ողջա-
գուրանքս, դացէք ու եղէք պատրաստ (Կ'իջնէ ու կ'անց-
նի աջ սիւները):

ԱԱՋՄՈՒԹԻՒՆԸ — Կեցցէ՛: Կեցցէ՛ մեր կայսրը:
Կեցցէ՛ Օհան կայսրը: Կեցցէ՛ մեր նոր կայսրը:

* * *

Կ'երեսայ կուսանոցի խուցին մէկ անկիւնը: Մէջտեղը քառակուսի լուսամուտ մը, քովը՝ սեղանի մը մէկ մասը, վրան պղինձէ մեծադիր խաչելութիւն: Լուսամուտի տախտակէ միակտուր փեղկը բաց է: Այդ բաց փեղկին թիկն տուած կեցած է Հաննա՝ կոյսի ներմակ հագուստներով, ինքը՝ դալուկ. վիզէն շղթայով կախուած է սեւ խաչելութիւն մը: Չեռքը դրած լուսամուտի եզերքին՝ երազկոտ աչքերով կը նայի հեռուն, ճիւղապատ լեռներուն:

ԿԱՅՍՐԸ (Գանդաղ շարժումով ձեռքը վար կ'առնէ դէմքէն ու կը խօսի հատիկ-հատիկ). — Ահա՛ կեցած եմ նորէն, Հա՛ննա, Պետքար լերան դուլիւր. ահա նորէն ես՝ յաղթական, նորէն ետիս մահ ու խորտակում. նորէն սիրտս թուխալ ու հողիս խռով...

ՀԱՆՆԱ. (Հանդարտ խօսուածքով). — Մի՛ կենար ու մի՛ նայիր ետ. ետիդ անդունդ է:

ԿԱՅՍՐԸ. — Անդո՛ւնդ՝ դաժան ու մթին:

ՀԱՆՆԱ. — Վե՛ր, մազլցէ վե՛ր:

ԿԱՅՍՐԸ. — Արժէ՞: Եւ ո՞ւր: Ահա գազաթ մը:

ՀԱՆՆԱ. — Անո՛նց համար, որոնց շունչը կարճ է:

ԿԱՅՍՐԸ. — Բոլոր գազաթներուն ալ ա՛ն է եղածը:

ՀԱՆՆԱ. — Բայց եւ այնպէս քալէ՛, քալէ վե՛ր:

ԿԱՅՍՐԸ. — Ո՛վ դուն, իմ հողիխ անվերջ ձգտումը, իմ անհանդիստ, իմ անյազ հողիխ անդուստ ու թեւաւոր ձգտումը. եւ մինչեւ ե՞րբ եւ մինչեւ ո՞ւր...

ՀԱՆՆԱ. (Մատնանշելով լեռները). — Մինչեւ ձերմակ բարձունքները, մինչեւ միգոտ կատարները, մինչեւ անհաս տենչանքները, մինչեւ մահուան սահմանները:

ԿԱՅՍՐԸ (Տխուր երեքցնելով գլուխը). — Մինչեւ անհուն տենչանքները... մինչեւ մահուան սահմանները: ՀԱՆՆԱ. — Վե՛ր, մազլցէ վե՛ր...

ԿԱՅՍՐԸ. — Այո՛... մնացածը բոլորովին ոչինչ է: ՀԱՆՆԱ. — Վե՛ր, մազլցէ վե՛ր...

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Օնան Գուրգէն. — Պատմութեան մէջ ծանօթ է Յովհաննէս Զմշկիկ անունով: Ծնած է Զմշկածաղ, 926ին: Բիւզանդիոնի դահլ բարձրացաւ 969ին, յաջորդելով Նիկեֆոր կայսեր: Մեծ յաղթութիւններ տարաւ սուսերուն, պուլկարներուն, արաբներուն ղէմ եւ զօրացուց բիւզանդական պետութիւնը: Թունաւորուեցաւ Վասիլ սենեկապետէն, 976 թուին:

Ամպիովանի. — Արքայական դահլ կամ անկողնի վրայ հաստատուած մեծ ու քառակուսի հովանոց:

Հրովարտակ. — Արքունի հրամանագիր: Թագաւորներու կողմէ արձակուած հրաման:

Մարդեղութիւն. — Յիսուսի ծնունդը, մարդանալը, մարդկային մարմին առնելը:

Արարողապետ. — Պալատական պաշտօնեայ, որ կը հսկէ արքունիքի մէջ կատարուած պաշտօնական արարողութեանց վրայ:

Սվխատուլաւ. — Քիւեւեան Ռուսիոյ իշխանուհի Օլիգայի որդին: Մօրը մահէն ետք գահ բարձրանալով զգալապէս զօրացուց իր պետութիւնը եւ հետամուտ եղաւ ջախջախելու բիւզանդական կայսրութիւնը: Թշնամիին վրայ յարձակելէ առաջ կը նախդառչայնէր զայն՝ յայտարարելով. «Կու գամ ձեր վրայ»: Իշխեց 945-972:

Տափաստան. — Անձակ ու խոպան դաշտավայր, ուր առատ խոտ կը բուսնի միայն:

Թիկն տալ. — Կռթնիլ, յենուլ:

Համնա. — «Կայսր» թատերախաղի գործող անձերէն մէկը. հայուհի մը, ստեղծուած հեղինակին կողմէ. տիպար մը՝ գաղափարական ու գաղափարապաշտ կնոջ:

Պետաք լեռ. — Խորհրդանշան՝ տարուած յաղթանակներու:

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ (1869—1951).— Բուն անուամբ՝ Լեւոն Սեդրուհան: Ծնած է Պոլիս, 1869ին: Ուսած է Էջմիածնի Գեորգեան ձեմարանին մէջ, որուն շրջանը աւարտած է 1891ին: Իր բարձրագոյն ուսումը ստացած է Գերմանիոյ եւ Զուիցերիոյ համալսարաններուն մէջ: Իր առաջին վիպակը, «Մնաք բարովի իրիկունք», հրատարակուած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ, 1891ին: Երկար տարիներ վարած է ուսուցչական պաշտօն թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ Թուրքիոյ մէջ: Ունեցած է հանրային եւ ֆազակական նշանակելի գործունէութիւն Հայաստանի եւ գաղութներու մէջ: Հիմնադիրներէն է «Համագային» կրթական եւ հրատարակչական ընկերութեան: Քսան տարի վարեց տեսչութիւնը նոյն ընկերութեան ձեմարանին, Պէյրութի մէջ: Մեռաւ Պէյրութ, 1951 Նոյ. 29ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Երագ օրեր», «Դուրսեցիները», «Վերծին», «Դարձ», «Դերասանուհի», «Կիներ», «Հոգիները ծարախ» (վէպ կամ վիպակ), «Լեւոն աղջիկը», «Երգեր» (քանաստեղծութիւն), «Եսի մարդը», «Ուրիշի համար», «Ճամբուն վրայ», «Հին աստուածներ», «Շոքայումը», «Կայսր», «Ինկած բերդի իշխանուհին», «Օշին Պայլ» (թատերախաղ), «Մեր անկախութիւնը» եւ հոգեբանական ու գրական ուսումնասիրութիւններ, ինչպէս նաեւ հայ լեզուի եւ ֆերականութեան դասագիրքերու շարք մը:

Լեւոն Շանթ գերազանցօրէն բանաստեղծ է իր գգայնութեամբ եւ խոստումաճով: Իր գրականութիւնը, շունչով իրապաշտ, խորճով գաղափարապաշտ, ո՛չ միայն կ'ազնուացնէ, այլև կը դաստիարակէ: Ընելու իր ձեւը, միշտ նոր ու ինքնատիպ, ունի համակողջերմութիւն: Հանելի պատմող՝ գիտէ իրականութեան խոսնել բանաստեղծութիւնը եւ ստեղծել երազային, մաքուր ու գաղափարական մթնոլորտ: Երագի, խորհուրդի, անվերջ ձգտումի եւ անվախեան որոնումի գրականութիւն մըն է իր մշակածը: Իր բոլոր գործերուն մէջ գգալի է դրոշմը իր երազաբազմ հոգիին: Հանտարութիւնը, շողշողուն բառերու ուժով ազդելու գիտութիւնը իր նախասիրած եղանակը չէ: Անոնցմէ է, որոնք կը դաստիարակեն առանց ֆարսեղութեան, կ'ազնուացնեն առանց բարոյախօսելու:

Իր ստեղծած տիպարները, աւելի երագող՝ քան գործող, աւելի գգացող՝ քան տրամաբանող, բայց միշտ գաղափարապաշտ, նոր հորիզոն կը բանան մեր առջեւ եւ փառք ու ազնի գգացումներ կը ներշնչեն մեզի: Մեր թատերական գրականութեան բարձրարժէք վարպետներէն, Շանթ նոր դարագլուխ բացաւ իր «Հին աստուածներ» թատերախաղով:

Շանթի ոճը ինքնատիպ է, առոյգ, պատկերաւոր, արագ ու աշխոյժ. բայց լեզուն ունի հիմնական գարտուղութիւններ ֆերականական ընդունուած կանոններէն: Յստակ, ճկուն, տաք ու հանելի, բայց խոստումաճ լեզու մըն է:

Քանակով ու որակով պատկառելի իր գրական վաստակը իրեն կ'ապահովէ արդար ու ամուր համբաւ մը: Պիտի սիրուի ու պիտի փնտռուի միշտ Լեւոն Շանթի ազնուացնող ու դաստիարակող գաղափարապաշտութիւնը:

41. ԾԱՊԼՎԱՐԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Սիրելի՛ ընկերներ,
Ձեր հրահանգներն ստանալուս պէս փութացի Արարիկիւրէն ճամբայ ելլել եւ չորս օր ճամբորդել ու Շեփիկ, Վաղէն, Կրանի եւ Մաշկերտ դիւղերը մէյ մէկ գիշեր մնալէ ետքը հասայ Ծապլվար գիւղը, որ, ըստ իս, մեր փրոփականտին համար յարմարագոյն վայրն է:
Ծապլվար քսան տունէ բաղկացած գուտ հայկական գիւղ մըն է, գեղեցիկ ու բարեբեր հովիտի մը մէջ, ուրկէ կ'անցնի Ջրբերիկ գետակը: Գիւղացիները ընդհանրապէս բարեկեցիկ, ժիր ու աշխատող են. հին ուստի մէջ դժբախտաբար շատ չեն տառապած եւ այս պատճառաւ նոր ուստի մը իրենց վրայ մեծ ներգործութիւն չէ ըրած: Ատեն ատեն հալածանքներ կրած են միայն մօտակայ

Քոմրաշ գիւղի քիւրտերուն կողմէ, որոնք աւազակաբարոյ մարդիկ են :

Պէտք չկայ ըսելու, որ Ծապլվար գիւղը խոր տղիտութեան մէջ թաղուած է, մանաւանդ ընկերվարական հարցերու մասին : Տասնը՛հինգ օր է, որ այստեղ հասած եմ եւ հասած օրիս հետեւեալ օրն իսկ սկսած եմ փրոփակահատի . բայց տակաւին կարող չեմ եղած այդ գիւղացիներուն մտքին մէջ մտցնել քափիթալիզմի դործած ոճիրները, բանուորական սեմտիքաներու հրամայողական անհրաժեշտութիւնը, պրոլետարիատի պահանջները եւ այլն . . . :

Բայց ես չեմ յուսահատուած, ընդհակառակն, իրենց այդ անհասկացողութիւնը աւելի ետանդ կու տայ ինծի փրոփակահատը առաջ տանելու :

Ինչ որ իմ պաշտօնս կը դժուարացնէ, այն է թէ Ծապլվարի մէջ դուրս չունին դասակարգային որոշ բաժանումներ, կամ մանաւանդ լաւագոյն է ըսել, թէ այդ բաժանումներուն գիտակցութիւնը չունին : Իմ գործս պիտի ըլլայ նախ կազմակերպել դասակարգային բաժանումները, անոնց ցոյց տալ իրենց յատուկ պահանջումները եւ զանոնք ձեռք բերելու միջոցները :

Պէտք է կռուի պատրաստել այս ազատ գիւղացիները, եւ այդ հեշտ գործ չէ :

Երկու շաբաթ է ի վեր անընդհատ շփման մէջ եմ

գիւղի բոլոր բնակիչներուն հետ եւ կը ջանամ որոշել եւ ընտրել բոլոր այն անձերն, որոնցմով կարող պիտի ըլլամ ստեղծել դասակարգային որոշ շարքերը :

Գիւղն ունի մի ծերուկ քահանայ՝ տէր Սահակ . այդ կը ներկայացնէ միջնադարեան կղերականութիւնը, խաւարամուտութիւնը, օպսիւրանքիզմը : Անհրաժեշտ է տաք պայքար մղել իրեն դէմ :

Ծապլվարի պուրժուազիան կը ներկայացնեն ուս Սէրգոն եւ իր մէկ քանի արբանեակները : Այդ կեղտոտ պուրժուան ունի երեք արտ, երկու կով, մէկ էջ եւ երկու այծ, արդիւնք՝ խեղճ, անինչք գիւղացիներու վրայ ի դործ դրուած դարաւոր կեղեքումներու : Զարմանալի է, որ այդ մարդը գիւղին մէջ բարի համբաւ կը վայելէ եւ կը յարգուի ամէնքէն, նոյնիսկ անոնց կողմէ, որոնք պէտք էր, որ իր բնական թշնամիները ըլլային : Տեսէք, թէ ո՛ր աստիճան տղիտութեան մէջ թաղուած են այդ խեղճերը : Հա՞րկ է ըսել, որ տէր Սահակ շաբաթը մէկ քանի անգամ կը ճաշէ ուս Սէրգոյի տունը : — Յաւիտեանական զինակցութիւնը քափիթալիզմի եւ կղերականութեան՝ ընդդէմ ընչազուրկ դասակարգին : — Բայց համբերութի՛ւն, ամէն բան իր տեղը կու դայ :

Ծապլվարի մէջ բանուոր դասակարգը կը բաղկանայ պայտար Մկոյէ, որ միանգամայն երկաթագործ է : Երկու օր առաջ ուս Սէրգոյի էջուն պայտն ինկած էր, եւ կեղտոտ պուրժուան ստիպուեցաւ դիմել Մկոյին : Շատ ջանացի, որ Մկոն համոզեմ ընդհանուր դործադուլ յայտարարելու եւ ուս Սէրգոյի էջն առանց պայտի ձգելու : Այդ՝ շատ ցնցող տպաւորութիւն պիտի դործէր առհասարակ առանձնաշնորհեալ դասակարգերուն վրայ : Բայց դժբախտարար Մկոն ընդդիմացաւ, որովհետեւ տակաւին բաւականաչափ փրոփակահատ չէի արած : Հոգ չէ, եթէ այս անգամ չյաջողեցաւ, ուրիշ անգամ կը յաջողուի : Ընդհանուր դործադուլն անհրա-

ժեշտ է Ծապլվարի մէջ՝ փրոփականախ գործնական արդիւնքը ցոյց տալու համար :

Վաղը կը մեկնիմ Գոմրաշ քիւրտ գիւղը, ուր պիտի մնամ մէկ քանի օր՝ համերաշխութիւն քարոզելու հայերու եւ քիւրտերու միջեւ : Քիւրտերը մեր բնական նեցուկներն են, հարկ է հաշտ երթալ անոնց հետ եւ ի հարկին գործածել զանոնք մեր քարոզած սկզբունքներու յողթանակին համար : Բայց ատոնք ապագայի հարցեր են :

Մի քիչ փող ուղարկեցէք ինձ :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ծապլվար.— Արարկիբի հայարնակ գիւղերէն մէկը :

Փրոփականա.— Ֆրանսերէն բառ՝ propagande. քարոզչութիւն, կարծիքներու եւ զաղափարներու տարածում :

Հին ռեժիմ.— Այս անունով կը կոչուի սուլթան Ապտիւլ Համիտի բռնակալութեան շրջանը Թուրքիոյ մէջ (1878—1908) : 1908-ին վերջ գտաւ այդ շրջանը Սահմանադրութեան հռչակումով : 1908էն ետքի շրջանը կը կոչուի նոր ռեժիմ :

Ընկերվարութիւն.— Այս անունով կը կոչուի այն իրաւակարգը, ուր արտադրական միջոցները ազգայնացուած են :

Քափիթալիզմ.— Ֆրանսերէն բառ՝ capitalisme. դրամատիրութիւն. այն իրաւակարգը, ուր արտադրական միջոցները ազգայնացուած չեն :

Սեմտիֆա.— Ֆրանսերէն բառ՝ syndicat. արհեստակցական ընկերակցութիւն. նոյն արհեստին կամ ասպարէզին հետեւողներու կազմած միութիւնը :

Պրոլետարիատ.— Ֆրանսերէն բառ՝ prolétariat. ընչազուրկ հողազուրկ դասակարգ :

Դասակարգ.— Ժողովուրդի բաժանումը կամ շերտաւորումը ըստ ծագման : Պումբ, դաս :

Միջնադարեան կղերականութիւն.— Այս անունով կը կոչուի Միջին դարու մէջ ապրող հոգեւորականներու այն դասը, որ եկեղեցիի անունով կը հալածէր ու կը հարստահարէր ժողովուրդը :

Օպսիւրանթիզմ.— Ֆրանսերէն բառ՝ obscurantisme. խաւարամտութիւն : Պաւարեալ կամ խաւարածիտ կը կոչուին անոնք, որ հակառակ են կրթութեան եւ դաստիարակութեան :

Պուրժուազիա.— Ֆրանսերէն բառ՝ bourgeoisie. միջակորեար, քաղքենի դասակարգ : Ընթացիկ լեզուի մէջ պուրժուա կամ բուրժուա հոմանիշ դարձած է հարուստի :

Ռէս.— Արաբերէն բառ՝ դրուխ նշանակութեամբ. գիւղացեալ, տանուտէր :

Անիմիզմ.— Ինչք, ստացուածք չունեցող : Կ'ըսուի նաեւ ընչազուրկ :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ (1869—1926).— Ծնած է Պոլիս, 1869 Սեպտեմբեր 19ին : Նախնական կրթութիւնը ստացած է տանը մէջ, մասնաւոր դասեր առնելով : Ատեն մը յաճախած է նաեւ Պէրպլեան վարժարան : 1894ին կը մտնէ Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթի խմբագրութեան մէջ : 1896ին կը հեռանայ Պոլսէն. պահ մը կը մնայ Աթէնք, ապա կը մեկնի Եգիպտոս : 1899ին կ'անցնի Փարիզ, ուր կը խմբագրէ «Ազատ խօսք» թերթը : Վիեննա, Լոնտոն եւ Հնդկաստան շրջելէ ետք կը վերադառնայ Եգիպտոս, ուր կը մնայ մինչեւ 1908 և յաջորդաբար կը հրատարակէ «Ազատ խօսք» «Ազատ բեմ», «Արեւ», «Կրակ», «Օրէնք» թերթերը : 1908ին կրկին Պոլիս կ'անցնի եւ կ'աշխատակցի գանազան թերթերու՝ գրելով քրոնիկներ, վէպեր, երգիծական տոմսեր եւն., միաժամանակ հրատարակելով շարք մը երգիծաթերթեր : Իր գրական ծածկանուններն են Երուանդ, Վահրամ Վահրամեան, Երօտ, Վահրամ, Ս. Վրոյր : 1915ին կ'ախտորւի, բայց գինադադարին կը դառնայ Պոլիս : 1922ին դարձեալ երկրէ երկիր քափառելէ ետք վերջնապէս կը հաստատուի Գահիթէ, ուր կը մեռնի 1926 Հոկտեմբեր 3ին :

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ.— Ողբերգութիւնը քատերակամ բանաստեղծութեան այն ձեւն է, որ կը սկսի տխուր մթնոլորտի մէջ եւ կը վերջանայ դժբախտ վախճանով կամ աղէտով մը: Ողբերգութեան առանցքը կը կազմէ գլխաւոր հերոսին մգած պայտարը արտաքին պայմաններուն, շրջապատի ուժերուն կամ իր ներքին զգացումներուն դէմ: Հին ողբերգութեանց նիւթը ընդհանրապէս առնուած կ'ըլլար պատմութեան եւ հին առասպելներէ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լուսաւորչի կանթեղը.— Այս անունով կը կոչուի Արագածի վրայ երեցող աստղ մը, որուն մասին Վարդան պատմիչ կը զբէ- «Կ'ըսեն, թէ այն լեռները (Արագածի չորս զագաթները) Լուսաւորչի սուրբ ու նուիրաբաշխ աջովը օրհնուած, օծուած ու տեսնանադրուած են խաչուած Քրիստոսի փառացը համար: Ու հովիտին մէջ քարածերպ այլ մը կայ ու նոյն այրին մէջ տաճար մը՝ փոքրիկ խորանով: Ու այդ խորանէն կանթեղ մը կախուած է առանց չուանի: Ու անոր մէջ իւղի փոխարէն արցունք լեցուած է ու անիկա կը վառի երկնային կրակով: Ու պիտի մնայ հոն մինչեւ դատաստան, մինչեւ Քրիստոսի գալուստը: Շատ մը արժանաւորներ տեսած են ու կը տեսնեն զայն:

Հաւատարմարձ.— Հաւատքը արժարժող:

Մեծ Սուրբ.— Փոխաբերաբար՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ:

Այգ.— Առաւօտ, առտուան լոյս:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Այս քերթուածին վերջին տունին երկրորդ տողը սրբադրուած է հեղինակին կողմէ: Սկզբնաղբիւր հետեւեալ ձեւը ունէր. «Ներքեւ կանգուն՝ ըզգացի հոգւոյս մէջ շողն իր վրճիտ»:

43. ԱՌՁԻ ՄԱՅՐԻԿԸ

Երեք-չորս ամիս անցեր էր կնոջը մահուանէն ի վեր, ու Սաչիկ աղան, երկու զաւկերներուն հոգատարութիւնը պատրուակելով, երկրորդ անգամ կարգուեր էր իր դասակարգէն տարիքոտ աղջկան մը հետ: Պսակուելուն երկրորդ օրը, երբ աղաքը, «վարպետ տուտու»էն վերադարձին, տեսեր էին այդ նոր դէմքը, որ խեռ ու չար նայուածք մը կ'արձակէր իրենց վրայ, հայրերնին ըսած էր խոպոտ ձայնով մը.

— Ասկէ ետքը մայրերնիդ աս է. էյէր ասոր խօսքը մտիկ չընէք նէ, երկուքդ ալ կը սատկեցունեմ:

Հէգ որբերը դողդրդալով պաղեր էին «նոր մայրիկ»ին ձեռքը, որ, էրկանը երեսը նայելով, կեղծաւոր շեշտով մը ըսեր էր.

— Սէլօք կենաք նէ պիտի սիրեմ ձեզի:

Բայց չէր սիրած: Մէկ քանի շաբաթ անցնելէ ետք, Սաչիկ աղա սկսեր էր սովորական կենցաղը, — առտուն մութնուլուսուն դուրս ելլել տունէն եւ իրիկունները շատ ուշ տուն դառնալ, օղիէն դրեթէ ապուշցած: Իսկ վայրագ կիներ, ընտանիքին տիրապետող միակ տարրը,

սկսած էր չարչրկել մանուկները, կատաղորէն ծեծելով զանոնք, երբ ամենափոքր յանցանք մը գործէին :

Փոքրիկը, մօրուին կոփոցներէն սաստիկ խռտանգուած, կը սկսէր աղաղակել .

— Էս առջի մայրի՛կը կ'ուզեմ, էս առջի մայրի՛կը կ'ուզեմ . . .

Այս խօսքը աւելի կը զայրացնէր անողորմ կինը, որ կը կրկնապատկէր իր հարուածները : Եւ երբ քոյրը միջամտէր իր խեղճ եղբայրը ազատելու համար, ինքն ալ լիառատ բաժին մը կը ստանար կոփոցներէն . խեղճ մանկուհին ձայն չէր հաներ, բայց կը մըմնջէր .

— Ա՛խ, առջի մայրիկս . . .

Երկու մանուկներուն այս դժոխային կեանքը երթալով կը վատթարանար :

Գիշեր մը, մոլեկին տփոց մը ուտելէ ետք, իրարու պլլուելով անկողնին մէջ պառկած ատեննին, քոյրը ըսած էր եղբօրը ախանջին .

— Ա՛րթին, վաղը առջի մայրիկին էրթանք, հա՞ :

— Ամա՛ն, քուրիկս, հա՛ :

* * *

Յունուարի ցրտասարսուռ հովը սառեցուցեր էր գետինները ծածկող ձիւնը : Դեռ նոր էր լուսցած : Այն ճամբաներէն, որոնք հազարումէկ ուրուքներով կ'երկարաձգուէին մինչեւ Պալլըզլի գերեզմանատունը, երկու աղաք կ'երթային ձեռք-ձեռքի, դողալով դողդալով կձու ցուրտէն, որ անոնց գրգլեակներէն ներս՝ մինչեւ ոսկորներուն ծուծը կը թափանցէր :

Ձիւնին վրայ կը գծազրուէին այդ երկու տխրած մարմինները, չորցած շիւղի պէս երերուն, որոնց մանտըրտիկ սաքերը հաղիւ հեռք կը ձգէին քարացած ձիւնին վրայ :

Երկու որբերն էին, որ առջի մայրիկին կ'երթային Պալլըզլի գերեզմանատունը :

Քանի մը անցորդներ, զարմանալով այդ երկու փոքրիկներուն վրայ, որոնք այդքան կանուխ ամայի փողոցներէ կ'անցնէին, կանգ առին ու հարցուցին անոնց, թէ ո՛ւր կ'երթան :

— Առջի մայրիկին, — պատասխանեցին որբերը միարեան, լալկան ձայնով :

Եւ կը շարունակէին իրենց ճամբան անխոտոր, երբեմն սահելով իյնալով, հծծիւններ արձակելով, միշտ ձեռք ձեռքի :

Մանաւանդ Արթինին ուրախութիւնը անբացատրելի էր . առջի մայրիկը տեսնելու, անոր տաքուկ գիրկը նետուելու եւ ետքի չար մայրիկին ձեռքէն յաւէտ ազատելու գերագոյն ակնկալութիւնը ահաբիւն համեմատութիւններ կը ստանար անոր ճղճիմ ուղեղին մէջ, ու ատեն ատեն քրոջը դառնալով կ'ըսէր ժպտազին .

— Քո՛ւրիկ, ահապ մեր աղուոր մայրիկը մեզի տեսնայ նէ ընտո՞ր պիտի սիրէ :

Ո՛հ, ի՛նչ ալ երկար էր գերեզմաննոցի այդ տըրտմաթախիծ ճամբան, եւ խածատող ցուրտը, որ ճըւրկ-ճըւրկ կը բերէր փոքրիկ ուխտագնացներուն անհիւթ, անարիւն անգամները :

Վերջապէս հասան :

Ծանր, մեռելաբոյր լուռութիւն մը կը տիրէր մեծածաւալ գերեզմաննոցին մէջ . ձիւնը եկած եւ ամէն բան ճերմկեցուցած էր հոն, սոսկալի միօրինակութիւն մը փռելով ամէնուրեք : Տերեւազուրկ ճիւղերը, ձիւնով բեռնաւորուած, ամէն դի կը ցցուէին ցուրտ եւ ուրուատեսիլ, գերեզմաններէն դուրս սպրդող կմախքներուն ահարկութեամբը :

Ձիւնը կը սկսէր տեղալ՝ պարուրածեւ պտուտքով մը իջնելով լռիկ մնջիկ :

— Հոս է, — ըսաւ փոքրիկ աղջիկը երկար ու մանրազնին փնտռտուքէ մը ետք:

Եւ երկուքը մէկանց սկսան իրենց վտիտ, սառած մատներովը առջին առնել գերեզմանին վրայ կուտակուած ձիւնը:

Յարութիւն կը հարցնէր քրոջը.

— Աղուոր մայրիկը տա՞կն է:

— Տակն է, — կը պատասխանէր աղջիկը:

Ու կը փորէի՛ն, կը փորէի՛ն:

Ձիւնը խոշոր փաթիլներով կը տեղար, նորէն ծածկելով մեծ դժուարութեամբ բացուած ծակերը:

Խեղճ փոքրիկները, ցուրտէն դրեթէ ընդարմացած, մայրիկը երեւան հանելու անսանձ ըղձանքէն մօլեզին, ամբողջ մարմնով պառկած էին հիմակ գերեզմանին վրայ, քով-քովի, իրենց արիւնոտ մատներով հողը պեղելով, ձիւնը խածխծելով ու ոտքով դոփելով զայն. երբեմն ալ իրենց նուազկոտ ձայնը կը լսուէր լալազին.

— Աղուո՛ր մայրիկ, առջի՛ մայրիկ... մենք էնք... Արթինը... Սուրբիկը...

Եւ ձիւնը կը տեղար զարհուրելի հանդարտութեամբ, անհարթութիւնները հաւասարցնելով եւ ա՛լ սկսելով կաղապարել երկու մանուկներուն ազազուն անդամները, որոնք հետզհետէ անշարժութեան կը դատապարտուէին: Կսկիծին ու ցուրտին սաստկութիւնը գինովութիւն կու տար այդ մատաղ ուղեղներուն:

Դեռ կը շարժէին սակայն. իրենց անզօր մատները դեռ կը պտըտցնէին հողին վրայ. գերազոյն ճի՛ւղ՝ առջի մայրիկը երեւան հանելու: Ու երես-երեսի, շունչ-շունչի, հազիւ կրնային հծծել.

— Առջի՛ մայրիկ, մենք էնք...

Բայց ձիւնի խաւերը շատցան, ճերմակ կակուղ պատանքի մը մէջ պլորեցին երկու գիրկընդխառն մարմինները, որոնցմէ հուսկ յետին հծծիւն մըն ալ բարձ-

րացաւ գերեզմաննոցին տրտմակուռ հանդարտութեան մէջէն.

— Առջի մայրի՛կը...

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Վարպետ տուտու».— Տնային դպրոց, ուր նախնական ձեռով պարզ գրել-կարդալ կը սորվեցնէին Թաղի չքաւոր տղոց:

Խեռ.— Խէթ, ծուռ, խոժոռ:

Մօրու.— Խորթ մայր:

Կոփոց.— Ծեծ, կռուփով զարնել: Հոմանիչ՝ տփոց:

Ոլորուք.— Ճամբուն ոլոր-մոլոր դարձուածքները:

Գրգիտակ.— Հին հագուստ, ցնցոտի:

Ընդարմացած.— Թմբած, սառած:

Դոփել.— Ոտքով զարնել:

Ազազուց.— Նիհար, ցամքած, վտիտ:

ԵՐՈՒԱՆԿ ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ (1870-1915).— Ծնած է Խասգիւղ (Պոլս), 1870 Յուլիսին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրին Ներսէսեան վարժարանին մէջ: Յաճախած է նաև Պոլսյ կեդրոնական վարժարանը, ուր անընդունակ աշակերտ մը նկատուած էր: Իր գրած շարագրութիւնները այնքան անյաջող եւ կարճ էին, որ ուսուցիչը «հեռագիր» կ'անուանէր զանոնք: Կը ստիպուի ձգել դպրոցը եւ կը նուիրուի ինքնաշխատութեան, յաճախ աշխատանքով կը սորվի հայերէն եւ ֆրանսերէն, կը կարդայ մեծ գրագէտներու գործերը եւ կը տիրանայ գրական որոշ գարգացման: 1890ին կը մտնէ «Արեւիկ» օրաթերթի խմբագրութեան մէջ եւ կը հրատարակէ իր առաջին պատմութեամբ «Պապուկը»: Կը շարունակէ աշխատակցի «Մասիս» եւ «Արեւիկ» գրելով միշտ կարճ պատմութեամբ, որոնք մեծ ընդունելութիւն կը

գտնեն: 1896ին կը հեռանայ Պոլսէն եւ կ'ապաստանի Վառնա, ուր կը հրատարակէ «Շարժում», ապա «Շաւիղ» թերթերը: 1904ին կ'անցնի Եգիպտոս եւ կը մնայ հոն մինչեւ 1908: Այս թուականին կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը խմբագրէ «Արեւիկ» օրաթերթը, միաժամանակ ուսուցչական պաշտօն վարելով Կեդրոնականի եւ այլ թաղային վարժարաններու մէջ: Իր գրական ծածկանուններն են Երուանդ, Ն. Գաղթական, Աշուղ եւ Երուխան: 1913ին տնօրէնի պաշտօնով կը մեկնի Խարթերդ, ուր կը նահատակուի 1915ին:

Գլխաւոր երկերը. — «Ամիրային աղջիկը» (վէպ), «Կեանքին մէջ» (պատմութեան), «Հարազատ որդի» (վիպակ): «Ամիրային աղջիկը» նախապէս իբրեւ թերթի հրատարակուած է «Մերժում» սերիէ խորագրին տակ: Ֆրանսերէնէ թարգմանած է «Արեւիկեան խնդիրը եւ հայկական հարցը» ստուար գործը:

Սրմաբէշլիսանեան իրապաշտ շարժումին կրտսեր, բայց մեծարժէք ներկայացուցիչներէն է մեր մէջ: Գրիգոր Զօհրապէն ետք, լուսագոյն նորավիպագիրը կարելի է համարել զիմք տիկին Զապէլ Եսայանի հետ: Զօհրայ քաղաքի բարբեր ու տիպարներ տուած է աղաւելաբար. Սրմաբէշլիսանեանի տիպարները խնամարհներ են. — մկնորսներ, ջրհանկիրներ, շրջուն վաճառորդներ, պըտղավաճառներ, բեռնակիրներ, որոնք դրուած են միշտ իրենց հարազատ մթնոլորտին մէջ եւ որոնց ապրումներն ու հոգեկան աշխարհը ներկայացուցած են գրեթէ կատարեալ ու անթերի արուեստով: Կողմնակի խորհրդածութիւններ կամ փիլիսոփայական գաղափարներ չեն ծանրաբեռներ Սրմաբէշլիսանեանի գործը, որ անաչնակարգ տեղ մը կը գրաւէ մեր գրականութեան մէջ:

Օժտուած՝ հարուստ զգայնութեամբ, դիտելու ու վերլուծելու բացառիկ կարողութեամբ, Սրմաբէշլիսանեան գրեթէ անհատաւոր է խոճարհներ տալու արուեստին մէջ: Իր սեր ջղուտ, առոյգ ու կենդանի է, պատմելու իր ձեւը՝ արագ, աշխոյժ ու սլացիկ: Ինչ որ կը մնայ իբրմէ, կը հաստատէ գրողի իր տաղանդին անվիճելի գերազանցութիւնը:

44. Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԱՂԲԻԻՐԸ

Ամէնքի պէս ես էլ երբ աչքս բացի, Մասիսը տեսայ մեր դրանը ու իր ստուերն՝ իմ գլխինս՝ Նա մենակ չէր, գեղանիստ, Հնչկական Պարը կար առջեւս, եւ Արագածը զարդարուն մայր թագուհի. բայց սրանք բոլորն ինձ համար լեռներ էին, Մասիսը մենակ կենդանի ու գերբնական էակ էր:

Նայում էի ու խորհում, որ Մասիսը աշխարհի տէրն է. տիեզերքը վերջանում է նրա թիկունքին, նրանից դէնը աներեւակայելի ու անձեւ անհունն է:

Ես դիտեմ, որ Մասի կատարին է թառել անհուն ժամանակներից Նոյեան տապանը, ու նրա բարձունքն անմահ չելի է: որեւէ հողեղէն կրունկ պիտի չկոխէ երբեք սրբազան լեռան զագաթը:

Սուրբ Յակոբի օրինակը կայ: Ծերունի հայրապետը իր սրբանուէր կեանքի վերջին, վճռեց աչքով տեսնել Նոյեան տապանը ու ապա մեռնել: Նա գիտէ, որ մահկանացուներին Աստուծո հրամանով արգիլուած է վերելքը դէպի սրբազան լեռան բարձունքը. սակայն գիտէ նաեւ իր աղօթքի, իր տքնութեան, իր հրեշտակակենցաղ կեանքի արժէքը Աստուծո գահոյքի առաջ:

Եւ ահա սուրբ մարդը դաւազանը ձեռք առաւ ու ճամբայ ընկաւ դէպի Այրարատեան աշխարհը, դէպի Մասիս: Ու հաւատքով զօրացած, քաղցն ու յոգնութիւնը մոռցած, նա քայլեց մարդկութեան օրրանը տեսնելու:

Աստուածային առասպելը ճշդելու յանցաւոր ցանկութիւնը չէր նրան մղողը, ո՛չ. ծերունի սուրբի իղձն էր իր մահից առաջ երկնային ողորմութեան մեծագոյնը տեսնել իբր ընտրեալ մահկանացու, համբուրել Նոյ

նահապետի կերտած տապանը եւ մի հրաշապատում թողնել դալիք սերունդներին, Աստու փառքին համար:

Քայլեց անծայր, փոշոտ ճամբաներով, օրերով փուշ ու տատասկներ տրորեց ու հասաւ Մասսին, ծունկի եկաւ, հողը համբուրեց, աղօթեց եւ երկնքի օգնութիւնն ու հաճութիւնը հայցեց: Ապա գաւազանը վերստին ձեռք առաւ եւ լ՛ուն ի վեր քալեց: Վերելքը դժնդակ էր. ընկնում էր ու բարձրանում, քրտինքը ծորում էր ճակատից, կատաղի հովը գլուխն էր ծեծում ու ծուլատում ալեղարդ միրուքը. ժայռից ժայռ, դարից դար, տնքալով ու սաղմոս երգելով բարձրանում էր նա: Վիշապները խոյս էին տալիս սուրբ մարդու տեսքից, օձերը գլուխները ցցած նայում էին իրանց պողպատեայ աչքերով ու շտապում ժայռերի տակ. դեւերը, ապշած՝ այս անօրինակ մահկանացուի յանդերպնութիւնից, նախ ծառանում էին նրա ճամբին՝ առաջը փակելու, ապա նրա սրբութեան երեսից քաշուում այրերը ու լալիս յուսահատութիւնից:

Եւ Աստու մարդը բարձրանում է ու բարձրանում:

Արդէն լերան բարձր լանջին է. ճերմակ ձիւները թարթում են նրան. օրը տարածամ է, վերջալոյսի ցոլքերը երանգ առ երանգ խաղում են Մասսի ճակատին ու կամացուկ հանգչում. արեւն իջաւ, խաւարը կախուեց: Աստու ճամբորդը, իր կատարածով ու տքնութեամբ երջանիկ, ժայռին թեք ընկաւ, կնգուզը երեսին քաշեց ու խորը քուն եղաւ մինչեւ լուսաբաց, յաջորդ առաւօտ վերելքը շարունակելու:

Չարթնեց լուսաբացին, շուրջը նայեց. աչքերին չէր հաւատում. զարմանքով ու կսկիծով տեսաւ, որ գտնուում է ճիշդ այնտեղ, որտեղից նախընթաց օրը սկսել էր իր վերելքը. անծանօթ, խորհրդաւոր բազուկներ նրան, գիշերը քնած ժամանակ, ցած էին բե-

րել Մասսի բարձունքներից ու դրել ստորոտը: Հոգին համակուեց անհնարին դառնութեամբ:

— Յիսուս-Քրիստոս, — բացազանչեց նա, — սատանայի գործ է այս, չարքերն են ցած բերել ինձ. դու չարը խափանիր, Տէ՛ր...

Ապա կրկին աղօթքի կեցաւ, զօրացաւ, երեսը խաչակնքեց, գաւազանը ձեռք առաւ ու բռնեց նոյն ճամբան եւ նոյն տքնութիւնով ու չարչարանքով երեկոյեան հասաւ նոյն տեղը, ուր քնած էր նախընթաց օրը:

Ու դարձեալ օրը տարածամեց, ու ծերունին պարտասած պառկեց հանդիստ առնելու մինչեւ լուսաբաց:

Քնեց խոր, արդար քնով. յաջորդ առաւօտ երբ աչքերը բացեց, նորէն ինքզինք գտաւ լերան ստորոտում. դարձեալ նոյն խորհրդաւոր բազուկները նրան ցած էին բերել:

— Յիսուս-Քրիստոս, Տէ՛ր, դու չարը խափանես, — կրկնեց նա. նորէն աղօթեց ու ճամբայ ելաւ, բարձրացաւ աւելի հաւատով ու կորովով, քան երբեք: Ուխտել էր յաղթել չարին ու վանել նրա փորձութեան տագնապը:

Եւ սակայն ճիշդ նախընթաց գիշերուայ պէս վերստին անծանօթ էակներ ցած բերին նրան իր նախկին տեղը, լերան ստորոտը:

Եւ երբ եօթն անգամ բարձրացաւ ու եօթն անգամ գիշերանց նրան վար բերին, սուրբ մարդը հասկացաւ, որ սատանայի գործ չէ այս, այլ աստուածային տնօրինութիւն:

— Աստու մատը կայ այստեղ, — մրմնջեց նա. — Տէ՛ր, Տէ՛ր, — աղաղակեց նա արցունքի միջից, — ես սրբութիւնն եմ ուզում տեսնել, մարդկութեան օրրանը, որտեղից քո կամքով վերստին մեղքը ծնաւ: Տէ՛ր, Տէ՛ր, տուր ինձ տեսնել տապանը:

Եւ մինչդեռ լալիս էր սուրբը ու աղօթում Աս-

տրծուն, որ թոյլ տայ Մասսի կատարը ելլել, նրա առջեւ կանգնեց մի լուսեղէն պատկեր՝ ձեռքին մի հրեղէն սուր. ինքը՝ գարրիէլ հրեշտակապետը:

Սուրբ Յակոբ երեսն ի վար ընկաւ սասանած:

— Մի՛ փորձիր, ո՛վ մահկանացու, աստուածային հրամանի դէմ ընթանալ, — ասաց հրեշտակապետը — ազամորդուն չէ տրուած Մասսի կատարը կոխել. ո՛չ մի աչք չի կարող տեսնել Նոյեան տապանը, բայց քո ջերմեռանդութեան ու հաւատի համար Աստուած խրդճաց քեզ եւ ուղարկեց ահա տապանի այս նշխարը, գոհացիր այսքանով ու յետ գնա:

Եւ հրեշտակապետը տուեց սուրբին տապանի փայտից մի փոքրիկ կտոր ու անյայտացաւ:

Վերջրեց սուրբ մարդը այդ երկնային պարգեւը, համբուրեց, լացեց, նորէն երեսն ի վար ընկաւ եւ աղօթեց Աստծուն ու փառաբանեց նրան իր մեծ ողորմութեան համար:

* * *

Այն ժամանակ, Մասսի լանջերին, սուրբի արցունքից մի վճիտ, քաղցրահամ աղբիւր ժայթքեց, եւ նրա շուրջը՝ ժայռերի վրայ յայտնուեցին ինչ որ անծանօթ թռչուններ, սարեակների նման, բայց խատուտիկ, սուրբ Յակոբայ թռչունները, որոնք ոգիների պէս կապուած են աղբիւրին, ոտոտուած են նրա շուրջը, ճռուողում ժայռերի վրայ:

Երբ մորեխն է գարկում մեր դաշտերին, ոչնչացրնում արտ ու անդաստան, ժողովուրդը շտապում է դէպի սուրբ Յակոբի աղբիւրը, ամաններով սուրբ ջուր է վերցնում ու յետ գալիս. նրա հետ նուիրական թրուչունները ահագին բազմութիւնով, երամ—երամ գնում են ջրի յետեւից, հասնում են մորեխին եւ Աստծու հրամանով սկսում են ջարդել, ոչնչացնել աւերիչ միջատ—

ներին: Երամներն իրար են յաջորդում, մինչեւ որ վերջին մորեխը մեռնում է մեր դաշտերում: Այն ժամանակ միայն նրանք, խմբեր կազմած, ճռուողելով թռչում, յետ են գնում Մասսիս, դէպի սուրբ Յակոբի աղբիւրը:

Աստու զասումը հաղար ձեւ ունի:

Երաչտն է դալիս, երկինքը պղնձում, անձրեւի փոխարէն վերից կրակ է մաղւում արտերի ու դաշտերի վրայ. քաղցի ուրուականը չարացած ու կմախացած ոգիների պէս թափառում է դաշտերում: Յասման ժամ են անում, աղօթք, աղերս, լաց, ապա վերստին դիմում են սուրբ Յակոբին, գնում են նրա աղբրի ջուրն են բերում սափորներով ու ցանում արտերի շուրջը. եւ նոյն օրը արեւմուտքը մթնում է, լեռները կապտում են, եւ յորդ անձրեւը թափւում է ու պապակած արտերը ջրում:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դէնը.— Անդին, դէպի այն կողմը. դէս՝ ասդին, դէպի այս կողմը. դէս ու դէն՝ այս կողմը եւ այն կողմը: Դէս, դէն կրճատուած ձեւերն են. ընդ այս, ընդ այն մակրայներուն:

Հրաշապատում.— Հրաշք եւ պատում բառերէն. տեղի համեմատ՝ հրաշալի կերպով պատմող, հրաշալի կերպով պատմուած, հրաշքներ պատմող, հրաշքներու պատմութիւններ պարունակող:

Հայցել.— Խնդրել, աղաչել, աղերսել:

Մուստել.— Մուսիկ ծուիկ, ծուէն ծուէն, կտոր կտոր ընել:

Դար.— Բարձրաւանդակ, լեռնալանջ, զառիվայր:

Թեփ ընկնել.— Մէկ կողմի վրայ պառկել, ընկողմանիլ:

Կնգուղ.— Կրօնաւորի գլխու ծածկոց, վեղար:

Խատուտիկ.— Խայտեր՝ բիծեր ունեցող. սիրուն, զեղեցիկ:

Մորիս.— Կամ մարախ. տեսակ մը միջատ՝ խիտ շտապէր:

45. Խ Ա Չ Բ Ո Ւ Ռ

Աստուածամօր Աեղանին

Քեզ կը բերեմ, Մա՛յր, հունձներու նախընծան:
Զոհագործէ՛ սեղանիդ վրայ, ուր դարե՛ր
Փեթակներու մեղրամոմերը դեղձան
Լոյս ու արցունք են հոսեր:

Դո՛ւն, սուրբ պաշտպան հայրենական հողերու,
Որոնց տըւիր անմահութիւնը դրախտի,
Ծիլը ծագիկ ըրիր, յոյսը՝ արշալոյս,
Որ խորհիթիս կը ժըպտի:

Դո՛ւն, խաչքուն այս, գոր իմ ձեռնովս եմ հիւսեր,
Ընդունէ՛, Մա՛յր: Բիւր հասկերու մէջ ասոնք
Կը նագէին կոյսերու պէս շիկահեր,
Արեւայեղջ եւ ատոք:

Գերանդիիս տակ, գրլուխնին դեռ ցօղով,
Լուսնէն հնձուած մառագայթի պէս ինկա՛ն:
Ո՛չ մէկ արտոյտ քանդեր է իր կըտուցով՝
Անոնց շարքերը լըման:

Ես հիւսեցի գանոնք գիսակ առ գիսակ,
Տալով խաչին ձեւը Որդւոյդ կարեվէր,
Որուն արիւնն, ամէն Զատկի, սո՛ւրբ կըրակ,
Մեր ախօսներն են խըմեր:

Իմ յոյսերու, իդձերու հետ հիւսեցի:
Անոնց մէջ է հոյզն արտին, հուրն արեւուն,
Խոփին փայլակն ու թեւին թափն առնացի,
Պաղատանքն իմ թռուներուն:

Մա՛յր, խաչքուն այս օրհնէ՛ եւ տուր արտերու
Ամառն՝ ոսկի, ինչպէս գարունը՝ մարգրիտ.
Որքան ամբարձրս լի ըլլան՝ ջահեր լոյս
Պիտի տան քու խորանիդ:

Ըրէ՛ այնպէս, որ — նրման հի՛ն օրերուն —
Երբ դաշտերէ դաշտ ժուռ գալու դուն ելլես,
Փուշեր չըգա՛ն ոտներուդ տակ, այլ սարսուռն
Կակաչներ՝ մեր սըրտին պէս:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՄՕՏ.— Հին Հայաստանի մէջ
Քատերական գրականութիւն գոյութիւն չէ ունեցած գրեթէ: Մեր
պատմիչները կը յիշատակեն «ցուցք» կոչուած տեսակ մը ժողո-
վըրդական ներկայացումներ, որոնք տեղի կ'ունենային տօնական
օրերու մէջ, բայց որոնք իրական Քատերախաղեր չէին: Տիգրան
Բ-ի պալատին մէջ կը տրուէին յունարէն ներկայացումներ՝ յոյն
դերասաններու կողմէ: Արտաւագդ, Տիգրան Բ-ի որդին, գրած է
յունարէն ողբերգութիւններ, որոնցմէ որեւէ հետք չէ մնացած:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խաչքուն.— Յորենի հասկերէ կազմուած խաչաձև փունջ, զոր
հնձողները քաղահնէն ետք կը նուիրեն արտին տիրոջը կամ ան-
ցորդներուն՝ պարգև ստանալու համար: Կ'ըսուի նաեւ խաչփունջ:

Նագիլ.— Նագանք ընել, սիրուն եւ շնորհալի երեւիլ, պչրիլ:

Արեւայեղջ.— Արեւ եւ յեղջ բառերէն: արեւով լեցուն:

Ատոք.— Լեցուն, հատիկներով լեցուած, հատալից:

Հոյզ.— Հիւթ, բուսահիւթ, սննդարար նիւթ:

46. S T U T L

Ծնունդի Խթման գիշերն էր:

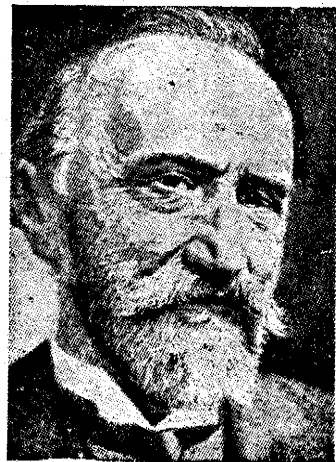
Երբ դուրս եկանք եկեղեցիէն, Թանձր մութը կոխած էր ցուրտ, խոնաւ գիշեր մըն էր: անձրեւը կ'իջնէր միօրինակ ու լալաղին ըզզիւնով: Փութացի տուն: Նշախնացած՝ անկողին մտայ: Երկար նստեն անհար եղաւ աչքս փակել: Կը մտածէի տարադիրներու ամբօխներուն, որոնք, խարխուլ վրաններու տակ, հիւղերու մէջ կամ բաց օդին, հեռու՝ իրենց հայրենիքէն, աղքատ, անոք ու անպաշտպան, վաղուան մասին անստոյգ, սուղի նաւակատիք մը կ'անցընէին անշուշտ այդ միջոցին, արցունքի ու դառնութեան մէջ ընկըղմած...

Ժամերը այսպէս ժամերու յաջորդեցին, ու երբ եկաւ դիշերուան այն պահը, ուր խաւարը ամենէն աւելի Թանձր է, յուզմունքէս ու յողովութենէս Չախճախուած՝ յանկարծ Թաղուեցայ Թմրութեան մը մէջ, որ ալիքի մը պէս ինկաւ վրաս եւ ընկլուզեց զիս:

Ո՞րքան ատեն մնացի այդ անհասցման մէջ, չեմ գիտեր: բայց որոշ կը յիշեմ, որ յանկարծ այդ մեռելութեան ծոցէն նոր կեանք մը արթնցաւ մէջս: Ու հասայ լայն, բացօթեայ տեղ մը, ափը ծովու մը, որ Միջերկրական ըլլալ կը թուէր: Ու հոն տեսայ ամբօխ մը մարդոց, որ վրաններու տակ ու շուրջը խումբ խումբ նստած էին: Գեղեցիկ էր դիշերը, բայց անդթօրէն ցուրտ: Մարդիկը, զոր կը տեսնէի, կը դողային ու կը հառաչէին. կը զգայի, որ ցաւի ամբօխ մըն էր այդ: Եւ յանկարծ լսեցի, այդ բազմութենէն բարձրացող մրմունջներուն մէջ, բառեր՝ որ իմ մայրենի լեզուիս բառերն էին: Հայեր էին: Հայեր էին անոնք եւ պանդուխտներ. ու ես կ'անցնէի անոնց մէջէն, սիրտս սեղ-

մըւած, խօսելու անկարող, ահանջ դնելով անոնց խօսքերուն: Եւ անոնց խօսքերը ողբ էին ու գանգատ, զայլոյթ ու անէծք: Կ'ողբային իրենց հեռաւոր սիրելիները, զորս կորսնցուցեր էին աղէտին մէջ եւ որոնցմէ չատերը գերեզման խակ չէին ունեցած: Կը յիշէին Խըթման իրիկունները, զոր ատենով իրենց հայրենի չէն օճախին մէջ անցուցած էին, առատ սեղանի մը շուրջ տօնելով Յիսուսի ծնունդը: Ու անէծքները կը բարձրանային դահիճներուն դէմ, եւ գանգատները՝ բախտին դէմ, քրիստոնեայ Եւրոպայի դէմ, Աստուծոյ դէմ, նոյնիսկ Յիսուսի դէմ:

— Յիսուս, — կը կոչէր դեռատի կին մը, — մենք զեզ դարերէ ի վեր պաշտեցինք, զեզի համար կուտեցանք, շարչարուեցանք, նեղութեանց ենթարկուեցանք, բայց միշտ քու անունը օրհնեցինք, զեզի հաւատարիմ մնացինք, ինչո՞ւ մեզ այսպէս լքեցիր: Ո՞րք ես,

ե՞րբ դօրութիւնդ պիտի ցուցնես: Աշխարհ մեզ ոտնակոխ ըրաւ, դահիճը կանդուն է ու կը յոխորտայ ու մենք չորս հովերուն ցրուեցանք: Մեր տաճարները աւերակ են, ո՞րք աղօթենք զեզի այս իրիկուն եւ ի՞նչ սրտով աղօթենք...

Ու կիներ կու լար, կը հեկեկար այս խօսքերը ըսելով:

Ու յանկարծ տեսայ, որ ծովուն ափը բարձր հասակով մէկը ցցուած կեցած էր անշարժ, կարծես ծովէն եկած կամ լուսնի ճառագայթներուն

ճամբայէն, ա'յնքան արտասովոր ու լուսաւոր էր իր կերպարանքը: Եւ ան լուռ կը դիտէր այս ամբոխը: Եւ ահա ծերունիներէն մէկը ճանչցաւ զայն, ծունկի ինկաւ անոր առջեւ ու գոչեց — Տէ՛ր Յիսուս, դո՞ւն ես...:

— Ե՛ս եմ. լսեցի, որ զիս կանչողներ եղան ձեր մէջէն, եւ ահա եկայ, — ըսաւ ան խաղաղ ու մեղանոյճ ձայնով մը:

Ծերունիներէն մէկը այն ատեն կրկնեց անոր ամէն ինչ որ հայ հաւատացեալներուն վիրաւոր սիրտը դէպի երկինք կ'ազդազակէ մեծ աղէտներու միջոցին կամ աղէտներէն ետք, սուգի, շուարման ու յուսահատութեան պահերուն: Ու կը պատմէր սարսափներ, որոնց ախանատես եղան, որոնց ինք իսկ ենթարկուած էր. ու ցոյց տալով փոքրիկները՝ կ'ըսէր. «Անոնց պէս հազարաւոր տղեկներ ու ասոնցմէ աւելի դեռատի երախաներ, նոյնիսկ նորածին մանուկներ չարաչար տանջանքներով մեռցուցին: Ի՞նչպէս թոյլ տուիր, որ այս հրէշութիւնները կատարուին. ինչո՞ւ մեզ լքեցիր»...:

Ու տեսայ, որ ան աչքը պտտցուց մատղաշ տղոց վրայ եւ արցունք մը փայլեցաւ թարթիչներուն ծայրը, յետոյ նստաւ ծառին տակ եւ ըսաւ.

«Մի՛ վախճար, հօ՛տ փոքրիկ...»

Ես յաւիտենական բարեկամ մըն եմ տառապող անմեղներուն, եւ անոնք որ ինծի կը հաւատան մեծագոյն ցաւերուն իսկ մէջ, ես անոնց հետ եմ միշտ, անոնց մէջն եմ, անոնց հետ կը տառապիմ: Ես երբեք չեմ լքեր իմիներս. անո՛նք են, որ չեն զգար յաճախ իմ ներկայութիւնս ու զիս հեռուն կը փնտռեն, մինչ իրենց մէջն եմ, կամ կը տարախուսին իմ գոյութենէս, որովհետեւ զիս չեն զգար իրենց մէջ: Ես ոգին եմ անմահ Բարիին եւ աշխարհի մէջ կը մղեմ դարերէ ի վեր սկսուած պայքարը Չարին դէմ:

«Չարին յաջողութիւնները երբեք տեւական չեն. տիրականը, տեւականը նորէն Բարին է աշխարհի մէջ. վասնզի կեանքը տիեզերքին մէջ անմահ է, եւ կեանքը Բարիին վրայ հիմնուած է: Անոնք որ անմեղ են ու կը տառապին, անոնց վրէժը վերջ ի վերջոյ անտարակոյս կը լուծուի, եւ ոճիրը անխուսափելի կերպով իր պատիժը կը գտնէ, եթէ ատենը զայ:»

«Ո՞ւշը, զոր ձեր ազգը կը կրէ դարերէ ի վեր, ա'յն է՝ զոր ես ինքս իմ ուսերովս կրեցի եւ որուն վրայ գամուեցայ: Բայց ինչպէս որ ես յարութիւն առի գերեզմանին խաւարէն, ուր զիս փակեցին, ձեր ազգն ալ պիտի յառնէ իր թշուառութեան մահազոյն ստուերէն, ուր երկար ատեն մնաց ընկզմած:

«Ձեր տառապանքը շատ մեծ է եւ շատ երկար տեւեց, ես գիտեմ ատիկա, քանի որ ձեր արցունքներուն, ձեր հառաչներուն մէջ եմ միշտ: Բայց գիտեմ նաեւ, որ ձեր այդ տարապայժման տառապանքը բարիք պիտի բերէ ոչ միայն ձեր ազգին, այլեւ ամբողջ մարդկութեան:

«Ծովը ու լեռները ու բոլոր աստղերը մէկանց այնքան ուժեղ չեն, որքան Հաւատքը, որ անջնջելի ուժն է հոգիին, որ անխորտակելի ձգտումն է դէպի Բարին, որ անընկճելի կամքն է Չարին յաղթելու: Երկար է պայքարը ու ցաւագին, բայց անյողզողդ ու անվճատ կռուողին կը սպասէ ստոյգ ու լուսապայծառ յաղթանակը»:

Այսպէս խօսեցաւ Անիկա եւ երբ վերջացուց, յանկարծ անհետացաւ գիշերուան լոյսին մէջ կարծես հալելով...:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խքում.— *Ծնունդի եւ Չասկի նախընթաց օրը. նաւակատիք, ճրագալոյց:*

Անեացում.— *Չգոյութիւն, անգոյութիւն, անգոյ ըլլալ, ինքզինք մոռնալ:*

Մեկանոյշ.— *Քաղցր, անոյշ, դաշն, ախորժալուր:*

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ (1872—1954).— Ծնած է Պէշիկշաշ (Պալիս), 1872ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգ. վարժարանին մէջ, ապա յաճախած եւ աւարտած է Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանը: Գրել սկսած է դպրոցական շրջանէն, աշխատակցելով պոլսահայ բերքերու: Ատեն մը գրականութեան ուսուցիչ եղած է կեդրոնականի մէջ: Խմբագրած է «Ծաղիկ» գրական հանդէսը, 1894—1895 շրջանին: Ապա անցած է Փարիզ, ուր 1898ին սկսած է հրատարակել «Անահիտ» ամսաթերթը, գորշումակեց մինչեւ իր մահը, կարճ ընդհատումներով: Փարիզի մէջ աշխատակցած է փրանսերէն բերքերու, հայ ազգն ու գրականութիւնը ծանօթացնելով օտարներուն: Ունեցած է նաեւ հանրային գործունէութիւն, իբրեւ անդամ գանազան մարմիններու եւ կազմակերպութեանց: Իր գրական ծածկանուններն են Ֆանթազիօ, Տէրվիշ, Օ. Պիժակեան եւ Թիթեանիկ: Մեռաւ Փարիզ, 1954 Յունիս 9ին, ինքնաշարժի արկածի մը հետեւանալով:

Գլխաւոր երկերը.— «Արշալոյսի ձայներ», «Թուրքի փառք», «Պետրոս Գուրեանի կենսագրութիւնը», «Նահապետ Գուշակի դիւանը», «Նաղաշ Յովնաթան աշուղը», «Քերթումներ», «Մկրտիչ Պէշիկշաշիանի քերթումներն ու գառերը», «Մկրտիչ Պէշիկշաշաշիանի կեանքն ու գործը», «Հայ էջեր», «Դէմքեր» (2 հատոր), «Հայրեններու բուրաստանը», «Պատկերներ» եւն.: Գրած է ֆրանսերէն կարգ մը գործեր. «Les massacres d'Arménie», «L'Arménie, son histoire, sa littérature», «Poèmes arméniens, anciens et modernes», «Chants populaires

arméniens» (*պատկուած ֆրանս. Ակադեմիայէն*), «Les trouvères arméniens», «La Roseraie d'Arménie» (3 հատոր): Գրած է նաեւ բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ, ֆրանիկներ, արձակ էջեր, որոնք հատորով հրատարակուած չեն:

Արշակ Զօպանեան մէկն է հայ գրականութեան ամենէն բազմարդիւն մշակներէն, գրեթէ միակը, որ գրականութեան միջոցով մեր ժողովուրդը ծանօթացուց օտարներուն: Շատ է իր երախտիքը այս տեսակետէն: Տարիներով պրպտեց հին ձեռագրեր ու դիւաններ՝ անոնց փոշիին տակէն իրական արժէքներ երեւան հանելու համար: Անխոնջ հետազոտութիւններ կատարեց միջնադարեան հայ աշուղներու մասին եւ հրատարակեց ու ժողովրդականացուց անոնց գործերը թէ՛ ֆրանսերէն եւ թէ՛ հայերէն լեզուով: Իբրեւ գրագէտ — բնագետ, գրագէտի տաք շունչով, մեր գրականութեան մէջ մտցուց ուսումնասիրութեան սէրը եւ մեթոտը: Ունէր հմտութիւն եւ լայն հետաքրքրութիւններ: Կը ճանչնար հայ կեանքն ու գրականութիւնը: Փորձած էր գրականութեան բոլոր սեռերը, — բանաստեղծութիւն, վէպ, բատերգութիւն, երգիծանք, գրական ֆնանդատութիւն, հրապարակագրութիւն, ֆրանիկ եւն.: Զյոզմոզ միտք մըն էր: Վաթսուն տարի շարունակ գրած, խօսած ու գործած է անսպառ եռանդով: Աւելի կ'ուսումնասիրէ, քան կը նկարէ. աւելի կը դատէ, քան կը յուզէ: Իբրեւ գրագէտ ու բանաստեղծ՝ լայն ու խոր զգացումներ չի փոխանցեր, բայց կը տպուորէ միշտ: Իր լեզուն, արագ, բերեւ ու փայլուն, սակայն ծանրաբեռն է ածականներու առատ գործածութեամբ: Իր ֆրանիկները, գրուած օրը օրին, կը կազմեն մեր գրականութեան վերջին կէս դարու պատմութիւնը:

Զօպանեանի գործերը ազբիւր ծառայած են օտարներուն՝ ուսումնասիրելու մեր ժողովուրդին պատմութիւնը, արուեստն ու գրականութիւնը: Այս մարզին մէջ անգնահատելի է իր կատարած դերը:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Արմատ քառ մըն է ծալ, որմէ կը կազմուին ծալիլ, ծալապատիկ, ծալա-

ծոյ, ծալովի եւն. : Միտլ է երկու լ-ով գրել այս բա-
ները, որովհետեւ արմատը ծալ է, մէկ լ-ով : Հայ լե-
զուն չունի որեւէ բառ, ուր նոյն բաղաձայնը կամ ձայ-
նաւորը կրկնուին արմատներուն մէջ :

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Դրուագ մը Յիսուսի
կեանքէն. 2. Նամակ՝ հեռաւոր բարեկամի մը. 3. Լեռ-
նագնացութիւն ամառ ատեն :

47. Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ա Կ Ա Ն Ա Ա Ջ Ը

Բարեկենդանի Հինգշաբթին էր, ու չեմ գիտեր
ինչպէս յիշեցի յանկարծ հօրս սազը, այն սազը՝ որ
ժամանակին, երբ դեռ ողջ էր ողորմած հողին, վար
կ'առնէր պատէն եւ կը հնչեցնէր զուարթածայն, բազ-
մած մեր ընտանեկան սեղանին գլուխը :

Ո՛րքան տարիներ անցեր էին այն օրերէն ի վեր :
Մեռեր էին անոնք, որ տէրն էին այն ատեն մեր տանն
ու ընտանիքին. մեռեր էին մեծերը, որոնք կը հաւաք-
ուէին խրախճանքի սեղանին շուրջ եւ գինի կը խմէին :

Եւ դարձեալ, չեմ գիտեր ինչո՞ւ, միտքս եկան մէ-
կիկ մէկիկ բոլոր նահապետները մեր օճախին ու մեր
թաղին, ոմանք իրենց հայրական հասակին մէջ կենսա-
լից ու կարմրագէմ, ոմանք՝ սպիտակահեր ու ալեւոր՝
իրենց առաքելական ճերմակ դէմքով ու ճերմակ մօ-
րուքով, անոնք՝ որոնց երեսէն անպակաս էր բարի ժը-
պիտը, որ իմաստուն ու հեղինակաւոր էին օր մը եւ
այսօր ստուեր ու շուք են միայն, իբրեւ թէ երբեք եկած
չըլլային այս աշխարհքը, երբեք արեգակին տակ թիւ
մըն ալ իրենք չըլլացնէին եւ ունեցած չըլլային ո՛չ կեր-
պարանք, ո՛չ շարժում, ո՛չ բարբառ եւ ոչ անուն :

Յիշեցի այս ամէնը եւ կարօտը զգացի հայրենական
սազին, որ մոռցուած էր ու անտէր մնացած, կ'ըսես՝
գերեզման իջած ինք ալ իր կարգին, մեռելներուն հետ :

Գացի մառանը, հո՛ն՝ ուր ատենօք, ինչպէս եւ հի-
մա, խոշոր կարասները կը հանգչէին քով քովի, ար-
տարուրելով մշկահոտ բուրուժը գինիին եւ օրհնութիւ-
նը հայրենական տան ու լիութիւնը անոր սեղաններուն :

Կիսաղօտ մթութեան մէջ խարխափելով՝ ձեռքերս
հանդիպեցան այն մոմապատ տոպրակին, որուն մէջ
խնամով փաթթուած էր հնօրեայ սազը եւ կախուած
պատն ի վար, նոյն ինքն այն ձեռքերէն, որոնք հիմա
գերեզմանի մէջ հող են ու փոշի :

Քակեցի կապերը, որ պարապնդած էին նուազա-
րանին պարանոցը, եւ բացի տոպրակին ծալքերը զգու-
շութեամբ, երկիւղած ու հանդարտ մատներով, որպէս
թէ տրուած ըլլար ինձի բանալ նոյն ինքն հօրս պա-
տանքը իր դէմքին վրայ :

* * *

Եւ տեսայ, որպիսի՛ գարմանք, որ թելերը կը մնա-
լին հաստատ ու ամուր, ահանջները լարուած ու դաշն,
լ'ըր թէ դեռ երէկ անոնց տէրը կարգի բերած ու թո-
ղած ըլլար զանոնք այնպէս, ինչպէս որ կային :

Թօթուեցի թեթեւ փոշին, որ նստեր էր նուազա-
րանին կուրծքին վրայ եւ փնտռեցի կնանտոցը :

Քանի որ լարերը կեցած են այսպէս անեղծ, ըսի
մտքէս, ինչո՞ւ պէտք չէ, որ անոնց երգերուն խոր-
հուրդն ալ մնացած ըլլայ անթառամ ու կենդանի :

Եւ մտածեցի : Այս դաշնակութեան գործիքին վրայ
կան կեանքի բոլոր լարերը.— սիրոյ լարը, ողբական
լարը եւ ուրախութեան լարը : Փորձէ՛նք զանոնք կար-
գով՝ տեսնելու համար, թէ ո՞րն է անոնցմէ աւելի հը-

զօրն ու տիրականը, ո՞րն է այն լարը, որ կը պահէ իր երիտասարդութիւնը ժամանակներուն մէջէն եւ կրնայ պարզեւել մեր հողիին, ժամանակներուն մէջէն, գերագոյն սփոփանքն ու երանութիւնը:

* * *

Եւ ես դպայ տրտմութեան լարին: Ի՞նչ անակնկալ. ո՛չ մէկ ձայն, ո՛չ մէկ թրթռում, ո՛չ մէկ հնչիւն: Թոյլ ու նուաղ աւաչ մը հնչեց միայն, անստոյգ, անկատար ու անիմաստ:

Երգ չէր ան, այլ անիմանալի թոթովանք մը, որ ինք իրմով բան մը չէր ըսեր եւ իմաստ մը չէր յայտնէր:

Տարօրինա՞կ բան, մըտածեցի դարձեալ. միթէ մեր հայրերը թախիծ ու վիշտ չունէի՞ն. միթէ անծանօթ էր անոնց տրտմութեան ինքնակալութիւնը, որուն ասեղ մականը կ'իշխէ մեր ճակատին ու մեր հոգւոյն վրայ եւ որուն

ծանրութեանը տակ ամէն վայրկեան կը հեծեծեն մեր բոլոր մտածումները, մեր բոլոր պէպցումներն ու կիրքերը:

Կրկնեցի հարցումս, եւ հեղ մըն ալ կնանտօցը անցաւ տրտմութեան լարին վրայէն:

— Ըսէ՛. ո՞վ հայրերուս հողիին թարգման դործիք, ի՞նչպէս էր արցունքի երգը այն մարդոց, որ ապ-

րեցան այս աշխարհքին վրայ, ունենալով նոյն տանջանքն ու նոյն ցաւը իրենց ոտքերուն տակ, իրենց շուրջը, իրենց գլխուն վերեւ... Ո՛չ, չեմ հաւատար, որ անոնք եղած ըլլան անգգայ ու անհաղորդ տրտմութեան, քանի որ մարդ էին եւ մահէն հայածական, եւ հայածական՝ այն անաւոր գիտակցութենէն, որ ամէն օր մեզի հետ կը շնչէ, մեզի հետ կը շրջի եւ մեր ստուերը կը հետապնդէ իւրաքանչիւր արշալոյսի, երբ երկինքին վրայ Աստուծոյ բարի լոյսը ցաթի...:

Իայց լարը մնաց անդրդուելի իր լուծեան մէջ եւ չտուաւ ո՛չ մէկ պատասխան:

* * *

Ես փորձեցի բոլոր լարերը հատիկ հատիկ, իրարու ետեւէ, եւ ականջ դրի:

Փորձեցի սիրոյ լարը եւ դոայ կենսաթրթիռ ու չէն. փորձեցի հաւատքի լարը եւ տեսայ դայն խոր ու անսասան. փորձեցի հովուական լարը՝ քնքուշ, աղուածայն ու արփաշող:

Իայց այն լարը, որ գերագանցեց՝ ամէնքը իր կենդանութեամբ եւ իր ուժով, ուրախութեան լարն էր, հողի՛ն հնօրեայ նուագարանին, եւ կը թուէր նոյն ինքն անմահական հողին մեր հայրերուն, արձագանգելով դարերու հեռաւոր ափունքներէն եւ բերելով արեգակին իմաստութիւնը իրեն հետ:

Ուրախութեան լարը երգեց:

— Գինի խմենք, ո՞վ աղբրաիք, որովհետեւ առանց գինիի ո՛չ սէր կայ, ո՛չ երգ, եւ առանց սիրոյ ու առանց երգի՝ հացը լեզի է, շուրջ քացախ ու կեանքը հարամ:

«Գինի խմենք տեսնելու համար աշխարհքն առանց դարդի, որովհետեւ դարդն որ չափես՝ աշխարհքին

Համար աւելի շատ է, քան ծովուն ջուրը ծովուն համար... :

«Անխելք է ով որ վա՛խ կ'ըսէ ու կ'երթայ, տգէտ է ով որ ա՛խ կ'ըսէ ու կ'անցնի... Անցաւորին համար ուրախութիւնն է պարգեւ եւ գինիին փարջը՝ մխիթարանք :

«Գինի խմեցէք զուարթ մեջլիսին մէջ եւ յիշեցէք աշուղ Ակոն, որ իր գերեզմանի քարին վրայ, կենդանութեան ատեն, գինիի գոյլ մը նախշել տուաւ ու տակը այսպէս գրեց .

— Է՛յ աստուոր, վերջը աս չէ՞, թիղ մը սեւ հող ու հողին վրայ թիղ մը կանաչ խոտ . գինի խմէ եւ խաղ կանչէ, ողորմիս հանելով աշուղ Ակոյին, որ եօթանասուն տարի ապրեցաւ եւ մեռաւ գինիին թասը ձեռքին մէջ... :

Ողորմի՛ հոգուգ, հաղար ողորմի, է՛յ աշուղ եղբայր, որ մեռար գինիին թասը ձեռքիդ մէջ ու գերեզմանիդ քարին վրայ :

Ողորմի՛ ձեր հոգուն, հազա՛ր ողորմի, հէ՛յ մեր օրհնեալ պապերը, որ եղաք կենսութիւն եւ կրցաք գտնել խնդութեան աղբիւրը, որպէս բժշկութիւն ցաւերուն եւ իմաստութիւն կեանքին :

Ձեր զաւակները մոռցան գինին եւ ուրախութիւնը ու դարձան սրտով աղքատ եւ վշտով հարուստ :

Տօնն է այսօր մեծ-բարեկենդանին, եւ ես կը խմեմ գինին ձեր այգիներէն, զոր անկեցիք ձեր ձեռքերով, եւ այն կարասներէն, որ թաղեցիք ձեր մառաններուն մէջ . կը խմեմ օրհնելով ձեր յիշատակը եւ երգելով ուրախութեան երգը, որ պարգեւն է ու միակ բարիքը կեանքին :

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մշկահոտ.— Մուշկի հոտ ունեցող, անոյշ : Մուշկը իւզային խիտ հոտաւէտ նիւթ մըն է, որ կը գործածուի անուշահոտութիւններ պատրաստելու համար :

Պարապնդել.— Կապել, կապկպել :
Կնամտոց.— Լարաւոր նուագարանի թելերը զարնելու յատուկ գործիք . սաղը եւ քնարը կնամտոցով կը նուագեն :

Նուադ.— Նուաղուն, նուաղկոտ, աղօտ, թոյլ :
Աւաչ.— Ձայն, մրմունջ, երգի եղանակ :

Մակամ.— Գաւազան, դայիսոն՝ իրրեւ նշան իշխանութեան :
Կննաքրքիռ.— Կեանք եւ թրթիռ բռներէն . կեանքով թըրթըռացող, կեանքով լեցուն :

Գարդ.— Թուրքերէն բառ . ցաւ, վիշտ :
Անցաւոր.— անցնելու, կորսուելու, մեռնելու սահմանուած . փոխաբերաբար՝ մարդ :

Մեջլիս.— Թուրքերէն բառ . ժողով, հաւաքոյթ :
Նախշել.— Նախշ՝ պարսկերէն բառ մըն է եւ կը նշանակէ զարդ, զարդանկար . նախշել՝ զարդանկարել :
Աստուոր.— Այս աշխարհէն եղող . փոխաբերաբար՝ մարդ :

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ (1874—1915).— Ծնած է Սեւերեկ, 1874ին : Երկու տարեկանին ծնողքին հետ կը փոխադրուի Խարբերդ, ուր կը ստանայ նախնական ուսումը : 1892ին կը նուիրուի ուսուցչական ասպարէզին, աւանդելով գլխաւորաբար հայերէն, գրականութիւն եւ պատմութիւն : 1903ին կը ձեռնարկուի իբրեւ յեղափոխական . ազատ արձակուելէ ետք կ'անցնի Իզմիր, ուրկէ 1905ին կ'ապաստանի Ֆիլիպէ (Պուլկարիա) : Այս փառքին մէջ կը սկսի հրատարակել «Ռազմիկ» քերթը մինչեւ 1908 : Այդ թուականին կը դառնայ Պուլիս, ուր 1909 Յունիս 10ին կը հիմնէ «Ազատամարտ» օրաթերթը, որուն լսմագրապետի պաշտօնը կը վարէ մինչեւ իր մահը : Ունեցած է հանրային եւ ֆաղափական գործունեութիւն : Եղած է նաեւ ազգ. երեսփոխան, Պուլսոյ մէջ : Գրել

սկսած է դպրոցական տարիէն. իր առաջին գրուածքը լոյս տեսած է 1890ին, Պոլսոյ «Մաղիկ» բերքին մէջ: Իր արձակ էջերէն ունակ բարգմանուած են ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի: Գրական ծածկանուններն են Էժտահար, Ասլան եւ Ալի Ենովայի: Նահատակուած է 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Յայգալոյս» հրատարակուած 1910ին, Պոլիս. 1912ին այս գործը ֆրանսերէնի թարգմանուեցաւ եւ լոյս տեսաւ Փարիզի մէջ: «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ» ընկերակցութիւնը 1930ին Փարիզի մէջ հրատարակեց Զարդարեանի արձակ էջերն ու հեֆիաթները: Զարդարեան պատրաստած է հետ «Մեղքագետ» անունով հայերէն ընթերցանութեան դասագիրքերու շարք մը եւ թարգմանած Սեյմա Լակերլոֆի «Երուսաղէմ Տակեֆարիի մէջ» գործը:

Ռուբէն Զարդարեան տոնիկ ու հայադրոշմ գրականութեան լուսագոյն մշակներէն է, արուեստագէտի նուրբ գգայնութեամբ եւ քնարաշունչ խառնուածեով: Իր ներշնչման գլխաւոր աղբիւրներն են հայրենի երկիրը, բնութիւնը, գաւառի կեանքը, բարեբը, աւանդութիւնները: Իր մէջ գերազօր է երեսակայական տարրը: Աւելի շատ կը ճկարէ, քան կը պատմէ: Կ'ախորժի քնարական գեղումներէ եւ կը վերաշինէ ինչ որ կ'առնէ շրջապատէն ու կեանքէն: Մեր մէջ առաջին ու անմրցելի վարպետն է հեֆիաթին, որ գրականութեան դժուարագոյն սեռերէն մէկն է: Իր վիպակները, պատկերները, հեֆիաթները, նկարագրական ու տպաւորապաշտ էջերը արձակ ֆերթուածներ են գրեթէ: Անոնց մէջ զգալի է միշտ հանգարտ խորհրդապաշտութիւն մը, որ իր գրականութիւնը կը յատկանշէ եւ որ լիացած է քնարական տարրերով: Անկեղծութիւն, ջերմութիւն, զգացման խորութիւն, թարմութիւն, փափկութիւն, արտայայտութեան խտութիւն, պատկերներու եւ փոխաբերութեանց նոխութիւն, մտածումի լրջութիւն ուրիշ շնորհներ են, որոնք գրագէտի, բանաստեղծի արձակագիրի իր համբաւը կը դարձնեն տիրական: Իր ոճը, կշռուած, գտուած, յղկուած, կը կրէ հաստատուն դրոշմը բժախնդի իր նաշակին, որուն հաւատարիմ

մնաց մինչեւ իսկ հրապարակագիրի իր ասպարէզին եւ հեւ ի հեւ աշխատանքին մէջ: Թերեւս ոչ ոք, իր ժամանակակիցներուն մէջ, իրեն չափ մաֆուր ու պայծառ գրեց արդի աշխարհարարը, որ իր գրչին տակ կը ստանայ դասական գեղեցկութիւն, գրեթէ մեղեդիի մը պէս նուրբ, ներդաշնակ ու երածշտական:

Զարդարեան արուեստագէտ սերունդին առաջաւոր դէմքերէն է: Իր առաւելութիւնները անժխտելի են, իր թերութիւնները՝ ներելի:

ՌԻԴՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Հայ լեզուն, ինչպէս ըսինք նախորդ դասին մէջ, չունի որեւէ բառ, ուր նոյն ձայնաւորը կամ բաղաձայնը կրկնուին արմատներուն մէջ: Այս կանոնին համաձայն, սխալ է գրել ծալլել, ծալլապատիկ եւն.: Ունինք, ելլել, կլլել, բալլիք բառերը, որոնց բուն ձեւերն են ելանել, կլանել, բանալիք, բայց *ա*-երը գեղջուած են եղած են ելնել, կլնել, բանլիք, եւ որովհետեւ *լ*-էն առաջ կամ վերջը եկող գիւրը *լ*-ի կը փոխուի, ելնել, կլնել, բանլիք ըսելու տեղ կ'ըսենք ելլել, կլլել, բալլիք: Այս կանոնին ենթակայ է նաեւ փաթթել բառը, որուն բուն ձեւն է փաթաթել.— *ա*-ը գեղջուած է եւ երկու *թ*-երը միացած են իրարու:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Հայկական հեֆիաթ մը (նիւրբ կարելի է առնել Սրուանձտեանց եպս. ի գործերէն): 2. Բարեկեանդանի օր մը. 3. Ռուբէն Զարդարեան իրբեւ հեֆիաթագիր:

48. Կ Ի Ր Ա Կ Մ Ո Ւ Տ Ք

«...եկեալս ի մտանել
արեգականն տեսաք զլոյս
երեկոյիս...»:

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...
Ոսկի թելեր՝ պլլըւած խունկի թաւիշ մըշուշին.
Կապոյտ ծոպեր, ծիածան, ծփունն ճայներ, միստիփ
վարդ,
Լուսէ արցունք մամերու, որոնք հանդարտ կը մաշին:

Խունկի ծարաւ իմ հոգիս կը ծըծէ պահն այս
հանգարտ,
Ոսկեկըրակ աչքերով բուրվառներն երբ կը սօսին.
Պակուցում մը հոգեգրար հոն կը թողու գիս անթարթ,
Կը զգամ համբոյրն՝ իմ հոգիս պարուրող բիլ
մարմաշին:

Մեղեսիկի երանգներ կ'օծեն պարոյրը խունկին.
Խորհուրդին եմ ծնրադիր՝ բագուկներըս խաչանիշ՝
Ու կը սպասեմ, որ ծագի հոգւոյս պայծառ
Կիրակին...:

Ձահերն հիմակ կ'երագե՛ն համակ գիւմբիւք ու
թարշիշ...
Կամարներէն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ,
Հոգիս քիչ քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ:

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

ՏՌԱՄ.— «Տոսմա» յունարէն բառ մըն է եւ կը նշանակէ
գործողութիւն: Արդարեւ՝ տոսմին, ինչպէս թատերական ամէն
երկի հիմնական պայմաններէն մէկն է գործողութիւնը, շարժու-
մը: Տոսմը անպատճառ մահով, սպանութեամբ կամ նման աղէտով
չի վերջանար, թէեւ տոսմին մէջ ալ, ինչպէս ողբերգութեան,
միշտ գորաւոր կիրքեր ու գգացումներ կը բախին իրարու: Տոսմին
առանցքը խաղի հերոսին սպրած հոգեկան տառապանքն է եւ մղած
պայքարը ինք իրեն եւ արտաքին պայմաններուն դէմ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- «եկեալս...».— Մեղեդի մը, որ կ'երգուի Շարաթ երեկոնե-
րը, «Լոյս զուարթ»էն ետք:
- Ծոպ.— Հագուստի կամ որեւէ գործուածքի ծայրէն կախուած
ոսկիէ, արծաթէ կամ մետաքսէ թել, կ'ըսուի նաեւ խանթուռ:
- Միստիփ.— Ֆրանսերէն *mystique* բառը. խորհրդաւոր:
- Պակուցում.— Չարմանքով, հիացումով խառն վախ:
- Պարուրել.— Պատել, շքեղացուցիչ, ծածկել:
- Բիլ.— Երկնագոյն, բաց կապոյտ, լազուարթ:
- Մարմաշ.— Նուրբ կտուռ, շղարշ:
- Մեղեսիկ.— Մանիշակադոյն թանկագին քար մը:
- Երանգ.— Գոյն:
- Պարոյր.— Պունկի ծուխին ուրբքը, վեր բարձրացող բարակ
սիւնը. գալար, բոլորակ, ծիր:
- Զիւմբիւք.— Զմբուխա. կանաչ գոյնով թանկագին քար մը:
- Թարշիշ.— Թանկագին քար մը՝ կանաչորակ դեղին գոյնով:
- Անուրջ.— Երազ, ցնորք:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ (1886—1908).— Բուն անունով՝ Միսաք
Մեծատուրեան: Ծնած է Ակնայ Բիկեան գիւղը, 1886 Յունուա-
րին: 1894ին ծնողքին հետ կը փոխադրուի Սեբաստիա եւ կը յա-
նախէ տեղւոյն Արամեան վարժարանը, մինչեւ 1896: Այդ թուա-

կանին կը մտնէ Մարգուանի «Անատոլիա» գոլէնը, իբրեւ գիշերօթիկ սան: 1902ին կը մեկնի Պոլիս, ուր հաստատուած էին արդէն իր ծնողքը: Հոն կը սկսի յաճախել Կեդրոնական վարժարան, բայց 1905ին կը ստիպուի հեռանալ անկէ, հիւանդութեան պատճառով: Անողորմ այդ հիւանդութեան՝ թոքախտի առաջին նշանները երեւան եկած էին 1902ին, Սեբաստիոյ մէջ: Գրել սկսած է աշակերտական շրջանէն: Իր առաջին ռումաւորը՝ «Փուկէք», լոյս կը տեսնէ Պոլսոյ «Հանրագիտակ» թերթին մէջ, 1903 Մարտին: Նոյն տարին իրմէ ուրիշ երկու ֆերթուածներ եւս կը հրատարակուին «Ծաղիկ» հանդէսին մէջ, «Թրքաումներ» եւ «Կեդին վարդեր» խորագրին տակ եւ Օրինոյ Սիրանոյշ Պերպէրեան ծածկանունով: Գրական իր միւս ծածկանուններն են Շաւապ Ծիածան եւ Հրաչեայ: Մեռաւ թոքախտէ, 1908 Յուլիս 4ին, Պոլսոյ մէջ:

Գլխաւոր երկերը.— «Ծիածան», «Նոր տաղեր», երկուքն ալ հրատարակուած Պոլիս, 1907-ին: Իր մահէն ետք, 1934ին, առանձին հատորով Պոլսոյ մէջ լոյս տեսան իր արձակ էջերը, քարգմանութիւնները, նամակները, «Ռսկի արիշին տակ» անունով: Երեսնի մէջ 1934ին հրատարակուեցաւ իր «Երկերի լիակատար ժողովածուն»՝ Ալազանի եւ Վաղարշակ նորեկի յառաջարանով եւ ծանօթագրութիւններով:

Միսաք Մեծարեկնց նուրբ զգայնութեամբ եւ հարուստ խառնուածով բանաստեղծ մըն է, մեծագոյններէն մէկը արուեստագէտ սերունդին պատկանող բանաստեղծներուն մէջ: Իր գրական կեանքը հազիւ հինգ տարուան շրջան մը կ'ընդգրկէ (1903-1908),

բայց այդ կարճատեւ շրջանին կրցաւ տալ գործ մը, որ իր անունը դարձուց տիրական ու անկորնչելի: Իր ֆերթուածները անդորր ու երակոտ ապրումներ են, առանց ցնցող յուզումներու: Գուրեհանի ո՛չ ցասկոտ ընդվզումը ունի, ո՛չ ալ անոր փոքորկաշունչ զգացումները: Բնութեանպաշտ, խորհրդապաշտ բանաստեղծ մըն է, օժտուած՝ արուեստի սուր զգայարանով, որ հազուադէպ երեւոյթ մըն է իր տարիքին ու ժամանակին մէջ: Մեղեդիի մը պէս փայլող ու ներդաշնակ են իր ֆերթուածները: Ինքն է, որ առաջին անգամ մտածեց բառերու ձայնական արժէքին վրայ եւ ֆերթոգական արուեստին մէջ մտցուց երաժշտականութիւնը: Բայց իր ֆերթուածները միաժամանակ փափուկ, գունագեղ ու յարդարուն նկարներ են, «հոգի» ունեցող նկարներ: Յլացումի նարութիւն, անկեղծութիւն, ձեւի կատարելութիւն, գուսպ յուզում, քելադրականութիւն, երաժշտականութիւն, նոր ու ինքնեկ պատկերներ. ահա մէկ ֆանին բանաստեղծի իր վաւերական շնորհներէն: Միշտ հոգածու եղաւ լեզուի գեղեցկագիտութեան եւ հետամուտ՝ բառական պերճանքով գեղագարդելու իր զգացումները: Վաղամեռիկ այս ֆնարակիրին գլխաւոր մտահոգութիւնը եղաւ «կարելի եղածին չափ *խւզկեզը* ըլլալ», *ինչպէս քարգմանութիւններն ալ, նոյնքան երաժշտական են ու զարդարուն, արքան ֆերթուածները: Անոնց մէջ եւս զգալի է լեզուի ու ունի բծախնդիր յարգարանքը: Միսաք Մեծարեկնց մէկն է անոնցմէ, որոնք բանաստեղծ *կը ծնին եւ ո՛չ թէ բանաստեղծ* կը դառնան:

49. Ն Ա Յ Ը

Արդեօք մի բան հասկանո՞ւմ էք հայից... Ո՛րքան տարօրինակ, հանելուկային արարած: Ո՛րքան խաբուսիկ: Երեւո՛յթը, ո՛չ ինքը: Բայց եւ ի՞նչ է ինքը, իր նկարագիրը:

Որոնում ես իր ինքնութիւնը, գտնում, բայց եւ իսկոյն տեսնում ես, որ դա էլ նորից երեւոյթ է: Անհանգիստ դէմք ունի, չի թողնում՝ նկարես: Իր ցեղային պատկերն էլ տարօրինակ է: Թիւով դրեթէ ամենափոքրն է, տառապանքով՝ ամենամեծը. Ժամանակով ամենահինն է, վիճակով՝ ամենից անփոփոխը: Ամենից աննպաստը իր երկրի դիրքն է, ինքը ամենից յամառ կառչեց նրան: Ո՛րքան անյոյս է

Թւում իր ապագան, բայց եւ ո՛րքան յուսացող է նա: Ասենք՝ իր կեանքում երկու բան բնաւ չտեսաւ, մէկ՝ բախտ, մէկ էլ՝ յուսահատութիւն: Ի՞նչպէս ճանաչես նրան, ի՞նչպէս չափես: Իր չափը չափազանցն է. զարմանալի՛ հաւասարակշռութիւն, որ ծայրայեղութեան մէջն է: Ապա նայիր, սա է հայը. այս չարչիմ, այս բուրժուան, արարածներից ամենագծուծը: Կարո՞ղ

է սա չափել աշխարհիս բարձր բաները իր գրուանքով եւ արշինով: Հանրօգուտ գործի և ոչ մի գրող: Բայց մի օր էլ տեսար՝ մեռաւ ու ողջ կարողութիւնը կտակեց հասարակութեան: Դէ՛, գնա իմացիր ի՞նչ մարդ է հայը:

Ահա նայիր այս բեռնակրին. ի՞նչ է սա. իսկական գրաստ. մէջքին մի սար բեռ՝ ճկում է, մէջքը կոտրում: Աշխատա՞նք է կատարում թէ ինքնախորտակում: Վրէ՛ժ ունի, ի՞նչ է, իրենից հանելու: Ո՞ւմ դէմ է չարացել, որ իրեն է պատժում: Ո՛րքան ոյժ, ո՛րքան աշխատասիրութիւն: Ապա տա՛ր տունդ ծառայ: Անսիրտ, անշնորհք, ծոյլ: Ի՞նչ է միտքը. մի փոքրիկ գումար շինէ, գնայ խանութ բաց անի: Մարդը իր հացի եւ իր գործի տէրն է ուզում լինել եւ ոչ թէ սրա նրա ծառան: Եւ արդէն հայ նշանակում է տէր: Բայց տեսե՞՛լ էք նրան, երբ զաղթական է. ի՞նչ ծոյլ մուրացիան: Ամենաձեռնտու գործը տուր, չի ուզի: Ազգը տայ, ինքը ուտէ: Եւ սա այն գիւղացին է, որ երէկ հողը քանդում էր, չարչարում, հողին հանում:

Տեսե՞՛լ էք նրա բնակարանը, — խլուրդի ծակուռ... Բայց անցի՛ր նրա երկիրը. ի՞նչ հրասքանչ վանքեր, հոյակապ աշտարակներ, դողտրիկ խաչքարեր: Հաւատալ կարելի՞ է, թէ ինքն է շինել այդ բոլորը: Լեցրել է իր երկիրը եկեղեցիներով, բայց տարին մի անգամ էլ չէ մտնում մէջը աղօթելու: Աղօթք էլ չի անում առօրեայ կեանքում. իր կրօնը երբեք չէ քարոզել ուրիշներին: Եւ հաւատալի՞ բան է, որ իր պատմութիւնը ամենամեծ կրօնական պատերազմների պատմութիւն է, եւ այս չաղօթող ցեղի նարեկացու շուրթերից թաւա աղօթքի ամենաբարձր թռիչքն առ Աստուած...

Տանել չի կարողանում ծէս, ձեւ, աստիճան, քաղաքավարութիւն: Դիւանագիտութեան մէջ մի բանում շատ հոգածու է. — անկեղծ լինել: Ա՛յնքան անկեղծ եւ միամիտ, որ անկասկածելի խորամանկի եւ կեղծաւորի

տպաւորութիւն է անում : «Ապա ճշմարտութի՞ւնը», մտահոգւում է նա :

Պոնաբ՛ է Սասունցի Դաւիթի նման եւ անսպասելիօրէն ըմբոստ, հարուածող՝ նրա պէս : Քծնում է, ստրկանում օտարի առջեւ, ինչպէս իր Ձէնով Օհանը, բայց երբ վրայ է հասնում գերագոյն վտանգը, հերոսանում է յանկարծ եւ ծառանում վիշապի նման : Այնտեղ, ուր մի այլ ցեղ ուրիշներէ միայն սէ՛րը կարող է վաստակել, հայը գտնում է հնարը ատելութիւն առաջ բերելու : Եթէ գժտուեց մէկի հետ, ոխակալ է ինչպէս ուղտ : Իբրեւ ժողովական՝ անմիարան է, անտանջի, խոտխարար :

Ո՛ւր յեղափոխութիւն՝ այնտեղ հայութիւն : Իր կռիւը երեք ճակատի վրայ էր միաժամանակ : Ծահի դէմ, Սուլթանի դէմ, Յարի դէմ : Ասենք՝ ամէն հայ մի փոքր շերակացի է Դոն Քիչոտի պէս : Կոտորածներից ամենազարհուրելին ինքը տեսաւ եւ ինքն էր, որ չխրատուեց : Թաթա՞րն է մօտ՞, սպասեց ուուսին : Ռո՞սը եկաւ, աչքը եւրոպացուն է : Եկաւ անվլիացի՞ն, դարձեալ ուուսին է սպասում : Ռո՞ւսն է գալիս չի ընդունում : Ուրեմն իր պետութի՞ւնն է ուղում ստեղծել, չի՞ ուղում ստեղծել . ի՞նչ խմանաս . . . :

Այսպէս է հայը . չի ուղում, որ իրեն դիպչեն, մօտենան, սիրեն թէկուզ : Նա մեկուսի է, խստակեաց, բայց եւ ազատասէր :

Երբ նայում եմ հային, ինձ թւում է, թէ նրա վիրաւորանքը այն արծուի վիրաւորանքն է, որին ցած են բերել բարձր լեռներից : Ձի սիրում ո՛չ ստրկութիւն, ո՛չ երջանկութիւն . դերադասում է տառապանք եւ ազատութիւն : Մաղձոտ է, բայց շունի դժուծ ատելութիւն, որ բարձր լեռներից անծանօթ դաչցում է : Գերի արծուի խոր վիշտն է իր սրտի մէջ : Սա Հայկն է, որին դերել են իր կեանքի միակ պայմանից՝ ազատութիւնից :

— «Ոչինչ չեմ ուզում ձեզնից, — ասում է նա իր նեղիչներին, — ձեզ լինի ձեր լուծը, ձեզ լինի ձեր երջանկութիւնը . դնացէք, ապրեցէք խաղաղ եւ երջանիկ : Եթէ դուք սիրում էք կեանքը, ես սիրում եմ կեանքից աւելի թանգ բանը՝ Ազատութիւնը» :

ԴԵՐՆԵՆԻ ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամենագծուծ .— Նուստ, անարգ, արհամարհելի, չնչին : Կը գրուի նաեւ գժուծ, որ աւելի ընդհանրացած է :

Գրուաւք .— Չափ մը՝ ցորեն, ալիւր, դարի չափելու համար, 10-12 լիտր տարողութեամբ (Հայաստանի մէջ՝ 2 ու կէս քիլո) :

Գրոշ .— Թրքական դրամ մը՝ զրուշ : Փոխարեքար՝ չնչին արժէք, շատ աժան դին :

Ծախու .— Փոքր ծակ :

Շիրակացի .— Շիրակ գաւառի բնակիչ . փոխարեքար՝ սնապարծ, մեծամիտ, ինքնազով :

Դոն Քիչոտ .— Անունն է ասիկա սպանիացի գրող Միկել Սերվանտեսի վէպին, որ կը համարուի համաշխարհային գրականութեան գլուխ գործոցներից մէկը : Միկել Սերվանտես ծնած է Սպանիոյ Ալզալա դէ Հենարէս քաղաքը, 1547ին, եւ մեռած է 1616 Ապրիլ 23ին : Դոն Քիչոտ թափառական ասպետ մըն էր . այդ անունը հիմա կը գործածուի իբրեւ հոմանիշ երազտես, իրական կեանքէ կտրուած մարդոց, որոնք ամէն տեղ երեւակայական վտանգներ կը տեսնեն միշտ եւ անոնց դէմ կը կռուին : Սերվանտեսի վէպին երկրորդ դիտարո ճեպոսն է Սանչօ Պանսա, որ տիպարն է իրատես, ողջամիտ, իրականութեան զգայնութիւնը ունեցող մարդու : Դոն Քիչոտ եւ Սանչօ Պանսա երկու հակադրութիւններ են, մէկը՝ վերացական, միւսը՝ գործնական խառնուածքի իբրեւ արտայայտութիւն :

Թէկուզ.— Եթէ, նոյնիսկ, չնայելով որ՝

Մեկուսի.— Մի եւ կոյս (կողմ) բառերէն. մէկ կողմ քաշուած, առանձնացած. զատ, անջատ, հեռու:

ԳԵՐԵՆԻԿ ԳԵՄԻՐՃԵԱՆ (1877—1956).— Մնած է Ալլալալալալ (Վրաստան), 1877ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգային վարժարանին մէջ. յաջախած է նաեւ Էջմիածնի Գէորգեան հետմարտնէր և աւարտած Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցը, 1898ին: 1905—1910 ժընկեի համալսարանին մէջ հետեւած է մանկավարժութեան: Գրել սկսած է աշակերտական շրջանէն. իր առաջին ռոտմանոսը լոյս տեսաւ 1893ին, իր բանաստեղծութիւններու առաջին հատորը՝ 1899ին: 1931ին, իր գրական գործունէութեան 35-ամեակը տօնուեցաւ Երեւանի մէջ, ուր մեռաւ 6 Գեկտ. 1956ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Բանաստեղծութիւններ», «Վասակ», «Գառնատանը», «Յովնան Մեծագործ», «Բայ Նազար», «Արեւալիքներով» (թատերախաղեր), պատմական մեծ վէպ մը՝ «Վարդաբանք» (2 հատոր) եւ բազմաթիւ պատմութիւններ, պատկերներ ու արձակ էջեր: Իր գործերէն մաս մը թարգմանուած են ռուսերէնի, վրացերէնի եւ թուրքերէնի:

Գերեմիկ Գեմիքեան, հայ գրականութեան վաստակաւոր մշակներէն, իր գրական սկզբնաւորութիւնը քրաւ իբրեւ բանաստեղծ, բայց համբաւի տիրացաւ իբրեւ արձակագիր: Առաւելաբար մշակած է վիպական, թատերական, մասամբ նաեւ երգիծական սեւերը: Ունի սուր դիտողութիւն, պատմելու շնորհ եւ արագ ու հանելի ոն: Վերջին երեսնամեակին գրեթէ միայն գրականութեան նուիրուեցաւ եւ կրցաւ տալ բանակով պատկառելի, որակով բաւական ուշագրաւ գործ մը, գլխաւորաբար վէպ եւ թատերախաղ: Իր ժամանակակիցներուն մէջ աչքառու տեղ մը կը գրաւէ իբրեւ արձակագիր, բայց միջակ բանաստեղծ մըն է:

50. ԱՐԹԻՆ ԱՄՈՒՃԱՆ

Ես անձամբ ճանչցած եմ Արթին ամուճան:

Անիկա արհեստով սալապան էր. ունեցած էր սայլեր եւ ջուխտակ եզներ, զորս շահագործման կը դնէր: Երկար ատեն իր իշխանութեան տակ պահած էր Սկիւտարի սալապանները, որոնց քեհեան եղած էր: Կրուուազան եւ մեծաբարբառ՝ ան անձնատուր էր ամէն կարգի արկածախնդրութիւններու: Իր ժամանակը չէ եղած հասարակական կամ համայնական շարժում մը, որուն մասնակից չըլլայ: Բուն կուրի մը միջոցին կը վերաւորէ ոստիկան մը: Այդ խնդրին հետեւանքով երեք տարի բանտ նստած էր:

Արթին ամուճա ո՛չ միայն նուաստացած չէր համարել ինքզինք այդ բանտարկութեան պատճառաւ, այլեւ պարծանքով կը յիշատակէր այդ եղելութիւնը: Ինքզինքը բողբոջաբերով ունէ քաղաքացիի հետ, ան արհամարհանքով կ'ըսէր.

— Ես անոր պէս խամ մարդ չեմ, ես երեք տարի բանտ նստած եմ:

Այդ բանտը իր համալսարանն էր: Իր ըսելով՝ այնտեղ սորված էր կեանքը եւ որոշած էր այդ կեանքին շարն ու բարին:

Այն բարոյականը, զոր բանտին մէջ որդեգրեր էր ան, բնականաբար համապատասխան չէր հասարակութեան ընթացիկ բարոյականին. այդ պատճառով Արթին ամուճան կ'արհամարհէր ընդունուած օրէնքները:

Երանիկ մօրաքոյրս միայն կ'ըմբռնէր ամուճային ներքին էութիւնը եւ միշտ պաշտպան կը կանգնէր անոր: Մեծ մայրս կ'ատէր իր տագրը եւ կը դժկամակէր նոյնիսկ երեսը տեսնելու: Երբ հիւանդութենէ եւ անտիրութենէ ընկճուած ան կու գար երբեմն մեր տունը մնալու, յուսահատութիւնը կը պատէր տնեցիները: Արթին ամուճան, առանց նախապէս լուր տալու, այնպէս՝ ինչպէս մէկը իրիկունը իր տունը կը դառնայ, կարմիր թաշկինակին մէջ կէս օխա թուզ կամ եղանակին որեւէ մերգը դրած կու գար մեր դուռը կը զարնէր: Երբ ներս մտնէր, կը նստէր բակի բազմոցին վրայ, կօշիկները կը հանէր, կարմիր թաշկինակով մերգը կ'երկնցնէր մօրաքոյրներէս մէկուն եւ գրեթէ անմիջապէս կը դառնար պահանջլոտ:

— Մէկը զրկեցէք, թագէ միս առէք, ամա խըւրբըխ ըլլայ, ես դարաման չեմ կրնար ուտել. խաշլանա մը դրէք կրակին վրայ:

Մօրաքոյրներս կը մտադրէին ճամբու դնել ամուճան, այդ փորձանքը հեռացնել տունէն, բայց Երանիկ մօրաքոյրս պաշտպան կը կանգնէր անոր:

— Իմ ամուճաս է, — կ'ըսէր վճռականօրէն, — դուք չէք ուզեր ցէ ես իմ օտաւս կ'առնեմ, ես կը նայիմ:

Բարբախտաբար Արթին ամուճան ինք կը ձանձրանար հանգիստ եւ ընտանեկան կեանքէն: Քանի մը օր մեր տունը մնալէ ետք, որու միջոցին կը հրամայէր, կը պահանջէր, կը սպառնար, վերջապէս ամենուն հետ կը կռուէր, նոյնիսկ մայրիկիս հետ, ցուցական կերպով դուրս կ'ելլէր տունէն, առանց մնաս բարեւ ըսելու:

Երանիկ մօրաքոյրս կը պատմէր, որ Արթին ամուճան ժամանակին շատ դրամ վաստկած է, բայց մտած է: Ան ունեցած է նոյնիսկ այգիներ եւ միջոց մը քաշուած է իր այգիներուն մէջ ու հողը մշակած է, միեւնոյն ատեն մինակը պաշտպանելով իր ստացուածքը ամէն տեսակ աւաղակներու դէմ, որոնք այն ժամանակները պատուհաս դարձած էին ամէն շրջանի անպաշտպան դիւղերուն:

Իմ մանկութեան տարիներուս անիկա դեռ իր ուժին ու դօրութեան տէր մարդ էր: Կը յիշեմ զինքը իր թուխ ու արեւահար դէմքով, կայծկլտող աչքերով, թաւ յօնքերով ու պէխերով: Ան երբեք չէ ուզած հագնիլ եւրոպական հագուստ, ըսելով որ ինքը մարդ է, կապիկ չէ: Կը կրէր բաց գոյն ասուիէ շալվար՝ սրունքներուն վրայ սեղմուած, կռնակին՝ ձմեռը մուշտակէ կարճ վերարկու, ներքեւէն՝ մետաքսէ շապիկ, լայն թեկանիքներով, մէջքին՝ կարմիր լայն գօտի, դաշոյնը խոթած մէկ կողմէն, դօտիին ծալքերուն մէջ: Ֆեսին շուրջը կապած ունէր կարմիր եագմա, ինչ որ անատոլցի իսլամներու սովորոյթն էր եւ որով անոնք կը զանազանուէին քրիստոնեաներէն: Չափազանց հոգածու մաքրութեան, երբ մեր տունը կու գար եւ բակը՝ բազմոցին վրայ կը նստէր, անմիջապէս կը հրամայէր.

— Ինձի ճուր մը տուէք, ամա պարտախը մաքուր ըլլայ հա'...

Մեր տնեցիները, որ բծախնդիր հոգածութիւն ունէին ջուրի ընդունարաններու եւ բաժակներու մաքրութեան, սաստիկ կը զայրանային Արթին ամուճայի այս պատուէրէն: Բայց անոր հոգը չէր կանանց զայրոյթը. կիները իրեն համար հոգի չունեցող արարածներ էին:

Կը սիրէր հրամայել ո՛չ միայն տան մէջ, այլ եւ դուրսը: Փողոցը քալած ատեն, երբ առիթը չունենար

որեւէ վէճի միջամտելու, շուները կը հալածէր կամ դիտողութիւն կ'ընէր սարսափահար կիներու՝ իրենց դրան առջեւ ինկած միրզի կճեպներուն կամ որեւէ ուրիշ բանի համար: Եւ ո՞վ կը համարձակէր դիմադրել իրեն: Կիները կը հնազանդէին աշուկ, խսկ տղամարդիկ կը քաշուէին տան ներքնամասերը՝ իրեն հետ վէճի չբռնուելու համար:

* * *

Արթին ամուճան, հակառակ տնեցիներուն ներշնչած տհաճութեան, տեսակ մը հիացում կը պատճառէր ինծի: Ութ տարեկան էի եւ արդէն դարձեր էի ազուսպ երեխայ, երբ օր մը վէճի բռնուեցաւ ինծի հետ:

Սկսեր էի սորվիլ Լա Փոնթէնի առակներէն «Ճպուռը եւ մըջիւնը»: Ամբողջ օրը սանդուխներէն վեր վար վազելով կ'արտասանէի բարձրաձայն: Արթին ամուճան, բաղձոցին անկիւնը նստած, չիպուխը ձեռքը, միւս ձեռքով հաստ դաւազանին կոթը փայփայելով, կը գոռար:

— Հերիք է պէ՛... ճպուռը-մըջիւնը, ճպուռը-մըջիւնը...

Ես պահ մը կը լռէի, յետոյ նորէն կը սկսէի: Արթին ամուճան տեղէն ելլելու եւ դաւազանով վրաս յարձակելու շարժում մը կ'ընէր, բայց պէտք է ենթադրել, որ չէր համարձակեր գործադրութեան դնել իր սպառնալիքը: Հրամայաբար կը դիմէր մօրս եւ մօրաքորներուս՝ ըսելով.

— Սուս ընել տուէք լակոտը. ա՞ն է ձեր քերպի-յէն... Ծօ ի՞նչ խազէպ պիտի ըլլայ վաղը մէկալ օր. ամա Աստուած ըրածը գիտէ, բանով մը կը զսպէ. աս խազէպն ալ զսպողը ան պիտի ըլլայ, որ աղջիկ ծներ է...

Իրիկունը, մինչ հայրս իր սովորական անդորրութեամբ թէյը կը պատրաստէր եւ ես իր մօտերը կը դեգերէի, ինձ պատուիրեց արտասանել ինչ որ սորված էի «Ճպուռը եւ մըջիւնը» առակէն: Ես ծայրէ ծայր արտասանեցի չարածճի դոհունակութեամբ եւ շեշտելով առակին իմաստը:

Յանկարծ Արթին ամուճան իր կէս թմրած վիճակէն դուրս ելաւ, գլուխը ցցեց, ուշադրութեամբ լսեց եւ կատեցաւ: Այդ առակին մէջ անձնական ակնարկութիւն գտեր էր ան, ինչպէս յետոյ դանդատեր էր մօրեղբայրներուս, եւ ամբողջ օրուան կուտակուած զայրոյթը պոթկալով ոտքի ելաւ, դուրս նետուեցաւ սենեակէն եւ սկսաւ լուտանքներ թափել ու անլուր հայհոյութիւններ ընել այդ առակը դրողին, սորվեցընողին ու սորվողին հասցէին:

Քիչ յետոյ տան դուռը փակուեցաւ ահագին դղրդոցով, պատուհանները զնդացին. մօրաքորներս պիտի սկսէին իրենց դառն կարծիքը յայտնել, երբ հայրս ձեռքով նշան ըրաւ, որ լռեն:

Եւ ան կը ժպտէր ներողամտութեամբ:

ԶԱՊԷԼ ԵՍՍՅԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քեհեա.— Թուրքերէն բան. պետ, վարիչ, գիւղացի: Թուրքերէն միւս բառերէն իմա՛ կը նշանակէ խակ, տհաս. խըւըճըխ եւ դարաման ոչխարի տեսակներ են. պարտախ՝ կուժ, չրաման. խազէպ՝ փորձանք:

Թեգանիք.— Հագուստի երկայն թեւ:

Կնեպ.— Պտուղներու, միրգերու վրայի կեղեւը, մաշկը:

Լա Ֆոնթէն.— Ժան Լա Ֆոնթէն, Փրանսացի նշանաւոր առակագիր, ծնած է 1621ին եւ մեռած 1695ին: Իր առակները համաշխարհային համբաւ կը վայելեն եւ թարգմանուած են աշխարհի գրեթէ բոլոր լեզուներուն, նաեւ՝ հայերէնի:

Լուտանֆ.— Նախատինք, անարգանք, հայհոյանք:

Տիկին ԶԱՊԵԼ ԵՍԱՅԵԱՆ.— Հօրեական անունով՝ Զապէլ Յովհաննէսեան: Ծնած է Սկիւտար (Պոլիս), 1878 Փետրուար 4ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգ. վարժարանին մէջ: 1895ին կը մեկնի Փարիզ, ուր կը հետեւի Սորպոնի գրական դասախօսութիւններուն, միաժամանակ աշխատակցելով ֆրանսերէն թերթերու եւ Գուլտոն Լուսինեանի ֆրանսահայ բանարանին պատրաստութեան: 1908ին կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը շարունակէ իր գրական ու հանրային գործունէութիւնը: 1914ին կրկին Եւրոպա կ'անցնի, ուր ատեն մը մնալէ ետք 1934ին վերջապէս կը հաստատուի Հայաստան: Մեռաւ ախտաբան: Իր առաջին գրուածքը արձակ ֆերթուած մը՝ «Երգ առ գիշեր» խորագրով, լոյս տեսաւ Պոլսոյ «Ծաղիկ» հանդէսին մէջ, 1895ին: Գրական ծածկանունն է Շահան: Այդ ծածկանունով հրատարակուեցաւ իր մէկ վէպը՝ «Հլուները եւ ըմբոստները» Եգիպտոսի «Ազատ Բեմ» թերթին մէջ, 1900ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Շնորհիւ մարդիկ», «Կեղծ հանգարներ», «Սկիւտարի վերջալոյսներ», «Աւերակներու մէջ», «Երբ այլեւս չեն սիրեր», «Նահանջող ոյժեր», «Անկուրեան ժամեր», «Հոգիս ախտաբալ», «Վերջին բաժակը», «Պրովքէոս ազատագրուած», «Սիլիհտարի պարտեզները», որ լոյս տեսաւ 1935ին՝ Երեւան եւ որ իր վերջին գործը եղաւ: Գրած է նաեւ բազմաթիւ պատկերներ, պատմութեան, գրական, ֆնադատական եւ հրապարակագրական էջեր, որոնք առանձին հատորի մէջ չեն մտած:

Զապէլ Եսայեան մեր կին գրողներուն մէջ կը գրաւէ առաջին տեղը իր գրականութեան բարձր ու տիրական արժէքով: Մշակած է գլխաւորաբար վիպական սեռը: Վերլուծելու իր հան-

դարտ, հետզհետէ խորացող եղանակը զինք դարձուցած է հոգեբանական վէպին անվիճելի վարպետներէն մէկը մեր մէջ: Գիտելու, գննելու, ներքին տագնապներ ու հոգեկան ողբերգութիւններ զարգացնելու իր ընդունակութիւնը կը կազմէ հիմնական գիծը արուեստագէտի իր տաղանդին: Մեղմ, սեքեւեքէ գերծ, երբեմն անխամ իր ոճը խորապէս տպաւորող է ու հաղորդական: Զի խնամեր, չի յարդարեր իր ոճը, ինչպէս՝ իր վէպերով տուած կեանքը: Մեր արձակից ամենէն մեծ վարպետներէն է, օժտուած՝ հարուստ զգայնութեամբ եւ արուեստագէտի վաւերական ձիրքերով: Կը ստեղծէ եւ կը զարգացնէ հոգեկան վիճակները, որոնց մէջ շարժումը քիչ, բայց շատ է վերլուծումը: Արտաքին աշխարհէն աւելի մարդոց ներքին աշխարհն է, որ կը հետաքրքրէ զինք: Իր տիպարները գործելէ աւելի կը մտածեն եւ մտածելէ աւելի կը զգան:

Տիկին Եսայեան մշակուած միտք մըն է, երոպական առումով. բայց յեղյեղուկ իր նկարագիրը մեծապէս վնասեց գրագէտի եւ հանրային գործիչի իր կոչումին: Ինչ որ կը մնայ իրմէ իրբեւ արուեստի գործ՝ կը հաստատէ միաժամանակ իմացապաշտ եւ զգացապաշտ գրողի իր անժխտելի արժանիքը:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Պտոյտ բառին ոյ-ն ըստ օրինի ու-ի կը փոխուի բարդութեան կամ անճանալի ատեն: Այս օրէնքին համաձայն, պէտք է գրել պտուտիլ. բայց իրբեւ շատ գործածական բառ մը ժողովուրդին բերնին մէջ ու-ն վերածուած է ը-ի: Ուղիղ ձեւն է պտըտիլ, ը-ով, ո՛չ թէ պտտիլ, առանց ը-ի:

51. ԵՐԿՈՒ ԱՒԵՐԱԿՆԵՐ

1

Հին օրերուն,
Երբ դեռ սիրտըս վարդի վէս փքթումն ունէր,
Ու երազը դեռ աչփերուս հոյլ-հոյլ փերթուած կը ծորէր,
Հին օրերուն,

Լիբանանի շոհիներուն կախարդանքը արիւնիս մէջ
Ես կ'երթայի Պաալպէֆի աւերակները տեսնելու:

Ի՞նչ մտայ փառք էր, ի՞նչ հեքանոս շփեղանք,
Արեւելեան մայրամուտի կանաչ-բոսոր շողերուն տակ,
Փռուած անոնց կիսակործան սիւներն ի վար.
Ի՞նչ լուսեղէն, մեծվայելուչ փերթուած էր այդ՝
Կանաչ-բոսար շողերուն տակ...

— Զըկա՛յ, չըկա՛յ, — կը խորհէի հիացումի
արցունքներով.

Այս կործանած պալատներուն փառքն ունեցող
Զըկա՛յ, չըկա՛յ...

Ու գեղեցկին ես սիրահար ու միամիտ պատանի,
Մութ նախանձի մ'անմեկնելի գայարունը կ'ունենայի
Այդ ֆարերուն հանդէպ տրտում, ջարդուած...

2

Հին-հին օրերը անցան.

Սիրտըս ոչ եւս վարդի մը վէս փքթումն ունի.

Ա՛յ երազը աչփերուս մէջ հոյլ-հոյլ փերթուած չի
ծորեր,

Ու ա՛յ չ'երգեր, արիւնիս մէջ,

Կախարդ երգը Լիբանանի քնարերգակ շոհիներուն.

Հին-հին օրերը անցան...

Հիմա, սակայն, շատ իրիկուն,
Երբ կը փայտի այս գունաքափ երկնֆին տակ
Ու կը խորհիմ, այնպէս յանկարծ,
Պաալպէֆի հին, կործանած պալատներուն,
Ա՛յ չեմ ըսեր.

— Զըկա՛յ, չըկա՛յ անոնց մտայլ փառքն ունեցող.
Ա՛յ չեմ ըսեր, ինչու որ կա՛յ...

3

Ա՛հ, հոյակա՛ւ պ փերթուածը իմ հոգիիս,
Իմ աւերակ, իմ ֆարուֆանդ հոգիիս...

ՄԱՏԹԵՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ.— Կատակերգութեան նպատակն է երեւան հանել նկարագիրներու, բարբերու եւ հանրային ու անհատական կեանքի ծիծաղելի կողմերը: Գրական այս սեռին էութիւնը կը կազմէ գուարթութիւնը, երգիծանքը, հեգնութիւնը: Ողբերգութեան մէջ գործող անձերը կը կռուին իրենցմէ գերիվեր ուժերու դէմ, իսկ կատակերգութեան ձգտումն է ծաղրի միջոցով ցուցարանի մարդոց տկարութիւններն ու քերութիւնները: Կատակերգութեան նիւթը ընդհանրապէս առնուած կ'ըլլայ իրական կեանքէ, իսկ գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ զանազան ու ծիծաղաշարժ մթնոլորտի մը մէջ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հոյլ.— Սուժք. հոյլ-հոյլ՝ խուժք-խուժք:

Ծորիլ.— Հոսիլ, կաթկթիլ, թորիլ:

Պաալպէֆ.— Հին Հելիոպոլիսը (Արեւաքաղաք), որուն աւերակները կը զտնուին Լիբանանի մէջ:

Բոսոր.— Կարմիր, արիւնագոյն:

ՄԱՏԹԵՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ (1894—1924).— Ծնած է Պոլիս, 1894 Յունուար 16ին: Ուսումը ստացած է Սկիւտարի ազգային վարժարանին մէջ: Յաճախած է նաեւ Պարտիզակի ամերիկեան բարձրագոյն վարժարանը եւ Ռոպէրթ Գուլէն: Աւարտած է Պէրպէրեան վարժարանը 1913ին: Իբրեւ մարզանքի ուսուցիչ՝ պաշտօնավարած է Ատանա եւ Պոլիս: Վարակուած է բռնախտէ եւ տառապալից հիւանդութենէ մը ետք մեռած է Պոլիս, 1924 Ապրիլին:

Գլխաւոր երկերը.— Իր ֆերթումները ամփոփուած են երկու հատորներու մէջ, «Տրտմութեան եւ խաղաղութեան երգեր» (հրատարակուած 1921-ին) եւ «Կեանքի ու մահուան երգեր» (յոյս տեսած 1922-ին): Աւելի ուշ առանձին հատորով յոյս տեսան իր ամբողջական գործերը Պէյրութի մէջ:

Մաթէոս Զարիֆեան զգայուն եւ յուզումնաւոր խառնուածով բանաստեղծ մըն է Դուրեանի, Տէրեանի եւ Մեծարեանի «գպրոց»էն: Հագիւ երեք - չորս տարի տեւեց իր գրական կեանքը (1919—1923). բռնախտը զգեսնեց զինք երիտասարդ տարիքին մէջ: Որոշ միօրինակութիւն եւ տարտամ շեշտ մը կայ իր ֆերթումներուն մէջ, որոնք կը կրեն զգայուն իր խառնուածքին դրոշմը: Զինք վարձող մտածումէն աւելի զգացումն է, մեղմ՝ բայց տաք ու հաղորդական: Իր անկեղծութիւնը, պարզութիւնը, փափկութիւնը, քիչ մը արձակուակ, բայց երածշտական ու պատկերատար յեզուն սիրելի պիտի դարձնեն իր անուը մեր գրականութեան մէջ:

Զարիֆեան չի շլացներ, բայց կը համակէ մեզ:

52. ՏՕԳՍԱՆԸ

Ա.

Ամէն Կաղանդի կը տեսնէինք Տօգասնը: Զեռքը մէջքը խոթած, կը սկսէր ձեռք պագնելու իր գործին: Գեղին դուռները մէկիկ մէկիկ կը զարնէր. ամէն սունէ սիմիտ մը, տասնոց մը, մէջք մը պիւլիթ, ճանկ մը չամիչ, ինչ որ տային կ'առնէր, օրհնելով ամէնքն ալ, ծերն ու տղան, հարսն ու պառուը:

Մեր տղայութեան, երբ զեռ 8-9 տարեկան խլէղներ էինք, կը նախանձէինք այդ մեծ մարդուն, որ չամը չնալով կ'երթար ասոր անոր ձեռքը լիզելու տասը փարայի համար:

Տուն տեղ չունէր ան, չէ՛ր ունեցած: Մայրը գեղը մեռած էր. պապուն գէմքն ալ չէր յիշեր, այնքան կանուխ զացեր էր ան այս ցաւի աշխարհքէն:

Փողոցն ինկած որբի իր կեանքը լեցուն եղաւ այն գաղտուկ, թեթեւութեան մէջ իսկ ահաւոր տառապանքներով, որոնք անտէրին ու որբին օրերը կը հիւսեն: Անոր միտին ամէն մէկ թեւին մէջ չարչարանք մը պատկեցաւ, իսկ ոսկորներուն ու ծուծին մէջ անօթութեան, ցուրտին ու

զրկանքին շուքերը երկայն երկայն հանդէպան ու ծե-
րացան :

Ամառները թթենիներու եւ սալորենիներու վրայ
գիշերները լուսցուց . այգիներուն մէջ ազուէսները շատ
անգամ խածին քիթէն՝ դիակ կարծելով : Ձմեռները
փուռվրաներու համար ժամերով դողուտեցաւ կատու-
ներուն հետ :

Տօգսանը մեծցաւ միս մինակ , բարակ ցախ սրունք-
ներով , դեղին երեսով , դեղին աչքերով : Օր մը միայն
դպրոց գնաց . պատուելին փախցուց գանի , ա՛յնքան
նիհար էր ու աղտոտ : Շուկայի տղաք երես չտունին
անոր . վախկոտ ըլլալուն անխնայ ծեծ կերաւ : Պզտիկ
պզտիկ գործեր ընելով , ջուր կրելով , միս տանելով ,
խոտ ծախելով անցուց մանկութեան այն դաժան տա-
րիները , որոնց մէջ մարդը , ապագայ մարդը կը շինուի
եւ ուր կերտուած մարմինը իր կնիքը կու տայ մարդուն
մնացած օրերուն :

Քանի մը տուններ մտաւ ելաւ իբրեւ ծառայ : Սեղ-
ծին ոսկորները խմորի պէս էին . աշխատելու չէր գար ,
բայց ժողովուրդը ուրիշ կերպ խորհեցաւ . կաթի պէս
անունը — Աստուր էր — փոխեցին հեքիաթի մը ծոյլի
տիպարին՝ Տօգսանի :

Ու Աստուրիկը Տօգսան եղաւ , խելքը քիչ , գործէ
փախչող , ապուշ տղայ մը : Ա՛լ դուռները դողուեցան
անոր երեսին , ու փողոցէն ծլած տղան նորէն փողոց
ինկաւ :

Ամէն Կաղանդի անպատճառ դեղին մէկ ծայրէն
միւսը կ'օրհնէր տէրատէրէ մը աւելի ուշադիր խղճմտու-
թեամբ : Ժողված ուտելիքները , սիմիտները կը ծա-
խէր , տասնոցները ճիւղէն կախ տալրակին մէջ կը տե-
ղաւորէր ու փուռերուն տակը , սրճարաններուն ան-
կիւնները կ՛ծկտած կը մնար ձիւնոտ օրերուն :

Այս կեանքը ապրեցաւ ան տարիներ , տասնով ,

քանով տարիներ : Պէխերը բուսան , մօրուքը իր վտիտ
կզակին վրայ մագէ կամարներ շարեց : Տօգսան իր ապ-
րելու կերպը չփոխեց : Քիչ քիչ երեսէ ինկաւ : Փողոց-
ներուն մէջ հետը կ'իյնային , պզտիկ տղաք ետեւէն
կոնկոն կը վերցնէին , հարսները վրան կը խնդային ,
պառանները կ'անիծէին , իսկ մարդերը , մեծ մարդերը
երեսն ի վար կը պոռային ամէն օր :

— Ծօ տղա՛յ , քեզի պէսները հիմա դործի են , տուն
տեղ ունին : Աստուած պիտա՞ տայ , չե՞ս խպնիք պա-
րապ պարապ պտըտելու :

Մտիկ կ'ընէր ծանրացած կոպերով , համակերպող
դէմքով : Բայց իր մէջ արդէն չծնած մեռած էր ապրե-
լու տենդը : Ջուրը ձղուած տաշեղին պէս ինքզինքը թող
տուաւ օրերու հոսանքին :

Բ .

Օր մըն ալ փողոցներէն անհետ եղաւ : Ըսին , թէ
ամուռնի քովն առած էր դինք :

Հասակը աւելի բարակցած , ուսերը աւելի տնկը-
ւած , Տօգսան բահը շալկած հող փորելու կ'երթար :
Վստահ էինք , որ շուտ անցնող քմահաճոյք մըն էր
եղածը : Բայց օրերը շարաթներ դարձան , ու շարաթ-
ները՝ ամիսներ : Տօգսան ցերեկները չերեւցաւ դեղին
մէջ . մութին տուն կը բերէին , մութին կը տանէին :
Բամբասա՞նք թէ իրականութիւն , չի զիտցուիր , բայց
կ'ըսէին , թէ զիրիկ մը մօրուքով այդ խեղճը ամէն օր
բիր կ'ուտէր կոնակին :

Ըսին , թէ քանի մը հեղ փորձեց փախչիլ . վախկոտ
ըլլալուն՝ բռնուեցաւ . կերած ծեծը ա՛յնքան սաստիկ ու
անխնայ էր , որ ա՛լ փախուստի դաղափարն իսկ միտ-
քէն չանցուց :

Բախին մէջ , հաւնոցին քիչ մը վերօքը , երեք չորս

տախտակ երկնցուցին ու քեփեմէկ մը փռեցին ներքին. հոն կը պառկէր ամառը, մինչեւ լոյս հաւու ոչիւրներէն միտերը ճանկուտելով: Ձմեռը խոտի դէզին մէջ պզտիկ ծակ մը կը բանար իրեն համար ու գորտի պէս կը կըծկրէր, ոտքերն ու թեւերը իրարու մէջ անցուցած:

Աշխատելու վարժուեցաւ: Ձեռքերը բշտիկներ հանեցին, քանի մը եղունգները թռան, ճղիկ ճղիկ եկան քարի պէս կրունկները, ու բարակուկ, արդէն կակուղ մէջքը փէտատին վրայ կորնայէն աղեղ կապեց:

Ատոնք ամէնքը տարաւ անտրտունջ, վախէն թըմբած: Տարին վերջանալու մօտ էր. Կաղանդը ճամբայ էր ինկեր:

Կաղանդի իրիկունը գեղին մէջ գիշերային խումբեր կը պտրտէին, որոնք հարուստներուն ու դրացիներուն տունները կը մտնէին, դրան ետին պահուած՝ ներս կը նետեն դօտի մը, որուն մէջ անեցիք ճանկ մը երկու բան կը կապեն: Պուստը օրհնելով ու երգելով կը քաշուի:

Ան տարին շատ ձիւն եկաւ: Իրիկունը Տօզսանը բռնի սեղանին դուրսը նստեցուցին, ու երբ խաշած դդումի շերտ մը ծամելու վրայ էր, յանկարծ դուռը բացուեցաւ, անծանօթ ձեռք մը դօտի մը ներս նետեց ու դուռը քաշեց:

Տնեցիք հասկցան, բայց Տօզսանի հոգիին մէջ լեռ մը փլաւ կարծես, ա՛յնքան յուզուած էր: Առջի անգամն էր, որ առանց իրեն Կաղանդի դօտին կը նետէին: Իր անկումին դառնութիւնը աչքերը լեցուց, ինքզինքը ժողովեց եւ կատուի մը պէս տունէն դուրս նետուեցաւ այնչափ ուժով, որ սանդուխին աչքերէն մէկը կոտրեցաւ: Քիչ մնաց ինք ալ վար պիտի իյնար:

Օննիկը, ամուսնային տղան, հասաւ ետեւէն, օձիքէն բռնեց ու խեղճը սենեակ նետեց հին, անպէտ փայտի կոճի մը պէս:

Այն իրիկունը սենեակին մէջ բանտուած մնաց Տօզսան. թարթիչները իրար չգրաւ. երեսը պատուհանի ապակիին փակցուցած սպասեց տարի գիշերը, սիրտէն լալով ամէն անգամ, որ գօտեւորներու երգերն ու աղմուկները գային դողացնել իր պատուհանը:

Յաջորդ առտուն ձիւնը դօցեր էր տանիքներուն ահօսները, եւ փողոցին մէջ ցեխերն անգամ ճերմկեր էին:

Տօզսանը կապել պէտք եղաւ: Չթողուցին, որ տունները պտրտի: Այս ոճիւրը իր յիշատակներուն, իր անցեալին նախատինքը սեպեց, տղու պէս լացաւ, տղու չափ ուժով ու յուսահատ պոռաց: Օննիկը երկաթէն աւելի խիստ էր: Հացը քովը բերին այն օրը. բերան չունեցաւ ուտելու:

Գ.

Քանի մը շաբաթ ետք, Կիրակի օր մը, արտի ճամբուն վրայ պատգարակի մը կոթերը զարկին աչքիս: Քիչ մը ճամբուն ներսը ծռելով պատգարակը տեսայ իր ամբողջութեանը մէջ: Պառկողը Տօզսանն էր, գլուխը կէսէն ձեղքուած:

Մարդիկ սիկառ կը քաշէին, ես կու լայի:

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սիմիտ.— Հայերէնը՝ բոկեղ:

Պիլիք.— Աղաւաղուած ձեւը բլիթ բառին, որ կը նշանակէ բոլորակ կակուղ հացիկ, բոկեղի ձեւով, բայց աւելի մեծ ու լայն:

Փուտվրայ.— Փուտին վրայ, ուր ձմեռը հաճելի տաք մը կ'ընէ:

Կոնկոն վեքցնել.— Գլխու ու դէմքի շարժումներով ծաղրել: Բիր.— Հաստ գաւազան. բիր ուտել՝ հաստ գաւազանով ծեծ ուտել:

Քեփեմէկ.— Հողիւններու յատուկ եւ բուրդէ հիւսուած տեսակ մը հաստ կրկնոց, որ թէ՛ անկողինի եւ թէ՛ վերմակի դեր կը կատարէ:

Ճղիկ-նղիկ.— Կտոր-կտոր, պատառ-պատառ, բզիկ-բզիկ:

Փէտատ.— Բրիչ. երկաթէ գործիք մը՝ դետինը փորելու կամ քարերը իրարմէ զատելու համար:

Շարոց.— Թելի վրայ շարուած եւ խաղողի հիւթի մէջ թաթ-խըւած ու չորցուած ընկոյզ:

Պաստեղ.— Խաղողի թանձրացած հիւթէ շինուած ուտելիք, խաւաքարտի հաստութեամբ կտրուած եւ չորցուած:

Կոն.— Ծառի բունին մէկ մասը, երկար կամ կարճ դերան. ձող:

Գտեւոր.— Բառ առ բառ՝ դօտի ունեցող. այստեղ կը նշանակէ Կաղանդի իրեկունը դօտի նետող:

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ (1883—1948).— Բուն անունով՝ Յակոբ Քիւփեմեան: Ծնած է Պրուսա, 1883 Գեկտեմբեր 9ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգային վարժարանին մէջ, աւարտելով անոր վեցամեայ շրջանը: Ուշիմ եւ յառաջադէմ աշակերտ, դպրացի մէջ ուշադրութիւն կը գրաւէ մանաւանդ իր շարադրութիւններով: 1899ին կը դրկուի Արմաշի դպրեվանքը ուսանելու: Երկու տարի ետք կը հեռանայ հոնկէ, չհանդուրժելով վանական կեանքի սեղմումներուն: Անխոջ ընթերցումներով եւ ինքնաշխատութեամբ կը տիրանայ բարձր գարգացման: 1902ին կը նուիրուի ռուսացական ասպարէզին եւ կը պաշտօնավարէ Սէօլեօփ ու շրջակայ հայաբնակ գիւղերուն մէջ: Իր առաջին պատմութեամբ, «Առաջին արցունքը» խորագրով, 1902ին լոյս կը տեսնէ Պոլսոյ «Արեւելք» օրաթերթին մէջ, Յակոբ Յովհաննէսեան ստորագրու-

թեամբ: 1912ին կը հաստատուի Պոլիս, իբրեւ ռուսցիչ հայ լեզուի եւ գրականութեան: 1922ին վերջնապէս կը հեռանայ Պոլսէն. ռուսացական պաշտօնով կ'անցնի Գահիրէ, ապա՝ Կիպրոս, իսկ 1934ին՝ Երուսաղէմ, ուր կը մնայ մինչեւ 1948: Այդ թուականին կը փոխադրուի Հալէպ. կը մեռնի հոն 1948 Փետրուար 17ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Խոնարհներ», «Խորհուրդներու մեհեանք», «Երբ պատանի եմ», «Մնացորդաց» (3 հատոր), «Ստեփաննոս Սիւնցի», «Երբ մեռնիլ գիտեմ», «Օրն օրերուն», «Հայ գրականութիւն», «Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան», «Սփիւսք եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը», «Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածին»: Հրատարակած է «Մեհեանք» (1914) եւ «Բարձրավանք» (1922) գրական հանդեսները: Ունի բազմաթիւ անտիպ երկեր, մօտ 40 հատոր:

Յակոբ Օշական «իբ մամբով փալոյ գրագէտ»ը եղաւ մեր մէջ, արտասովոր, տարակերպ, բայց միշտ ուժական, գրեթէ յեղափոխական իր խոսքով: Մտածող մարդ մըն էր՝ գգացող մարդ մը ըլլալէ առաջ: Համբայ բացող մըն էր, քան բացուած մամբաներէ փալոյ մը: Ինքն իսկ իր գրականութիւնը կը բաժնէր երկու շրջաններու. առաջին շրջանը իր պայծառ, գրեթէ շեշտով քարմուքեամբ կը տպաւորէր ընթերցողը: Երկրորդ շրջանը մթազնաւ է տեսակ մը մտախոյզով: Դատելու, մտածելու, տեսնելու եւ վերլուծելու իր եղանակով՝ Օշական կը մնայ ամենէն յանդուրժող գրագէտը մեր մէջ, «յախուռն ու յանձնապատասխան», ինչպէս իմ կ'ըսէր իրեն համար: Կը գնահատէր իրական արժէքները, սակայն անխոյզ կը փանդէր ինչ որ կը նկատէր ապարժէք: Գրական փնտրատութիւնը բարձրացուց երոպական ըմբռնումով արուեստի: Իր ժամանակին ու ժամանակակիցներուն վրայ անվիճելի է իր դրօշը իբրեւ փնտրատ: Արմատակամ յեղաշրջում մը բերաւ մեր գրականութեան մէջ, միշտ անակնկալի մը առջեւ դնելով մեզ եւ միշտ ըսելով իր ըսելիքը արիւթեամբ ու կորովով: Իբրեւ վիպագիր, տուաւ որոշ շրջանի մը կեանք իր լիութեամբ մէջ: Ինքն էր, որ ստեղծեց կենսապաշտ դպրոցը մեր վէպին մէջ,

միաժամանակ տուաւ որոշ մթերք մը բարեբերու, շեշտ բարեխառնութեամբ տիպարներ, գորաւոր կիրքեր, հոգեկան ուղեբերութիւններ, զանոնք քաղելով ո՛չ թէ իր երեւակայութենէն, այլ ապրւած կեանքէն:

Օշակամի լեզուն՝ ծանր, ոճը՝ մութ ու զարտուղի է: Ճիշդ է, որ իր ոճը ինքնատիպ է զարտուղի ըլլալու չափ, բայց հպատակ չէ մասնաւոր սիգի: Իր ամենէն մեծ շնորհներէն մէկն է իր ոնին նորութիւնը, փայլը, խտութիւնը, ինքնայատուկ համր: Զուտ անձնադրոշմ նկարագիր մը ունէր ան, եւ այդ նկարագիրն էր, որ մեր մէջ ստեղծեց «Օշակամեան ոճ»ը:

Խուզարկու միտք մըն էր Օշական: Բժախնդիր իր ճշակը դժուարահան դարձուցած էր գինք: Աւելի շատ կ'ամբաստանէր քան կը պաշտպանէր, միշտ հետամուտ էր թերութիւններ տեսնելու, քան՝ առաւելութիւններ: Ունէր սակայն սրատես չափ եւ կը սիրէր պեղել մարդոց հոգին, գոր կը նկատէր արուեստի գերագոյն հանգանակը: Գիտէր կերպը շահեկան դարձնելու իր հերոսները, որոնք խոնարհ գիւղացիներ են յաճախ:

Օշակամի գրականութիւնը յեղաշրջումէ աւելի քան մըն է. յեղափոխութիւն մըն է գրեթէ իր դրական ու բացասական կողմերով:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ — Երբեմն միեւնոյն բառը կը բարդուի ինք իրմով. այս տեսակ բառերը կը կոչուին կրկնաւոր. օրինակ՝ պէսպէս, վաղվաղ, բեկբեկ ևն.: Սակայն կրկնաւոր բառերուն մէջ երբեմն գիր մը կը գեղչուի կամ կը փոխուի. այսպէս՝ փոխանակ ըսելու փոխփոխ, թովթով, հեղհեղ, հեծհեծել, կ'ըսենք փոփոխ, թոթով, հեղեղ, հեծեծել:

53. Բ Ա Ր Ի Տ Է Ջ Ճ Ի Ն

Իրիկունները ժամը տասնէն անդին երեւան կ'ելլէր յանկարծ, իր խոպոտ ահռելի ձայնին ժխորն զգացընելով Ղալաթիայի փողոցներէն՝ կատաղի հոսանքի պէս վազող, փրփրացող իրարանցումին մէջէն, բուսիկ, կոշկոռոտ ոտքերն անցուցած իր լայն ծայրակոր եւէնիները, որոնք հազիւ թէ կիսովին կը ծածկէին զանոնք. ներբաններուն մորթն ալ կաշիացեր, բրտացեր էր ցեխին ու փոշիին մէջ յարատեւ քստուածէն:

Իր խոշոր սրունքները կ'երերային ապայէ փոթուուն մէջ, եւ բուրդէ զեղնագոյն դօտիի մը թոյլ ծալքերը գրեթէ անոր ամբողջ փորը կը ծածկէին: Ամառ ձմեռ նոյն բաճկոնակը կը հագնէր, նոյն կարճուկ սալթան, որ թէեւ կրնար իրարու վրայ գալ եւ գոցել անոր կուրծքը, բայց իր կորովի, հուժկու մարմինն ամենէն ճոխութիւնը ամենուն ցուցնելու խորխոր դիտումով մը կարծես, քարիտէզներն միշտ բաց կը թողուր իր կուրծքը, մազերու հոծ շաղապատումով մը սեւցած: Թխագոյն պեխեր վայելուչ ոլորումներով կը վերջանային մինչեւ այսերուն կէսը, որոնց մոյնքը միապազաղ կարմիր էր, արեւակէզ ու խորշակահար կարմրութիւն մը: Աչուրներն հրացայտ էին, տարօրինապէս ազդեցիկ: Ճամբան՝ իր քայլուածքին մէջ արհամարհոտ պերեկութեամբ մը կը դնէր, զոր առաջին ակնարկով կռիւի հրակէր մը կը կարծէիր: Փողոցէ մը դուրս կ'ելլէր մէկէն ու կը սկսէր ձեռքը բռնած շաւիլային պարունակութիւնը ծանուցանել մեծ պոռչտուքով:

— Բարիտէ՛գ, քազէ՛ քազէ՛:

Ո՛հ, ձեռքի ի՛նչ հիացական ու գրգալի շարժումով կը շոյէր շաւելային մէջ վայելչօրէն շարուած կարմիր միջատները, քարիտէզները, որոնց ամէն մէկը իր հօգիտին պէս կը սիրէր, ինչպէս կ'ըսէր ինք:

Օր մը, յաճախորդներէն մէկը, որ միշտ հաճոյք կը գլար Միրիկին հետ խօսակցելէ, զարմացումով նշմարեց, որ իր ամէն ժամանակ տեսած հին եմֆնրնե-րուն տեղ հիմա նորեք հաղած էր անիկա. հեղնական շեշտով մը անմիջապէս հարցուց անոր՝ այս տարօրինակ նորութեան շարժառիթը: Միրիկ յանցանք մը դորժած պահուն բռնուած տղու մը խպնոտ ու երկչոտ շարժումն ըրաւ, շուրջը նայեցաւ այդ հարցումին պատասխանը մէկէն դողնալու ակնկալութիւնով, բայց իր աչքը հանդիպեցաւ երկու սեղան անդին երիտասարդի մը քով նստած մանկամարդ աղջկան մը, որ, հարցումը լսած ըլլալով, ինքն ալ պատասխանի կը սպասէր:

— Մէկալները հինցեր էին, — ըսաւ մեղմ ու խորունկ հռօշով մը եւ անմիջապէս շաւելան առնելով դուրս ելաւ գարեջրատունէն:

Ա՛լ անկէ ետքը երկու շաբաթի չափ չմտաւ այն դարեջրատունը. միայն երբ առջեւէն անցնէր, գաղտագողի ակնարկ մը կը նետէր դրան ճեղքէն ներս ու կը փախչէր: Բայց իրիկուն մը, երբ դարձեալ ներս պիտի նայէր, կեցաւ, ձեռքը ճակտին տարաւ, մտածեց, յետոյ յանկարծ դուռը բացաւ, ներս մտաւ եւ իր սովորութեան համեմատ պտրտիլ սկսաւ սեղաններուն առջեւ, մեղմ ձայնով մրմուռով:

— Գըմըզը փարիտէ՛գ:

Նորէն հոն, նոյն սեղանին առջեւ նստած էին երիտասարդն ու մանկամարդ աղջիկը, սեւ մազերով, թխագոյն, սեւազգեստ օրիորդ մը: Շաբաթը գրեթէ երեք անգամ հող կու գային անոնք, երիտասարդն ու աղջիկը:

Երբ Միրիկ իր պտոյտը շարունակելով անոնց անջեւ հասաւ, աղջիկը յանկարծ քովինին դառնալով ըսաւ.

— Քարիտէ՛գ առ:

Միրիկի հաստ շրթունքներուն վրայ ժպիտ մը եկաւ ու մարեցաւ. վեր առաւ շաւելան ու քարիտէզները խառնելով ըսաւ, ձայնին մէջ աննշմարելի յուզումով մը.

— Քուրի՛կս, ասանկ քարիտէգ էօմբիդ մէջ կերած չես. համէն հոտէն չես կշտանար. է՛ն աղուորներէն տամ:

Եւ սկսաւ զատել ամենէն խոշորներն ու ամենէն կարմիրները, պնակի մը մէջ լեցուց ու լեցուց, մինչեւ որ պնակին մէջ ա՛լ տեղ չմնաց:

— Քանի՞ փարա է, — հարցուց երիտասարդը:

— Փարա՞, — ըսաւ Միրիկ տեսակ մը զարմացումով, — չէ՛, այս հեղու փարա չեմ ուզեր, էյէր աղէկ ըլլայ նէ պաշխա վախիտ փարա տուէք:

Եւ շաւելան առնելով դուրս ելաւ շտապով: Մանկամարդուհին ակներեւ անյազութեամբ կերաւ Միրիկին կարմրուկ միջատները, իր մանտրտիկ ակոսներուն տակ ճզմելով ծամելով քարիտէզներուն նուրբ փեճեկները, այն աստիճան որ քովը նստող երիտասարդը զարմացումով հարցուց.

— Գոհա՛րիկ, ես չէ՛ի գիտեր, որ այսչափ կը սիրես քարիտէզը:

— Օ՛հ, շատ կը սիրեմ. պզտիկութեանս հայրս միշտ կը բերէր մեզի:

Երբ երկու զիշեր ետք Միրիկ ներս մտաւ Պիէռ-Հովէն, մոյգ Փէս մը կը ծածկէր անոր գլուխը առջի իւղոտ հին Փէսին տեղ: Գօտին կորսնցուցած էր իր անհող, թոյլ կապուածքը ու տեսակ մը վայելչութիւնով ամփոփուած էր անոր կորովի մէջքին վրայ, եւ շաւե-

լան ալ, զոր առաջ անփութօրէն աջ կողմն ի վար կը կախէր, հիմակ ելած էր անոր խոշոր, կաշմբուռն ձեռքին վրայ համբարձիկ:

Յաճախորդները խորին զարմանքով կը տեսնէին Միրիկի կրած փոփոխութիւնը քանի մը շաբթուան մէջ. ա'լ անանկ կոպիտ շարժումներ, բիրտ շեշտեր, կոշտ խօսքեր չունէր. իր սիրելի քարտէզներուն վրայ իսկ ա'լ նոյն գորովագին ակնարկը չէր նետեր, ուղղղին կու տար ափին մէջ լեցնելով միջատները, տրուած ստակը առնելով անտարբեր եւ դուրս ելլելով գարեջրատունէն, տրամութեամբ մը համակուած կարծես:

Երբ այն դիշերը ներս մտաւ, ուղղակի մանկամարդ աղջկան սեղանին քով դնաց ու խնդալով հարցուց, թէ ինչպէս գտած էին իր քարտէզները:

— Շատ համով էին, — ըսաւ մանկամարդուհին. — նորէն տուր:

Միրիկ դարձեալ տուաւ միշտ շուայլօրէն:

Անկէ վերջ խելացի դազափար մը յղացաւ քարտէզճին: Այս ստորին դասակարգի մարդը, իր անշնորհ մէջքի դօտիով, ապայէ հաղուստին կոշտ հիւսկէններովը, այս աղջկան բնական վայելչութեան քով անտեղի ու անպատշաճ բան մը կ'ըլլար, վագեց պատրաստ հանդերձեղէններու խանութ մը՝ գնելու մէկը այն նեղ ու գծուծ զգեստներէն, զորս իր հսկայ ու խրոխտ մարմինը արհամարհած էր միշտ: Անոնց վրայ ամէն բան պղտիկ, փտուկ, ողորմելի կ'երեւար իր աչքին. հիմա բաղդատութիւն կ'ընէր եւ իր լայն ու դիմացկուն հագուստներուն գերազանցութիւնը կը հասկնար:

Ակամայ, գրեթէ ցաւով կը բաժնուէր անոնցմէ, կ'ուրանար իր ամբողջ անցեալը ու նոր ի նորոյ կը հագուէր, կերպարանափոխ կ'ըլլար: Հայելիին առջեւ, ուր գնաց կենալու ինքզինք չճանչցաւ. ո՞վ էր անոր մէջի երիտասարդը: Վճարեց ու դուրս ելաւ: Թէ՛ յուսա-

հատ էր, թէ՛ ուրախ:

Այսպէս հաղուած սղուած, Միրիկ աղէկ մը մաքրեց իր չաւելան, ամենէն խոշոր, ամենէն կարմիր քարտէզները դրաւ մէջը ու, սիրտ ի տրոփ, խնդալիւր, ներս մտաւ Պիէն-Հոլէն, առանց այլեւս իր խոշոր ձայնով պոռալու. — քարտէ՛զ:

Գոհարիկ նստած էր երիտասարդին քով, տրտում երեւոյթով, թաղուն ցաւի մը ճնշումին տակ: Միրիկ, իր քալուածքէն բոլորովին վանելով սովորական կոպիտ ձեւը, շիճ երիտասարդի մը ծեքծեքումովը մօտեցաւ անոնց սեղանին եւ, վերէն վար դիտով խոնարհութիւն մը ընելէ ետք, ըսաւ ժպիտով.

— Ասանկ քարտէզ հիշ կերած չէք, օրիորդ:

Եւ սկսաւ պնակին մէջ լեցնել կարմիր միջատները:

Բայց աղջկան դէմքը, ի տես Միրիկի այդ խնամեալ կերպարանքին, մէկէն ի մէկ խոթուցած, խիստ արտասույտութիւն մըն էր առած: Անհաճոյ յուսախարութեան ենթարկուող մարդու մը դառն կսկիծը կ'երեւէր դէմքին վրայ: Եւ մինչ քարտէզճին կը շարունակէր լեցնել պնակը, մանկամարդ աղջիկը հարցուց անոր.

— Ատ լաթերդ ինչո՞ւ փոխեր ես:

Եւ պահ մը վարանելէ ետք.

— Ա'լ քարտէզ չեմ ուտեր, — ըսաւ:

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԻՇԽԱՆԼԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քարտէզ. — Խեցկետին. խեցեմօրթ, գորշ միջատ մը, որ եփուած ատեն կը կարմրի եւ որ համեղ ու ճերմակ միս ունի:
Ծայրակոր. — Ծայր եւ կոր բառերէն. ծայրը կոր, ծած:
Ապա. — Հագուստցու կոշտ կտաւ:

Փոքրուս.— Զդեստի տեսակ մը. ուրիշ տեսակ մըն է նաև սալթան:

Շաղապատում.— Իրար խառնուած, փաթթուած (մաղեր):

Մոյնք.— Գոյն (երեսի):

Պերեւերում.— Պճհանք, սեթեւեթ:

Խպնոտ.— Աժէկոտ, խիպ՝ ամօթ:

Չաւելա.— Թուրքերէն բառ. ոգորէ կամ եղէգէ հիւտուած

սակառ:

Փեմեկ.— Բարակ կեղև:

Մոյգ.— Աւելի ճիշդ՝ մուգ, մութ (գոյն):

Կաշմբուռն.— Ուժեղ, հուժկու, կարճնեղ:

Համբարձիկ.— Համբարձնալ բայէն. վեր վերցուած:

Ծեփձեփում.— Պչրանք, արուեստական՝ կեղծ ձևեր:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— «2» Ժխտականի մասնիկը երբեք պիտի դիմագուրկին վրայ չի դրուիր, կը դրուի բային վրայ: Այսպէս՝ սխալ է գրել չպիտի ուտեմ, չպիտի երթամ, չպիտի ֆալեմ. պէտք է գրել ուղիղ ձևով՝ պիտի չուտեմ, պիտի չերթամ, պիտի չֆալեմ: Եթէ պիտի դիմագուրկը չ ժխտականը առնէ, միւս դիմագուրկներն ալ պէտք է առնեն. այն ատեն՝ փոխանակ գրելու եթէ չխօսի, թող չբերէ, պիտի ստիպուիմք գրել չեթէ խօսի, չթող բերէ, ինչ որ այլանդակ սխալ մըն է:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Շրջուն վանառորդ մը. 2. Չեր կաթնավանառը, կամ 3. Պողպավանառը:

54. ԳՈՎՔ ԶԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ես իմ անոյշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,
Մեր հին սագի ողբանուագ, լացակումած լարն եմ
սիրում,

Արնանման ծաղիկների ու վարդերի բոյրը վառման,
Ու նայիրեան աղջիկների հեզակուն պարն եմ սիրում:

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լինը
լուսէ,

Արեւն ամրան ու ճրմեռուայ վիշապաճայն բուքը
վըսեմ,

Մըքում կորած խրնիթների անհիւրընկալ պատերը սև,
Ու հընամեայ ֆաղափների հազարամեայ ֆարն եմ

սիրում:

Ո՛ւր էլ լինեմ, չեմ մոռանայ ես ողբաճայն երգերը մեր,
Զե՛մ մոռանայ աղօթք դարձած երկաթագիր գըրքերը

մեր,

Ի՛նչքան էլ սուր սիրտըս խոցեն արիւնաֆամ վէրքերը
մեր,

Ելի՛ ես որք ու արնավառ իմ Հայաստան եարն եմ
սիրում:

Իմ կարօտած սըրտի համար ո՛չ մի ուրիշ հեփիաթ
չըկայ,

Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ մակատ չըկայ.
Աշխա՛րհ անցիր՝ Արարատի նըման ներմակ գագաթ

չըկայ,

Ինչպէս անհաս փառքի համբայ՝ ես իմ Մասիս սարն եմ
սիրում:

ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ.— Շատ քիչ բան գիտեմք կատակերգուքեան ծագման մասին: Զամագան վկայութիւններէ կրնանք հետեցնել, թէ գրական այս սեռը սկիզբ առած է Պետրպոնէսի մէջ (Յունաստան), ապա անցած է Ատաիկէ եւ Սիկիլիա, բայց Արեմքի մէջ է, որ հասած է իր գարգացման բարձր աստիճանին, իբրեւ ներկայացուցիչ ունենալով յոյն կատակերգակ Արիստոփանը: Արիստոփան ապրած է Քրիստոսէ առաջ Ե. դարուն. իր գլխաւոր գործերն են «Պիծակները», «Լիզիստրատա», «Թռչունները», «Գորտերը» եւն.: Յոյն նշանաւոր այս կատակերգակը հետամուտ էր միշտ ծաղրելու իր ժամանակակիցներուն այլանդակութիւններն ու մոլութիւնները:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արեւահաճ.— Բառական իմաստով՝ արեւի համ ունեցող: Զմտնալ, որ մէր նախնիք պաշտած են արեւը իբրեւ ստուռած եւ զայն նկատած են ակն ու ազրիւրը կեանքին: Հեղինակը «արեւահամ» բառով կ'ուզէ արտայայտել հայ լեզուի անդերագանցելի բաղբրութիւնը:

Բառ.— Ոմանք կը կարծեն, թէ «բառ» բառը պէտք է ըլլար «բար», որ կը նշանակէ պտուղ: Սխալ եւ անհիմն կարծիք մըն է ստիկա:

Արնամման.— Արիւնի նման. քերականական սխալ մըն է այս բառը իր կազմութեամբ. պէտք է ըլլայ արիւնանման, որովհետեւ արմատը արիւն է եւ ոչ թէ արուն: Կ'ըսենք արիւնահեղ, արիւնահաս, արիւնարբու եւ ոչ թէ արնահեղ, արնահաս, արնարբու: Նոյնն է պարագան նաեւ արնախոտ բառին: Սակայն Արեւելեան Հայաստանի մէջ արիւն բառը կը գործածուի արին ձեւով, որմէ կազմուած է արնանման բառը:

Նայիրի.— Ասորեստանի արձանագրութիւններուն մէջ Նայիրի, ապա Ուրարտու անուններով ծանօթ երկիրը հետագայ դարերուն ստացաւ Հայաստան անունը: Նայիրին կամ Նաիրին, ուրեմն, Հայաստանի հնագոյն անունն է:

Անհիրքնկալ.— Բառական իմաստով՝ հիւր չընդունող, ան-

հիւրասէր: Կը նշանակէ նաեւ ապրելու յարմարութիւններ չներկայացնող, ապրելու համար տաժանելի, անհամբոյր ու անյարմար (տեղ): «Անհիրքնկալ» բառը այստեղ կարելի է հասկնալ այս վերջին առումով:

Նարեկացի.— Գրիգոր Նարեկացի, հայ գրականութեան մեծագոյն փառքերէն մէկը, կրտսեր որդին է Պարով Անձեւացի Եպիսկոպոսին. ծնած է 949 կամ 950 թուին Լե մեռած է ժ.Ա. դարու առաջին տասնամեակին, ըստ սմանց՝ 1003ին, ըստ ուրիշներու՝ 1011ին: Նարեկացիի գլուխ գործոյն է իր աղօթամատենանը, որ ծանօթ է Նարեկ անունով եւ որ կը լսողականայ 95 աղօթքներէ կամ աղաչխարոզի ողբերէ:

ԵՂՐԾԷ ԶԱՐԵՆՑ (1897—1938).— Ծնած է Պարսկաստանի Մա-

կու քաղաքը, 1897ին: Շատ կանուխէն ծնողքը կը փոխադրուի Կարս, ուր կը ստանայ իր նախնական և միջնակարգ ուսումը: Դեռ պատանի, հազիւ 18 տարեկան, կամաւոր կ'արձանագրուի, առաջին մեծ պատերազմին, եւ կամաւորական գումգերուն հետ կ'երթայ մինչեւ Վան: 1915ին Մոսկուա կը մեկնի ուսանելու. 1917ին իբրեւ զինուոր կը մտնէ Կարմիր բանակը, 1919ի վերջերք կը վերադառնայ Երեւան, ուր պահ մը կը գրադի ուսուցչութեամբ: Գրել սկսած է կանուխ, 1912ին, երբ դեռ հազիւ 15 տարեկան պատանի էր: Իր առաջին քերքըւծները, մինչեւ 1917ի ուսական յեղափոխութիւնը, կը կրեն գուտ անհատական եւ հայրենասիրական դրոշմ: Իր վերջին գործին՝ «Գիրք քանապարհի»ի հրատարակութեան հետ ամբաստանուեցաւ իբրեւ ազգայնական ձգտումներ ունեցող եւ բանտարկուե-

ցաւ: Մեռաւ բանտին մէջ, յայտնի չէ ե՛րբ, հաւանաբար 1937—1938 թուականներուն:

Գլխաւոր երկերը.— «Տանթէական առասպել» (1916), «Պոեմներ» (1923), «Երկիր Նայիրի» վէպը (1923), «Էպիկական լուսաբաց» (1930), «Գիրք բանասպարհի» (1933): Հրատարակուած է իր երկերու ժողովածուն, երկու հաստրով: «Երկիր Նայիրի» վէպը քարգմանուած է ռուսերէնի եւ վրացերէնի, իսկ քերթուածներէն շատերը՝ ռուսերէն, ուփրայներէն, վրացերէն; թուրքերէն եւ այլ լեզուներու:

Եղիշէ Զարեմց, խորհրդահայ գրականութեան տիրական դեմֆերէն, իրաւամբ կը համարուի մեր վերջին երեսնամեակի մեծագոյն բանաստեղծը իր ինքնատպուրեամբ ու բացառիկ տաղանդով: Սկզբնական շրջանին կրեց զօրաւոր ազդեցութիւնը Վահան Տէրեանի, ինչպէս նաեւ ռուս բանաստեղծ Մայակովսկիի: Սակայն, Տէրեանը յիշեցնելով հանդերձ, չեղաւ անոր պարզ կրկնութիւնը, այլ եղաւ շարունակողը, գրական շատ աւելի շեշտուած անհատականութեամբ: Միշտ հետամուտ՝ փնտռելու արտայայտութեան նոր եղանակներ, հետզհետէ ստեղծեց իրեն միայն յատուկ, ինքնուրոյն, ինքնատիպ արուեստ մը, գրեթէ դառնալով հիմնադիրը նոր դպրոցի մը, որուն շատերը հետեւեցան՝ առանց հասնելու իրեն, մանաւանդ առանց երբեք գերազանցելու զինք: Իր պատկերները, նոր, ուժգին, յանդուգն ու անճանադրոշմ, կը հաստատեն իր մէջ ներկայութիւնը միշտ որոնող, միշտ անհանդարտ այն ոգիին, որ կը սիրէր շեղիլ սովորական ձեւերէն եւ ընթացիկ կանոններէն: Ունէր խոր, գրեթէ անզուսպ զգայնութիւն, բարձրաքոփչ երեւակայութիւն, բանաստեղծի անհամաչափ, բայց ապահով խառնուածք, երաժշտութեան բնագոյ, արագ, աշխոյժ, քեւաւոր լեզու: Առաջին շրջանի իր քերթուածներուն մէջ կայ գմայլիլի փափկութիւն, կայ ֆնարական զեղում, հայրենասիրական շունչ, համակող ջերմութիւն, քարմութիւն: Աւելի ուշ՝ հետադարձութիւնը որոշ խաբարում մը բերաւ իր գրականութեան, որուն մէջ միշտ զգալի է սակայն տաղանդին գերակշռութիւնը: Ինչպէս արուեստագետի իր բացառիկ խառնուածքին դրոշմը:

55. Կ Ռ Ո Ւ Ն Կ Ը

Յուրա-ձմեռ օր մըն էր: Դուրսը՝ սառած հովը մտրակներու պէս կը շաչէր անցորդներու երեսին: Զիւնն ըսես՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան:

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կձկտեր էինք մենք, քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ պանդուխտ: Դուռը ճոաց, պաղ հով մը խուժեց սենեակէն ներս: Կարոն էր, դերեզմանէն կու գար:

— Պը՛ռռ, — ըսաւ, — շան օ՛ղ. ասանկ օրով մարդ կը մեռնի՞ . . . :

Քիչ վերջ դուռը անգամ մը եւս բացուեցաւ, ու քանի մը յետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան: Այս ձիւնին տակ սպասած էին, որ զիակը ամբողջովին ծածկուէր. նոյնիսկ մէկը մեր բոլորին կողմէ հրաժեշտի քանի մը խօսքեր ըսած էր այդ մենաւոր դերեզմանատան մէջ, այդ անծանօթ մեռելին վրայ:

Ո՞վ կը ճանչնար, ո՞վ պիտի ճանչնար երբեք հազար ու մէկ բզկտուած էջերը Կեանքի ու Մահուան այն տուամին, զոր ձիւներու տակ թաղեցինք այսօր, օտարներու փոսին մէջ: Առա՛նց անունի, թռչունի դիակի մը պէս . . . :

— Ես ալ չէի ճանչնար, — ըսաւ մեր մէջքն մէկը, — բայց պանդուխին մարդիկը հասկցեր էին, որ այդ

օտարական հիւանդը հայ մըն է ու հայ բժիշկ մը կ'ուզէ իր մօտ: Շարաթ մը վերջ միայն կրցաւ զիս զբտնել: Երբ իր սենեակէն ներս մտայ, պատուհանին փեղկերը զոցուած էին: Սակայն քիչ քիչ այդ մթութեան մէջ դէմք մը զծագրուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի զարնող դեղնութիւնով մը. խաւարով ու լոյսով շինուած Ռամբրանդեան պլուխ մը:

«Երկրորդ բանը, որ տեսայ այդ սեւութեան մէջ, ոսկորի գոյն մատներ էին, որ ինծի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին կաշուն խոնաւութիւնով մը: Կարծես ա'լ կաթիլ մը արիւն մնացած չէր իր մարմինին մէջ: Աչքերը իրենց փայլը արդէն կորսնցուցեր էին. սեւութեան մէջ սեւ՝ շէին երեւար:

«Երբ աւելի վարժուեցայ այդ կէս մթութեան, տեսայ որ մօրուքին վրայ տեղ տեղ կարմիր արիւնը փակեր, թանձրացեր, լերդացեր էր: Մորթուած անասունի տաք շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ու խորունկ: Կարծես անտեսանելի դանակ մը, ներսէն, վերէն վար ճեղքեր էր իր թոքերը:

«Ալ նիւթական ի՞նչ դարման կարելի էր տալ այս մարմինին, որ վրեթէ մեռեր էր արդէն: Բայց խօսելու ճիղ մը ըրաւ, հազը խեղդեց իր խօսքը. խռկացող, խռպոտ հառաչներէն բառ մը միայն հասկցայ.

«— Կոտ'նկը...»

«Ու ես երգեցի իրեն. ո՞վ չի պիտեր կոտնկը, բոլոր աչքն ետին մնացած ուղեւորներուն կոտնկը, բոլոր ճիտը ծուռ, անվերջ սպասողներուն կոտնկը...: Ու ինծի այնպէս թուեցաւ, որ իր հոպին հովացաւ, զովացաւ, լացաւ: Իր սրտին բոլոր լուրերը յանձներ էր հաւատարիմ կոտնկին...»:

Այս պատմութեան վրայ ամէնքս ալ լռեցինք: Սարսափելի բան մը կար ճակատապրին մէջ այս անծանօթ ուսանողին, որ հայրենիք դառնալու համար ճամ-

բայ ինկեր ու ճամբուն վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր չտեսած մէկ հողին մէջ:

Թոքախտը, որ հոն էր, իր մէջ դարանակալ, տարիներէ ի վեր սպասեր էր, որ բոլոր յոյսերը իրականան, բոլոր ուսումները կատարելագործուին ու բոլոր աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՞նք սկսելու համար իր ահաւոր աշխատութիւնը ու գերագոյն ժամուն տալու համար գերագոյն հարուածը: Ա՛խ, զգուելի՛, զգուելի՛ հիւանդութիւնը...:

— Բժիշկ, — ըսաւ մէկը, — երբ գերեզմանին մէջ երեսը բացինք, մելանի պէս սեւ էր. ինչէ՞ն է:

Բայց բժիշկը չխօսեցաւ, մա՛րդ չխօսեցաւ:

Լռութիւնը անգամ մըն ալ իջաւ մեր վրայ քարի պէս ու այս անգամ աւելի՛ ահաւոր, քան առաջին անգամը:

— Տղա՛ք, — ըսաւ ուրիշ մը սառը կոտրելու համար, — վաղը հայոց Կաղանդն է:

Բայց Կաղանդին վրայ մտածողն ո՞վ էր: Մենք կը լսէինք ձիւներուն թփրտոցը մեր ապակիին վրայ, կարծես մեռելին մատները ըլլային: Այս ցուրտին, իր գերեզմանէն փախած, մեր մէջ մտնել կ'ուզէր ան: Ու չես գիտեր ի՞նչ մը ունէր սպառնական՝ այդ անանուն ու անծանօթ մեռելը. խորհրդանշան մը ու ազդարարութիւն մըն էր ան մեզի համար:

Ու իրա՛ւ, այդ պահուն մահը մեր վրան էր, ա՛յն մահը, որ ուսանողին ու բանուորին, հաւատացողին ու ուրացողին, բժիշկին ու բժշկուողին հաւասարապէս անծանօթ ու սարսափելի է...:

Մենք ալ մա՛րդ պիտի ըլլայինք, կրթութի՛ւն պիտի ստանայինք, լո՛յս պիտի տանէինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ...: Մենէ որո՞ւն շունչին մէջէն չէր շնչեր արդէն դարանակալ մահը: Իւրաքանչիւրը ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կասկածէր:

Սակայն յանկարծ, մուժ անկիւնէ մը, դողդոջ ու ցած երգ մը սկսաւ, նախ մէկ բերնով, յետոյ բոլոր շրթունքներէն, բարի ու ահաւոր երգ մը, մահերգի մը պէս աղաչաւոր, աղօթքի մը պէս վեհափառ երգ մը, որ սառը կտորեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը տաքցուց, բոլոր հոգիները, բոլոր հոգեքը, բոլոր տըրտունջները, բոլոր մըմունջները իրարու միացուց.

Ղարիպին սիրտն է խոց, ֆիկեարն է վարամ,
Կերած հացն է լեզի, ու ջուրն է հարամ...

Կոռ'ւնկ, կոռ'ւնկ, ամէն աշխարհի անկիւններէ, ամէն սրտի խորշերէ քանի՜ ծանր լուրեր կապեցին ոտքերուդ, ու դուն կրնա՛ս թռչիլ: Քանի՜ քանի մահեր կապեցին քու թեւերուդ, կոռ'ւնկ, թեւաւոր հառաչ, ու կրնա՛ս թռչիլ...:

Ու երբ բժիշկին նշանին վրայ բոլորս մէկ ոտքի կեցանք իբրեւ սուգի նշան, մարմինս փուչ-փուչ եղած՝ ես կը խորհէի, որ այդ վայրկեանին, հեռունե՛րը, հեռունե՛րը, ծովերով ու լեռներով հեռուները տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալեւոր հայր մը, ժպտելով ու յուսալով, ճամբո՛ւն, ճամբո՛ւն կը նայէին. մինչդեռ մենք գիտէինք, որ ա՛լ տղան պիտի չգա՛ր, պիտի չգա՛ր...:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻԻՆՆԵՐ

Ռամբրանդ.— Հոլանտացի նշանաւոր նկարիչ. ծնած է 1606ին եւ մեռած 1669ին: Իր նկարներուն մէջ ամենէն շատ կը յիշատակուին, իբրեւ դուրս դործոց, «Սամարացին», «Եմմաուտի ուխտաւորները», «Գիշերապահները», «Անդամազննութեան դասը» եւն.:

Լերդանալ.— Թանձրանալ, պնդանալ:

Կառնկ.— Այս անունով ծանօթ երգ մը կայ, որ կը վերադրուի Նահապետ Քուչակի:

Ճիկեար.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ թոք. սեւ ճիկեար՝ լեարգ: Վարամ նոյնպէս թուրքերէն բառ. կը նշանակէ թոքախտ:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ (1885—1915).— Բուն անունով՝ Ռուբէն Զիլիկիբեան: Ծնած է Սիլիվրի (Թուրքիա), 1885 Փետրուար 15ին: Նախակրթութիւնը ծննդավայրի ազգային վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, երկու տարի կը յաճախէ Պարսիկակի ամերիկեան գոլէնը, ապա կը մտնէ Պերպլերեան վարժարան, որուն շրջանը կ'աւարտէ 1905ին: Նոյն տարին կը մեկնի Լօզան, ուր կը հետեւի բժշկական համալսարանի դասընթացին: 1911ին կը վկայուի իբրեւ բժիշկ եւ, առեւ մը պաշտօնավարելի ետք Լօզանի հիւանդանոցներուն մէջ, կը վերադառնայ Պոլիս: 1914-18 պատերազմին զինուորական բժիշկի պաշտօնով կը ծառայէ քրքական բանակին մէջ: Կը նահատակուի 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Կարմիր գիրքը» (ֆերքուածմեր). մահէն ետք կը հրատարակուին «Սիրայ գիրքը», «Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր»:

Ռուբէն Սեւակ գրել սկսած է աշակերտութեան շրջանէն: Իբրեւ բանաստեղծ երգած է սէրը, բնութիւնը, ընկերային անարդարութիւնները, կեանքի եւ մահուան առեղծուածը, մարդոց տառապանքը եւ անոց ներքին տագնապները: 1913ին Պոլսոյ «Ազատամարտ» թերթին մէջ սկսաւ հրատարակել «Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր»ը, ներկայացնելով հիւանդութեանց գործած աւերները եւ ընթերցողին ներշնչելով խորշանքի զգացում մը, առանց տաղուկալի եւ տափակ յրատականներու: Պատմութեան ճեղքով գրուած այս կէս բժշկական, կէս գրական էջերը նորութիւն մըն էին մեր գրականութեան մէջ:

Ռուբէն Սեւակ օժտուած է բանաստեղծի ձիրքերով. ունի աշխոյժ, արագահոս, հանելի ուն:

56. ՄԱՐԴԸ ԶԷՐ ՄԵՌՆԵՐ

Ա.

Այն ատեն հրաշալի էր աշխարհը. վերջալոյսները տրամութեան ստուեր չունէին, գիշերները վախով ու արհաւիրքով ծանրաբեռնուած չէին, քամին չէր տքար ողբաձայն, մայրական կուրծքերէ հեծեծանք չէր բարձրանար:

Այն ատեն առաւօտները միշտ Մայիսի վարդաբոյր գինովութիւնը կը խմէին, որովհետեւ գարնանային մշտանորոգ, անսպառ վերակենդանութիւնը կը տիրէր, եւ խնդութիւնը, ուրախութիւնը կը ծաղկէին ամէն տեղ, հողին ու ջուրին վրայ, ստուերոտ ծործորներուն մէջ եւ մինչեւ լուսապայծառ հորիզոնը: Երկինքէն, գետնէն, ծաղկաւէտ դաշտերուն վրայէն ու սաղարթալից ծառաստաններէն եղեմական շունչ մը կը ծառանար ու հմայքով, դիւթութեամբ կը լեցնէր երկիրը:

Կեանքի բաղձանքը անսահմանութեամբ կը ծորէր ամէն կողմէ ու կը յորդէր: Անծանօթ յափշտակութիւն մը կը խլէր մարդկային սիրտը դէպի անվախճան հեռակէտ մը, եւ միշտ նոր, թարմ կարօտներ թեւ կ'առնէին, ինչպէս ստիակին պաշտելի մեղեդին՝ դէպի արշալուսային շրացուցիչ հեռաւորութիւնները, դէպի անանուն, երբեք իմանալի գեղեցկութիւնները:

Յոգնութիւն չկար, կործանարար յուսահատութիւնն ու անդարմանելի մորմօքը անծանօթ էին աշխարհին:

Մահ չկար այն ատեն:

Բ.

Երանական այդ աշխարհին անոյշ օրերէն մէկն էր. դաշտին մէջ, ուր արտերէն ոմանք դեռ կանաչ, ոմանք դեղնագոյն քիստերով ծանրացած հունձքեր ունէին, ծերունի մը կը խաղար մանուկներուն հետ՝ զուարթ, անհոգ ու մանկական անփոյթ ինքնամոռացումով:

Ծերունին վէպ կը խաղար այդ խումբ մը մանուկներուն հետ՝ ծիծաղելով, կայտուելով: Արագիւնները, որ իրենց խոշոր բոյներէն վար իջեր էին, կը կտցահարէին հողը եւ վախնալով չէին փախչեր անոնցմէ: Ծնճուկները կու գային կը նստէին մանուկներուն գլխին ու կը հանդէպէին ծերունիի ուսերուն վրայ: Կարմիր, սեւ պիսակաւոր կովեր հանդարտօրէն կ'արածէին, հոտոււրտալով խոտերը, գլխու ընդհատ ցնցումներով քաշել փրցնելով զանոնք իրենց արմատէն. գոմէշները, ընկողմանած՝ շուքի մը տակ կամ զով ջուրին մէջ, ծնօտի ծոյլ ու դանդաղ շարժումով կ'որոճային, ձգելով նոյնքան ծոյլ ու անվրդով նայուածք մը իրենց շուրջիներուն ու շրջավայրին վրայ:

Եւ ահա յանկարծ օդին մէջէն թեւերու թափահարում մը լսուեցաւ, եւ վերի անծանօթ ոլորտներէն էակ մը իջաւ դաշտին վրայ, կեցաւ մօտակայ բլուրին վերեւ եւ իրեն կանչեց ծերունին: Մանուկները շարունակեցին խաղը:

— Եկ՛ւր, ծե'րունի, — ըսաւ սպիտակաթեւ էակը, որուն ուսերէն ծիրանի մը ծփալով կ'իջնէր թուլօրէն ու փաթթուելով կուրծքին՝ կը պարածածկէր՝ պորտը եւ կ'երթար կը հանգրիճուէր կռակին ետեւ: Որոշուած է որ, — շարունակեց անիկա, — մարմինդ համբուած տարիք մը պիտի ունենայ եւ պիտի մեռնի անկէ ետք, ինչպէս պիտի մեռնին քեզմէ ետք բոլոր մար-

դիկը, որ կ'երեւան աշխարհի վրայ ու պիտի երեւան:

— Բայց ի՞նչ է մահը, — կրկնեց ծերունին հետաքրքիր ու միամիտ:

— Մահը, — շարունակեց անծանօթը տրամաբեկ ժպիտով մը, — քուն մըն է, որուն տակ անգամ մը աչքերդ գոցելէ ետք ա'լ պիտի չկրնաս բանալ. անվազորդայն գիշեր մըն է, յաւիտենապէս խաւար, ուր եւ ոչ իսկ ցայգելոյս մը կը ցաթի, ուրկէ լուսնային եւ ոչ իսկ աղօտ նշոյլ մը կը շողայ կ'անցնի: Մահը երբ որ գայ ու գրկէ քեզ, այս տաքուկ արեւը, այս արտերը, այս սօսաւող ծառերը, հորիզոնին հեռաւոր կապոյտին վրայ դողդղացող շուշանի մարմինով ատ ամպերը ամէնքն ալ հոս պիտի մնան իրենց տեղը, ուրիշներու համար, եւ դուն պիտի զրկուիս անոնցմէ՝ անգամ մըն ալ չտեսնելու պայմանով:

Ծերունին ասոյնտուք մը զգաց մարմնին մէջ, որ զայն կը փշաքաղէր եւ զինք անհանդիստ խռովքով մը կը լեցնէր: Անորոշ վախ, որ կը պարուրէր հոգին. եւ այս անբացատրելի վիճակը առաջին անգամն էր, որ կ'ունենար:

— Տարօրինակ ու անգութ բաներ կ'ըսես դուն, — պատասխանեց ծերունին, — որովհետեւ կարելի՞ է եւ ի՞նչպէս միխթարուիմ՝ խորհելով, թէ արեւը իր տեղը պիտի մնայ, երկինքը՝ իր այս շքեղութեան մէջ, թրուշունները նորէն վերի բարձրութիւններէն պիտի ճախրեն երգելով, բլուրները այգիներով եւ առատ արօտներով իրենց տեղը պիտի մնան, եւ ասոնք բոլորը չտեսնելու համար պիտի մեռնի՞մ ես: Բայց ի՞նչ է պատճառը, քանի որ գեղերէն ամէն առաւօտ եւ իրիկուն նորէն ծխաններու ծուխը պիտի բարձրանայ, իմ գաւակներս, սիրելիներս, ազգականներս պիտի մնան հոս, առանձին պիտի վայելեն այդ ամէնը, եւ ես միայն իրենց հետ պիտի չըլլամ. ինչո՞ւ համար, ինչո՞ւ

համար: Ինչո՞ւ համար արդար չես, անծանօթ, ինչո՞ւ բարութեան կարգերը փոխել կ'ուզես:

— Ըսին ինձի, որ մարդը շատ պղտիկ, բայց իր բաղձանքը անհուն է: Ըսին, թէ ինչպէս դետը անժամանակ թուականներէ ի վեր շարունակած է հեղճեղիլ անդադար եւ որուն ակերը անկարելի է ցամքեցնել, այսպէս ալ մարդկային սիրտը բիւրաւոր ակեր ու երակներ ունի, որոնցմէ կարօտը, փափաքը կը ծորին եւ կը հոսին անհաշիւ. ահա այդ ծորակները ցամքեցնելու եկայ: Կ'ուզեմ, որ մեռնիս, եւ պատճառը չիտակը ես ալ չեմ գիտեր:

Ծերունին գլուխը ուսին վրայ կախեց թուրթն եւ յետոյ, աչքերը վեր առնելով, իբր թէ մահը անմիջապէս քովը ըլլար, հեղ մըն ալ նայեցաւ շուրջը. գեղեցկութիւնները հրապոյրով ու մշտնջենական տենչանքով աւելի կը վառէին հիմա. մանուկները, անգիտա՛կ, կը խաղային զուարթօրէն: Բնութիւնը հմայիչ էր ու կը փողփողէր, կեանքի վայելքը հզօր էր ու անզիմադրելի:

— Մեռնելէս ետքը քա՛ր թող ըլլամ, բայց աչք մը ունենամ, որ տեսնէ. սա խոտը թող ըլլամ, բայց սիրտըս ինձի հետ թող ըլլայ. սա մացառին փուշը թող ըլլամ, բայց լեզուս տեղն ըլլայ, որ սիրելիներս քովէս անցած ատեն հետերնին կարենայ խօսիլ միայն: Մեռնելէն ետք թող դաշտին ամենէն պզտիկ մտեղն ըլլամ, բայց սէրս, կարօտներս ու զգացումներս ինձի հետ մնան եւ ամենայետին անկիւնէ մը վայելել կարենամ այս աշխարհը, — հեկեկաց ծերունին արտասուալից:

Անծանօթին դէմքին վրայ թախծութեան ստուեր մը կը խաղար. իր կարգին ինքն ալ գիտէր բնութիւնը եւ, եթէ գերերկրային օթեւաններէ, ուրիշ հորիզոններէ եկած օտարական, կը զգար ինքն ալ շրջակայքի խօլական հրճուանքը, յորդ խնծիղը, համայնալից ցըն-

ծութիւնը. կը զգար, թէ իր սիրտն ակամայ հաղորդակից կ'ըլլար հզօր բաղձանքին եւ ծերունիին տըրտմութեան :

Պահ մը լռութիւն տիրեց, որովհետեւ ծերունին կը հեկեկար, եւ անծանօթը մտածումներով գրաւուած կ'երեւէր :

Գ.

Վերջապէս թեւաւոր էակը, որ վիթի աչքեր, կոյսի սեւ ու ալեծուփ մաղեր եւ վայրի կակաչի կարմըրութեամբ շրթներ ունէր, երկու քովերէն կախուած ամպի նման ձերմակ ու անմարմին թեւերը թուլցուց, հեղ մը երկինք նայեցաւ մտասեւեռ ու յարեց .

— Ծերունի, որ մահկանացու պիտի ըլլաս անդառնալիօրէն, իբրեւ յետին շնորհ ու մխիթարութիւն՝ որոշուած է, որ ապրելու օրերուդ թիւը դո՛ւն սահմանես. անկէ անդին բան մը մի՛ ուղեր, պիտի չտրուի քեզի : Ըսէ հիմա, թէ ո՛րչափ ապրիլ կը փափաքես եւ ո՛րչափ ատեն ետք մեռնիլ :

Ծերունին չէր խօսեր, որովհետեւ դարերու եւ տարիի հաշուով ի՞նչքան ժամանակ պիտի կրնար շահիլ անմահութենէն : Ծովուն անսահմանութենէն մանկական ափ մը ո՞րքան ջուր կրնար բռնել :

— Արտորա՛, ծերունի, — ազգարարեց անծանօթը, — ժամանակս կարճ է ու թեւերս այսքան ատեն հանգիստ առնել սորված չեն բնաւ : Նայէ՛՛ հունա, սա թաւամազ կովը, որ կ'արածի, քու փափաքներուդ իբր չափ պիտի ծառայէ . ձեռքերդ դիր անոր կռնակին վրայ եւ որչափ մազ, որ կրցար տեղաւորել անոնց տակ, այդ մաղերուն համբանքին թիւովը ապրելու տարիներ պիտի ունենաս դեռ :

Ծերունին, խելայեղ, կեանքի սիրովը գինով, վա-

զեց դէպի արածող կովը եւ բոլոր մարմնովը ինկաւ անոր քամակին վրայ, յուսալով այդպէս անթիւ մազեր բռնել ձեռքերուն տակ :

Սակայն, աւա՛ղ, կեանքի մոլեղին բաղձանքը մոլորեցուց զինք, որովհետեւ երբ ամբողջ մարմինով փռուեցաւ կովուն վրայ, ձեռքերը վար կախուած, օդին մէջ մնացին առկախ, եւ մաղի թել մը անգամ չգտնուեցաւ ափերուն տակ :

Դ.

Անծանօթը, որ կեանքի բաշխիչ պատգամարբն էր, դարձաւ եղաւ հոգեառ հրեշտակը :

Երկու անգամ թափ տուաւ թեւերուն, տխրադէմ եւ վշտահար, սլացաւ երկինքն ի վեր ուրուրի պէս եւ կայծակէն արագ :

Իր ետեւէն լոյսերը կը տժղունէին, կը պղտորէին, սուզը վարագոյրի պէս կը կախուէր երկինքէն, անօրինակ դառնութիւն մը կը սուրար ամէն կողմէ ու կը նստէր փոշիի պէս ամէն բանի վրայ :

Այդ օրէն դիշերները վախով ու արհաւիրքով բռնուեցան. յոյսերուն, ինչպէս բոլոր ծիւրերուն կանաչը օձի թունաւոր լեզու մը խածաւ, գետերը խորունկցան ու ջուրերը ժանդի դոյն առին. թռչուններուն հազադէն վիշտը խօսիլ սկսաւ. դոյները տրամեցան, լոյսերը տրամեցան, ու ամէն կողմ մահուան դողը պատեց :

Ե.

Ծերունին մեռեր էր :

Եւ կեանքը սահմանուեցաւ այնպէս, ինչպէս կ'ապրինք մենք, մինչեւ այն տարիքը, ուր ապրած էր ծերունին եւ մեռած :

Մարդը մեռաւ, բայց կեանքի իր բաղձանքը անմահ մնաց :

Մանուկները, որ կը խաղային, մօտեցան անոր դիակին, ու մահուան հոտը թափանցեց անոնց հոգիին ալ : Անոր համար է, որ այսօր երախաներն անգամ կեանքի անստոյգ տեւողութեան հոգն ունին, եւ անոր վախճանին տաղնապը կը բարբախէ իրենց սրտին մէջ :

Այդ անորոջ դարազլուխէն ասդին է, որ բնութիւնը իր անխախտ սահմանին մէջ ամփոփուած է, եւ մահը կը տիրապետէ՝ խլրտելով տիեզերքին բոլոր անկիւններէն, հարաւէն ու հիւսիսէն, արեւելքէն ու արեւմուտքէն :

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Ծորձոր.— Զոր, ձորակ :
- Մորմոխ.— Սաստիկ ցաւ, վիշտ, կսկիծ :
- Քիտ.— Ցորենի հասկին փշոտ մասը :
- Կայտուի.— Ուրախ ցատկոտել, խայտալ :
- Պիսակատր.— Պիսակ՝ բիծ ունեցող, բծաւոր :
- Անվաղորդայն.— Վաղորդայն, վաղը չունեցող :
- Ապնուտ.— Մարմինը ասեղ- ասեղ ըլլալ, փուշ-փուշ ըլլալ. սուր ցաւ գզալ :
- Խնծիկ.— Ծիծաղ, խնդում, ուրախութիւն :
- Վիթ.— Եղջերուի տեսակ մը, այծեամ :
- Հումա.— Գաւառական բառ մը. հոն, անդին :
- Հագագ.— Կոկորդ, խռչափողի վերի մասը :

57. Տ Ա Ի Ր Ո Ս

Անպերը դանդա՛ղ կը սահին կ'անցնին մթամած կիրնէն,
Ուր միշտ կը շաչէ մայրիներու ծով անտառը ծրփուն.
Ապառաժն ի վեր կը գալարուի նեղ երիզը քամբուն.
— Հոգի՛ս, ի՛նչ հեշտամբ, անցնիլ այս հրպարս
սարերուն մէջէն... :

Հեռուն՝ վիհն ի վար կը փըխրի յանկարծ ձիւնահիւս
մ'անտես... :

Զորս դին ամեհի ջրվեժներ անվերջ կ'եռա՛ն, կը
կանչե՛ն,

Ու խոր ձորերէն՝ արձագանգն — հրսկա՛յ
նուագահանդէս —

Կ'անցնի՛ սարէ սար, մինչեւ հեռակայ գիւղակները
շէն... :

Ու վարը, խութին դէմ, հեղեղն, հարբա՛ծ, կ'ոռնայ
շառաչուն... :

Հովը ծառերուն մէջ կը փողերգէ տաղեր բարբարոս...
Մամոտոս ժայռերու ներքեւ կը ժպտին ակեր
պաղպաջուն... :

Մինչ իրիկուան դէմ, ջրբափէն մինչեւ քառուտներն
անդորր,

Ծիրան մըշուշով, բոյրով կը պոռթկա՛յ կիրնն
անդրնդախոր... :

— Ի՛նչ երագ, Աստուա՛ծ, ապրի՛լ այս կախարդ
սարերուն մէջ, հո՛ս... :

ՀՈՎՈՒՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ.— «Խորհրդային» կամ «խորհրդային» յունա-
րեն բառ մըն է եւ կը նշանակէ պատկեր, տեսարան: Հովուներգու-
թեան նիւթ կը կազմեն դաշտի մարդեր, դաշտային տեսարաններ,
հովիւներ, հօտեր, բնութիւնը, հովուական կեանքը եւ ամէն ինչ
որ կայ ունի այդ կեանքին հետ: Սիկիլիոյ մէջ է, որ ծնունդ առած
է հովուներգական բանաստեղծութիւնը: Լատին գրականութեան մէջ
հովուներգութեան անմահ վարպետը կը մնայ վիրգիլիոս (70-19
Ք. ա.), որ գրած է «Մշականք» եւ «Հովուականք»ը, եր-
կուքն ալ քարգմանուած հայերէնի, թէ՛ գրարար եւ թէ՛ աշխար-
հարար:

Հայ նոր գրականութեան մէջ հովուներգական սեռը մշակած
են Յովհ. Թումանեան, Ռուբէն Զարգարեան, Ա. Իսահակեան,
Դանիէլ Վարուժան եւ ուրիշներ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երիգ.— *Բառական իմաստով՝ ժայռէն. այստեղ կը նշանակէ
ժայռէնի պէս երկարող շերտ (ճամբու):*

Փխրիլ.— *Փշուիլ, փշուր-փշուր ըլլալ:*

Ամեհի.— *Անսանձ, անզուսպ, կատաղի, հուժկու:*

Ձիւնահիւ.— *Ձիւն եւ հիւս բառերէն, ձիւնակոյտ:*

Խուր.— *Ժայռ, շուրի մէջ ցցուած զար կամ աւազի կոյտ.
բարձրայտ, խարակ:*

Փողերգել.— *Փող եւ երգ բառերէն. փողով երգել:*

Պաղպաջուն.— *Փայլուն, պսպղուն, շողողուն:*

Թաւուտ.— *Մացառ, պուրակ, անտառին խիտ ծառը:*

Ծիրան.— *Այստեղ կը նշանակէ ծիրանեզոյն, կարմիր:*

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՀԱԿԵԱՆ.— Ծնած է Կեսարիա, 1900 Յունուար
20ին: Նախնական եւ երկրորդական ուսումը ստացած է ծննդա-
վայրին մէջ: Ատեն մը հետեւած է նաեւ համալսարանական դաս-

ընթացքի եզիպտոսի մէջ, ուր հաստատուած է 1919էն ի վեր:
Կը գրադի հաշուակալութեամբ, ի միջի այլոց՝ նաեւ ուսուցչու-
թեամբ, արանդելով հայ լեզուի եւ գրականութեան դասեր: Գրել
սկսած է կանուխ, աշակերտութեան շրջանէն: Աշխատակցած է
գաղութահայ թերթերու եւ հանդէսներու:

Գլխաւոր երկերը.— Հրատարակած է *Բերթուածներու երկու
հատորներ՝ «Չորսականք» (1936) եւ «Բարձրներդ» (1946)*, երկուքն
ալ Գահիրէի մէջ: Ունի անտիպ *Բերթուածներ*, *Ինչպէս նաեւ
քարգմանութիւններ թէ՛ անգլերէն եւ թէ՛ ֆրանսերէն:*

Սարգիս Սահակեան գուսպ յուզումի բանաստեղծն է: Ունի
նուրբ ու բծախնդիր հաշակ:

Հոգածու է իր ձեւին, զոր կը
խնամէ ու կը յարգարէ միշտ,
միշտ ուշադիր՝ լեզուի կըշ-
տոյթին: Հետամուտ չէ տպա-
ւորութիւն ձգելու կամ շլա-
ցրենելու. սեղմ ու ժուժկալ
խորքին, ինչպէս ձեւին մէջ,
կը գոհանայ անիրաժեշտ
նուագագոյնը միայն ըսելով,
առանց հապաղելու, բայց
նաեւ առանց խորհանալու:
Մեղմ, գրեթէ հանդարտ բա-
խիծ մը, յաճախ կարօտ ու
երազ, սրտառուչ ու օգար-

կըւած խոստովանութիւններ, ներքին սպրումներ, յուշեր, տեսիլ-
ներ, իրենց վրայ ունենալով միշտ լրջութեան հովանին, իր *Բեր-
թութիւնը կը դարձնեն ուշագրաւ եւ համակրելի:*

58. ՀԱՅՐ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

...Հէրեանը մնաց կանգնած:

Հեռուում, թառամած արծաթի արտացոլացումնե-
րով մի գետ, մի քանի մոռյլ բլուր հրձտկելուց յե-
տոյ, վիզը վեր բարձրացրեց, հիւանդ կատուի նման
փորի վրայ սողոսկեց, ապա անհետացաւ կոյտ կոյտ
ցցուած աւերակներու ետեւ:

— Անի՛ն, Անի՛ն, — պոռում էին ներսից:

Այդ նուիրական անունը Հէրեանի գլխի մէջ մի
վայրկեան երգեց: Պատմութեան մագաղաթեայ էջը

սարսուտով բացուեց եւ
խօսեց նրա սրտին: Ա-
նի՛ն, հայոց փառքերի
հեքիաթային վա՛յրը,
հարիւրաւոր եկեղեցի-
ների, փարթամ պալատ-
ների, եւ անառիկ ամ-
բոցների երազային մայ-
րաքաղա՛քը:

Հիմա՛ դարերի ակ-
ռաների տակ կրճոտ-
ուած, դժբախտ մի
աստուածութիւն:

Մինչ քամին գրոհ
էր տալիս տխուր աւե-
րակների այդ տեսիլքի դէմ, կնացքը ծռեց աջ, անվեր-
ջանալի մի սուրոց արձակեց եւ մտաւ Սարգարապատ:

Դեղնած, մոխրացած, մեռած մի երկիր: Հրավառ
արեւի եղունգները ճանկատում էին այդ տարածութիւ-
նը: Ո՛չ մի խրճիթ, ո՛չ մի ծառ, ո՛չ մի կենդանի մարդ:

Հէրեանը իր տխրած աչքերը շրջեց չորս կողմը.
նայեց անապատին, նայեց մարդկանց: Ի՛նչ աւերա-
ծութիւն...

— Ջո՛ւր, ջո՛ւր, — ասաց մէկը ներսից:

— Ջո՛ւր, ջո՛ւր, — կրկնեցին ուրիշները:

Հէրեանը յետ նայեց:

— Բանը նրանումն է, — նրան մօտենալով ասաց
մէկը, — բանը նրանումն է, որ երկիրը ծարաւ է... Ամ-
բողջ հարցը հէնց դրա մէջն է: Երկիրը ծարաւ է... Էս
հողերը ջրել, կեանք տալ նրանց, իրենց մէջ թազնուած
անապառ հարստութիւնները դուրս հանել, էդ է մեզ
պէտք, է՛դ: Եթէ մարդ լաւ մտածի, էդ դժբախտ հո-
ղերը ճիշդ ու ճիշդ նմանում են մեր ազգին: Կարծես
ընութիւնը իր յուշատետրում ամէն ինչ արձանագրել
է... Նո՛յն ճակատագիրը, նո՛յն բախտը... Մի լաւ նա-
յեցէք. էդ հողերը, ինչպէս մեր ազգը, տառապում են
նոյն բանի համար. տառապում են, որ չեն կարողա-
նում տալ էն ամէն ինչ որ կարող են տալ...

— Այո՛, — ջերմ շեշտով համաձայնուեց Հէրեանը,
— այո՛, էդպէս է...

— Ահա քանի քանի դարեր են, որ էս երկիրը սպա-
սում է, ահա քանի քանի դարեր են, որ էս ժողովուրդը
սպասում է: Երբ ես դար եմ ասում, դուք հասկացէք
տառապանք, թշուառութիւն, մարտիրոսութիւն: Էն-
պէս չի՞:

— Էնպէս է:

— Հիմա, որ էնպէս է, չեմ հասկանում մի բան.
չեմ հասկանում ինչո՛ւ մեզ հանդիստ չեն թողնում.
չեմ հասկանում ի՛նչ են ուզում մեզանից: Ագահու-
թի՞ւն. բայց աղահուսիս ինչի՛ հանդէպ: Մեր երկրում
նաւթ ասես չկայ, ոսկի չկայ, արծաթի հանքեր չկան:
Քաղաքները քարուքանդ են, գեղերը՝ կէս աւերուած:
Եթէ մեզ հարց տանք, ի՞նչ է մեր էս Հայաստանը, կը

պատասխանեն՝ քար : Ճշմարտութիւնը դա է, Հայաստանը քար է : Որտեղ որ ոտքդ կպցնես՝ քար է գրնդում : Ամէն կողմ, ամէն տեղ լեռներ, ժայռեր, լեռներ, ժայռեր : Այծերը երկու հարիւր արշին վեր պիտի բարձրանան, որպէս զի քարերի միջում թագնուած երկու խաբուած խոտեր պոկեն : Եւ եթէ մարդ աւանակի յամառութիւն չունենայ եւ չունենայ էն, որ անուանում են հայրենիքի սէր, էստեղ չի կարող ապրել : Էստեղ ապրելու համար սէր պէտք է, կրակ պէտք է, եզան ճակատով խեղութիւն պէտք է... Քար է, չէ՞. պէտք է մաքառել, պէտք է բազուկների, ոտքերի, ամբողջ լարուած մարմնի դնդերները դէմ տալ եւ ճակատից քրտինք վար թափելով պէտք է տքնել եւ շարձարուել : Իսկ էդպիսի աշխատանքի ո՞վ կարող է դիմանալ... Թուրքը եթէ աշխատանքը սիրէր, իր երկիրը արքայութեան կարող էր վերածել եւ անապատ չէր մնայ, ինչպէս որ մնացել է : Ռուսն էլ... դա էլ ուրիշ... Վերջապէս, հարցը էդպէս է, ա՛ղբէր, էս քարերը մենք սիրում ենք, էսքան տարի է կապուել ենք նրանց եւ չենք ուզում բաժանուել... Պէտք ունենք նրանց եւ նրանք էլ պէտք ունեն մեզ, էնպէս չի՞ : Լաւ, եթէ էդպէս է, ախր էն ժամանակ ինչի՞ համար մեզ հանգիստ չեն թողնում, ինչի՞ համար ուզում են մեր ձեռքից էդ քարերն էլ խլել... Ուղղակի չեմ հասկանում :

Գլուխը խոնարհեց, լռեց : Ապա յուզուած աչքերը Հէրեանի վրայ յառելով.

— Դուք հասկանո՞ւմ էք :

— Չէ՛, ես էլ չեմ հասկանում :

— Ասում են Հայաստան եւ անցնում դնում : Երդում են, ոտանաւորով խօսում, Վենետիկի կղզու կեղծ գրարարը խառնում աշխարհաբարին : Չեն մտածում, որ էդ անունը, Հայաստան էդ անունը մի շատ ծանր բեռ է... շա՛տ է, շա՛տ... Իսկ հայ լինե՞լը : Չարքաչ,

քարտաշ, դժուարին մի վիճակ : Հայ լինելը, պարո՛ն ջան, նշանակում է գործ ունենալ ժայռերի, քամիների, ցրտի, ձիւնի հետ եւ նաեւ մետաղի նման հալուող արեւի հետ : Չարմանալի է ասել. մինչդեռ ուրիշ երկիրներ կերակրում են իրենց վրայ ապրող ժողովուրդներին, էստեղ հայ ժողովուրդը պէտք է կերակրի իր երկիրն : Գլուխդ ծռել՝ բարձր բուսած խոտը քաղել, ձեռքդ վեր բարձրացնել՝ պատրաստ խնձորը պոկել, էդպէս բան չկայ : Մինչեւ որ մի ծառ ծաղկի, պէտք է տքնել, քրտնել, շարձարուել, եւ երբ ծաղկեց, մեծացաւ, պէտք է նրան նորից խնամել, ամառուայ չորութիւնից եւ ձմեռուայ ցրտից պաշտպանել : Էդ պայմաններում՝ ի՞նչ են ուզում մեզանից. ուղղակի չեմ հասկանում :

Ձեռքը արագ արագ քսեց յուզումից կարմրած ճակատին :

Գնացքը՝ յանկարծ խելայոյզ՝ ամբողջ իր արագութեամբ նետուեց առաջ :

Շատ չանցած կանգ առին :

Հէրեանը վայր իջաւ, երկաթագծերի մօտից քալեց, մի անորոշ շէնքի շուրջ պտոյտ եկաւ, բարձրացաւ մի անորոշ հողակոյտի վրայ եւ մնաց յափշտակուած :

Քրքմաւոյն, լայն մի տարածութիւն : Ծանր մի թմբութեան տակ ճնշուած, նա սփռուած էր հինայով ներկուած լուսաւորութեամբ այրուող բեւեռի նման :

Օդը թրթռում էր, բիւրեղէ կայծերի վրայ ցաւկրատելով :

Այդ տեսարանը լուացուած էր ճերմակ խաղողի հիւթով, եւ լուսութիւնը այնքան խոր էր, որ կարծես հնչում էր :

Եւ ահա, խորութիւնով լեցուած եւ դեղին մանգաղներով հնձուած այդ լուսաւորութեան ծայրին, բո-

րողանների նուազախումբի նման պայթող մի տեսիլք՝ Արարա՛տը:

Տիրական եւ վսեմ այդ մեծութիւնը իրեն էր ենթարկում ամբողջ դաշտը: Ամբողջ երկիրը, ամբողջ երկինքը:

Հէրեանը երկար ատեն մնաց անշարժ: Նա եւս ենթարկուեց այդ տեսիլքին, ինչպէս մարդ ենթարկուած է հողեկան մեծ ուժերին, որոնք մեր ներսը լոյսի եւ հաւատի աղօսներ են բաց անում:

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նաւթ.— Քարիւղ (չգտուած):

Պոկիլ.— Քաշիւով կտրել, փրցնել:

Վեներտիկի կղզի.— Ակնարկութիւն Ս. Ղազար կղզիին (Վեներտիկի մօտ), ուր հաստատուած է Մխիթարեան Միաբանութիւնը:

Քարտաշ.— Քար տաշող, քարակոփ:

Քրքմագոյն.— Քրքումը տեսակ մը բոյս է՝ նուրբ ու երկար տերեւներով, մութ կանաչ գոյնով եւ մանիշակազոյն անուշահոտ ծաղիկներով: Քրքմագոյն՝ քրքումի գոյն ունեցող:

Քորոզան.— Կամ բորզան՝ թուրքերէն բառ. կը նշանակէ փող՝ խողովակաձեւ փողական նուազարան մը:

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ.— Ինձած է Շամախի (Արարեջան), 1885-ական բուսականներուն: Աւարտած է ռուսական փարձարան, ապա անցած է արտասահման եւ ուսումը շարունակած երոսպական համալսարաններու մէջ: Սկսած է գրել նախ ֆրանսերէն, աւելի ուշ տրված է հայերէն՝ ներկայացնելու համար հայ հոգին, գար կարելի չէ արտայայտել ուրիշ լեզուով, ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ: 1922—1925 Հայաստանի պետական համալսարանին մէջ եղած է դասախօս երոսպական գրականութեանց: Ապա կրկին անցած է արտասահման:

1966ին վերջնականապէս կը հաստատուի Հայաստան: Կը մեռնի 1969, 15 Դեկտեմբերին, Երեւան:

Գլխաւոր երկերը.— «Օրերի պսակը», «Երեք երգ», «Հայաստանը», «Տարագումի հարսը», «Նաւը լերան վրայ»: Գրած է նաեւ «Անցորդը եւ իր ֆամբան», «Բանկօօպը եւ մամուլի ոսկորները», «Երկիրներ եւ աստուածներ», «Հոռմէական յուշատետր» «Վեներտիկեան նորավէպ», «Արեւմուտք», «Բակունց գիւղի քանակ», «Կեսարը եւ մի բաժակ գինի», «Կուրացած քաղաքներ», «Կղզին եւ մի մարդ», որոնք առանձին հատորով չեն հրատարակուած: Ունի ֆրանսերէն եւ իտալերէն երկեր ալ:

Կոստան Զարեան երոսպական մշակոյթով գրող մըն է, հետամուտ՝ քննելու մարդկային հոգին: Ունի քափանցող աչք եւ վերլուծող միտք: Օժտուած է հօր երեւակայութեամբ: Յուզական, զգացական տարրէն աւելի իմացական տարրն է, որ կ'իշխէ իր գրականութեան մէջ: Իր պատկերները մտածուած են եւ ուշադրութիւն կը գրաւեն իրենց նորութեամբ, խտութեամբ, փայլով ու թելադրականութեամբ: Գրեթէ իր ամէն մէկ նախադասութիւնը պատկեր մըն է, միշտ նոր, միշտ գունագեղ ու ինքնատիպ: Իր բառերն իսկ յաճախ խորհրդանշական իմաստ մը ունին՝ իրենց բուն նշանակութենէն գատ: Իր ստեղծագործութեան հիմնական տարրերէն մէկն է հայրենասիրութիւնը, որ պոռոտ զգացում մը չէ, այլ ներքին ապրում մըն է: Իրեն համար հայը ան է, որ կը պահէ հոգեկան իր առանձնայատուկ կլիման եւ ազգային գրուածը:

Զարեանի մաշակը արուեստագէտի նուրբ մաշակ մըն է: Իրքեւ մեր ամենէն ինքնատիպ եւ ամենէն անձնագրոշմ գրողը, ոչ ոքի հպատակ է: Իր արուեստին յատկանիշը ո՛չ բնարական քննադատութիւնն է, ո՛չ ալ հետադարձութեամբ առած յուսականութիւնը, այլ ուժը, հասուն գորութիւնը, նորութիւնը, շարժումը, դիւցազնաշունչ պայտը: Իր ոնը, արագ, ուժական եւ բարձրաբարիչ, հարուստ է պատկերի եւ փոխարեքութեանց մթերով. լեզուն գունագեղ է, ջղուտ ու սլացիկ:

59. Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

Անդորր երեկոյ է այսօր: Դուրսը՝ ձիւնը, իմ սիրած ձիւնը իջնում է հանդարտ: Իջնում է նա մերկ ծառերի վրայ, տների վրայ, փողոցների վրայ: Իջնում ու ծածկում է ամէն ինչ խնամով, հաւասար, ու գիշերը դառնում է մարմարեայ: Իջնում ու ծածկում է նա հեռուները. հեռու՝ ե՛լ ուղի ու արահետ, ե՛լ գիւղ ու քաղաք, ե՛լ սար ու անտառ: Նա բռնել է այսօր հորիզոնից հորիզոն, ու թւում է՝ ձիւն է դալիս ամբողջ տիեզերքում: Գալիս է նա մեծափաթիլ ու հանդարտ, անարգել ու համարձակ, ինչպէս եկել է դարեր շարունակ, ինչպէս գալիս էր մեր մանկութեան օրերին, ինչպէս պիտի գայ եւ մեր գերեզմանի վրայ եւ ա՛յն ժամանակ, երբ աշխարհում էլ չենք ունենայ ո՛չ անուն, ո՛չ յիշատակ:

Բայց ես չեմ տիրում, ընդհակառակն. բնութեան մէջ իմ ամենասիրածը ձիւնն է, որ իջնում է երկրի վրայ, որպէս մաքրութիւն կարծես, ու նորոգում նրան: Ո՛չ էլ մրտում եմ: Պատուհանս բաց է ահա, ու լսում եմ, թէ ի՛նչպէս են փափուկ փաթիլները թաւիչի նման քսում ծառերին, գուցէ եւ իրար: Այնպէ՛ս նուրբ, այնպէ՛ս մեղմ ձայներ ունեն նրանք: Նրանց

փսիսուքի մէջ ես մի այլ աշխարհի շշուէ եմ լսում... եւ հոգիս կամաց-կամաց թօթափում է բեռներն առօրեայ, ու ես այնպէ՛ս հանգիստ, այնպէ՛ս մաքուր եմ զգում ինձ:

Այսօր խաղաղ, անոյշ երեկոյ է ինձ համար: Կրակս ուրախ ժպտում է օջախում, եւ չգիտես ի՛նչպէս, ի՛նչ կախարդանքով յուշեր են գարթնում իրար յետելից ու, ինչպէս նկարը պատտառին վրայ, յաջորդում են միմեանց այդ յուշերը բազմերանգ, այդ յուշերը ուրախ ու տխուր:

— Ձեզ ո՛վ կանչեց, իմ հեռաւո՛ր, իմ մոռացուա՛ծ յուշեր: Արդեօք ձե՞ր բերեց ձեզ, այս երեկո՞ն խաղաղ, թէ՞ օջախիս կրակը տարաւ ինձ յետ, դէպի այն օրերը, երբ աշխարհը թւում էր մի գիւղ հասարակ, արեւը՝ անտառի մէջ քնող մի մանուկ, իսկ կեանքը, կեանքը՝ պարզ ու մթին հանելուկ:

Ե՛, բարի դալուստ, չեմ վանի ես ձեզ: Սիրտս յօժար է նորից ու նորից ձեզ հետ լինելու, ձեր ուրախութիւնն ու տխրութիւնն ապրելու:

ՍՏԵՓԱՆ ԶՕՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նախերգանք.— Գրուածքի մը սկզբնաւորութիւնը, քերթըւածներու մէջ՝ առաջին հատուածը. ներածութիւն:

Անդորր.— Հանդարտ, խաղաղ, հանգիստ:

Արահետ.— Բանուկ ճամբայ:

Բազմերանգ.— Բազում եւ երանդ բառերէն, բազում երանգներ, շատ գոյներ ունեցող, գոյնզգոյն:

ՍՏԵՓԱՆ ԶՕՐԵԱՆ.— Ծնած է Ղարափիլիսէ (Հայաստան), 1890ին: Նախնական ուսումը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք, յաճախած է աւարտած է ռուսական վարժարան: 1909ին «Լուսալ» քերթին մէջ լոյս տեսաւ իր առաջին պատմութեամբ՝ «Քաղցածները» խորագրով: Անկէ ետք կարն պատմութեամբ սկսաւ գրել «Մշակ» «Նոր հասանք», «Գործ» պարբերաքերթերուն եւ գրական այլ հանդէսներու մէջ:

Գլխաւոր երկերը.— «Տխուր մարդիկ», «Յանկապատ», «Պատերազմ», «Կրակ», «Առաջին օրեր», «Գրադարանի աղջիկը», «Սպիտակ ֆալաֆ», «Զմբան գիշեր», «Մի կեանքի պատմութիւն», «Պապ Քազաւոր», «Հայոց բերդը» եւն.:

Ստեփան Զօրեան առաւելաբար մշակած է վիպական սեռը: «Պապ Քազաւոր» պատմական վէպ մըն է, գրուած պատերազմի տարիներուն, հայրենասիրական շունչով: Իր բոլոր վէպերուն եւ պատմութեան մէջ ներկայացուցած է խոնարհ մարդոց առօրեայ կեանքը, գիւղն ու գիւղացին: Գիտէ վառ պահել ընթերցողին հետաքրքրութիւնը: Ունի գրելու դիրութիւն, արագ եւ աշխոյժ ոգ, դիտելու եւ նկարագրելու շնորհ:

ՌԻՂՎԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Տարի բառը սեռականի մէջ ըստ օրինի պէտք է ըլլայ տարւոյ եւ ոչ թէ տարւոյ: Բայց եթէ ուզենք աշխարհաբարի կանոնով հարկել այս բառը, լաւագոյն է գրել տարւան, ինչպէս առհասարակ կը գրուին ժամանակ ցուցնող բառերուն սեռականները. օրինակ՝ ժամ – ժամուան, երէկ – երէկուան, առտու – առտուան, իրիկուն – իրիկուան, եւ ոչ թէ ժամուայ, երէկուայ առտուայ, ինչպէս շատեր կը գրեն սխալմամբ: Ի-ով վերջացող բառերը սեռականի մէջ իրենց ծայրը կ'աւանդեն լոյ, /ւ վերջացողները՝ ուոյ. օրինակ՝ եկեղեցի – եկեղեցւոյ, բարի – բարւոյ, տարի – տարւոյ, եւ հաշիւ – հաշւոյ, պատիւ – պատուոյ (եւ ոչ թէ հաշւոյ, պատուոյ):

60. ԻՐԻԿՈՒԱՆ ԻՂԶ

Իրիկուան մէջ անհետելու յոյսն ունենալ եւ յանձնուիլ նուրբ կածանի մը քրմայֆին. հարիսի մը պէս թողուլ ճանճոյթն ու յափրանքն ալ եւ անդորրով պատմութեան հիւանդ հոգին:

Ու լոյսերով պարածածկել հիւանդ հոգին, Գոյր ունենալ ջուրին կարկաչն ու կապոյտ բալ եւ ունկնդրել ճամբուն քովերն երգող սիւֆին, Մեծ ֆաղցրութեան մը խառնուիլ ու մեղանալ:

Ընկե՛րն ըլլալ ցորեններուն, մրգաստանին Դուռը բանալ զուկի մը պէս, մըսեմօրէն, Ու թողուլ, որ շահարիկներ ըզքեզ տանին

Թեւապարսիակ՝ լայն լըռութեան մը համօրէն: Հոն շրջապիւռ ծառերուն հետ եղբայրանալ, Տարի՛դն ըլլալ ծաղիկներուն. ծովածառալ

Իրիկուան մէջ անհետելու յոյսն ունենալ...:

ՄԻՍԱԿ ՄԵՄԱՐԵՆՑ

Ի՞նչ է ԱՐՁԱԿԸ.— Բանաստեղծութիւնը եմքակայ է չափի, յանգի եւ այլ կանոններու, իսկ արձակը, ըլլալով ուղղակի մեր խօսակցութեան լեզուն, որեւէ կանոնի չի հպատակիր: Գրելու այս ձեւին նպատակն է դիմել տրամաբանութեան, իսկ բանաստեղծութիւնը երեւակայութեան եւ ներշնչումի գործ է առաւելաբար: Արձակով մշակուած են պատմութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, վէպը եւ այն բոլոր սեռերը, որոնք կ'իյնան մտքի եւ գիտութեան սահմաններուն մէջ: Արձակով մշակուած այս սեռերը կրնանք բաժնել երեքի. ա. պատմութիւն, բ. պերճախօսութիւն, գ. վէպ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Կածան.— Բարակ նեղ ճամբայ, նրբուղի:
- Խորիս.— Կենդանիներու մորթ. օձի շապիկ:
- Յափրանք.— Ձանձրոյթ, տաղտուկ:
- Կարկաչ.— Վազած ատեն ջուրին հանած ձայնը, դռչիւն, խոխոջիւն:
- Բալ.— Մէզ, մտախուզ, մշուշ:
- Սիւք.— Ձեփիւռ, սղոխ, հովիկ, մեղմ հով:
- Շահարիկ.— Անտառային, անտառաբնակ ոգի. կ'ըսուի նաեւ շահարունի:
- Թեւապարփակ.— Թեւերով պարփակուած, ծածկուած, պատուած:
- Շքասփիւռ.— Շուրջը սփռուած, տարածուած:
- Տարփող.— Սիրող, գովող, ներբողող:

61. ՄԵՄԱՐԵՆՑ ԻՐ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ա՛հ, իր եղբայրական դէմքը՝ խոհալիր աշուրնե-
րուն բարութեամբ ճառագայթուած. պայծառ, սիրա-
գորով ձայնը, իր յատկանշական շեշտը՝ դաւառացի
տղու մաքրասիրտ անկեղծութեամբը թրթռուն. իր
ժպիտը յամբածաղ, ու յետոյ՝ բոլորովին լուսեղէն,
քաղքենի ստութիւններու ու արուեստակութիւններու
արմկահարումնե ր ու ն
մէջ ինքզինքը չկորսնցը-
նող իր պանդուխտ հո-
գին, պարզ, վսեմ, քաղ-
ցըր:

Ձեղաւ օր մը, որ իր
ինքնաբուխ, անապակ
էութեանը մէջ այլա-
փոխման որեւէ ախտա-
նիշ ցոյց տար: Մնաց
այնպէս, ինչպէս որ էր:
Իր տաղանդը, յետոյ իր
համբաւը երբեք իրեն
աւելորդ, պզտիկ մտա-
հոգութիւններու շար-
ժառիթ չեղան: Մի՛շտ
միեւնոյն Միսաքը, Մեծատուրեան կամ Մեծարենց Մի-
սաքը, բինկեանցին:

Բայց այս տղան, որ իր պարզուկ ու անոյշ նկա-
րագրին մէջ երբեք չկրցաւ ինքնահաւան ըլլալ, եղաւ
սակայն ինքնաճանաչ մը: Ինքնաճանաչութի՛ւն, թե-
րեւս ա՛յս իսկ է, որ կը պակսի ամենէն աւելի մեր
գրականութեան կամաւորներուն: Ինքնաճանաչու-

թի՛ւն, ո՛րքան հեռու ինքնահաւանութենէ եւ ո՛րքան թշնամի անոր :

Ինքնաճանաչութիւնը, դրողի մը մօտ, տիրացուած արժանիքներու ճանաչումն իսկ է, որ ինքնին արժանիք մըն է . վասն զի կը նշանակէ գիտակցութիւն ինքզինքին եւ հաւատք ինքզինքին վրայ : Եւ այս մեծագոյն իմաստութեան իր մասնակցութիւնն էր, որ այս երեւութապէս համեստ, անխռով տղուն մէջ վերաւորուած հպարտութիւնը կ'արթնցնէր, ինքնապաշտպանի, եթէ ոչ պայքարողի հետ սղին կը յարուցանէր, երբ որ անիրաւ յարձակում մը ըլլար իր դօրծին դէմ : Այո՛, Մեծարենց հպարտ էր, երբ որ պէտք էր հպարտ ըլլալ, ինքնաճանաչութեան առթած հպարտութեամբը :

Մեծ նախասիրութիւն մը ունէր զբարբարին համար, զայն . դաւանելով լեզուի ղեղեցկադիրտութեան անսպառ ազբիւր մը : Նարեկին հետ կը կարդար զբարբար Աստուածաշունչը, որոնք թերեւս իր կրօնական զգացումներուն ալ կը խօսէին : Չէր անտեսեր նաեւ զաւառական բարբառը : Նօթատետրի մը մէջ ընդօրինակած էր ժողովրդական երգեր : Գաւառական զրականութիւնը մտադրադում մըն էր իրեն համար, եւ արեւելեան ղեղեցկութիւններ խուզարկող իր միտքը կը սիրէր պարսիկ բանաստեղծներու երգերը իրենց բնագրին մէջ կարդալ . ու կ'ուզէր պարսկերէն եւս սորվիլ :

* * *

Ո՛րքան փոյթ ու ո՛րքան եռանդ ցոյց կու տար, իր հիւանդագրին վիճակին մէջ իսկ, իր վերջին երկին՝ Նոր Տաղերուն հրատարակման համար, միշտ տրամադրելի գտնելով ջանքերը իր հօր, որ մինչեւ վերջին պահը իր բանաստեղծ դաւկին գերագոյն հոգը ապրեցաւ այնքան անխոնջ կերպով, իր յոգնավաստակ ծերութեան մէջ :

Արդէն, իր տաղանդին կատարելագործութեան հետ, արհամարհանքով կը նայէր իր առաջին դօրծին՝ Ծիածանին վրայ եւ նորին կը սպասէր : Ո՛րքան մեծ ուրախութիւն մը մոռնալ տուած էր իրեն իր հիւանդութիւնը, երբ վերջապէս հրապարակ ելաւ իր գիրքը : Արարիչն էր, որ կը ցնծար իր մէջ : Խնդակցական նամակներ գրեցին իրեն բաղմամբիւ տաղանդաւոր դրողներ :

Ի՛նչ օգուտ ստկայն . իր համբաւին լայննալուծ հետ, զինքը զիշատող խտրը աւելի եռանդով կը պեղէր իր կուրծքը : Նոր Տաղերու լոյս տեսնելէն զրեթէ անմիջապէս ետք սկսաւ տունը մնալ : Կ'երթայինք իրեն շատ անգամ : Մեզ տեսնելուն՝ կը մոռնար հիւանդութիւնը եւ ուրախ կ'ըլլէր կը զիմաւորէր մեզ, զարմացրնելով նոյնիսկ մայրը, հէզ, պաշտելի մայրը, ալեհեր ու աղնիւ կին մը, որ կը պատմէր մեզի, թէ ի՛նչպէս մեզ տեսնելուն կ'ոգեւորուէր, կ'ուրախանար :

Իր առանձին պահերուն, որքան ալ տխուր, երբեք չէր լքեր իր յոյսը : «Միշտ յուսալ կու տայ այս հիւանդութիւնը», կ'ըսէր : «Արդէն ինքզինքս եղբայրացած կը զգամ անոր հետ», կը յարէր : Մեծ կամք կ'ընէր ապրելու, առողջ երեւալու : Յաճախ, առանձին եղած ատեն, կը տքար, անգոր անքոցով, բայց մայրը ներս մտնելուն՝ ճիղով մը կը շտկուէր նորէն : Չէր ուզեր, որ մայրը հոգ ընէր իրեն համար : Կը յուսար նոյնիսկ, վերստին կազդուրուելէ ետք, երթալ իր ծննդավայրը : Բայց չէր կրնար : Օր մը ըսած էր զարձեալ . «Ձախէն աջ թոքս անցաւ» : Արդէն անկողին ինկած էր : Եւ օր մըն ալ բերնէն սա խօսքը թոցուցած էր հօրը . «Ա՛լ քայքայուեցայ, հա՛յր» :

Բայց ո՛չ, նորէն կեանքին փոռած կը մնար, միշտ լաւատես : Ծնողքը մեծ զոհողութիւններով — առանց սակայն ասիկա իրեն հասկցնելու, որովհետեւ չէր ու-

ղեր, որ ծնողքը զրկանքներու ենթարկուին իրեն համար — կրցած էին տնակ մը վարձել Հալքի, եւ օր մը հիւանդը հոն փոխադրուեցաւ: Օր մը միայն գրօսավայր մը դացած նստած էր: վերջինն էր ատիկա: Վերջապէս անկողին ինկաւ, միշտ սնարին վերեւ ունենալով մայրը, առանձինն:

Նորէն ապրելու հաւատքը ունէր սակայն: Հալքիէն ուղղած երկուտղով մը, մահուրնէն երկու շաբաթ առաջ, չորս-հինգ անդերէն դիրքեր ուղած էր, միեւնոյն ատեն յանձնարարելով մեղի, որ ամիս մը ետք միայն իր քով երթանք, որպէս զի ինքն ալ կարենար ոտքի ելլել եւ մէկտեղ շնչէինք բոլորը եղեւնիներուն, «որոնց այնքան մօտն էր, բայց միեւնոյն ատեն այնքան հեռու», ինչպէս զրած էր:

Հոգեվարքը սկսաւ Շարաթէն Կիրակի լուսնալու գիշեր մը. աքաղաղներու կանչէն սկս մը առաջ, բանաստեղծը վերջին անգամ շնչեց երեք անգամ թեթեւակի հազալէ ետք, մինչ գիշերուան համայնութեան մէջ, ու այդ ամայութեան ու միայնութեան խորը, մայրը քաջութիւն ունեցաւ անոր դէմքը թաշկինակով մը ծածկելու վերջին հոգածութիւնը ցոյց տալ, յետոյ, միս-մինակ, իր մահացած դաւկին քով նստած, հեծկլըտագին՝ ամենէն բանաստեղծական եղերերգները երգեց ու ամենէն ճշմարիտ արցունքները լացաւ, սպասելով լոյսին ծագման:

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խոնալիք.— Խոհ՝ խորհուրդ, մտածում, խոհալիք՝ խորհուրդով, մտածումով լեցուն:

Յամբածագ.— Յամբ եւ ծաղիլ բառերէն. յամբօրէն ծաղող: Հետտ.— Խեռ, անաստ, ըմբոստ:

Համայնութիւն.— Համայն՝ բոլոր, բովանդակ, ամբողջ. համայնութիւն՝ ամբողջութիւն:

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ (1883—1915).— Ծնած է Պոլիս, 1883-ին: Նախնական ուսումը ստացած է Պոլսոյ քաղերէն Կեդիկ-Փաշայի ազգ. վարժարանին մէջ: Կարն ատեն մը յանախած է նաեւ Կեդրոնական վարժարան. տարիի մը չափ Փարիզի մէջ հետեւած է ընկերային եւ քաղաքական գիտութեանց դասընթացքի: Ատեն մը առեւտուրի հետեւելէ ետք, խմբագիր եղած է նաեւ «Սուրհանգակ»ի, ապա «Ազատամարտ» օրաթերթին: Հրատարակած է նաեւ, ուրիշ քանի մը ընկերներու հետ, «Ազգակ» եւ «Մեհեան» գրական հանդէսները: Նահատակուած է 1915ին:

Գլխաւոր երկերը.— Իր մահէն ետք, «Նահատակ գրագէտներու բարեկամներ» ընկերակցութիւնը 1931ին Փարիզի մէջ հրատարակեց իր ամբողջական գործը:

Գեղամ Բարսեղեան կանուխէն ի յայտ բերաւ գրական ընդունակութիւններ: Կը հետեւէր փրանսական գրականութեան եւ անոր յառաջապահ սերունդին, միշտ հետամուտ՝ սորվելու, փանչնալու, հասկնալու: Բժախնդիր էր եւ անվերջ կը խնամէր իր ձեւը, որ գուրկ չէ գեղեցկութեան: Հակումով խորհրդասպաշտ, արուեստով իրապաշտ էր: Գրած է պատկերներ, քրոնիկներ, պատմըւածքներ եւ արձակ էջեր, սրոնք ուշագրաւ են զգացումի ջերմութեամբ եւ տաք շունչով: Իր ոնը, արագ, կայծկլատւմ, ծանրաբեռն է յանախ գարդարանքներով:

62. ԵՐԱՆՈՍ ԱՂԲԱՐ

Երանոս աղբար չգիտէր ո՛ւր էր: Միայն թէ հսկայ դրան մը առջեւ կեցած բաղմուծիւն մը կար, ու ներսէն երբեմն անուններ կը կանչէին: Դուռը ոսկեղոյն էր: Յետոյ արծաթ սիմերով բանուած հողաթափերով, լայն դէմքերով մարդիկ կը պտըտէին դրան առջեւ սպասող բաղմուծեան մէջ. անոնք փոքրիկ թեւեր ունէին իրենց կոնակներուն երկու կողմերը:

— Հէ՛յ, եղբայր, շարքին չմօտենա՞ս, — ըսաւ Երանոս աղբոր՝ հողաթափերով մէկը, որ կոնակին ունէր փոքրիկ թեւեր:

— Հա՛, կը տեսնե՞ս էդ բլուրը, — խօսեցաւ Երանոս աղբար, — հա՛, ճիշդ մեր երկրի հողդարն է: Միայն թէ մեր հողդարը աւելի գեղեցիկ է: Հա՛, ճիշդ էն կողմը Միխասին արան է:

— Երկի՞ր. ի՞նչ երկիր, ա՛յ մարդ: Էնտեղ, էն բլուրին ետեւ, դժոխքն է, ուր մեղաւորները նետուած են: Չե՞ս տեսներ էն ծծուճքի ծուխը գեղին:

Երանոս աղբար չգիտէր, որ հասեր էր մինչեւ երկրնքի դուռը, տեսեր էր գեղնորակ դոյն մը ծծմբային եւ ստիպյն կարծեր էր, որ հողդարի նմանող բլուրին վերջալոյսն էր ատիկա:

Երանոս աղբար սպասեց անկիւն մը. հեղ մըն ալ նայեցաւ, որ դրան առջեւ մարդ չէ մնացեր: Արդէն լրացած էր ամէն ինչ: Մէկը, որ նոյնպէս փոքրիկ թեւեր ունէր կոնակին, խոշոր դուռները կը դոցէր, երբ տեսաւ Երանոս աղբարը:

— Հէ՛յ, եղբայր, կ'երեւի առանց դատ ու դատաս դանի դժոխք երթալու միտք ունիս:

Ու ձայն տուաւ ներսը:

— Ետեւ մնացած մէկը կայ չգատուած:

Դուռները փակողը, որ ունէր լայն երես ու երկու փոքրիկ թեւեր կոնակին վրայ, բռնեց Երանոս աղբարը ու ներս՝ դատարան տարաւ: Հոն՝ դատաւորը, հսկայ, կրակէ աչքերով, լայն ճերմակ մօրուսով, կեցած էր սաքի՝ մեկնելու պատրաստ:

— Ի՞նչ ազգ է, — հարցուց դատաւորը, որ կրակէ աչքեր ունէր ու խիստ դէմք մը:

— Հայ է, — պատասխանեց այն մէկը, որ ներս տարած էր մեր Երանոսը:

— Ի՛հ, որ հայ է, չիտակ դրախտ դրկեցէք: Անոնք երկրի վրայ շատ են տանջուեր...

Ու մեր Երանոս աղբարը առին տարին դրախտ: Բայց ոչինչ փոխուեցաւ Երանոս աղբոր դէմքին վրայ, ինչպէս չի փոխուիր դէմքը բրնձիկ արծանի մը: Ո՞ւր էր էն բարի ու շիկնոտ ժպիտը, որ կ'ունենար պարոն Գալուստի տան մէջ եւ ակումբի բարեկամներուն մօտ:

Դրախտին մէջ գեղեցիկ էր ամէն ինչ: Ժպիտներէն, կ'ըսես, շող կը թափէր. կար երգ ու պար, կար ոսկեղէն կամուրջներու մեղմ արձագանդ: Այն մէկը, որ լայն փէշեր, ոսկի հողաթափ ունէր եւ երկու փոքրիկ թեւեր կոնակին, առաջնորդեց Երանոս աղբարը ոսկեգործներու շուկան, դրախտի մանիշակալոյն կամարներուն տակէն: Այնտեղ փոքրիկ մարդիկ, նոյնպէս փոքրիկ թեւերով, ոսկի կը ծեծէին ու կ'երգէին ու-

րախ: Այն մէկը, որ լայն փէշեր ունէր ու ոսկի հողաթափեր, Երանոս աղբօր հազցուց նոյնպէս ոսկի հողաթափեր: Տարաւ մետաքսագործներու շուկան, ուր երգ ու պարով կը գործէին մետաքս, ալ ու արուան գոյներով: Յետոյ տարաւ տնայնագործներուն շուկան, ուր կը բանէին դուղնի ու դումաշ: Երանոս աղբար տեսաւ, որ հազած միլթանին կոճակները թանկագին քարերով էին:

Երբ մէկը առաջին անգամ դրախտ կը մտնէր, Իգնատիոս հրեշտակին պաշտօնն էր նորեկը պտըտցնել կարեւոր մասերը դրախտին ու դրախտանման հազուեցնել դայն:

Երկու օր յետոյ Իգնատիոս հրեշտակը տեսաւ, որ մեր Երանոս աղբարը, հազած ոսկի հողաթափեր, փերուղի դոյն մելթան՝ կոճակները թանկագին քարերով, նստած է հո՛ն, ուր խնկենիներու ծառաստան մը կար, ու փոքրիկները ոսկեղնդակներու հետ կը խաղային ու դրախտահաւեր իրենց թեւերուն գոյները կը թօթուէին:

Իգնատիոս հրեշտակը տեսաւ, որ Երանոս աղբար տխուր էր: Ճիշդ էր նկատեր: Մի քանի օր էր, որ Երանոս աղբար դրախտին մէջ էր: Երբորդ օրը, երբ քերելու համար ձեռքը կոնակիին տարաւ, տեսաւ որ երկու թեւեր ալ իր վրայ կային: Նոյնիսկ չլիտցաւ, թէ ե՛րբ դրուեցան այդ թեւերը: Էնպէ՛ս գեղեցիկ էր ամէն ինչ, բայց բան մը կար պակաս. այլեւս չէր լսեր կախարդական ձայնը իրենց թոնրատան ծղրիթին, որ տարիներով թաղնուած էր իր զլխի անձանոթ մէկ անկիւնը: Էն թոնրատան ծղրիթի ձայնէն կ'արթննար ամէն առաւօտ, լոյս Աստուած կը յիշէր, կը հազնէր քառասուն կարկրտանով շալվարը, կը զնէր կեղտոտ գլակը ու կը բանար գուռը իրենց տան, ծխնիլին վրայ ճղացող:

— Ի՞նչ ունիս, եղբայր Երանոս: Էստեղ անկարելի է տխուր ըլլալ, — հարցուց Իգնատիոս հրեշտակը:

— Դուն ինձի էն ըսէ, ա՛յ աղբէր, էս ի՞նչ տեղ է, — հարցուց Երանոս աղբար վճռական շեշտով:

— Է՞ս: Էս դրախտն է, դուն երկնքին մէջ ես:

— Երկնքի մէ՞ջ... Ըսել է ա՛լ Հայաստան, էնտեղ, մեր երկիրը, մեր գիւղը պիտի չերթամ:

— Ի՞նչ կը խօսիս, եղբայր Երանոս, երկիրդ ո՞րն է: Ես դեռ տեսած չեմ մէկը, որ երկնքին մէջ ելլէ երկիրը փնտռէ: Էդ բոլորը էնտեղ, երկրի մէջ, կը գօսանան մարմիններուն հետ միասին:

Երանոս աղբար աւելի՛ տխրեցաւ:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սիւ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ արծաթէ, ոսկիէ կամ բարակ պղինձէ թել:

Հողար.— Հող եւ դար (բարձրաւանդակ) բառերէն. հողաթուժք, բլրակ:

Բրոնզ.— Փրանսերէն բառ՝ bronze տեսակ մը մետաղ, անագապղինձ:

Շիկնտ.— Ամչկոտ, ամօթխած:

Ալ ու արուան.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ կարմիր, բաց կարմիր:

Տնայնագործ.— Տնային մանր արդիւնաբերութեամբ պարապող:

Ղուղնի.— Թուրքերէն բառ կը նշանակէ բամպակ. դումաշ՝ կերպաս:

Միլթամ.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ երկար զգեստ:

Փիրուզ.— Թանկագին եւ անթափանցիկ քար մը՝ բաց կապոյտ կամ կապտորակ կանաչ գոյնով:

ՀԱՄԱՍՍՏԵՂ (1895—1966).— Բուն անունով՝ Համբարձում կէ-
լեմեան: Ծնած է հարբերդի Փերչեմն գիւղը, 1895ին: Յաճախած է
հարբերդի (Մեդրէ) կեդրոնական վարժարանը, որուն շրջանը ա-
ւարտելէ ետք տարի մը ուսուցչութիւն քրած է ծննդավայրին մէջ:
1914ին մեկնած է Ամերիկա եւ հետեւած համալսարանական դա-
սընթացքի: Մեռաւ 1966 Նոյեմբեր 27ին, Ամերիկայի մէջ (Քալի-
ֆորնիա), յոբելեանական իր հանդէսին առիթով, բեմէն խօսած
ասան:

Գլխաւոր երկերը.— «Գիւղը» (1924), «Անճրեւ» (1929): Գրած
է նաեւ վէպ մը՝ «Սպիտակ ձիւտը» եւ ընդարձակ պոեմ մը՝
«Տումար մափիական կամ սրբազան կատակերգութիւն»:
«Քաջն Նազար եւ 13 Պատմութեան», «Աղօթարան», «Այծետումար», «Ա-
ռաջին Սէրը»:

Համաստեղ մեր նոր գրականութեան մէջ առաջնակարգ տեղ
մը կը գրաւէ իրրեւ գիւղագիր: Ինքն է, որ վերակենդանացուց
հայ գիւղն ու գիւղացին նախորդ մեծ պատերազմէն ետք: Գրեթէ
իր բոլոր տիպարները խոնարհ գիւղացիներ են, որոնք կ'ապրին
ու կը գործեն իրենց հարազատ մթնոլորտին մէջ: Բնութիւն, գիւ-
ղացի, գիւղական կեանք, գլխաւորաբար ասոնք են իր ստեղծա-
գործութեան տարրերը: Օժտուած է դիտելու կարողութեամբ. եւ
իրականութեան զգացումն է գինք առաջնորդողը միշտ: Իր մէջ
գերագոր չէ երեւակայութիւնը: Կեանքը կը պատկերացնէ այնպէս,
ինչպէս որ է եւ ոչ քէ այնպէս, ինչպէս կ'ուզէինք, որ ըլլար:

Ոնը պատկերալից է, նոր ու ինքնատիպ, լեզուն՝ պարզ, վեհ, ա-
նպահոյն, ժողովրդական տարրերով հարուստ: Ունի հանդարտ
հիւժըր մը, որ իր գրականութիւնը կը դարձնէ հանելի եւ ուշա-
գրբաւ:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՅԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր կտորը վերջին
մասն է երկար պատմութեան մը, որ «Երանոս աղբար» խորագրին
տակ հրատարակուած է «Հայրենիք» ամսագրի 1946 Մայիս-Յունիս
միացեալ թիւին մէջ:

63. Խ Ո Ր Շ ՈՒ Ր Գ

Մի՛ սարսափիր մահից դու,
Իմ բարեկա՛մ, իմ ընկե՛ր.
Մահը կորուստ չէ մարդու,
Կործանում չէ դեռ:
Սարսափիր դու, երբ գիտես՝
Ապրում ես ու կաս,
Ու քո կեանքում՝ մեր կեանքին
Բան չունես, որ տաս:

* * *

Դու, որումի նրման չար,
Մեր երգերի ծաղկոցում,
Անփառունակ, անփառաբ
Դառնութիւն ես տարածում:
Բայց կը գայ մի անողորմ
Ծաղկաբաղի պայծառ օր,
Ի՞նչ կը լինես դու, որո՛ւմ,
Որո՛ւմ՝ չար ու թունաւոր:

* * *

Ո՛չ վշտացիր, ո՛չ թախծիր դու,
Կեանք է, կ'անցնի, կը գընայ.
Որպէս արձան անցնող մարդու՝
Նըրա գործը կը մնայ:
Դարը կ'իջնի դարի վըրայ,
Դարը դարից ուժ կ'առնի,
Ու դարերի փոշին վըրան՝
Պայծառ գործը կը յառնի:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.— Ժամանակագրական կարգով՝ արձակի մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ պատմութիւնը, որ նշանաւոր մարդոց եւ դէպքերու եղելագրութիւնն է: Պատմութեան դերը չի կայանար միայն դէպքերը պարզ կերպով նկարագրելուն մէջ. պէտք է նաեւ ցոյց տալ այդ դէպքերը առաջ բերող պատճառները եւ անոնց արդիւնքները:

ԲԱՌՆԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անճանաբար.— Քանքար կը նշանակէ տաղանդ, ձիւրք, անքանքար՝ անտաղանդ, ձիւրք շունեցող:

Յառանել.— Յարուժիւն առնել, վերակենդանանալ:

ԳԵՂԱՄ ՄԱՐԵԱՆ.— Ծնած է Թաւրիզ (Պարսկաստան), 1902ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ: 1922ին հաստատուեցաւ Հայաստան: Ատեն մը Լեհիսկանի մէջ ուսուցչութիւն ընելէ ետք, փոխադրուեցաւ Երեւան:

Գլխաւոր երկերը.— Քննարկական գործերը՝ «Մտերիմ էջեր», «Հայրենաշունչ», «Հիմնաշխատանքի», «Բաժակ եղբայրութեան», «Խօսք բարի երբի», «Վերադարձ», «Մանուկների համար», «Երկիր խորհրդային», «Երկաթէ սունամայներ», «Միջօրէ», «Քրիզանթեմեր»:

Բալլադներ եւ պոեմներ՝ «Լաւ օրերի համար», «Իրանի», «Փառքի տաճարը», «Գիրք սիրոյ եւ բարեկամութեան», «Հրաշալի սերունդ»:

Թատերախաղեր՝ «Երեք երգ», «Ընտանիքի պատիւը», «Խաղաղութեան գանգը», «Գուրգէն գորավար», «Գրիգոր Դերբեն»:

Գեղամ Սարեան գերագանցօրէն ֆնարերգակ բանաստեղծ է, օժտուած նուրբ գգայնութեամբ: Կրած է ազդեցութիւնը Գուրեանի, Տէրեանի, Մեծարեանի: Երգած է անճանկան յուզումներ, հայրենի սէրը եւ մարդկային հոգին: Իր ֆերբուսածներուն մէջ գգալի են ֆնարական շունչը եւ ձեւի խնամքը:

64. Ծ Ի Ր Ա Ն Ի Փ Ո Ղ Ը

Հաղորդի Հայրենիքը եղել է քարոտ Սասունը, այդ խուլ երկրի ամենախուլ անկիւնը, որտեղ ձորերը դառնում են կիրճեր, եւ լեռների զաղաթները՝ ապառաժներ: Տաք կիրճերում, լեռնային վտակների ափերին, կանաչում էր վայրի խաղողը, եւ նրա որթը մազլցում էր սղոնձազոյն ժայռերի վերայ: Աճում էր եւ վայրի հոնը, երբեմն թուղը: Իսկ բարձրերում, որտեղ քարափների վերայ ցրուած էին նրանց ազքատ հիւղակները, ցանում էին կորեկ եւ վաղահաս ցորեն: Երբ հասնում էր կորեկը, ձորերից բարձրանում էին զաղանները: Մարդիկ արտերի եզրին խարոյկ էին վառում, որպէս զի արջերը չտրորեն կորեկը:

Հաղորդի մանկութիւնը խաղացել է այդ քարափների վրայ: Ինչպէս Փաւն, այդ պատանին փող է նուազել քարանձաւների ստուերում, եւ նրա սարգ երգերն արձագանակել են ձորերը: Երբեմն կարկուտն է ջարդել նրան, երբեմն քարերն են քերծել դէմքը, ցուրտը եւ արեւը խանձել են նրա կուրծքը, ինչպէս լեռան լանջը: Նա կուռել է զաղանների հետ եւ նրա՛նց հետ, որոնք

հրացանների կրակոցների աղմուկով քշում էին նախիրը, ոչխարը, առեւանդում կին ու երեխայ :

Թւում էր, թէ մինչեւ մահ կ'ապրի այդ ժայռերի վրայ, ինչպէս իր պապերը, կը ցանէ կորեկ, աշնանը կ'իջնէ ձորերը, կը հաւաքէ միրգ ու ցախ, ձմեռը կը լսէ հին զրոյցներ Զէնով Օհանի, Մարայ Մելիքի եւ Թլոր Մանուկի մասին :

Բայց պայթեց պատերազմը, եղաւ դորաժողով, եղան բռնութիւններ, հրդեհեցին դաշտի դիւղերը, հրդեհաձիղները ձորերով բարձրացան մինչեւ լեռների գագաթները, մինչեւ նրանց խեղճ խրճիթները, հրացաններ որոտացին, եւ շողացին սրեր, ամպերի փոխարէն քարափների վրայ նստեց այրուող դիւղերի մուխը : Բոցը հասաւ գեղնած արտերին, կրակը լափեց ե'ւ սերմ, ե'ւ սերմնացան :

Հաղրոն առաւ իր կնոջ ու աղջկան եւ ծերպերով, քարայծի արահետներով անցաւ լեռից լեռ, քարանձաւից քարանձաւ, կերաւ ընդեղէն, ե'ւ ալուճ, ե'ւ մասուր, ապա յոգնած, ահը աչքերի մէջ, դնաց հարաւի կողմը, գնաց մերթ իրբեւ քուրդ հովիւ, մերթ իրբեւ քաղցած դայլ եւ հասաւ անձանօթ մի աշխարհ, որտեղ ո'չ լեռներ կային, ո'չ լեռնային լոյս աղբիւրներ : Ծոգ հարթավայր էր, պղտոր գեղին գետերով, որոնց ջրերի մէջ չէին երեւում այն կապոյտ առուակները, որ իջնում էին իրենց լեռների սառույցներից :

Նա հանեց ծիրանի փողը, այն կարմրաւուն սրինգը, որի վրայ նուազել էր կապոյտ լեռների երգերը, եւ նրա մատները խաղացին ծիրանի փողի վրայ : Հաղրոն շողից խանձուած շրթունքներովը գրկեց փողի բերանը, ինչպէս լեռնային դիւղերում ջուր են խմում կաւէ դորակներից : Ջրի նման գլգլում էր նրա նուազը, լեռների երգը՝ շող հարթավայրում :

Լաց լացեց կինը, փոքրիկ աղջկը քնեց մօրը ծընկ-

ների վրայ, լացեց եւ Հաղրոն, յետոյ թեթեւութիւն իջաւ սրտի վրայ, ինչպէս կապոյտ ամպը նստում էր Մարութայ բարձր սարին : Ապա սրբեց արցունքը, ուսն առաւ աղջկան, առաւ կնոջը եւ յետ նայեց : Փռչի էր նստել հեռուի լեռների վրայ, եւ չէին երեւում իրենց բարձր լեռները :

Հաղրոն ասաւ կնոջը .

— Խօսր դուման է մեր լեռան վրայ, վաղը նորից արեւ կը ծագի :

Բռնեցին մի ճանապարհ, մոլորուեցին հազար ճանապարհներում, յետոյ, երբ արդէն սպիտակ մազեր կային նրա գլխին, Հաղրոյի քոչը ելաւ այս բարձր լեռը :

* * *

Կտուրի վրայ մնացինք Հաղրոն եւ ես : Տուն գնաց եւ այն փոքրիկ տղան, նրա թոռը : Լուսնի տակ ես դիտում էի նրա կարմրաւուն փողը : Նա ծանր էր եւ կարծես ձուլուած էր ծանր մետաղից : Ես բռնում էի այդ փողը դիչերային դովի դիմաց, եւ փողը մեզմ քամուց մետաղի ձայն էր հանում :

Իսկ Հաղրոն պատմում էր, որ իր կեանքում ամենածանր հարուածը եղել է կնոջ մահը : Աղջիկն ամուսնացել է դաշտի դիւղում : Պապի մօտ յաճախ է լինում այն փոքրիկ տղան, նրա առաջին թոռը :

Աստղերի եւ լոյսի տակ փռուել էր Արարատեան դաշտը : Մասիսների ձիւնոտ գագաթների սպիտակ ցողքը լոյս էր գծում մինչեւ երկնքի խորքը : Հեռուում, ուղտերի կարաւանի նման, ձգուել էին Հայկական Պարի լեռները :

— Կը տեսնե՞ս էն գիւղը, կրակների ձախ կողմ :

Հոփուական կրակների ձախ կողմը, դաշտի վրայ երեւում էր մի սեւ կէտ :

— Հոն գիմ նշանածն ա թաղուկ :

Երբեմն նա իջնում է լեռան գիւղից, վերցնում է չոր ցախ եւ կնոջ գերեզմանի գլխավերեւը կրակ վառում : Նա նստում է այնքան, մինչեւ հանգում է կրակը, յետոյ տխուր տխուր նուագում է ծիրանի փողը եւ այն երգերը, որ նուագում էր իրենց հեռու երկրում, որտեղ ինք հովիւ էր, կինը՝ դիւղական աղջիկ : Յետոյ թեթեւ հոգով գնում է աղջկայ տունը, լսում է նրա տան աղմուկը, խաղում է թռոնների հետ եւ մենակ ճանապարհ ընկնում դէպի լեռը, դէպի լեռան գիւղի իր պարզ խրճիթը :

— Հա՛գրօ, դու լա՞ւ էիր ապրում ջո գիւղում :

— Մեր քարափների՞ վրայ : — Եւ լսում է :

— Հէյ վա՛խ ջահելութիւն, թո՛ւր...

Եւ նորից վերցնում է փողը :

Նուագում է, այս անգամ, ո՛չ թէ լեռնականների կորովի երգը, որից բորբոքում է արիւնը, այլ հովուական պարզ մի երգ : Կայ ե՛ւ թախիժ այդ երգի մէջ, կարծես մէկը մոլորուել է խոր ձորերում եւ տխուր հեկեկում է, կայ ե՛ւ ջինջ ուրախութիւն, երբ լեռների վրայ ծագում է արեւը, վերջապէս կան ե՛ւ կարօտի հնչիւններ վերադարձի եւ վերջին յոյսի :

— Հաղ մի երթամ տեսութեան մըր քարերին, մըր ձորերին, մըր Մարութայ բարձր սարին : Առնիմ գիմ ծիրանի փող, ժողվիմ մարդերու, նստիմ անոյշ խոտերու վրէն, հանց գառներ մարդիկ նստեն գիմ չորս բուլոր, երգեմ էնոնց խաղաղութեան գիմ երգեր, մարդիկ հալալ գուլալ ախարտոց պէս գրկին գիրար, չեղնի ոչ տէր, ոչ մշակ, ոչ թուր, ոչ բռնութիւն : Փչեմ գիմ ծիրանի փող, էլման ծուխ բարձրանայ երդիքներէն, խմեմ մըր լուս աղբրներէն, գիմ քրտինք կաթայ մըր քարերու վրէն, մըր Մարութայ բարձր սարի ամպ թող լիգայ գիմ սրպտակ ոսկորներ...

— Հա՛գրօ, իսկ ո՞ւմ կը տաս ջո ծիրանի փողը :

— Զիմ փող կիտամ իմ քաջարժիւ թղունիկին :

* * *

Փողոցում խաղաղութիւն է :

Քնել են յոգնած մարդիկ, եւ փողոցի լապտերների լոյսի տակ օրօրում են քաղաքի տները, նրանց սեւ պատուհանները : Լեռներից զով է իջնում քաղաքի վրայ, եւ դիչերային զովը բերում է սուսամբարի բոյրը, լեռների յստակ օդը եւ մաքուր ջրերի ձայնը :

Ես դոցում եմ ուղեւորութեան իմ տեսրը, նրա մէջ սուսամբարի երկու տերեւ՝ դորշ ու չոր, ինչպէս հանդած մոխիր : Լեռների վրայ վրնջում է իմ ձին, ինչպէս սանձարձակ ուրախութիւնը, ինչպէս սպիտակ ջրվէժը, որ իջնում է բարձրերից, թափով կտրում է դաշտը, խառնում մի պղտոր գետի եւ ուրիշ ջրերի հետ գնում դէպի անեղր ծովը :

Ձեանքե՛րդ, Ձեանքե՛րդ...

Դու դառնում ես անպարտելի ամրոց, ջո բարձր լեռները զարթնել են եւ ջո լանջերին հնչում են յաղթութեան երգերը :

Մի վիթխարի ծիրանի փող, առանց հին լահի եւ նոր խնդութեամբ, հնչեցնում է մեր արդար երգերը :

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հոն.— Հոնի փոքր ծառ մըն է սրածայր տերեւերով, դեղին մանր ծաղիկներով, թթուաչ պտուղներով եւ կարծր փայտով. այդ ծառին պտուղը կը կոչուի հոն :

Ֆաուն.— Ֆրանսերէն՝ faune. դաշտերու շատուած, շահապետ, պայ :

- Քերթի.— Սկրթել, կեղեւը հանել, մորթը քերթել:
- Այուս.— Կամ արձ, վայրի խնձոր:
- Մասուր.— Վայրի պտուղ մը՝ կարմրաւուն եւ թթուաշ, մէ-
ջը կորեղով. ծառը կը կոչուի մասրենի:
- Դորակ.— Ջուրի կամ դինիի աման, կուժ, փարշ:
- Քոչ.— Վաշկատուն ցեղ. այստեղ ամբողջ հօտը եւ գերդաս-
տանը:
- Հոնի.— Գաւառական բառ, հոն, այնտեղ:
- Նշանած.— Գաւառներու մէջ այս բառը կը դործածէին կին,
կողակից իմաստով:
- Հանց.— Իրբեւ, որպէս, (գառներու) պէս:
- Էլման.— Գարձեալ, կրկին:
- Սուսամբար.— Անուշահոտ բոյս մը:

ԱԿՍԵԼ ԲԱՅՈՒՆՅ.— Ակսել (Ադեֆսանդր) Բախունց ծնած է Գորիս (Զանգեզուր), 1897ին: Նախնական ուսումը ստացած է ծննդավայրի ազգային վարժարանին մէջ եւ աւարտած է Էջմիածնի Գեորգեան շեմարանը, 1917ին: Ուսուցչական պաշտօն վարած է գիւղերու մէջ եւ մօտէն ճանչցած հայ գիւղն ու գիւղացին: Իր գրական գործունէութիւնը կը սկսի 1924ին: Իբրեւ ազգայնական ձեռքակալուած եւ գնդակահարուած է 1937—38 թուականներուն:

Գլխաւոր երկերը.— «Յովնաթան Մարչ», «Մթնանոթ», «Ն. Արովեանի անյայտ բացկայումբ», «Սպիտակ ձին», «Անճրեւը», «Սեւ ցելեբի սերմնացանը»:

Ակսել Բախունց առաւելաբար մշակած է վիպական սեռը: Իր առաջին պատմութեանը, որոնք հրատարակուեցան 1924ին, ուշադրութիւն գրաւեցին եւ համակրամբ ստեղծեցին իր անուան շուրջ: Ունի դիտելու, դէպքերու եւ երեւոյթներու մէջ խորասուզուելու կարողութիւն: Գիտէ ընթերցողը ապրեցնել իր միւրով: Տուած է գլխաւորաբար գիւղացի տիպարներ եւ գիւղական կենցաղ: Օժտուած է երգիծանքի գգայարանով, ինչպէս կը հաստատէ «Յովնաթան Մարչ»ը, որ երգիծավէպ մըն է:

65. Մ Ա Շ Ա Մ Ա Ի Ե Լ

Ջուրի ճամբայ՝ երկրէն Ամերիկա, Ամերիկայէն երկիր:

Քսան տարուան մէջ երեք անգամ դացեր ու եկեր էր այդ ճամբէն, ծովով ու ցամաքով: Երեքը չորս պիտի ըլլար շուտով, երբ պատերազմի կրակէ լեղուն փրցուց, մոխիր դարձուց մաշած թէյն իր պանդուխտի պարրերական երթուղարձին:

Եւ Ակոբ աղբար, երկրին կարօտը սրտին մէջ անթեղած, ինկաւ Ամերիկայի հողին վրայ ու ճանկերովն անոր կառչեցաւ նաւարեկ մարդու մը պէս, որ փրփրոտ ջուրերուն երեսը ծփացող գերանի մը կը փաթթուի անձկազին:

— Բաներնիս բուրդ է. Ամերիկայի մայ եղանք դացինք, — կը մտածէր Ակոբ աղբար:

Ամերիկայի սեփականուելուն, այսինքն բուռ մը ծամոց՝ Սամուէլ Քեռիլ բանուկ բերնին համար, ուր նետուող բուրբ ցեղերը — Հին աշխարհի գաղթական դաւակներ ամէնքն ալ — փտոր-փտոր կ'ըլլան եւ կ'երթան բջիջ առ բջիջ հիւսել միտն ու ոսկորը վաղուան Ամերիկային:

— Ամերիկայի մայ եղանք ա՛լ, — կը մտածար Ակոբ աղբար ամէն առտու, երբ ճաշին պզտիկ ծրարը

թեւին տակ, գործարանին կողմնակի դուռնէն ներս կը մտնէր :

Ակոր աղբար, բանուորի կապոյտ հագուստը վրան անցուցած, սեւ ու կեղտոտ դղակը ղլուխը, ծանր աւելն ալ ձեռքը, փոքրիկ, կլոր ձեռնասայլին հետ գործի վրայ է հիմա :

— Բարի լո՛յս, պարո՛ն Յակոբ, — կ'ըսէր իտալացի Տոմինիկը ղուարթ եւ համարձակ հայերէնով մը, գոր Ակոր աղբոր սիրոյն սորվեր էր վանկ առ վանկ :

— Պոն միտրոս, — կը փոխադարձէ աւելածուն եւ կ'անցնի ժպտելով :

* * *

Գործարանին երկու տարածուն յարկերը լեցուն են մեքենաներով, որոնք բոլորն ալ, կանգնած նստած կամ պզուկ դիրքերով, իր ամէն աւուր ճանչուորներն են : Հին ծանօթներ, մտերիմներ դրեթէ : Գորշ ու կարծր երեսներով անլեզու հսկաներ, որ առատ իւղ կը սպառեն եւ կը բանին հա՛ կը բանին : Խումբ մը անխօս կտրիճներն են անոնք — մեքենաները առասպելական, փոշոտ դարերու ընդերքէն հանուած բեյլիարներ, պողպատ ջիղերով եւ պողպատ մկաններով, որ մարդուն բեռը շարկած կը տանին անտրտունջ եւ առանց վարձքի : Անոնցմէ մէկը երկաթէ ձողեր, գերաններ իսկ կը խածնէ հատ հատ կը կտրէ պոասի պէս : Միւսը երկաթը կը ծակէ՝ ոլորուն թնձուկներ դիզելով իր ոտքերուն շուրջ : Ուրիշ մը երկաթ կը փորէ, կը տաշէ կամ կը փայլեցնէ :

Ակոր աղբար իր աւելին եւ սայլակին հետ հնոցին շուրջ կը գեգերի պահ մը. կ'աւլէ, կը քսքստէ, բուռ մը մանած հանելով գրպանէն ճակատը կը սրբէ, բուռ մըն ալ երկաթագործին կը հրամցնէ ու կը հեռանայ

ինքն իր դէմ մըթմըթալով, — էդ կրակին դէմ երկաթը կը հալի երկաթը :

Այրած իւղին կծու հոտը, որ բանող մեքենաներուն գողջ արտաշնչումն է, երկու յարկերն ալ կ'ողողէ եւ կ'երթայ սողոսկիլ պաշտօնեաներուն մաքուր, օդաւէտ սրահին դռնէն ներս, ամէն անգամ որ այդ դուռը կը բացուի զուսպ եւ անաղմուկ :

Եւ ամէն անգամ երբ այդ դուռը կը բացուի, դուրս եկողը վերակացուն է, եզան վիզով դերմանացի մը, որուն ստուերն անգամ ծանօթ է ա՛լ ամենուն եւ որուն դէմքը պաղ է ու կարծր՝ մեքենաներուն պէս :

Վերակացո՛ւն. մեքենական նոր դարուն կախարդն է ան այս նոր Աշխարհին մէջ : Ակոր աղբար աւելը շատ աւելի ուժով կը դարնէ հիմա : Սայլակը աւելի արագ կը քշէ մեքենաներու միջանցքէն : Փքոցը աւելի արագ կը հեւայ : Խարտոցները եւ մուրճերը կ'աճապարեն, բերանները կը պուսած են, աշքերը բաց : Քրտինքը աւելի առատ եւ աւելի տաք կը հոսի ճակատներէն :

Ակոր աղբար դեղի մարդն է սակայն, հայ գեղի մարդ : Գործէն չի վախնար շիտակը, վկա՛յ իր մաշեցուցած աւելներուն խուրճերը եւ վկա՛յ մանուաւոր մշտնջենական մաքրութիւնը ընդարձակ գործարանին բոլոր անցքերուն : Բայց ութ օրն անգամ մը, երբ իր շաբթականին պղտիկ, նիհար պահարանը կը պատուէ, երեսը քացախ կը կտրի : Ինը սողար տասնըմէկ սէնթ է ստացածը, ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս :

Տարիները կաղն ի կաղ կ'երթան մէկը միւսին ետեւէն, իրարու զարնուելով, երբեմն ալ զիրար հրելով : Ակոր աղբար աւել աւելի վրայ կը հասցնէ. այնչափ կ'աւլէ ու կ'աւլէ, որ գործարանին տախտակամածն իսկ կը մաշի : Անտեսանելի ճանկեր իր ճակտին վրայ թառած ըմբոստ դանդուրը կը փետեն կամաց կամաց, յետոյ գլխուն առատ մաղերը կը քաղեն հատ հատ եւ

պելներուն ու յօնքերուն երկայնքը ճերմակ թելեր կը շարեն: Աչքերը — երբեմն լոյսի ցայտուն աղբիւրներ — ձէթը հատած ճրագի տփղունութիւնը կ'առնեն: Ահանջը կը ծանրանայ: Ուսերը կը ծռին: Մէջքը աղեղ կ'ըլլայ: Աւելը դողացող մատուրներուն մէջ կապարի ծանրութիւն կը ստանայ: Պղտիկ, կլոր սայլակը կրիայի գնացքով կը շրջի գործարանին միջանցքներէն:

* * *

Առտու մը — չլուսնա՛ր բարով — պաշտօնեաներու սենեակին մէջ, ուր կանչուած էր ինք, ծանր ձեռք մը թառեցաւ Ակոբ աղբոր ծռած ուսին վրայ, եւ ծանօթ ձայն մը պաշտօնական, կտրուկ եղանակով մը իր ականջը լցուեցաւ.

— Վաղուրնէ սկսած... շատ կը ցաւիմ ըսելու... որ ա՛լ պէտք պիտի չունենանք քու աշխատանքիդ: Երթաս բարով:

Ծանր թաթը վերցաւ տարեց աւելածուին ուսէն, բայց կռուուր եւ կտրուկ բառերը ընկղմեցան մինչեւ յատակը իր ալեկոծ դանկին:

— Բայց, պարո՛ն վերակացու... չնորհակալ եմ, — թոթալեց ան կիսախեղդ, ցաւաղին ձայնով մը եւ, կեղտոտ դգակը ձեռքերուն մէջ դալարելով, վիզը ծըռած, քայլերը դանդաղուն, գործաւորներու բաժինը մտաւ:

Աւելն ու սայլակը ձեռք առաւ նորէն եւ վերջին անգամ:

Գլխուն մէջ, սակայն, հին, ամուր կապ մը պրկուեցաւ, պրկուեցաւ ուժգին եւ, չա՛թ, փրթաւ յանկարծ. անանուն բան մը ինքն իր վրայ փլաւ կարծես: Զգաց ահաւոր կսկիծն ու դառնութիւնը յուսախաբ եւ աննեցուկ ծերութեան, որոնք գոյգ մը իժերու պէս իր ամբողջ էութեանը կը պլլուէին ու կը խեղդէին զինք:

— Ծերացած ձին կա՛մ հրացանի կը բռնեն, կա՛մ ազատ կը ձգեն մարգերուն վրայ, ազա՛տ՝ մինչեւ որ երթայ մեռնի ինքն իր գլխուն:

Տարիքն առած բանուորը, մաշած, կեղտով ծածկուած աւե՛լ, մէկդի կը նետեն անտարբեր եւ տեղը թարմ ուրիշ մը կ'առնեն:

Ո՞ւր լսած էր այս կրակոտ բառերը եւ որմէ՞: Մի՛ հարցնէք:

Հալած, հատած, տարիներուն կոշտովը ծածկուած աւել մըն ալ ինքը, մեր Յակոբ աղբարը: Աշխարհի աչքին՝ մաշած աւել մը, կամ՝ շատ շատ՝ մարդու կերպարանքով ցաւաղին խրտուիլակ մը պարզապէս, որ քուրջերու անպէտ դէպ մըն է հիմա:

Ակոբ աղբար իր խարխուլ մարմինը գործարանէն դուրս կը նետէր ծանր, բայց անարժէք բեռան մը պէս:

Գրպանին յատակը ճմովկուած պահարան մը կայ միայն, իր վերջին շարժականը, ինք տողար եւ տասնըմէկ սէնթ:

Աշխարհ վկայ, Ակոբ աղբար այդ գնով ծախեր է իր օրն ու արեւը:

Բ. ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անքեղի.— Անթեղ՝ մոխիր, անթեղի՛ մոխիրով ծածկել:

Սամուէլ Քեռի.— Միացեալ-Նահանգները խորհրդանշող ծառնօթ դէմքն է Սամուէլ Քեռին կամ Ընքըլ Սէմը, որ այժի մօրուք ունի, ջղուտ ու պաղ դէմք եւ երկար հասակ: Կը կրէ աստղազարդ բարձր գլխարկ:

Բջիջ.— Փոքրիկ խորչ, ուր մեղուները իրենց մեղրը կը դնեն. կորիզ, կեղրոն:

- Պոն-ժիորնա.— Բտալերէն բառ. կը նշանակէ բարի լոյս:
- Պագուկ.— Ծունկէրը ծալած՝ ոտքերուն վրայ կռթնիլ, առանց գետին նստելու. կ'ըսուի նաեւ կկղիլ, կուկուզ ընել:
- Աուր.— Գրաբար աւր՝ օր, աւուր՝ օրուան:
- Ընդերք.— Ալք, խորք, յատակ:
- Բելիար.— Սաղայէլ, սատանայ:
- Թննուկ.— Իրար խոնոնում, խճճում գծուար բաժանելի թեւ, կը գրուի նաեւ թնջուկ:
- Գաղջ.— Ոչ տաք, ոչ սառ, եղկ:
- Գանդաչուն.— Երերուն, տատանող:

ԲՆՆԱՄԻՆ ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ.— Ծնած է հարբերդի Հիւսնիկ գիւղը, 1897ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ: 1913ին Ամերիկա կը մեկնի եւ կը հետեւի Նիւ Եորքի Գալուպիա համալսարանի գրական-պատմագիտական ֆիւլիմ: Խմբագրած է «Նոր Գիրք» գրական հանդէսը: Ունի բազմաթիւ թարգմանութիւններ ամերիկեան գրականութենէն:

Գլխաւոր երկերը.— «Այգեկութ» (1937), ուր ամփոփուած են իր պատմութեանը: Անգլերէնէ թարգմանած եւ առանձին հատորով հրատարակած է Մարք Թուէյնի «Իշխանն ու մուրացիկը» վէպը:

Բնիկամին Նուրիկեան իր սերունդին լաւագոյն արձակագիրներէն է: Իր տիպարները առհասարակ խոնարհ գիւղացիներ կամ բանուորներ են, որոնց առօրեայ կեանքն ու ապրումները ներկայացուցած է կարեւի հարազատութեամբ: Ունի խոր անկեղծութիւն եւ կարեկից հոգի: Իր գրականութեան յատկանշական գիծերն են հայեցի դրոշմը, համակող շունչն ու վարակիչ ջերմութիւնը: Իր ոճը տափ է ու բարայտուն, գերծ՝ աւելորդ պերճանքէ եւ սեքեւեթէ:

66. Ե Ր Ե Ի Ա Ն Ի Ն

Ա՛յնքան կարօտ, ա՛յնքան կրակ — պիտի թողնեմ քո փոշում,
 Ու արճավառ ա՛յնքան երակ — պիտի թողնեմ քո փոշում:
 Թափառումներ հագարախոհ ու կարօտներ անորոշ,
 Ա՛յնքան երգ ու ա՛յնքան դրօշ — պիտի թողնեմ քո փոշում...

Ա՛յնքան պայծառ առաւօտներ ու կէտօրներ արեւոտ,
 Իրիկնային ա՛յնքան կարօտ — պիտի թողնեմ քո փոշում:
 Ա՛յնքան կրակ, ա՛յնքան կարօտ, ա՛յնքան բոցեր դրօշի,
 Ու անունս՝ որպէս փոշի — պիտի թողնեմ քո փոշում:

67. Մ Տ Ե Ր Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Նոյն ամառն է, նոյն փոշին... ա՛յս, հասկացիր ինձ հիմա,
 Ես լոկ քեզ եմ որոնել իմ օրերում անիմաց.
 Ես լոկ քեզ եմ որոնել ցնորքներում իմ լուսէ,
 Ու տրտմաթաւ քո շնչով՝ իմ այս երգերը յուզել:
 Կը գայ աշունը դեղին, տերեւներով ոսկեգոյն,
 Մուժ կը լցուի իմ հոգում ու անապակ քո հոգում:
 Բայց կը մնաս դու էլի նոյն փառքով ու թարմութեամբ,
 Վերջալոյսում լողացող գարնանային ոսկէ՛ ամպ...

Եւ երգերը քո խորունկ ու վերֆերդ մանաւանդ
Ես կը պահէ՛մ իմ հոգում, որպէս անխար մի աւանդ.
— Երկի՛ր, երկի՛ր իմ լուսէ, ընդունիր հուրը յետին
Ու երգերը փիրուզէ քո ցանգրահեր պոետի...

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ.— Պատմութիւնը կրնայ բա-
լայ 1: պատմողական, երբ միայն դէպքերը կը ներկայացնէ, 2-
նկարագրական, երբ դէպքերուն հետ կը ներկայացնէ նաեւ շրջանի
մը ընդհանուր պատկերը, 3- փիլիսոփայական, երբ կը փնտռէ ու
կը վերլուծէ դէպքերուն պատճառները եւ արդիւնքները:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հազարախոհ.— Հազար եւ խոհ բառերէն. Հազար տեսակ մը-
տածումներով (լեզուն):
Անիմաց.— Անիմանալի, անըմբռնելի:
Մուծ.— Մէզ, մտախուզ, մշուշ:

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ (1903-1969).— Բուն անունով՝ Գուրգէն
Անէմեան: Ծնած է վան, 1903ին: Նախակրթութիւնը ստացած է
ծննդավայրին մէջ: 1915ին կ'ապաստանի Հայաստան եւ կը յաճախէ
Երևանի քեմական դպրոցը, ապա կը հետեւի պետական համալը-
սարանի պատմագիտական ֆիզիկն:

Գլխաւոր երկերը.— «Տիտանիկ», «Շիրակի ջրանցքը», «Բար-
դիներ», «Զիկգուկներ», «Մանկութիւն եւ պատանեկութիւն»,
«Երիտասարդութեան սեմին», «Արտամետեան գիշերներ», «Մրգա-
հաս», «Ծովի երգեր», «Հնձաններ», «Անդունդն ի վեր», «Անան-
նական», «Պոեմներ»:

Մահարի ամենէն աւելի քնարական շունչ ունեցող բանաս-
տեղծն է իր սերունդին մէջ: Օժտուած զգայուն խառնուածքով,
ի բնէ յռտեսն ու քայծոտ, առաջնակարգ տեղ մը կը գրաւէ իր
շրջանի գրականութեան մէջ: Ունի՝ ձեռի նորութիւն եւ համակող
չեքմութիւն: Իրբեւ արձակագիր եւ՝ անժխտելի եմ իր արժանիք-
ները ոգի, միութի, մշակումի տեսակետով:

68. ԳՒՒՂԻ ԼՃԱԿԸ

Ահա մեր գիւղը.— Արծա՛շն է:
Մեր գիւղը ներկայիս ունի ցամքած աւազան մը
Եւ անոր հեքիաթը:
Գեղեցի՛կ, գեղեցի՛կ լճակ մըն էր ան:
Կ'ըսեն, թէ առտուն տեսնողը զայն պիտի նման-
ցընէր գիւղին մակաղած ճերմակ դառներուն, իրիկունը
տեսնողը՝ մահի՛ծի մը, նոճի՛ի նրբաթել խարտեաչ ծա-
ղիկներ վրան: Գիշերը
լուսնկայ մը ունէր, որ
կը կենար ճիշդ կեզրո-
նը, հրաշագեղ սիւնի մը
նման, մէկ ծայրը՝ ջու-
րերուն մէջ լողացող յա-
ւերժահարսի մը պէս
աղուոր, միւս ծայրը՝
լեբան կամ երկինքին
կոթնած թաղաւորի գըլ-
խուն նման, ոսկի շա-
ղով թրջուած: Վերը,
երկինքին վրայ, թափ-
ուած աստղերը նման

էին բերաւոր ճնճողկներու:
Ու դարձեալ կը պատմեն, թէ հովիւ մը, գիշեր
մը, լճին եզրերը քնանալու պահուն, ջուրին խորը տե-
սեր է, որ հազա՛ր-հազա՛ր ճերմակ շուշաններ վեր
վեր կը բարձրանան, իրենց չրթներէն դուրս նետելով
ոսկի պղպղակներ:
Ու ի՛նչ օրեր էին, ի՛նչ օրեր, կ'ըսէին ինծի պատ-
մողները:
Օ՛, գիւղս իմ արքայավայր:

Երկինքէն կը թափէր սուրբ նաշիհը, ճերմակ ու թափանցիկ ամպի մը նման լճակին արտեւանունքը կազմող անտառին վրայ: Ու մարդիկ սաղարթներուն վրայէն կը քաղէին քաղցրահամ մանանան, լեցնելով իրենց բըռնները երկնապարզէն խորիխով:

Բարի՛ էր երկինքը, գեղեցի՛կ էր լճակը ու երջանիկ էին գիւղացիները բոլոր: Յաւերժահարսերը իրենց սնունդը կու տային գիւղացիին, որպէսզի չուտէ պիղծ կերակուրներն օտարին:

Չուլալ ջուրով՝ ջրանոյշները կը բուժէին բոլոր ախտավարակները, որոնք օտար չէին ու կը պաշտէին զիրենք:

Եւ մեր ձորին ու անտառին վրայ միշտ կախուած կը մնար առտուան մշուշը, սրբազան ամպի մը նման:

Սակայն, ո՛վ դժբախտութիւն, օր մը գիւղին տղան բորոտած կը վերադառնար օտար աշխարհէն: Պժգալի ախտը վարակեց էր զայն, որովհետեւ օտար աշխարհ գացեր, անսուրբ կերակուր էր կերեր: Աստուածներուն տուած ախտը չի բուժուիր, կ'ըսէ իմաստութիւնը գիւղացիին: Ու տղան, գիւղին համաբոյժ ջուրով մաքրուելու համար, մտաւ լճին մէջ:

Աղտոտեցա՛ւ ջուրը, պղծուեցա՛ւ ջրանոյշներուն մահիճը:

Ու իջաւ պատուհասը:

Եօթը ձորեր բացուեցան աւազանի յատակին վրայ, եւ լճակին ջուրը խոյս տուաւ ձորերուն մէջէն դէպի անծանօթ ու մաքուր գիւղաշխարհներ: Այն ատեն լճակը դարձաւ ճախճախուտ ծաղիկ մը, որ թօշնեցա՛ւ, թօշնեցա՛ւ ու չորցաւ:

Այժմ, ցաւը սրտիս վրայ, ասոր անոր կը պատմեմ հեքիաթն իմ հարուստ գիւղիս եւ իր երնէկ օրերուն, որ դացին:

Լճակին տեղը կը մնայ տակաւին աւազանը, որուն

յատակին վրայ եօթը ձորեր, եօթը օձերու նման իրարու ընդելուզուած, կը ձեւացնեն տղու խաղի մը պատկերը: Դիւրտիւրի դաշտն է ան, ուր ցանք չ'ընեն գիւղացին, ու ցանքը յաջող չ'երթար հոն. հո՛ղն ալ պատժուած է: Միայն ձորին անկիւնը մեծ ջաղաց մը կայ, որ պոռալով ու գոռալով, տքնելէն ու քրտնելէն ցորեն կ'աղայ եւ ալիւր կը շինէ գիւղին: Վասն զի ա՛լ երկինքէն չիջաւ սուրբ նաշիհը:

Հիմա, երբ Պելէնի բարձունքէն առտու մը վար նայիս, կը տեսնես որ ճերմակ ու թափանցիկ մշուշ մը մանանայի պէս կը դողայ լճակին տեղին վրայ ու ձորերուն վերեւ, արցունքի նման ցօղեր կը նետէ, յետոյ կը հալի ու կ'երթայ, իսկ ձորին մէջ, քարերուն արանքը անշարժացած ջուրը կը կանաչնայ, կը բորբոսի, կը հոտի՝ ինչպէս բորոտը, որ օտար աշխարհ գնաց եւ անսուրբ եղաւ:

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Մակաղիլ.— Պառկիւ, հանգչիւ (ոչխարներու):
- Նաշիհ.— Բարակ, նուրբ ալիւր:
- Ախտավարակ.— Ախտով վարակուած, ախտաւոր, հիւանդ:
- Համաբոյժ.— Համ (ամէն) եւ բոյժ բառերէն. ամէն հիւանդութիւն բուժող, ամենաբոյժ:
- Արանք.— Մէջտեղը, նեղ անցք՝ երկու առարկաներու միջեւ:
- Բորբոսիլ.— Բորբոս կապել, մզլոտիլ:

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ (1898-1968).— Բուն անունով՝ Շախար Այվազեան: Ծնած է Արմաշ, 1898 Փտրուար 13ին: Նախակրթութիւնը ստացած է Ժմնդավայրին, իսկ երկրորդական ուսումը՝ Ատափագարի կեդրոնական վարժարանին մէջ:

Ատեն մը Պալսոյ բժշկական վարժարանը յաճախել է ետք, կը մեկնի Փարիզ եւ կը մտնէ տեղւոյն բժշկական համալսարանը, գոր

կ'աւարտէ 1927ին եւ կը վկայուի իբրեւ բժիշկ: Խմբագիրն է «Հայ Բոյժ» բժշկական ամսաթերթին: Մեռած է Փարիզ, 1968 Յուլիս 28ին:

Գլխաւոր Խիկերը.— «Ալպոմ հեֆիաթներու», «Մեդեդիններ», «Մեդեդիններ», «Երուսաղէմ, Երուսաղէմ», «Բաներ, բաներ, ի՞նչ բաներ», «Կամանչ բաժակով», «Լուսեղէն շիրիմներ», «Մեդուին քաղը», «Գրագետը որ իր ժողովուրդը փնտռելու ելած է», «Ահա ես նանկերս լայն բացած», «Ոգին հայկազանց», «Բաժակ ի ձեռին», «Նիգալամարտ Շաւարշանայ դաշտին վրայ», «Վարդամատեան», «Լուսամատեան», «Սպիտակ առուտ», «Մեր հողերը, մեր հողերը...», «Նարդեան պատարագ», «Յամուռն Մեսրոբ Մաշտոցի» (երկու հատոր): Ունի մեծ քիւով անտիպ գործեր:

Շաւարշ Նարդունի կը պատկանի արդի հայ գրականութեան յառաջապահ սերունդին: Գրական իր հարուստ խառնուածքին կը միացնէ արուեստի սուր զգայարանք եւ լայն հմտութիւն: Խորհրդապաշտ մը եւ բնութեանապաշտ մըն է միաժամանակ: Իր գործին մէջ գերակշիռ տեղ կը գրաւեն բնութեան պաշտամունքը, հայրենի գիւղին կարօտը, խորհուրդն ու պատկերը: Ուշադիր է իր ձեւին, գոր կը խնամէ ու կը յարդարէ շարունակ, միշտ հետամուտ՝ նորին, ինքնատիպին, գեղեցիկին: Զգացումէն աւելի՛ իմացական տարրն է, որ կ'իշխէ իր գրականութեան մէջ: Առաւելարար գրած է հեֆիաթներ, պատկերներ, տպաւորապաշտ էջեր, որոնց մէջ զգալի է պատկերին գերակշռութիւնը շարժումին վրայ: Իր հեֆիաթները արձակ ֆեթթուածներ են: Կը սիրէ նկարել՝ ֆան պատմել, շլացնել՝ ֆան թելադրել: Իր սեր առոյգ է, կենդանի, պիտիկ, ջղուտ եւ ոչ հպատակ:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Սլիալ է գրել խոչնդոտ, ուղիղ ձեւն է խոչընդոտ, ընդ, որովհետեւ կազմուած է խոչընդոտն բառերէն: Գերբնտիր, նորընծայ, նախընծայ բառերը եւս պէտք է գրել ընդ, որովհետեւ կազմուած են գեր եւ ընտիր, նոր եւ ընծայ, նախ եւ ընծայ բառերէն:

69. ԵՐԿՈՒ ՄԱՀԵՐԳ

Երկու բանաստեղծներ — Դուրեան եւ Տէրեան: Երկուքն ալ զգայութեան մարդ են աւելի, քան մտածման: Երկուքին ալ ձգտումն է յուզել, քան թէ ապացուցանել: Պատմող բանաստեղծներ չեն, երգող բանաստեղծներ են:

Դուրեան ոտմանթիք դպրոցը կը ներկայացնէ մեր մէջ, Տէրեան՝ սենպոլիսթ: Առաջին դպրոցին յատկանշիչներն են աւելի շատ յուզուած երեւիլ, քան յուզուած ըլլալ, աւելի շատ նկարադրել, քան թելադրել: Դուրեան բացառութիւն է իբրեւ ոտմանթիք, ինչպէս բացառութիւն է Տէրեան իբրեւ սենպոլիսթ: Երկուքն ալ վեր են ընթացիկ կանոններէն:

Դուրեան եւ Տէրեան անձնական ապրումներու երգիչ են: Վիշտ, թախիծ, կարօտ, սէր, մորմոք, տըրտունջ, հառաչանք, երազ եւ անուրջ. ահա՛ մտաւորապէս իրենց ստեղծագործութեան տարրերը: Երկուքն ալ իրենց գործին մէջ դրած են հոգեկան մթնոլորտ մը, որ հարազատ է իրենց խառնուածքին: Տէրեանի արուեստը աւելի ինքնակ է:

Տէրեանի վիշտը իրեն հետ ծնած է կարծես. ամէն տեղ կը միջամտէ, ամէն տեղ կ'երեւայ, բայց աղմկաբար չէ: Դուրեան կը շլացնէ, Տէրեան կը համակէ միայն: Դուրեան ըմբոստ մըն է, Տէրեան՝ բարի տաղասաց մը: Դուրեան մոնչոզ դեմ մըն է, Տէրեան՝ հեղասահ առուակ մը: Դուրեան կը քանդակէ, չի նուազեր: Տէրեան կը նուազէ, չի քանդակեր: Դուրեան նըկարիչ է, Տէրեան՝ երածիչտ:

Այս երկու բանաստեղծները տուած են իրենց մահերգը. մէկուն համար «տրտունջ» է ան, միւսին համար՝ «Հրաժեշտի գագել»:

* * *

Դուրեանի եւ Տէրեանի մահերգները իրարմէ կը տարբերին իրենց զգացական եւ յուզական տարրերով, մահը զգալու եւ զայն արտայայտելու իրենց եզանակով:

Դուրեան կը սիրէ աշխարհը, չ'ուզեր բաժնուիլ կեանքէն: Կը բախէ բոլոր փակ դուռները՝ «Կաթիլ մը կրակ» աղերսելով շիջելու մօտ իր հոգիին համար: Գիտէ, թէ այդ կաթիլն իսկ պիտի զլացուի իրեն: Ու զայն գտնելէ յուսահատ, կ'ուզէ իրեն համար ստեղծել ուրիշ մխիթարութիւն մը: Այդ մխիթարութիւնը հանդերձեալ կեանքն է, հոգիի անմահութեան հաւատքը:

Անդարման ախտը վաղուց արդէն ընկճած էր հէգ պատանին: Իր հոգին այլեւս կողմնացոյց չունի: Նաւ մըն է անհուն ովկիանոսին մէջ, անդեկ ու անառագաստ: Իր ժպիտներն ու արցունքները, ըմբոստացումներն ու զղջումները արգիւնք են յարափոփոխ տրամադրութեան: Մեծ ողբերգութիւն մը տեղի կ'ունենար, կեանքի եւ մահուան պայքար մը կը մղուէր իր մէջ: Բուռն այս պայքարը բանաստեղծի հոգին հասցուցած էր յուզման բարձրագոյն կէտին: Հողեղէն անօթը ընդունակ չէ դիմանալու այս անեղ լարումին:

Բայց Դուրեան երբեք չէ հաշտուած մահուան հետ: Երբեք ձեռնթափ չէ եղած: Մահամերձ՝ բայց մաքառած է մահուան դէմ: Աստուծմէ յուսահատ՝ երկնքի աստղերէն աղերսած է կայծ՝ մը, շող մը, յոյս մը, ժպիտ մը, բան մը վերջապէս, որ կեանքէն մասնիկ մը ըլլար, եթէ չըլլար իսկ կեանքը իր ամբողջութեամբ:

Այս ներքին ողբերգութեան հարադատ ու հաւատարիմ արտայայտութիւնն է «Տրտունջ»ը:

«Հրաժեշտի գագել»ը ուրիշ մահերգ մըն է, բայց ոչ զգացական ու յուզական այն տարրերով, որոնք կը լեցնեն Դուրեանի «Տրտունջ»ը: Տէրեանի մահերգը համակերպում մըն է, տեսակ մը հրաժարիւմ: Անոր մէջ տրտունջ չկայ, չկայ նաեւ բողոք, չկայ մանաւանդ անէժք: Անիկա կը յիշեցնէ կեանքը մէկու մը, որ աշխարհէն սպասելիք բան մը չունի այլեւս եւ որ խաղաղութեամբ կը մեկնի անկէ:

«Տրտունջ»ը ալեկոծում մըն է, բողոք ու ցասում: «Հրաժեշտի գագել»ը հաղիւ միայն ծփանք մըն է, հեղութիւն ու բարի երթ: Մէկը շանթարձակ ըմբոստացում մըն է, միւսը՝ հրաժեշտի ողջոյն, ցտեսութիւն ըսելու պէս բան մը: Տէրեան իր ցաւերուն համար կարեկցութիւն չի խնդրեր, մինչեւ իսկ կը վախնայ, որ կրնան անհանդիստ ըլլալ իրեն համար:

Դուրեան «եսասէր» է Տէրեանի հետ բազդատմամբ: Ան կեղրոն մը դարձուցած է իր վիշտը եւ կ'ուզէ անով տողորել, անով հետաքրքրել իր շուրջիները: «Տրտունջ»ին ամէն մէկ տողէն կ'արձակուին ճիշեր, հեւքեր, աղերսանքներ, թոքերու ծուատուած մասնիկներ եւ արիւն ու արցունք: Այս բաները չկան Տէրեանի մահերգին մէջ: Տէրեան չ'ուզեր հանդիսատես ընել մեզ իր հոգեվարումին: Կը սիրէ լուռութեան մէջ մխալ, քան ճարձատիլ շտաշուն աղմուկով:

Դուրեանի մէջ ապրելու սէրը բոցավառ տենդ մըն է, Տէրեանի մէջ կարծես բացակայ է այդ տենդը: Երկուքն ալ կը զգան, գրեթէ կը տեսնեն մահը, բայց, մինչ Դուրեան կը տապալի ապրելու կիրքով, Տէրեանի մէջ այդ կիրքը հաղիւ միայն կը զգացուի:

Տէրեանի համար մահը բացակայութիւն մըն է լոկ, Դուրեանի համար՝ շիջում մը, անվերադարձ չու մը:

Դուրեան աղաղակ մըն է, Տէրեան՝ արձագանդ մը միայն: Դուրեան կը մոնչէ, Տէրեան հաղիւ միայն կը մըմնջէ: Մէկը ալեկոծութիւն մըն է, միւսը՝ մեղմ սոստիւն մը: Դուրեան աւելի խոր է, Տէրեան՝ աւելի նուրբ:

Դուրեանի կեանքը նաւարեկութիւն մը եղաւ, Տէրեանի կեանքը՝ հանդարտ ծովազնացութիւն մը:

Հէ՛ղ Դուրեան, այլարանութիւն մըն էր ինք այս աշխարհին մէջ, մինչ խորհուրդ մըն էր Տէրեան, ոսկեղէն հեքիաթ մը:

Բ. ԹԱՇԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ռոմանթիք.— Ֆրանսերէն բառ՝ romantique. կը նշանակէ վիպապաշտ: Ռոմանթիզմը դրական ուղղութիւն մըն է, որուն զլիաւոր յատկանիւններն են երեւակայութեան զերակշռութիւնը իրականութեան վրայ եւ զդպրութիւնը զերազանցութիւնը տրամաբանութեան վրայ: Ռոմանթիքները իրականութիւնը կ'իտէալականացնեն եւ կ'ուզեն ազդել զդպրութիւնը միջոցով:

Սեմպոլիսթ.— Ֆրանսերէն բառ՝ symboliste. կը նշանակէ խորհրդանշապաշտ: Սեմպոլիսթները հոգեկան, ներքին յուզումներ կ'արտայայտեն եւ կը ջանան ո՛չ թէ բացատրել, այլ թելադրել: Աւելի ուշադիր են ձեւին՝ քան նիւթին, պատկերին՝ քան դադափարին:

Մորմոք.— Կսկիծ, ցաւ, վիշտ:

Անուրջ.— Երազ:

Անդարման ախտ.— փոխաբերաբար՝ թորախտ:

Հողեղէն անօր.— Փոխաբերաբար՝ մարմին:

Չու.— Տեղէ մը ուրիշ տեղ երթալ, տեղափոխութիւն:

70. Հ Ա Յ Կ

Քարեղմը օրօրան էր բիրտ բռնութեան,
Այնտեղ երբեք չէր բնակուի եւ ոչ մի այր,
Թէ՛ ձեռք ունէր ազատութեան եւ առնութեան:

Դու լեցցիր մեծ դաշտավայրը Սեմաար,
Ո՛վ մեր պապ Հայկ, եւ սարի դէմ Արարատեան
Հիմնարկեցիր մեր առաջին օմախն անմար,
Մեր օմախը ազատութեան եւ առնութեան:

Քո նիգակով ընկաւ Բելը արիւնկըզակ,
Ինչպէս դժնի ու ժանտաքոյն վիրխարի հասկ:
Հա՛յկ, քեզ պէս պապ չի ունեցել եւ ոչ մի ազգ:

Դու առաջին սէրն ես մեր տան, ջա՛նքն առաջին,
Որ բարձրացաւ իմ շէնագառ հայրենիքում:
Դու առաջին մեր սկիզբն ես, քաջ ու տոկուն,
Որ շարայուեց յաւերժական կեանք-արարչին:

71. Վ Ա Ր Գ Ա Ն Մ Ա Մ Ի Կ Ո Ն Ե Ա Ն

Քեզ երգեց եղիշէն հրրահեղեղ սրտի
Տարերային քափով, ա՛յնքան քաղցրախօսուն:
Դու ըմբոստ ձեռքն եղար, ոգին հսկայագուն
Իմ հայ ժողովրդի:

Վարդա՛ն Մամիկոնեան, Աւարայրեան մարտի
Դու մեծասիրտ հերոս, դու այր քաջաբազուն,
Որ վառեցիր արեան վառ վարդերով կիզուն
Ափերը Տղմաւտի:

Ահա, սաղաւարտով պայծառ, պղնձակերտ,
Չեռֆիզ սուր եւ գլխիդ փառֆի պսակ՝
Գնում ես բախուելու խաւար Յագկերտի հետ:

Սակայն, կրկին կանգուն, կրկին հսկահասակ,
Յաւերժութեան դաշտով՝ դէպի արեգմածին
Մեր գալիքն ես վարում արդար քո այրուծին:

ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.— Պատմութիւնը կրնայ ըլլալ ազգային, ընդհանուր եւ տիեզերական: 1. Ազգային է, երբ կը խօսի միայն մէկ ազգի անցեալին մասին, 2. ընդհանուր է, երբ կ'ուսումնասիրէ բազմաթիւ ազգերու անցեալը, 3. տիեզերական է, երբ կ'ընդգրկէ բոլոր ազգերը եւ բոլոր ժամանակները, այսինքն՝ երբ կը բննէ ժողովուրդներու ծագումը, տեղափոխութիւնները, կատարուած յառաջդիմութիւնները, փառաքանութեան ընթացքը, կրօնները, լեզուները, օրէնքները, սովորութիւնները, բարքերը եւն.:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առնութիւն.— *Տղամարդու թիւն. փոխարեքարար՝ արիութիւն, քաջութիւն:*

Սեմաւր.— *Այն դաշտը, որուն վրայ կատուցուեցաւ Բաբելոնի աշտարակը ջրհեղեղէն ետք, ըստ Աստուածաշունչի:*

Կիզուն.— *Կիզել բայէն. վառուած, բոցավառ:*

Հրահեղեղ.— *Հուր եւ հեղեղ բառերէն. հրացայտ, կրակ ժայթքող, կրակոտ:*

Այրուծի.— *Ձիւղոր գորք, հեծելազօր:*

ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ (1904-1971).— Ծնած է Մշոյ շրջանի Կոփ գիւղը, 1904ին: Նախակրթութիւնը ստացած է իր ուսուցիչ հօրը մօտ: 1915ին կ'ապաստանի Հայաստան, ուր կ'աւարտէ միջ-

նակարգ ուսումը եւ կը յա-
նախէ երեսնամի պետական
համալսարանը: Իր առաջին
գրուածքը հրատարակուած է
1952ին: Մեռած է Երեւան
1971 Յուլիս 19ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Ա-
ռաւօտ», «Դարերի լեզները»,
«Սերունդների երգը», «Կրա-
կէ փառուղիներով», «Լիբի-
կական պոեմներ», «Պայծառ
Ափ», «Երգեր ուժի եւ գեղեց-
կութեան», «Մարդ», «Գիրք
իմացութեան», «Արուեստ
պոետական», «Ժողովրդի ա-

կունքից», «Հերոսապատու», «Աւանդակներ»: Իր գրքերուցնե-
րէն մէկ ֆանին թարգմանուած են ռուսերէնի եւ վրացերէնի:

Սողոմոն Տարօնցի իր սերունդին ամենէն օժտուած բանաս-
տեղծներէն մէկն է: Ուշագրաւ է մանաւանդ իրբիւ ֆնարբգակ,
Գեղամ Սարեանի եւ Գուրգէն Մահարիի պէս: Կը պատկանի խոր-
հըրդապաշտ դպրոցին: Առաւելաբար երգած է ներքին, հոգեկան
այրումներ: Իր վրայ զգալի է ազդեցութիւնը Գուրեանի, Մեծա-
րեւցի եւ Վարուժանի: Առհասարակ յաջող են իր ֆնարբգական եւ
հայրենասիրական գրքերուցները:

72. Վ Ա Ն Ե Գ Ի Ն

Աստուած երկու հրեայ, մէկ ամբողջ հայ եւ կէս ջիւրտ իրար խառնելով ստեղծած է վանեցին:

Ստեղծած է դուրսը տափակ ու միտքը սուր:

Տէրը երգիչ ստեղծած է վանեցին, սակայն փոխանակ անոր կոկորդին սոխակ մը դնելու, սխալմամբ ազոաւ մը դրած է: Վանեցին իր կոկորդի աչոաւը իբր սոխակ յաջողած է ծախել քանի մը անդամ: Այդ պատճառով ալ Աստուած իր սխալը չէ դարմանած:

Երկնաւոր Հայրը վանեցիներու առողանութեան տուած է եզական բան մը: Վանեցին, խօսած ատեն, կարծես բերնին մէջ տառելի ճուղ մը ունի, իսկ կոկորդին մէջ՝ ճանկաւորող կատու մը:

Երբ կը խօսի բարկացած, կարծես Վանայ ծովն է, որ փոթորկած է ու կլլած Աղթամար կղզին, վանքովն ու հաւերովը միասին: Վանեցին ամէն բան կրնայ կեղծել, սակայն ո՛չ ուրիշին առողանութիւնը: Ուրիշն ալ չի կրնար կեղծել վանեցիին առողանութիւնը:

Ապուշ վանեցի մը (հաղիւ մէկ հատ ծնած) կրնայ խաբել հարիւր սատանայ: Խելացի վանեցի մը կրնայ սառույցը իբրեւ կրակ ծախել: Սակայն տակաւին չէ ծնած վանեցի մը, որ կարենայ խաբել... հայրենակից մը:

Վանեցիին սիրտը ոսկի, հոգին ոսկի, Աստուածը ոսկի է: Ան կը բանի կա՛մ ոսկիի տակ, կա՛մ ոսկիի վրայ:

Վանեցիին քսակը գոց է, սակայն սեղանը բաց: Ձեռքը գոց է, բերանը բաց: Գլուխը գոց է, ճակատը բաց: Ականջը գոց է, աչքը շատ բաց:

Վանեցին առեւտրական է, խոհարար է, ոսկերիչ է, խաչավաճառ է: Ամէն վանեցի, սակայն, կա՛մ յեղափոխական է եւ կամ մտաւորական: Յաճախ երկուքը միասին: Իւրաքանչիւր յեղափոխական հերոս է, իւրաքանչիւր մտաւորական ալ՝ դրող:

Վանեցին երբ գրելու համար ծածկանուն գործածէ, գրեթէ անպատճառ «Վան» բառը կամ վանկը կը դնէ իր ստորագրութեան մէջ: Օրինակներ.— Սօս Վանի, Վահան Վանիկ, Արտաշէս Վանարեան, Ոստանիկ Վանխոսէ, Վարդան Վաննօ, Աշոտ Վանդար, Խորէն Սիրվան, Նշան Վանդակունի, Մարգար Վանեանց, Հայկ Վանատուր, Աւետիս Վանակն:

Մինչ սամսոնցիները կ'ուզեն հիմնել սամսոնականութիւնը, կեսարացիները կ'ուզեն ստեղծել կեսարականութիւնը, ակնցիները կ'ուզեն վերականգնել ակնընդականութիւնը եւ տարօնցիները կը ճգնին առաջ բերել տարօնականութիւնը, վանեցիները, ընդհակառակն, կ'ուզեն քանդել... վանականութիւնը:

Վանեցին որբ հայութեան տուած է Հայրիկ մը:

Պոլսեցին եթէ չուզենաւով Պաթումի առջեւէն անցնի, կը սկսի խօսիլ ռուսահայերէն: Վանեցին, սակայն, եթէ նայուածքով մը Պաթումի քարտէզին վրայէն անցնի, կը սկսի ճառել ռուսահայերէն:

Վանեցին անձուրէլի, անպատուաստելի, անբաղադրելի է սակայն իբրեւ հայ: Եթէ օր մը բոլոր հայերը օտարանան, վանեցին է որ հայ սլիտի մնայ յաւիտեան ու կենդանի սլիտի պահէ հայութիւնը:

Այս պարագան վանեցին ինքն ալ գիտէ լռելեայն:
 Այս պատճառով զիթը մեծ է: Աստուած միայն գիտէ,
 թէ այդ զիթը ո՛ր կը սկսի եւ ո՛ր կը վերջանայ:
 Վանեցիին զիթին վրայ արեւը մարը չի մտնէր:

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տառելի.— Զուկի տեսակ մը, որ կ'ապրի Վանայ ծովուն մէջ:
 Աղքամար.— Վանայ ծովուն չորս կողմերէն մէկը, ուր կար
 հայկական վանք. միւս կողմերն են Լիմ, Կոուչ եւ Առտէր:
 Ակնընդականութիւն.— Ակն ընդ ական զբարբար ասացուածք
 մըն է. կը նշանակէ աչքի դէմ աչք: Ակնընդականութիւն՝ աչքի
 դէմ աչք հանելը:
 Հայրիկ.— Այս անունով կը կոչուէր Մկրտիչ Խրիմեան կա-
 թողիկոսը:

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ (1898-1972).— Ծնած է Բերա (Պոլիս),
 1898ին: Յանձնարած է իր քաղին նախակրթարանը, բայց չէ աւար-
 տած: Ուրիշ վարժարան գացած չէ: Գրել սկսած է կանուխ, 10-12
 տարեկանին: Ծառայած է հայ բեմին, իրբեւ գերասան, ապա բոլո-
 ղովին նուիրուած է գրականութեան: Մեռած է Փարիզ, 1972
 Սեպտեմբեր 7ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Ընկեր Շահազար», «Միդոննա», «Ռապ-
 ալի», «Երգիծական», «Հիւանդտես», «Ծաղրանկարներ», «Հայ աղ-
 բըրտիք», «Երգիծավէպեր», «Լուլուտի», «Ծիրանի գօտի», «Ձե-
 նուզարդ», «Մեր պարտեզէն», «Գրիգոր Նարեկացի եւ Սմբատ
 Բ.», «Թատերական դէմքեր», «Հրաշալուր պատմութիւն հայոց»,
 «Հնդկահաւեր»:

Նշան Պեշիկթաշլեան փորձած է գրական բոլոր սեռերը՝ վեպ,
 բանաստեղծութիւն, երգիծանք, քատերգութիւն, իրոնիկ, պատ-

կեր եւայլն: Ունի հզօր երեւակայութիւն, հարուստ զգայնութիւն,
 պերն ու պատկերալից լեզու, երգիծանքի զգայարանք, սուր աչք:
 Օժտուած է բանաստեղծի տաք ու բարախուն խառնուածքով: Իր
 արձակը նոյնքան քնարական է, որքան սոսանաւորը: Ինչ որ
 տուած է միջնադարի հիմա իբրեւ գրական ստեղծագործութիւն, կը
 հաստատէ իր մէջ քնարերգակ բանաստեղծի գերակշռութիւնը վի-
 պագրին ու երգիծագրին վրայ: Մեր նոր գրականութեան մէջ
 գրեթէ միակն է, որ յաջողութեամբ կը մշակէ երգիծական սեռը
 եւ իբր այդ՝ կը գրաւէ առաջնակարգ տեղ մը:

ՄՍՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր կտորը առ-
 նըւած է Նշան Պեշիկթաշլեանի «Հայ աղբըրտիք» գործէն, հրա-
 տարակուած Փարիզ, 1941ին: «Հայ աղբըրտիք»ի մէջ ներկայաց-
 ուած են նաեւ պոլսեցիին, սկնցիին, կեսարացիին, իզմիրեցիին, չեն-
 կիւեբըլեցիին, խարբեբըլեցիին, արապիզոնցիին, դոնիացիին, պարսիզա-
 ցիին եւ հայը:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Շատեր սխալմամբ
 կը գրեն խորաբնին, մանրագնին, երկու ն-ով: Ուղիղ
 ձեւն է խորաբնին, մանրագնին, մէկ ն-ով: Երկուքն ալ
 բարդ բառեր են, կազմուած՝ խոր եւ քնին, մանր եւ
 գնին արմատ բառերէն: Երբ այս արմատ բառերը բարդ
 կամ ածանց բառի մը վերջը դրուին, կը մնան անփոփոխ
 (խորաբնին, մանրագնին), իսկ երբ առջեւը դրուին, ի-
 երբ կը կորսուին եւ երկու բաղաձայները իրարու քով
 կու գան. օրինակ՝ քննասէր, գննութիւն: Այս կանոնին
 ենթակայ է նաեւ փոքիք բառը. բարդումի ատեն երբ
 վերջը դրուի, անփոփոխ կը մնայ (ծաղկափոքիք եւ ոչ
 քէ ծաղկափոքիք). իսկ երբ առջեւը դրուի, երկու
 թ-երը իրարու քով կու գան (փոքիքնազարդ): Ուստի
 սխալ է գրել խորաբնին, մանրագնին. պէտք է գրել
 խորաբնին, մանրագնին, միշտ ինչպէս ծաղկափոքիք կը
 գրենք, փոխանակ ծաղկափոքիքի:

73. ՈՒՒՏԻ ՕՐ ՍԸ

Վարը, վանքի գլխաւոր եկեղեցում մեծ պատարագ էր:

Վանքը լեցուած էր բազմութիւնով: Քաղաքներից եւ մօտակայ գիւղերից եկած ընտանիքները նախօրօք բռնել էին ամէն մի անկիւն: Գետնի վրայ շարել էին ուտելիքներ, ինքնահոտներ, գինու եւ օղու բազմաթիւ շիշեր: Սպասում էին, որ ժամը վերջանայ:

Բազմութեան մեծ մասը խճողուած էր եկեղեցու ներսը եւ մուտքի դրան առջեւ: Նոր եկողները, որպէս զի կարողանան իրենց մօմը տանել եւ սուրբ սեղանին առջեւ վառել, ստիպուած էին հրել, հրմշակել, ուրիշների ոտքերի վրայ քալել եւ հազար ու մի դժուարութիւններ յաղթահարել իրենց նպատակին հասնելու համար:

Ներսից շարականների ձայներ էին լսում: Չանգակները անդադար զօղանջում էին: Հարիւրաւոր մօմերը բոցկլտում էին խունկի ամպերի մէջ, որի ուժեղ բուրումը խառնուում էր կանեփի եւ ոչխարների ծանր հոտին: Հինայի արատը իրենց ճակատին վրայ, տարօրինակ կերպով փայլիւղ աչքերով, ոչխարները խառնուում էին ամբոխին, գլխի հարուածներով ճանապարհ բաց անում, մտնում եկեղեցի:

Երեւի նրանց ներկայութեան պատճառով էր, որ ժամերգութիւնը պարզ, յուզիչ եւ ժողովրդական ձեւ էր առել: Կենդանիները մասնակցում էին մի արարողութեան, որի կոչումն էր արտայայտել սրտերի անմեղութիւնը:

* * *

Հէրեանը, երկար նայելուց յետոյ, որոշեց մտնել եկեղեցի:

Հեշտ բան չէր: Դժուարութեամբ հասաւ մինչեւ դուռը, դանձանակին մէջ դրամ նետեց, մի քանի մօմեր դնեց եւ, մի քիչ արմկահարելով, մի քիչ ուրիշների բարեացակամութիւնից օգտուելով, մօմերը գլուխների վրայ բարձր բռնած, առաջացաւ մինչեւ սեղանի մօտերը: Այնտեղ նա մի քանի վայրկեան մնաց երեխաների մի խումբի մէջ սեղմուած: Ազատուեց եւ կանգնեց երգեցիկ խումբի ետեւը:

Քանի՜ տարի էր, պատարագի ներկայ չէր գրտնրւած: Խոր մի յուզում սեղմեց նրա կոկորդը: Այդ յուզումի առաջը առնելու համար նա իր գլուխը թափահարեց եւ բռնի հազաց: Իր վրայ յանկարծակի խուժող այդ զղացումը զարմանք պատճառեց իրեն: Չգիտէր, որ իր ներսը, մրափած յիշատակի նման, յուզական այդպիսի մի աշխարհ էր թագնուած:

Մօմերը մոմակալների վրայ տնկեց, վառեց: Խաչ հանեց եւ առանց իրեն հաշիւ տալու, թէ ի՞նչ է անում, ծնրադրեց: Այդ վայրկեանին ծնրադրեց նաեւ խումբը, եւ, մեղմ ու խորհրդաւոր, հնչեց Սուրբ-Սուրբը:

Յուզիչ եւ հանդիսաւոր այդ տեսարանը Հէրեանի սիրտը սեղմեց եւ լոյսի նման տարածուեց ամբողջ իր էութեան մէջ:

— Տէ՛ր Աստուած, — փսիսացին իր շրթունքները, — Տէ՛ր Աստուած, ինձ ուժ տուր իրազործելու այսօրուան յղացած դադափարս: Ո՛չ անձնական շահի համար, ո՛չ փառասիրութեան համար, այլ այս ժողովուրդին համար, որ ահա առջեւ ծուներ դրած սպասում է զո լոյսին: Դու որ ապրում ես այդ կղզում, Դու որ ստեղծել ես այս լիճը, աուր ինձ ուժ եւ եռանդ եւ յարատեւութիւն՝ բերելու համար երազած նաւը...

նաւը հաւատքի եւ լոյսի :

Այդ վայրկեանին նա նկատեց , որ շրջապատուած է գառնուկներով :

Ոտքի կանգնեց եւ զարմացած նայեց իր շուրջը : Ձոհերին ժողովել էին սեղանի առջեւ , վերջին օրհնութեան համար : Մէկը միւսին սեղմուած՝ նրանք կանգնել էին լոյսերից եւ երգերից վախեցած : Մի քանի շինականներ բռնուած էին նրանց , սեղմուած իրենց ոտքերի մէջ , զլուխը վեր հանուած եւ աշխատում իրենց ձեռքի մի բուռ ազը նրանց բերանը խոթել : Ոչխարները դիմադրում էին , փախչում եւ վախից դեախնը ազատում :

Մինչ կենդանիների ձայները , ժողովուրդի բացազանչութիւնները , երգը , երեսանների աղմուկը ահազին խառնաշփոթութիւն էին առաջ բերել , տեղի ունեցաւ մի տարօրինակ դէպք : Գառնուկներից մէկը , երեւի լոյսերից շուրջ , սուրբ սեղանի սանդուխներից բարձրացաւ վեր եւ իր ճերմակ զլուխը քսեց պատարագիչի շուրջաօրին : Միւսները , այդ տեսնելով , հետեւեցին նրա օրինակին եւ նոյնպէս վաղեցին սեղանի սանդուխներից վեր :

Եկեղեցին թնդաց հաւատացեալների ուրախացած ձայներով :

Ուխտը սիրելի էր սուրբին :

ԿՈՍՏԱՆ ՉԱՐԵԱՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ինքնառն .— Ինք եւ եւ բաւերէն . պղինձէ անօթ՝ ջուր եռացընելու համար . սամփար :

Հիմայ .— Բոյս մը , սրուն տերեւներով հին ստան կիները կը ներկէին իրենց ձեռքն ու մազերը : Հինայով կը ներկէին նաև մատաղսու ոչխարներու ճակարակը :

74. ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ

Չբգիտեմ ինչո՛ւ , դեռ պատանեկիկ ,
Համբուրում էի խաչքարերն ա՛յնպէս ,
Երբ մայրիկիս հետ ես , ոտաբուսիկ ,
Վանքի սարն էի ելնում գառի պէս :

Հիմա էլ սրտանց համբուրում եմ դեռ ,
Բայց հիմա գիտեմ , թէ ինչո՛ւ համար .
Ես համբուրում եմ , ո՛վ նախահայրիք ,
Քարից լոյս կերտող անբ անեքը նարտար ,

Որ վայրի ու բիրտ ժայռերի վըրայ
Ոգու տարերքն է հրբաշագործել ,
Եւ համբուրելով սուրբ հետքը նըրա՝
Անմահութիւնն եմ համբուրում ես անբ . . . :

75. ԵՍ ՈՐ ՄԵՌՆԵՄ

Ես որ մեռնեմ , տարէք , թաղէք
Իմ Եիրակի դաշտերում ,
Որ մէրքս գայ ու վըրէս լայ ,
Որդու կարօտն աչքերում :

Մօքրս արցունքն , ա՛խ , թէ ընկնի
Եիրմիս քարին , ինչպէս ցօղ ,
Եիրմիս քարը լուռ կը ծաղկի ,
Կը կանաչի , ինչպէս հող :

Ես որ մեռնեմ , տարէք , թաղէք
Իմ Եիրակի դաշտերում ,
Որ մէրքս գայ ու վըրէս լայ ,
Միակ լացողս աշխարհում . . .

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ.— Պատմութեան օժանդակ գիտութիւններուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրանեն դրամագիտութիւնը, հնախօսութիւնը, լեզուագիտութիւնը, դիւանական բուդ-թերը եւն. : Պատմարանը կրնայ օգտուիլ նաեւ հին արձանագրութիւններէ, բեւեռագրերէ, յիշատակարաններէ, անօթներէ, գեմ-ֆերէ եւն. :

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տարերք.— Նիւթ, նախանիւթ, մասնիկ: Ըստ հիներուն՝ չորս տարրեր կային, որոնք էին հողը, օդը, ջուրը եւ կրակը: Հրաշագործել.— Հրաշք եւ գործել բտերէն. հրաշք գործել, հրաշքով բան մը ստեղծել, հրաշալի բան մը ստեղծագործել:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԾԻՐԱԶ.— Ծնած է 1915ին: Գլխաւոր երկերն են «Բանաստեղծի ձայնը», «Երգերի գիրք», «Հատընտիր», «Բնար Հայաստանի» եւն. :

Յովհ. Ծիրազ, Հայաստանի գրական կրտսեր սերունդին ամենէն օժտուած դէմքերէն, ունի բնարական շունչ ու խառնուածք եւ պատկերաւոր լեզու: Երգած է աւաեղաբար բնութիւնը, հայրենիքը եւ անձնական ապրումներ:

76. ԻՍ ՄԱՀԸ

— Պատրաստ ես, — հարցուց Գարրիէլ հրեշտակապետը՝ քովս դրուած ընկուղենիէ աթոռին վրայ անհամբերութեամբ շարժուկելով:

Ի՞նչ կրնայի ընել: Երեք օրէ ի վեր այսօր վաղը ըսելով կը խարխրէի զինքը: Աչքերս գոցեցի ու գլխով, լուս, հաստատական նշան ըրի: Ու այդ՝ վերջին աչք գոցելս եղաւ:

Տաւ չզգացի, ո՛չ ալ անհանդստութիւն: Զարմացայ: Ա՞յս էր բոլորը:

Ատոր համար է, որ դարերով մարդիկ վախցած էին մահէն: Աս ի՞նչ դիւրին բան է եղեր մեռնիլը: Աչքդ կը գոցես ու, վերջին շունչիդ հետ, հողիդ դուրս կու գայ՝ ունդերէդ: Ա՛լ չկաս, ա՛լ հոգ չունիս ա՛լ. յոգնութիւն չես զգար: Ա՛լ փախչող հացին հետապնդելու ըստիպման տակ չես: Ա՛լ

աշխարհիկ ու մանր հողեր չունիս: Մարմինդ քիչ մը կը մսի, պաղը, ոտքերէդ սկսած, կը սողայ վե՛ր, վե՛ր, մինչեւ սիրտդ ու կը դադրիս գոյութիւն ունենալէ: Վրադ քիչ մը կու լան, կը կարդան, կ'երգեն, ապա՝ տուփի մը մէջ դրած՝ կ'իջեցնեն հողը:

— Պարոն Գաբրիէլ, — ըսի ձայնիս ամենէն համոզիչ, ամենէն աղաչական խաղը դործածելով, — պէ՞տք է, որ անմիջապէս ճամբայ իյնանք:

— Անշո՛ւշտ, տղաս. արդէն ուշ մնացինք:

— Չէ՞ կարելի՛ քանի մը ժամ հողիխ հրաման տաս, որ աս տեղերը թափառի, — պաղատեցայ ես. — մարդու վնաս չեմ հասցներ, մարդու նեղութիւն չեմ տար, շատ հեռուներն ալ չեմ երթար. մինակ հրաման տուր, որ ժամանակ մը, շատ չէ, մէկ երկու օր հոս մնամ, տեսնեմ սա հողիխ ամանին հողը դրուելը... Ծուրջս դիտեմ, շուրջիներս ու սիրելիներս քիչ մըն ալ տեսնեմ եւ կու գամ, կու գամ վեր կամ վար, ո՛ւր որ կ'ուզես: Բերանս չեմ բանար... Խա՛չ որ աս վերջին խնդրանքս կ'ըլլայ: Հողիդ սիրեմ, պ. Գաբրիէլ, պ. հրեշտակապետ Գաբրիէլ, ի՞նչ կ'ըլլայ, ձգէ մնամ քանի մը օր:

Գաբրիէլ դուրսը քերեց, քիչ մը մտածեց, աչքերը նեղցուց, ծոցէն ցուցակ մը հանեց եւ, ի մեծ երջանկութիւն ինծի, իր թաւ ձայնով ըսաւ.

— Աղէկ, կեցիր հոս, սպասէ վերադարձիս: Ես քանի մը ուրիշ գործեր ունիմ կարգադրելիք: Աւագակ մը, յիմար կոյս մը եւ մահապարտ մը ունիմ անմիջական ցանկիս վրայ, մինչեւ անոնց գործը կարգադրելս դուն մնա հոս: Բայց յիշէ խոստումդ, հոս բարդութիւններ չստեղծես, եւ երբ վեր երթանք, մարդու բան չըսես քեզ հոս առանձին թողելու մասին:

— Չեմ ըսեր ու խելօք կը կենամ. խա՛չ որ խելօք կը կենամ, — փութացի խոստումս վերահաստատել ես, երջանկութեամբ դողահար:

— Աղէկ, տայ Աստուած, որ չգղջամ...

— Հոգ մի՛ ըներ, չես գղջար. ես ապերախտ չեմ:

— Յտեսութիւն:

Ու գնաց: Գնաց ննջարանիս պատուհանէն, որ իմ

մահէս վերջ դրացի կնոջ մը կողմէ բացուած էր: Ետեւէն ես ալ դուրս ելայ ու պահ մը հետեւեցայ իրեն:

* * *

Երբ հողիս իր առաջին ճամբորդութենէն վերադարձաւ տուն, արդէն մեծ բազմութիւն մը լեցուած էր հոն: Հիւրանոցը նստած, ղէմքերնին թաց ու ճմռթիլուած, կու լային շատերը. իսկ ննջատեանակիս պատուհանը բացող կինը, հեռաձայնին առջեւ նստած, անընդհատ կը կանչէր աս ու ան, կարեւորն ու անկարեւորը, հեռաւորն ու մօտաւորը, արժեքն ու չարժեքը...:

Հակառակ տունը լեցնող բազմութեան, անբնականօրէն լուռ ու խաղաղ կը թուէր միջավայրը: Սպիտակ սաւանը քաշեր էին դիտուելու եւ ծածկեր ղէմքս: Իսկ կնոջս, շլիտեմ ուրկէ՛ եւ ի՛նչպէս, սեւ հագուստ մը ճարեր ու անցուցեր էին կռնակը: Անճաշակ բան մըն էր ու վրան չէր յարմարած: Չարմացայ: Միասին անցուցած բոլոր տարիներու ընթացքին զինքը բնաւ այդ վիճակին մէջ չէի տեսած: Ի՞նչ մեղքս պահեմ, վրան խնդարս եկաւ:

Քովը գացի ու անունը տուի: Չլսեց: Կու լար իմ պարապ ու սառ մարմնիս քով նստած, լացէն ուռած աչքերէն արցունքը հեղեղի պէս հոսեցնելով: Գունատ էր, եւ տխրութիւնը չէր վայլած իր ղէմքին:

Յուսահատ՝ աղջկանս քով գացի ու փորձեցի անոր հետ խօսքի բռնուիլ:

— Հըլլօ՛, աղջիկս, ե՛ս եմ, փափա՛ն...

Բնաւ չչարժեցաւ տեղէն եւ ուսերն ու կուրծքը դողացնելով շարունակեց լալ: Միրտս կտոր կտոր եղաւ: Ի՛նչ պիտի չտայի, իր սիրուն գլուխը կուրծքիս քաշած, բառերուն ամենէն անուշներովն ու գուրգուրալի-

ներով զինքը կարենալ հանգստացնելու համար: Ի՞նչ յիմար էի ողջութեանս: Ի՞նչ սրտնեղ ու աններող հայր: Իր պղտիկ թերացումներուն եւ յապաղումներուն համար ո՞րքան պոռացած ու բարկացած էի: Ո՞րքան արցունք ու թախիժ խառնած էի իր պարմանութիւնս ու ես մէկ կողմ դնել, զղում յայտնել, ներողութիւն խնդրել եւ համբուրել իր պայծառ ճակատը: Տղուս հետ խօսիլ չփորձեցի: Եթէ միայն դիտնայի գլխուս դալիքը, կամ փորձառութիւն ունեցած ըլլայի, Գարրիէլէն բաժնուելէ առաջ խորհուրդ պիտի ուզէի անոնց հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու, անոնցմէ լսելի կարենալ ըլլալու միջոցներուն մասին: Բայց ես ի՞նչ դիտնայի...

Պահ մը խորհեցայ՝ երթամ, գտնեմ հրեշտակապետը: Բայց ո՞ւր: Աշխարհը մեծ էր, անծայր, իսկ անոր դործունէութեան դաշտը անսահման: Ամբողջ աշխարհը իր կրկէսն էր: Կրնար այս պահուն ըլլալ Զինաստան, Ահաստան, Ռուսաստան, նոյնիսկ Հայաստան: Ո՞ւր չկար մահապարտ կամ աւազակ այս պահուն: Հապա՛ եթէ ճամբորդութիւնս երկար տեւէր ու ան գալով զիս չգտնէ՛ր հոս...

Համակերպած՝ նստայ տան գլխաւոր մուտքին դիմաց, դաշնակին վրայ, Պեթհովընի արձանին քով:

Ամէն անգամ որ մէկը ներս կը մտնէր, պարագային համեմատ կ'ըսէի ես ինձի. «Ահա հետաքրքիր մը. ահա կեղծաւոր մը. ահա սգակիր մը. ահա ճշմարիտ բարեկամ մը, կամ սրտաբեկ աղապական մը»: Անոնց հողիներն ա՛լ ինձի համար գաղտնիք չունէին, եւ սրտերնին կը տեսնէի ապակիէ վանդակի մէջ դրուածի պէս:

Մինչեւ իրիկուն քսանըմէկ հողի այցի եկան, եւ անոնցմէ միայն վեցը լացին ինձի համար. միւսները

արցունք թափեցին իրենց հին կամ նոր մեռած սիրելիները ուղեկոչելով եւ կամ իրենք զիրենք իմ տեղս մեռած երեւակայելով:

Գիշերը վրայ հասաւ եւ անոր հետ՝ մելանի պէս սեւ կառք մը: Փայլուն լոյսերով եւ փայլուն փողահարով սեւ ծանր կառք մը:

Երբ մարմինս կառքին մէջ գրին, կինս ու զաւակներս լացին աղիտղորմ, իսկ ես, դրան մէջ, իրենց կողքին, չփոթած ու անօդնական կեցայ պահ մը. յետոյ՝ տեսնելով, որ կառքը փողոցին անկիւնը կը դառնայ, «մնաք բարով» ըսի սիրելիներուս ու սլացայ անոր ետեւէն:

* * *

Գերեզմանատան մեծ լուսեան մէջ, մինակս, ինձմէ շատ առաջ մեռած ուրիշ հայու մը քարին տակ կը նստիմ ու կը սպասեմ Գարրիէլին:

Եթէ օր մը վրաս քար մը դնեն, տապանադիրս ի՞նչ կրնայ ըլլալ, կը մտածեմ ես. անունս եւ ծննդեան ու մահուն թուականներս. բայց ծննդեան թուականս իսկ անորոշ է: Սեւ օր մը, երբ մեր օձախը մարեցաւ, այդ թուականն ալ կորսուեցաւ մեր ընտանեկան Աստուածաշունչին ու ծնողքիս հետ... Վերջապէս մեծ կորուստ մըն ալ չէ ասիկա: Գէթ խնամուած ու տեղը նշանակուած դերեզման մը կ'ունենամ ես, մինչ ծնողքըս ու շատ մը ծնողներ անթաղ ու անկերեզման մնացին հայ եղած ըլլալու իրենց մեղքին համար... Ու մեռելոցի օր մը չգտնուեցաւ մէկը, որ դեղձուկ տէրտէր մը եւ ափ մը վայրի մանիչակ տանէր անոնց վրայ:

Աւազէ խճուղիին կոնակէն փրթող սոսնձայն մը կ'ընդհատէ մտածումներուս թելը եւ ուշադրութիւնս կը գրաւէ: Նշանն է, գինով բարեկամս: Թըջած է մին-

չեւ սոկորները: Գլխէն ու մազերէն ջուր կը հոսի վար, իսկ իր նիւար սպիտակ դէմքը թայ է: Չի կըրնար ուղիղ քալել, եւ ձեռքը բռնած դիմի շիշէն կուսմը իսկ լամելու տեղ չունի ա՛լ:

Քոյր վաղեցի՛ ըսելու համար, որ դառնայ ետ, չորցնէ վրան դլուխը, տաքցնէ սառած մէջքն ու կըռնակը, քանի ուշ չէ: Բայց անողուտ: Ան եկաւ հողալոյտիս քով եւ ձեռքի շիշին պարունակութիւնը թափեց վրաս, յետոյ սկսաւ երգել:

Գինովի մը այդ երգը տխուր ժպիտ մը բերաւ դէմքիս: Տարիներ առաջ, իր իսկ խնդրանքով, Խայեամէն քառեակ մըն էի սորվեցուցած իրեն: Ահա այդ քառեակը կ'երգէր.

«Երբոր մեռնիմ, լուացե՛ք զիս գինիով,
Սաղմուսի տեղ կու՛ծ ու գինի երգեցե՛ք:
Օրն յարութեան քէ ուր ուզե՛ք զիս գտնել,
Գինետունին դրան տակը փորեցե՛ք»:

— Այդ կէտը նոթ առնեմ, որ չմոռնամ, — ըսաւ ծանօթ ու թաւ ձայն մը քովէս: —

Գաբրիէլն էր:

Ուրախացայ ու սեղմուեցայ հրեշտակապետի լայն ու սպիտակ թեւին տակ:

Կորսուելէ վերջ իր հայրը դանդաղ տղու մը պէս ուրախացայ, եւ ճամբայ ելանք:

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հոգիի աման.— Փոխարեքարքար՝ մարմին:
Հըլլօ.— Անպիւրէն բացազանչութիւն մը. տեղին համեմատ՝
լարիւ, ի՞նչպէս ես:

Պարմանուհի.— Պարման կամ պարմանի՛ երիտասարդ տղայ՝
պարմանուհի՛ դեռատի, նորատի աղջիկ:

Կրկէս.— Այստեղ՝ զործունէութեան դաշտ, սահման. հին
Հոռոմի մէջ՝ շրջափակ հրապարակ, ուր տեղի կ'ունենային խա-
ղեր, ըմբշամարտ, ձիարշաւ եւ զանազան մարզանքներ:

Փոռախար.— Փող հնչեցնող. մեռելապաշտերուն վրայ առհա-
տարակ դրուած կ'ըլլայ փողահար հրեշտակի մը նկարը:

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ.— Ծնած է Շապին Գարաիսար, 1900ին:
Յաճախած է ծննդավայրին նախակրթարանը, բայց չէ աւարտած:
1915ին կ'աւարուի եւ կիսգ տարի կ'ապրի քուրբէրու եւ փեր-
տերու մօտ իբրեւ հովիւ, փայտահատ, սպասաւոր: 1920ին
կ'անցնի Պոլիս եւ կը մտնէ կեդրոնական վարժարանը, բայց առանց
աւարտելու կը մեկնի Ամերիկա:

Գլխաւոր Գործերը.— «Շապին Գարաիսարի ինքնապաշտպա-
նութիւնը», (քարգումուած՝ անգլերէնի) «Ցեղին ձայնը» երկու
հատոր (պատմութեամբ ժողովածու), «Չորս աշխարհ», «Պան-
դոկ», «Կարօտ», «Չորս տարի փերտիստանի լեռներուն մէջ»,
«Ապրե՛ք երեխէք»:

Արամ Հայկազ, մեր նոր գրականութեան համակրելի դէմ-
քերէն, հարուստ խառնուածքով արձակագիր մըն է: Ունի սուր
ու քափանցող աչք: Ո՛չ միայն տեսնել գիտէ, այլեւ իր տեսածը
պատմել նոր, ինքնատիպ ու հանելի ձեւով մը: Իր գործին մէջ
կայ հոգեկան տարր. կայ նաեւ հանդարտ յուզում մը, որ եքէ
չի շլացնէր, բայց կը համակէ միշտ: Ունի տաք շունչ, երգիծան-
քի զգայարանք, անկեղծութիւն, պարզաչիւն, բնականութիւն եւ
գուարբախտ ու բարի հեղանակ:

77. ՊՃԵՂ ՄԸ ԱՆՈՅՇ ՍԻՐՏ

Խոչոր ծրար մը թեւին տակ՝ բարձրացաւ 89 թիւ հանրակառքը, որ Օթէլ տը Վիլէն մեկնելով կ'երթայ մինչեւ Գլամառ:

Սովորականէն քիչ մը աւելի տատանեցաւ կանգ առած վակոնը իր զսպանակներուն վրայ: Վակոնի մը համար բնաւ արհամարհելի չէր ներս մտնող կնոջ ծանրութիւնը: Հաստամարմին մայրիկը ծիծաղելիօրէն պղտիկ ու սեւ գլխարկ մը ունի, խեղճուկ սեւ վերարկու մը ունի, ինչպէս նաեւ սեւ յօնքեր, սեւ վերին շրթունք եւ երկու սեւ աղուայ: Հատ մըն ալ հայու սեւ ճակատապիւր:

Եպրաքսէ Հանրմ «փարտոն» ըսելով անցաւ, օ՛Փ մը քաշեց, տոմսակը մատանիին մէջ անցուց եւ քննական ահնարկ մը պտտցուց շուրջը:

Իր ճիշդ դէմը նստած էր քիչ մը աժդոյն երիտասարդ մը, թուխ եւ կողիկ հագուած: Եթէ ոչ տխուր, դոնէ մեղամաղձոտ էր ան եւ ինքն իր վրայ կքած: Եպրաքսէ Հանրմ նշմարեց, որ անոր պերկը գտնուող փոքրիկ ծրարը հայերէն թերթի մը մէջ պլուած է: Առանց այլեւայլի ըսաւ.

— Գիտես քի ես քեզ պիտի ճանչնամ: Դուն Փառանձեմին տղան չե՞ս:

Ո՛չ, Փառանձեմին տղան չէր, բայց հայ էր: Անակընկալէն այնպէս մը ցնցուեցաւ, որ անմիջապէս տուաւ իր անունը:

— Կարապետեան... Նորայր Կարապետեան: Քա ես փէք շատ Կարապետեան կը ճանչնամ: Դուն Մարգըւանի՞ Կարապետեաններէն ես... Խասքէօյի՞... Չոք շէյ, քա՛ւմ Փառանձեմին տղուն կը նմանիս: Հարկա՛ւ, հայ ըլլադ քիթէդ-բերնէդ կը վազէ կոր. հէմէն ըսիք մեր արիւնէն ես: Գործդ ի՞նչ է... ան ատեն մութ-լախա պիտի ճանչնաս իմ տղաքս: Պղտիկս եկեղեցին ձայնաւորութիւն կ'ընէ. դուն եռաձայն չե՞ս... ինչո՞ւ մայրիկդ քովդ բերել չես տար: Քոյրիկդ քեզմէ մե՞ծ է, կարգուա՞ծ է...

Եպրաքսէ Հանրմ յանկարծ ահանջները գոցեց, որովհետեւ Հանրակառքին անիւները դէշ կերպով կը սկըթուէին անկիւնադարձի մը պատճառաւ: Յետոյ շունչ առաւ եւ հարցուց.

— Ան չէ ամա, դուն Սերովբէն կը ճանչնա՞ս, Սէն Միշէլի հայ նպարավաճառը: Հա՛ Գանրմ, Սերովբէն...: Է՛յ, ի՞նչ տեսակ հայ ես դուն, ժամ չե՛ս երթար, մեր նպարավաճառը չե՛ս ճանչնար, հետս չե՛ս խօսիր...:

Տղան կը ժպտէր թեթեւ մը եւ մտիկ կ'ընէր դուրսը կախ:

— Չե՛ս հարցներ, — ըսաւ քիչ վերջ հայ մայրը, — չե՛ս հարցներ քի ի՞նչ է ծրարիդ մէջիւնը: Ըսեմ նէ վրաս պիտի խնդաս: Բայց էն առաջ դուն ինձի սա ըսէ, տեղ մը յարմար, աժանկեկ ափարքման մը կը ճանչնա՞ս: Երկու սենեակ՝ խոհանոց մը ըլլայ: Աս ի՞նչ դժուար բան է: Քաշածս միայն Տէրը պիտէ: Նայէ՛, ծրարիս մէջիւնը խալի է. պիտնաս՝ ինչե՛ր քաշեցի ասոր ձեռքէն:

Եւ սկսաւ պատմել: Թէ ինչե՛ր քաշած է իր այս թրքական գորգին ձեռքէն: Ամէն բանէ առաջ ուզեց

նկարագրել իր տունը: Ըսաւ, թէ իր երկու մանչերուն հետ կը բնակի հին աշտարակի պէս տան մը ո՛չ թէ գաղաթը, այլ գաղաթին գաղաթը: Թէ անկարող է մէկ շունչով վեր բարձրանալ: Երեք անգամ կը նստի սանդուխներուն վրայ եւ կ'ըսէ. «Մեզա՛յ Ամենասուրբ Երբորդութեանն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»: Խօսք է բրածոյ. սիրտը վե՛ր կ'ելլէ: Իսկ յարկաբաժի- նը... Աստուած թշնամիիս չցուցնէ: Առաստաղը ցած է եւ ծուռ: Հո՛ս ծուռ, հո՛ն ծուռ: Ճշմարիտ ուղտի կոնակ: Այնքան որ մարդ կը կարծէ, թէ կոխած տեղն ալ ծուռ է: Ամառը շատ տաք կ'ընէ, տանիքին ճիշդ տակը գտնուելուն համար, եւ Եպրաքսէ հանրմին աչքերէն շողի կ'ելլէ: Սենեակներն ալ դրպանի շափ են: Պոխու եղած ատեն Եպրաքսէ հանրմ ասոնցմէ մեծ որմ- նադարան ունէր: Չորս հատ որմնադարան, որոնց յարդը շէր պիտեր եւ անոնց մէջ սո՛րս կը կախէր, սեր- կեւե՛ր կը կախէր:

Եւ յետոյ, պատուհանները փոքր ու նեղ ըլլալուն համար, հայ մայրը ոչինչ կրնայ թօթուել: Իր օձիքն անգամ չի կրնար թօթուել: Եւ Աստուած պիտէ, թէ ո՛րքան բան ունի մաքրելիք, քանի որ ծխնելոյցներուն մուրը ուղղակի ներս կու գայ:

Հիմա պանք սա թրքական գորգին: Դո՛ւն ըսէ, ի՛նչպէս դայն թօթուէ եւ ո՛ւր թօթուէ: Սկիզբները կ'իջնէր երկու յարկ վար եւ սանդուխին վրայի մէկ պա- տուհանէն կը թօթուէր: Բայց իր դէմը ելան նոյն յար- կի երկու ջատուկները, ինչպէս նաեւ գոնապանու- հին: Իբրեւ թէ Եպրաքսէ հանրմ ծայրայեղութեան տարած է եղեր մաքրասիրութիւնը: Ճշմարիտ խենթ մըն է եղեր: Իբրեւ թէ ամէն օր եւ օրն ի բուն Չուր կը վազցնէ, տախտակ կը շփէ եւ բան կը թօթուէ եղեր.

— Ծօ ասչափ տարուան իմ կատուս նո՛ր պիտի փո- խեմ:

Ո՛չ, իր ասչափ տարուան ապրելակերպը, նիստ ու կացը նոր պիտի չփոխէ Եպրաքսէ հանրմ: Ինք այսպէս չէ փարժուած: Առաջ Եպրաքսէին տունը դայիր եւ տեսնէիր... ձիւնի պէս... լղէ՛, ուր որ կ'ուզես լղէ՛: Ծօ՛, մենք ասանկ վարժուած ենք: Հիմակ ալ իր տղա- քը սկսեր են արդելը ըլլալ մաքրութեան: «Մ՛ըներ, մայրիկ» կ'ըսեն: «Ծիրանացիները մի՛ նեղացներ» կ'ը- սեն: Ծօ՛ խելքիս պիտի գայ. ինչո՞ւ կը նեղանան: Բայց պիտի ըսես, որ աստուն կանուխ վար իջիր եւ դրան առջեւ թօթուէ: Էյ չէ՛ իշտէ, չ'ըլլար կոր: Ամէն բան իր սքրան ունի. ինծի շաշքօմիշ մ'ընէք:

Անտարակոյս պէտք չէ մայրիկը շփոթեցնել: Առա- ւօտեան այդ ժամուն ուրիշ բաներ կ'ընէ ան: Պզտիկ մանչը ուշ դործի կը մեկնի, եւ Եպրաքսէ հանրմ անոր շուրջը կը դառնայ: Իր գլխուն եթէ ձգես՝ վերարկու չհազած դուրս կ'ելլէ «անառակ»ը: Եւ ահա բազմաթիւ օրերէ ի վեր մայրիկը կը նայի իր գորգին վրայ ու սիրտը կը հատնի: Հիմակ դուրս ելած ատեն նորէն միտքը ինկաւ եւ արիւնը գլուխը խուժեց: Իրեն այն- պէս թուեցաւ, որ սիրտը աքճաններու մէջ առին: Տեղն ու տեղը եթէ չմաքրէր, վրան դէշութիւն պիտի գար: Ճանրմ, ինչո՞ւ չկարենամ, դո՛ւն ըսէ, ինչո՞ւ ունիմ շունիմ մէկ խալի մը ունիմ: Աս խալին ալ թօթուել պիտի չձգեն, եկածն ալ ակում օրեր են:

Ես ալ ի՛նչ ըրի. ծրարելուս պէս հետս առի: Հիմա Սմբատեաններուն կ'երթամ կոր Գլամառ... Չե՛ս ճանչնար Սմբատեանները. ամուսինը քրիֆոյի գործ կ'ընէ. շատ շնորհքով մարդ է: Քանի որ հոն պիտի եր- թամ, հետս կը տանիմ իրենց պարտէյը կը թօթուեմ, լաւ մը կը մաքրեմ ըսի... Տանողը ես չե՛մ ես, թրամ- վայն է, ճիշդ առջեւը կ'իջնէ: Ինչո՞ւ պիտի չընեմ եղեր... իմին անունս Եպրաքսէ է... Անչափ հոռու- ներէն հոս բերելէս վերջը...

Բայց որովհետեւ տղան բան մը չէր ըսեր, լռեց, ծուռ մը նայեցաւ եւ թիչ յետոյ հարցուց .

— Ան չէ ամա, ասանկ օրով դուն ինչո՞ւ չես աշխատիր :

— Քիչ մը տկար եմ .— պատասխանեց երիտասարդը :

— Տկա՞ր ես մի: Ի՞նչ ունիս, ո՞ւրտեղդ... քահա՛, երեսդ կարմիր չէ մնացեր. ի՞նչպէս մէկ անգամէն չտեսայ... պաղ առած ըլլալու ես: Սա լեզուդ դուրս հանէ նայիմ... հանէ՛... Ծօ հանէ՛ կ'ըսեմ կոր քեզի: Էյ չէ՛, գլուխդ ալ շատ տաք չէ... Ասանկ բարակուկ բաներ կը հագնիք. ա՛խ անհիշուքիւն... բուրդէ՛, բուրդէ՛ փանելա կ'ուզես... Մօրուքդ ալ մատ մը եկեր է. ինչո՞ւ թրաչ չես ըլլար կոր... փարա՞ չունիս... սո՛ւտ ես. ցուցուր նայիմ սա փարադ. պարապ խօսք չ'ուզեր, շուտով տուն պիտի երթաս, պիտի պառկիս ու քրտնիս... Ա՛խ, ի՛նչ ըսեմ ձեզի, որ բուրդէ հագուստ հագնիլը մեզք կը սեպէք...

Լռեցին: Հանրակառքը ճռնչեց, կանդ առաւ, կըրկին ձամբայ ելաւ սովորական սոյլէն ետք, եւ հայտնահին աւաղեց .

— Ա՛խ, ասանկ գայիփ գիւլիփ տղաքը փողոցներն են մնացեր... վրանին մայր չկա՛յ քի... Ծօ՛ տղայ, մօտս ալ չես, որ զամ վեց հատ շիշէ քաշեմ եւ փիթ ու փաֆ ըլլաս: Քանի՞ տարեկան ես... աչքս ելլայ...

Երիտասարդը պնդեց, թէ եղածը մեծ բան մը չէ, թէ չարժեր այդքան մտահոգուիլ: Եպրաքսէ հանրմբ բարկացաւ, բայց լռեց շուտով: Տղան կրկին մնաց գլուխը կախ ու մտածկոտ: Հայ մայրը «ա՛խ, աշխարհ» ըսաւ թիթին մէջէն եւ արցունք մը սրբեց:

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մութլախա.— Թուրքերէն բառ. կը նշանակէ անպատճառ: Օտար բառեր են նաեւ կստօ՛ սովորութիւն, ապրելակերպ, շաշաբմիշ ընել՝ շուարեցնել, չփոթեցնել, գայիփ գիւլիփ՝ նիհար, փիթ ու փաֆ ըլլալ՝ առողջանալ:

Որմնադարան.— Որմ (պատ) եւ դարան բառերէն. պատի մէջ փորուած դարան, պահարան:

Աֆժան.— Գամ քաշելու գործիք, տեսակ մը ունելի. կը գրուի նաեւ աքջան:

Ակում օրեր.— Տօնական օրեր:

Աւաղել.— Ափսոսալ, ցաւիլ, խզճալ:

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ.— Բուն անունով՝ Շահնուր Քերեսքէնեան: Ծնած է Սիւտար (Պոլիս), 1903ին: Նախնական ուսումը քաղային վարժարանին մէջ ստանալէ ետք կը յաճախէ Պերպէրեան վարժարան, գոր կ'աւարտէ 1922ին: Այդ բուսականին կը հետանայ Պոլսէն եւ կը հաստատուի Ֆրանսա, ուր կը գրադի լուսանկարչութեամբ: Երկար առեմէ ի վեր հիւանդ է եւ կը դարմանուի բուժարանի մը մէջ, Ֆրանսա:

Գլխաւոր երկերը.— «Նահանջը առանց երգի» (վէպ), «Յարլեզներու դաւանանութիւնը» (պատմութիւններ), «Թերթիս կիւրակօրեայ թիւը», «Ազատն Կոմիտաս», «Քաց տոմարը», «Ջոզք մը կարմիր տետրակներ», «Կրակը կողփս»: Ունի տպուած եւ անտպ աւրիշ երկեր ալ, հայերէն եւ ֆրանսերէն:

Շահան Շահնուր մեր նոր գրականութեան ամենէն տաղանդաւոր ներկայացուցիչներէն է: Մշակած է սուսեղաբար վիպական սեր: Իր առաջին վէպը, «Նահանջը առանց երգի», կը ներկայացնէ եթէ ոչ ամբողջ սերունդի մը, զոնէ անոր մէկ մասին հոգեկան դիմագիծը: Իր մէջ ուշագրաւ է մշակումի նորութիւն-

նը, նաեւ յանդգնութիւնը, որ երբեմն ծայրայեղութեան տարուած է սակայն: Ինքնատիպ ոնը, սուր ու խայթող հեզմանքը, արագընթաց ու սլացիկ լեզուն, մտածումի փայլը, դիտելու եւ դատելու կարողութիւնը կը մնան վաւերական շնորհները Շահան Շահնուրի: Կրած է ազդեցութիւնը ֆրանսական գրականութեան, բայց կրցած է պահել իր անձնական դրոշմը:

Շահան Շահնուրի մէջ տիրական է դժգոհութիւնը: Աւելի շատ կը ժխտէ, քան կը հաստատէ: Բայց իր ժխտումները բացարձակ ուրացումներ չեն, այլ միայն արտայայտութիւնն են իր խոր դժգոհութեան:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մեր կողքը առաջին մասն է Շահան Շահնուրի երկար մէկ պատմուածքին, որ զետեղուած է «Յարալէզներու դաւաճանութիւնը պատմուածքներու ժողովածուին մէջ: Այս հատորէն դուրս կը մնան իր քանի մը ուրիշ պատմուածքներն ու արձակ էջերը, որոնք գրուած են աւելի ուշ եւ ապանձին հատորով հրատարակուած չեն:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Շատեր սխալմամբ կը գրեն ջնջին. ուղիղ ձեւն է չնչին: Ունինք ջինջ եւ ջունջ արմատ բառ մը, որմէ կը կազմուի ջնջել բայը: Չնչինին արմատն է ինչ, սկիզբը չ ժխտականը առնելով եղած է չինչ, որ կը նշանակէ ոչինչ. այս չինչին վրայ աւելցուած է *ին* մասնիկը, եւ այս ձեւով ունեցած ենք չինչին — չընչին — չնչին բառը:

Ձեղջ կամ գիզջ բառը գղջայ բային արմատն է եւ կը գրուի ջ-ով: Ձեղջը կամ գիզջը կապ չունի գեղջ բառին հետ, որ գեղջել բային արմատն է եւ կը նշանակէ պակսեցնել: Շատեր այս երկու բառերը կը շփոթեն իրարու հետ եւ երկուքն ալ կը գրեն ջ-ով կամ չ-ով:

78. Օ Ր Ե Ր

Օրերն անդարձ, խոստումնադրուծ համբորդներ են, Որոնք, նրման տէրվիշներու, բոկոտն, անձայն, Ժամանակի անծայր համբէն կ'անցնին, կ'երթան:

Ձեռներուն մէջն իրենց ունին քագ ու աստղեր, եւ շրթներուն՝ իմաստութիւն, վիշտ ու ծիծաղ, Մեծ իղձերու անոնք աներգ մեռելաքաղ:

Ոչինչ մընաց: Անցեալի դուռն է յաւէտ փակ: եւ մանկութիւնս՝ հեռու պարտէզ կախարդական... Մեկնող օրեր խաբեցին զիս ու ետ չեկան:

Բայց կը սպասեմ ես տակաւին իրենց համբուն, Ընդունելու խոստումն անոյշ, որ կ'ուշանայ, Մինչ երկինքը կ'ըլլայ օրուան դագաղն անհուն:

ԵՂԻՎԱՐԳ

79. ՄԱՏԵԱՆՆ ԱՅՍ ՎԵՐՁԻՆ

Դու գիտես, որ էո մատեանն այս վերջին Ո՛չ քէ օրերի համար ես գրել, Այլ տարիների՝ հեռակայ ու ջինջ, եւ գուցէ, անգամ, դարերի նորեկ:

Քանզի քո դարում ինչ որ կար չզգաստ,
Ե՛լ յուզումնաւոր, Ե՛լ խորունկ, Ե՛լ վեհ,
Իրքել ես անմեռ մատեանում քո այս,
Եւ ա՛յս է քեզ քափ ու քրքիչք տըւել:

ԵՂԻՇԵ ԶԱՐԵՆՑ

Ի՞նչ է վե՞րը.— վեպը արուեստի գործ մըն է, որուն միւթը կրնայ առնուիլ իրական կեանքէ եւ կամ ստեղծուիլ երեւակայութեամբ: Ժ.Ձ. դարուն է, որ հիմը դրուեցաւ վեպին. Ռայքըլէ եւ Սերվանտես եղան անոր հիմնադիրները: Վիպական գրականութիւնը ամենէն աւելի ծաղկեցաւ Ֆրանսայի մէջ: Վիպագիրը կը ներկայացնէ իր ժամանակին բարքերը, հանրային ճգնումները, բարոյական ըմբռումները, ընկերային կեանքը, համաձայն իր դարու ոգիին: Գրական սեռերուն մէջ ամենէն շատ մշակուածն է վեպը քէ՛ր օտարներուն եւ քէ՛ր մեր մէջ: Վեպին գլխաւոր ձեւերն են փիլիսոփայական, գիտական, պատմական, երգիծական, հոգեբանական, ռատիկանական եւայլն: Ամենէն աւելի ընդհանրացած են պատմական եւ հոգեբանական վեպերը:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աներգ.— Երբ չունեցող, առանց երգի:

Տէրվիշ.— Պարսկերէն բառ: Մահճեռական կրօնաւոր, ընդհանրապէս թախառական: Տէրվիշները առհասարակ կ'ապրին հանրային ողորմութեամբ: Փոխաբերաբար կը նշանակէ թափթփած, անհոգ, անփոյթ, ընդունուած կանոններու եւ արդուզարգի կարեւորութիւն չաւուող:

Հեռակայ.— Հեռուն գտնուող, հեռաւոր:

Զգաստ.— Խելքը դրուելը, խելացի, խոհեմ, զգօն:

Յուզումնաւոր.— Յուզումով լեցուն, յուզում պատճառող:

Թափ.— Ուժգնութիւն, սաստկութիւն:

ԵՂԻՎԱՐԴ.— Բուն նունով՝ Եղիշէ արք. Տէրտէրեան: Ծնած է վան, 1910ին: Ուսումը ստացած է նախ Արարտեան որբանոցին, ապա Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանին մէջ: 1932ին վարդապետ ձեռնադրուած եւ վարած է ուսուցչի պաշտօն Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանին եւ Ընծայարանին մէջ: 1951ին եպիսկոպոսական աստիճան ստացաւ: Ներկայիս՝ Երուսաղէմի պատրիարք:

Գլխաւոր երկերը.— «Մագդաղիմէն մեղրամտէ», «Խորտակման գիշերներ», «Անցորդը», «Լեբան վրայէն», «Ակեղաւոր», «Սուրբ Մեսրոպ», ինչպէս նաեւ ուսումնասիրութիւններ Նաբեկացիի եւ Հայաստանեայց Եկեղեցիի մասին: Խըմբագիրն է Երուսաղէմի Պատրիարքարանի պաշտօնաթերթ «Սիոն»ի, ուր գրած է բազմաթիւ արձակ եւ չափածոյ էջեր գրական, եկեղեցագիտական միւթերու շուրջ:

Եղիվարդ հարուստ խառնուածով բանաստեղծ մըն է: Անձխտելի է իր մէջ քերթողական զգայարանին ներկայութիւնը: Մշակած է առաւելաբար աստուածաշնչական դէմքեր ու դրուագներ, առանց մոլորելու բարոյախօսութեան մէջ: Կը բերէ միւթի, յղացքի, ձեւի նորութիւններ: Ուշադիր է եւ հետամուտ՝ լեզուի մաքրութեան ու գեղեցկութեան: Ոնը պատկերալից է, արագ, տափ ու գունագեղ, քէւն նուազ երաժշտական: Ունի կրկնութիւններ, բայց նաեւ պատկերի եւ արտայայտութեան նորութիւններ ո՛չ միայն իր չափածոյ, այլեւ արձակ էջերուն մէջ:

80. ՄԵԾԱՐԱՆՔ ՄԵԾ ՎԱՐՊԵՏԻՆ

Կառքերը վերադարձան քաղաք, իսկ արհեստաւորները սփռոց բաց արեցին մի հով ուռնու ստուերում: Ջուրը հոսում էր սփռոցի մօտով, թրջելով նրա արեւոտ ծայրը:

Դաուլ-գուռնաչիների նստելու համար դասն ընկերացին երեք քար: Նրանց առջեւ դրեցին ուտելիք, օղի եւ բաժակներ: Իսկ իրենք բոլորուեցին սփռոցի շուրջը ծալապատիկ: Ուստա Մկրտչին յատկացրին ամենալուստեղը սփռոցի դլխին,

ծառի բնի տակ: Նրա կողքերին նստեցին Օնէսն ու Կարոն, սփռոցի մի կողմում՝ Բագրատն ու Սարգիսը, միւս կողմում՝ Աւետիքն ու Աղապին: Շարեցին եօթը բաժակ, օղի լցրեցին: Ուստա Մկրտչի բաժակի մօտ դրեցին խորովածի եւ ալ խորոտիկների ամենալաւ պատաները: Մնացին լուռ, գլխահակ:

Գլխահակ լսեցին դաուլ-գուռնաչի լացող եղանակը, սպա, երբ նուազի վերջին հնչիւնները մարուեցին ծառերի գով սազարթներում, Աղապին վերցրեց իր բաժակը, խփեց ուստայի բաժակին եւ ասաց.

— Ամէն անգամուայ պէս՝ առաջի կենացը կենացդ էղնի, աղի՛ղ...: Կեանքն էնքան երկան էղնի,

ինչքան որ, ախսո՛ւ, մահն է երկան...:

Օնէսը նոյնպէս բաժակ վերցրեց.

— Մշտական մեր սուփրի դլխին նստած էղնիս, ա՛խպէր: Ձէններս կտրենք, լսենք քեզի, լսենք ու չկշտանանք...:

Կարոն նոյնպէս բաժակ վերցրեց.

— Կեանքի մէջ մեղմէն մենծը դուն եղար, Մկրտի՛չ: Մահուան մէջ էլ մեղմէն մենծը դուն եղար: Կենա՛ցդ:

Բոլորը բաժակ բաժակի տուեցին ուստայի բաժակի հետ եւ օղի խմեցին: Յետոյ Աւետիքը վերցրեց ուստայի օղին, շարտեց նուիրական դետը: Ջուրն օղին տարաւ:

Բաժակները նորից լցրեցին:

— Ախպէրտինք, — դիմեց Սարգիսը նուագողներին, — ուստիս սիրական երգը երգէք:

Եւ նորից խոնարհուեց բաժակի վրայ:

Շուրջը, դետնի վրայ, բուրում էր գով կանաչը: Հեռուն, արեւի տակ, Ջուրն էին մտել թուխ երեխաներ: Երբ նուազը լուեց, ինչ որ տեղից լսուեց թռչունի երազիտ կանչը եւ խկոյն մարուեց. — հօ՛-սօ...:

Ե՛րբ էլ նայէիր նուիրական դետին, Ջուրը գնում էր ու գնում անկանդ, անվերադարձ: Երբեմն նա իր հետ բերում էր մի կանաչ տերեւ, երբեմն այնտեղից դուրս էր նետում մի պսպղացող, փոքրիկ ձուկ եւ նորից ընկնում յետ: Դիմացի ափից մի ծառ իր ստուերը կախել էր ջրի արեւոտ հոսանքին վրայ:

Բազրատը նորից օղի լցրեց եւ լուռ մնաց: Սօսք վերցրեց Աւետիքը, որի կեանքն անցել էր կամուրջներ կառուցելով:

— Ես էլ, Մկրտի՛չ Ջան, քեզի պէս նպատակ էի դրէ, որ կեանքիս մէջ տասներկու կարմուռն պիտի ընենամ: Էդ բանը քեզի էլ է յայտնի, էս ախպրտանցն էլ

... Հիմի տասնըմէկը շինել եմ, հըմը տասներկուսին ձեռքս չի երթայ... Ախրըր կեանքն անոյշ է, էս վերջի կարմունջն ի՞նչըղ շինեմ...

Բոլորը լսում էին անձայն, քարացած:

— Էս ափի վրայ կեանքն է: Ես գիտեմ, թէ էն մէկէլ ափի վրայ ի՞նչ կայ ընձի հըմար: Կարմունջն որ շինեմ, ուզեմ թէ չուզեմ առաջի անգամ ես պիտի անցնեմ վրայէն...

Նա շփեց ճակատը եւ շարունակեց.

— Էդիկ իմ հին սովորութքս է, Մկրտի՛չ ախպէր: Առաջի կարմունջս որ շինեցի, հէջ մարդ չվատահացաւ անցնի: Գերզաստանս նստեցուցի կարմնջի տակը, ես էլ Փայդոն նստած՝ անցայ վրայէն: Տասնըմէկ կարմընջի վրայէն խնդումով անցայ, հըմը էս վերջինը սիրտս մահուան դող է գցէ...

Նա անակընթարթ նայում էր օդուն.

— Հըմը ի՞նչ էնես, կարմունջ է հարկաւոր: Ջըրանցքն եկել է արտերով կ'անցնի: Կտրել է սելերու ճամբէն: Էն օրն էլի եկան քովս, խնդրեցին, զարմացան. — էս ընչի՞ չես շինէ, ուստա՛. էս ընչի՞ ես կանգ առէ: Էս մէկն էլ շինէ, էլ հարկաւոր չէ: Էս մէկն էլ որ շինես, վատտակդ հերիք կը հաշուենք: Ձեռքներէս եկած փողը կու տանք, սրտներէս անցած պատիւը, որ նստիս, քու սորվեցուցած աշկերտներուդ գործը տեսնիս՝ ուրախանաս...

Աւետիքը թախիծով ժպտաց.

— Աշեցի երեսներուն, ձէն չհանեցի: Ի՞նչ գիտնային, որ կարմունջն ուզելով՝ գերեզմանս կ'ուզէին: Աշեցի, աշեցի ու խօսք տուի...

Նա վերցրեց բաժակը.

— Հիմի, Մկրտի՛չ ջան, դուն ընձի օրինակ էդնիս, որ սրտի հանգստութունով էս վերջի կարմունջն էլ վերջացնեմ...

Բոլորը նորից խմեցին եւ վարպետի օղին նորից յանձնեցին նուիրական ջրին:

Ձուռնաչիներն սկսեցին կիսաձայն նուազել, դառուլին դատուր կամացուկ խփեց եւ սկսեց երգել մի երգ, որ խրախճացողները լսել էին իրենց երիտասարդ հասակում, իրենց պատանի հասակում...

Հեռում, արեւի տակ, դեռ լողանում էին երեխաները:

* * *

Երբ Բաղրատը նայեց վեր՝ դէպի աննկատելիօրէն բարձրացող դաշար, նրա բարձրում ձգուած բլուրի կտրուածքում երեւացին խրախճացողների համար վերադարձող երկու կառքերը:

Աղասի բաժակների մէջ լցրեց վերջին օղին.

— Ամմէն անդամուայ պէս՝ վերջին կենացը կենացդ էղնի, աղի՛ղ: Ո՞վ գիտէ, մէկ էլ սեղան կը նըստե՞նք էսպէս օխտը հոգով: Ինչքան որ մեր ճակտի վրայ քրտինք կար՝ տուինք աշխրթին: Հիմի մեր երթըլու էսօր — էդուցն է: Էսօր վեց բաժակ կը վերցընենք քու կենացդ, հըմը կընայ էղնի, որ էդուց էդոր կէսն էլ չմնայ: Քանի որ հըլը սաղ ենք ու կենդանի, կենացդ, աղի՛ղ, քառասուն ախպուրներուդ կենացը, որ պիտի վազդեն հուր աւիտեան:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՄԷՆ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հով.— Այստեղ կը նշանակէ զով:
Խորտիկ.— Ընտիր կերակուր, համազամ:
Մաղարք.— Ծառի ճիւղ, տերեւներու ամբողջութիւնը, կը գրուի նաեւ սաղարդ:

Հըմը.— Բայց, սակայն:

Ինչը՞ղ.— Ի՞նչչո՞ղէս:

Սովորութիւն.— Սովորութիւն, այս եւ նման բառեր կը գործածուին Ալեքսանդրապոլի (այժմ՝ Լենինական) զաւառաբարձարանին մէջ:

Ֆայդոն.— Օտար բառ չորս անհուով կտաք, որուն կը լծեն մէկ կամ երկու ձի:

Սեյ.— Թուրքերէն բառ կը նշանակէ ջուրի հոսանք:

Աշեյ.— Նայել, դիտել, մտիկ ընել:

Էգուց.— Վաղը, էսօր-էգուց՝ այսօր վաղը:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՄԷՆ (1906-1972).— Ծնած է Լենինական (նախկին Ալեքսանդրապոլ), 1906ին: Նախնական և փոքնակարգ ուսումը ստացած է ծննդավայրին մէջ: Հետեւած է նաեւ Մոսկուայի արուեստագիտական դպրոցին, ապա՝ շարժապատկերի գիտական հաստատութեան դասընթացքին: Մեռած է Երեւան, 1972 Դեկտեմբեր 26ին:

Գլխաւոր երկերը.— «Երեւան», «Առաջին պատկումներ», «Սկաւտ Ռճ ՏԾ», «Պատմութիւններ», «Գագաթների երգը», «Հեղինակ ազգիւր», «Եասուա», «Պատուիրեցին յանձնել ձեզ», «Ժիրար Գլենց»:

Մկրտիչ Արմէն իր սերունդին ամենէն տիրական ու արժէքաւոր դեմքերէն է: Մշակած է գլխաւորաբար վիպական սեռը: Տուած է բարձր, գիւղի կեանք եւ տիպարներ: Օժտուած է վառ երեակայութեամբ: Ունի առոյգ ու աշխոյժ լեզու, պատմելու հանելիքի սեւ, իմբնատիպ ու կենդանի ձեւ: Իր վէպը՝ «Հեղինակ ազգիւր», որմէ առնուած է մեր կտորը, Հայաստանի նոր գրականութեան գագաթներէն է:

81. ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքը, որի մասին գրեցի ես եւ ուր անցաւ իմ մանկութիւնը, աշխարհագրական քարտէզների վրայից չի անհետացել: Նա կայ, նա ապրում է. նրա փողոցներում գուցէ այս րոպէիս էլ մանուկներ են խաղում:

Քաղաքը, որի մասին գրեցի ես եւ ուր անցաւ իմ մանկութիւնը, յաճախ, շատ յաճախ դառնում է ուղեղիս մէջ մշուշային գիծերով, ժպտում է, պարզում, ուղում է խօսել ու խօսում է:

— Գու յիշ՞ում ես ինձ, — հարցնում է նա:

— Յիշում եմ, — պատասխանում եմ, — յիշում եմ ո՛չ թէ՛ նրա համար, որ աշխարհիս երեսին գոյութիւն չունի քեզանից աւելի գեղեցիկ քաղաք, ո՛ր, յիշում եմ, որովհետեւ դու միակ քաղաքն ես, ուր անցաւ իմ անկորնչելի մանկութիւնը, եւ նա էր, այն դանդաղահար մանուկը, որ գեղեցկացրեց քեզ...

Յետոյ հարցնում է նա.

— Ո՞ւր է տատիկդ. նրան դու մայրիկ էիր ասում, իսկ նա քեզ «Չամբիլ-Փրոշ» էր պատմում:

— Նա կորաւ դաղթի ճանապարհին, — պատասխանում եմ ես, — նրանից յետոյ գեռ մինչեւ հիմա էլ երբ ես հանդիպում եմ պառաւ մուրացիկուհիների, մի

րոպէ կանգնում եմ եւ ուշադրութեամբ գննում նրանց դիմադիծը. գուցէ, մտածում եմ, ապրում է իմ տատիկը, յոյսը կտրել է, որ մեզ կը գտնի եւ մուրացկան է դարձել... Ես գիտեմ, նա շատ ուրախ կը լինի ինձ տեսնելով: Ես նրան կը նուիրեմ իմ գրքերից մի-մի օրինակ եւ կը խնդրեմ, որ նա մի անգամ էլ պատմի «Զամբիլ-Փրոշ»ը, տեսնենք կարո՞ղ է ինձ լացացնել...

Յետոյ չքաւոր գիւղացիներն են հեծեծում անցեալի կապոյտ մշուշում: Անցեալի կապոյտ մշուշը չի խանգարում սակայն, որպէս զի ես տեսնեմ նրանց դէմքերի վրայ մտրակի կապոյտ երիզներ: Քինոյի յուղարկաւորութեան կոչնակների ձայնն եմ լսում. երիտասարդ ջուլհակը կանգնել է՝ ձեռքին բռնած երկու արշին սպիտակ կտաւ, յետոյ ջուլհականոցի կարմիր բոցերը կարմիր են ներկում անցեալի կապոյտ մշուշը:

Անցեալի կապոյտ մշուշից իջնում է քեռիս. նա կանգնում է «մեռած քաղաք»ի աւերակների վրայ եւ ծեծում է կուրծքը...: Փոքրիկ տատս շտապ-շտապ գուլպայ է հիւսում. բարձրահասակ բարտիները խըլ-խըլում են այգու դրան առաջ, իսկ փոքրիկ Ծնորհիկը նայում է իր դիմացը փռուած սպիտակ ճանապարհին:

Մանկութիւն, հեռաւոր օրերի ոսկի պի՛րք, հեռաւոր օրերի մրգաստա՛ն, ահա փակում եմ քո դռնակը, ահա փակում եմ քեզ: Ես պատանի դարձայ մի գիշերուայ մէջ. քնեցի մի օր մանուկ եւ վարթնեցի պատանի, որպէս մահիկ ննջեցի եւ արթնացայ որպէս լիալուսին:

* * *

Գարունը բացւում է, իսկ ես գրում եմ իմ պատանեկութեան մասին:

Ձիւնհալն է մանկութիւնը, ապա՝ ձնծաղիկն ու մանուշակը, իսկ պատանեկութիւնը վարարած գա-

րունն է, վարարած կանաչները, վարարած ծաղիկներն ու վարարած արեւը:

Եթէ մանկութիւնը շոյում է, ապա ծափ է տալիս պատանեկութիւնը. եթէ մանկութիւնը ժպտում է, ծիծաղում է պատանեկութիւնը: Մանկութիւնը կապոյտն է, իսկ պատանեկութիւնը կապոյտն է ու ոսկին:

Իմ ծափ ու ծիծա՛ղ, իմ կապոյտ ու ոսկի՛ պատանեկութիւն. հիմա նա պայծառ է ու հմայիչ, եւ այն՝ ինչ որ եղել է նրա մէջ դառնութիւն, արցունք ու սեւ, լողում է իմ յուշերի արծաթ ու յստակ ջրերում...

Արծաթ ու յստակ ջրերում սուզուեց իմ մանկութեան ոսկէ մակոյկը, եւ ես դուրս եկայ իմ պատանեկութեան ափը:

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անկորեչի.— Չկորսուող, անկորուստ:

Ջուլիակ.— Բուրդի կամ բամպակի թելէ կտաւեղէններ գործող, ոստայնանկ:

Բարտի.— Ուռենիներու կարգին պատկանող բարձր ծառ, նեղ ու սրածայր գագաթով:

Վարարած.— Յորդահոս, ափերէն դուրս եկած, ճոխ, առատ:

82. ԱՐՀԱՍԱՐՀԱՆՔ

Յաւիս խորերէն, տե՛ս, ճակատագի՛ր,
Անսահման ծիծաղ մ՛ունիս՛ քեզի դէմ.
Գիտցիր, որ նորէն քեզ կ'արհամարհեմ,
Զըկարծես, թէ ա՛յ զիս կործանեցիր...

Ի գուր կը թափես մոխիր սրբտիս վրայ,
Ճառագա՛յթ կայ հոն՝ իջած անհունէն...
Զոհերն հարուածիդ լոկ ոսկորներս են,
Անոնց պէտք չունի միտքս, որ սուրայ...

Պայծառ է անկատս արշալոյսի պէս.
Հոգիս՝ միշտ ազուր, միշտ հրպարտ, ժրպտուն՝
Դեռ կը սաւառնի՛ անհունէ՛ անհուն...

Ի գուր սրբտիս վրայ մոխիր կը թափես.
Աստուածներ՛ք կան հոն՝ իջած երկրնէն.
Յաւիս խորերէն, տե՛ս, անոնք կ'երգե՛ն...

ՄԱՏԹԷՆՈՍ ԶԱՐԻՖԵՆՆ

83. Դ Ա Ի Ի Ք

Արդ՝ դառնանք մենք Դարթին, քաջաց քաջին Սասնայ,
Այդ պարգամիտ հովուին, շուար շաղգամակեր,
Հարկահաններին, որ պատուհասեց անահ
Եւ հոր կապան հագաւ, կապեց զրահ-զէնքեր:

Ահա հեծել է բոց Գուռիկի Զալալին նա,
Զեռքին Թուր կայծակին, որպէս անդաւ ընկեր:
Ահա չարի դաւով հորի մէջ է ընկել,
Ահա բարձրացել է, որ նոր կռուի գնայ:

Դարիքը ընդվզող ո՛ւժն է ժողովրդի,
Նրա սիրտն ու հոգին, նրա կամքը անկոր.
Բացելով ասպարէզ մի տեսարկու մարտի՛
Նա կռուի է կանչում Մելիքին նենգ ու գոռ,
Այդ վիշապին՝ սեւ օձ:

Դարիքը — իմ հրգոր ժողովուրդն է հայոց:

ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

ՎԻՊԱՎԱՆ ՈՒՂՈՒԹԻԻՆՆԵՐ.— Վիպագրութեան մէջ գլխաւոր ուղղութիւնները կամ «ղպրոց»ները երեք են, — վիպապաշտ, իրապաշտ եւ բնապաշտ: Վիպապաշտները կ'ախորժին տխուր, մեղաւորացող գրագումներէ ու երազներէ: Կեանքը չեն բացատրեր առարկայական վերլուծումով, այլ կը տարուին իրենց ներշնչումէն: Իրապաշտները իրականութենէն կ'առնեն իրենց նիւթը եւ կը հետեւին վերլուծական մեթոտին: Բնապաշտ ուղղութեան հետեւողները հանդարտ ու համբերատար ոգիով կը ջանան պատկերացրել բնութիւնը, կեանքը եւ մարդկային հոգին:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շաղգամակեր.— Շաղգամ կամ շողգամ բողկի նման բանջար մըն է, որուն արմատը կ'ուտուի: Շաղգամակեր՝ շողգամ ուտող: Այս անունը կը տրուի ընդհանրապէս սասունեցիներուն:
Հարկահան.— Հարկ, տուրք դանձող:
Պատուհասել.— Պատժել:
Անկոր.— Զծուղ, շխտարհող, հակահիշք՝ կորակոր:

84. ՏԱՓԱՆ ՄԱՐԳԱՐ

Վերջալուսին՝ բոլոր բանուորներուն հետ գիւղ վերադարձանք:

Ճամբու փոշիներուն խառնուած էր արջառներու բառաչը, բոժոժներու ձայնը. կովերը տուն կ'արտորային, կը փայլփլային խոփերը փայլուն, կը լսուէին հնչիւնները խոփերուն: Վերջալուսային այս խառնի-ճաղանձին մէջէն, բլուրի ճամբուն վրայ, առանձին տեսայ Տափան Մարգարը:

Արտի չափ իր կռնակը մեզի դարձուցած, բահը ուսին՝ դիւղ կ'իջնէր:

Յաճախ կը տեսնէի զինք: Անգամ մը, իրիկնադէմին, իր ջուխտ գոմէշներուն հետ գիւղ կը մտնէր ու ճամբուն վրայ իր խոշոր, ծանր կօշիկներէն արտերուն հողը կը մաքրէր, դըք դըք ծառին զարնելով: Է՛հ, ի՛նչ կօշիկ. այնքան մեծ, որ նապաստակ մը հոն շատ դիւրութեամբ կրնար իր տունը տեղաւորել: Ուրիշ անգամ մը տեսայ, որ շարվարէն շանչուլի պէս կախուած դաշտի սէղերուն հետ եկեղեցի կը մտնէր:

Կ'անցնէին տարիներ: Տափան Մարգար միեւնոյն էր, երկու գոմէշներով, միշտ բահը ուսին. կարծես միեւնոյն ձեւով եւ միեւնոյն տարազով ծնած ըլլար:

Շատ անգամ կը դարմանայի թէ ինչո՛ւ թռչուններն անոր բահին վրայ չէին թառեր:

Տափան Մարգար ունէր արեւէն այրուած դիմադիմ մը: Քիթը, այտերը՝ երկար ու փոքրիկ անկիւններով՝ կարծես պղինձէ շինուած ըլլային: Ծաղատը միշտ փոթ-փոթ, ինչպէս հերկուած արտ մը: Ունէր տափանի չափ լայն, սերմնացանի թեւեր: Ան միշտ

լուռ էր. եթէ պէտք ըլլար, շատ կարճ կը խօսէր: Գիւղացիները մեծէն պզտիկ, կը յարգէին զինք, իր խորհուրդին կը դիմէին: Այս արտին մէջ ցորե՞ն պէտք է ցանել թէ բամպակ, Տափան Մարգարին կը հարցունէին: Սերմնացու ցորենները անոր կը ցուցնէին: Երբ մանաւանդ անվարժ ցուլ մը պիտի կըթէին, Տափան Մարգարը կը կանչէին: Ան գիտէր, թէ ահանջներուն ո՛րտեղը պէտք էր շփել, որ ցուլը գառնուկի պէս հանդարտէր:

Ան կը սիրէր իր գոմէշները, անոնց հետ կ'ապրէր, անոնց հետ կը խօսէր սրտանց:

Ամէն գարունի Տափան Մարգար իր գոմէշներուն հետ դաշտ կ'ելլէր: Հոն գոմէշներն իրենց պնշածակերը կը լայնցնէին, թեթեւ փոթորիկի պէս անցնող հովերն ամբողջութեամբ կը շնչէին, եղջիւրներով թումբեր կը փորէին, հպարտ գլուխնին վեր բռնած կը վազէին, կը հեւային, ինչպէս հսկայ շոգեմեքենաներ: Ո՛րքան մեծ հաճոյք էր Տափան Մարգարին համար:

Ան հոն, արտերուն մէջ էր միշտ, քարերը կը հաւաքէր, նոյնիսկ կոշկոռ հողերը ձեռքով կը փշրէր, տեսակ մը փայփայանք արտերուն: Քմայքոտ հովերը, փոքրիկ, չարածճի մանուկներու նման, անոր հետ կը կատակէին եւ սուլելով, քրքշալով ցորեաններուն մէջ կը պահուէին: Վերէն անցնող թռչուններ ուսերն ի վար կը ծրտէին:

Ամէն իրիկուն, երբ դաշտերէն տուն կը վերադառնար, տան խոնջան շտկած՝ իրեն կը սպասէին. տան միւս աշխատաւորները վաղուց վերադարձած կ'ըլլային. ուշ մնացողը ինքն էր միայն:

Կերակուրէն վերջ՝ Տափան Մարգար օրդարան կը փաթթէր եւ, պահ մը բարձին կոթնած, հանգիստ կ'առնէր: Եւ ի՛նչ հանգիստ: Անոր մէջ դաշտի բովանդակ անհանգստութիւնը կար:

Տափան Մարդար այս անգամ վաղուան հազար ու մէկ դործերուն մասին կը մտածէր: Կը մտածէր, որ ակերուն քովի արտին կաւառները պէտք է շտկել, որովհետեւ վաղը զիշեր ջուրին օրն է: Առուն պէտք է աւելի խորունկցնել: Յետոյ քաղաք երթալ պէտք է:

Ճրդարան դեռ չլմնցած՝ ծանր ծանր կ'ելլէր տեղէն, տան աշխատաւորներուն ամէն մէկին վաղուան դործերը կը բաժնէր ու կ'իջնէր վար, գոմէշներուն քով:

Օր մը, զարնան կապուտակ առաւօտ մը, Տափան Մարդար, ժամուն բակը մէկ քանի ծունկ աղօթք ընելէ ետք, իր գոմէշներուն հետ դաշտ իջաւ: Ի՛նչ, ի՛նչ զարմանք, իրմէ կանուխ դաշտ իջնողներ եղած էին:

Արեւն իր առէջները առաջին անգամ Տափան Մարդարի թաղիքէ գլխարկին նետեց: Արշարոյսի այլազան գոյները, գոմէշներու փայլուն սեւութիւնով օժուէն, լայն կոնակին վրայ սկսան փողփողիլ: Առաջին անգամ լեմոնադոյնը, յետոյ պղնձադոյնը, բայ նարընջադոյնն ու սոկեդոյնը արշարոյսը հետզհետէ կը ճերմակնար արծաթի գոյնով, հեռուն, բլուրին վրայ ձեւելով Տափան Մարդարի ու գոմէշներուն յաղթ ըստուերները:

Երկնքին վրայ ամպի կտորները շատցան ու իրարու մօտ հսկայ փիղերու երամակ մը կազմեցին: Ամպերը մուրճով դարնուած պղինձի պէս հնչեցին: Յետոյ թափեցան շատ խոշոր անձրեւի մէկ քանի կաթիլներ: Դաշտի բանուորներէն շատեր տուն շտապեցին: Յանկարծակի սկսաւ տարափ մը, յորդ ու միանուազ: Ամպերը կը դզրզային, կայծակը, շեղբի պէս սուր, երկնքի կուրծքը կը պատռէր. դաշտերուն մէջ չփոթ, իրարանցում մը կար: Դաշտի անլեզու կենդանիները հոս հոն կը վազվզէին ազաշաւոր բառաչներով:

Նախիրը ահազարհուր դիւզ կը վազէր: Ծառերը

ձեղքուեցան, տերեւներու ներքեւ ապաստանող թռչունները հատիկ հատիկ վար թափեցան թաւալգլոր: Այս սարսափը հաղիւ կէս ժամ տեւեց: Ամպերը հանդարտեցան, տարափը դադրեցաւ յանկարծ: Ու նորէն արեւ, նորէն դարուն:

Գիւղացիներն իրենց ծածկուած տեղերէն դուրս ելան, իրարու ձայն տուին: Լուրը տարածուեցաւ զիւղին մէջ: Տափան Մարդար կայծակէն դարնուած էր: Ձոյք գոմէշները ինկած էին անկենդան: Մէկին եղջիւրը կոտրած էր, միւսինը գետնին մէջ խրած: Անոնց ճիշդ ետեւը կաղնիի մը պէս շրջուած էր Տափան Մարդար:

Կայծակը շեշտ գոմէշներուն զարկած էր. Տափան Մարդար, ծանր կերպով շանթուած, տակաւին կը շնչէր: Գիւղացիները սայլի մը վրայ դրած տուն տարին պայն:

— Դժուար թէ ապրի, — կ'ըսէին շատեր:

Մահիճին շուրջ հաւաքուած դրացիները նկատեցին, որ մահամերձը իր կոնակին վրայ աւելի շտկուեցաւ: Իր այլանդակ ու այրուած դէմքի շարժումով մէկը կը փնտռէր: Ձեռքը անկողինէն դուրս հանեց, ապակենման աչքերով իր շուրջ հաւաքուողները դիտեց:

— Ո՞վ կ'ուզես, Մարդար աղբար, — հարցուց իր եղբայրը:

— Մա'րտիկ, էսօր գոմէշներուն դուն նայիր: Էդ արտը կիսատ մնաց, ես վաղը կ'երթամ տէ կը թամամցընեմ:

Սոսեցաւ Տափան Մարդար դողդոջ ու գրեթէ անհասկնալի բառերով:

Ան իր կիսատ թողուցած արտը այլեւս պիտի չկրնար լմնցնել...:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տախան.— Երկրազորական գործիք մը հողակոշտերը փշրելու եւ արտերուն երեսը յարդարելու համար: Այստեղ բառը գործածուած է իբրեւ վերադիր:

Արջառ.— Սոչոր եղջիւրաւոր կենդանի (կով, գոմէշ, եզ, հորթ):

Ջուխտ.— Ջոյգ:

Բոժոժ.— Փոքրիկ զանգակ:

Չանչուլ.— Բացուած ձեռք, բուռ:

Սէզ.— Բարակ ու կանաչ խոտ մը, որ իբրեւ կեր կը տրուի անասուններուն:

Կոշկոռ.— Կոշտ, կարծր կտոր՝ հողի կամ ցեխի: Վէրքի վրայ գոյացած չոր կեղեւ:

Խոնջայ.— Փայտէ կլոր սեղան՝ ճաշի համար:

Կաւառ.— Ջրաբերան, ջուրի ճամբայ. այն կէտը, ուր անուն կը բաժնուի ջուրը եւ կ'ուղղուի դէպի արտը կամ այգին:

Առէջ.— Ոստայնի երկարութեամբ ձգուած թելերու շարքը, բարակ թել. փոխարեքարար՝ շոյ, ճառագայթ:

Տարափ.— Առատ անձրեւ, կ'ըսուի նաեւ տեղատարափ:

Ահագաքիտը.— Սաստիկ վախցած, զարճուրած, սարսափած:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Յարաշեշտ կը կոչուին այն բառերը, որոնք երկու վանկ ունին եւ որոնց առաջին վանկին վրայ կը դրուի շեշտը. օրինակ՝ ա՛յսպէս, ա՛յնպէս, ա՛յսչափ, ո՛րչափ, ա՛յսքան, նո՛յնքան, ո՛րքան, գրե՛թէ, պէ՛սպէս եւն.: Այս յարաշեշտ բառերը շեշտուր բառէ մը ետք կը կորսնցնեն իրենց շեշտը. օրինակ՝ ո՛չ այդպէս, մի՛ այսչափ, մի՛ այսպէս եւն.:

ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Գիւղացի մը իր արտին մէջ. 2. Ճամբորդութիւն մը դէպի գիւղ. 3. Հայ գիւղը եւ հայ գիւղացին. 4. Գիւղը հայ գրականութեան մէջ. 5. Անճրեւտ օր մը արտերուն մէջ. 6. Համաստեղ իբրեւ գիւղագիր:

85. ՀԱՒ ՍԸ Կ՛ԵՐԳԷՐ

Փարիզի բանուորական խաղաղ մէկ թաղին մէջ, փողոցին անկիւնը, ճամբուս վրայ, այսօր հաւ մը կ'երգէր, արեւէն գինովցած.

— Կա՛-կա՛-կա՛...

Կանգ առի եւ խօսեցայ.

— Ձո՛ւր է, հաւո՛ւկ, զո՛ւր է. այդ ձայնովդ դուն չես կրնար մտնել Գոնսերվաթուար:

Հաւը գլուխը ծոցը նարդխի մը պէս եւ ինծի նախեցաւ մէկ աչքով, ճիշդ ինչպէս մարդ մը, որ մէկ աչքով կը նայի, երբ հեզնել ուղէ: Յետո՛յ շարունակեց իր երգը, արեւէն գինով.

— Կա՛-կա՛-կա՛...

Ի՛նչ մեղքս պահեմ, անո՛յչ էր հաւուն եղանակը եւ մտերիմ: Հին ձայն մըն էր, որ կը փրթէր հոգւոյս խորերէն: Լար մըն էր, որ կը թրթուր յիշատակներու անտառին մէջէն:

Բանաստեղծութիւն մըն էր, որ կու գար հայրենի գիւղէս:

* * *

Ահա՛, մեր լեռներն են, պարուրուած՝ մշուշի մը մէջ:

Ահա՛, մեր ջուրերն են, որ ջահերու նման կը փըշրըւին բլուրներն ի վար:

Ահա՛, մեր լուս-աղբիւրներն են, որ կ'երգեն իրենց փղոսկրեայ սրինգներուն մէջէն, այգիներուն վերեւ:

Մեր գիւղէ՛րը, իրենց գլխուն վրայ դրած արեւա-

փառ ժամ մը իբրեւ չաթալ-թաղ, տեսէք ի՞նչպէս այգիներու եւ մրգաստաններու մէջ կանգնած, ի՞նչպէս կ'օրհնեն լիութիւնը դաշտերուն եւ արտերուն:

Մեր տունե՛րը, ձերմակ ծեփերով եւ կարմիր տանիքներով, վարդաշատ փեղկերով ու առատողկոյզ սարփինայով, մեր տունե՛րը մանանայի պէս սպիտակ ծուխով եւ երկնքի պէս կանանչ դօտիով, մեր տուները կարծես սեղան են նստեր դմբուխտ պարտէզի մը մէջ:

Ողջո՛յն քեզ, Հայրենի՛ աշխարհ, կարօտով անուշ-ցած եւ յաւիտենապէս սիրելի:

Ողջո՛յն քեզ, Հայաստան, մէկ հատիկ ներշնչաբան, աշխատանքի հանդիսարան, աստուածներու օրօրան, փառքի վկայարան, ազատութեան աղօթարան, երկիր՛րդ իմ արմէնեան, ողջո՛յն, ողջո՛յն, անգամ մը եւս ողջոյն:

Ի՞նչ լոյս է աս եւ ի՞նչ խաղաղութիւն:

Անտառներդ ազօթք մը ըսելու ձեւով մտամփոփուած են, հողերդ երկունքի մը պատրանքով իրենց ընդերքը կը պատեն: Իւրի գունդերու նման պտուղը կը կախուի ծառերէն, եւ սսկեղէն թիթեռնիկներու նման հասկերը կ'ալեհոսին արտերուն մէջ: Ամբարները կը լեցուին մեղրով, պաստեղով ու ցորենով, եւ սենեակները կը բուրումնաւէտուին խնձորի, սերկեւելի եւ գինիի հոտով:

Ի՞նչ հրաշք է այս երկիր՛րդ իմ Հայրենի:

Ո՞վ է այն, որ կը վարէ եւ կը տնօրինէ: Ո՞վ է այն, որուն կը հպատակին ջուրերը, կենդանիները եւ դաշտերու հողը: Ո՞վ է այն, որուն շունչը կը ծփայ աշխատանքի եւ ստեղծագործութեան այս աննման համայնապատկերին վրայ:

Տարինե՛ր ու տարինե՛ր, հայ գիւղացին է կայներ այս հրաշք երկրին մէջ, իր շունչովն է հասցուցեր ամբան բերքը, լեցուցեր մառանները, յետոյ հրճուեր

ու պարեր է՝ աշխատանքի երգով մը շրթները թըրթրուն, ստեղծագործութեան տենչով հողին յորդուն:

* * *

Կար ժամանակ մը, երբ իրականութիւն էր այս ամէնը:

Ո՞վ էր այն, որուն շունչը չորցուց այսքան կենդանութիւն: Ո՞վ էր այն, որուն սոթի կոխան դարձան մարդիկ եւ անասունները, զիւղերն ու շէները:

Ո՞վ խլեց մեղմէ այս հրաշալի կեանքը:

Ինչո՞ւ չկան հիմա կալի աշխատանքները, պարի երդերը, Հայրենի բնանկարները: Եւ անոնց կարօտով կոկիծուն՝ մեր հողին կ'արբենայ յիշատակներով ու մեր դպարանքները կը լուսավառին պղտիկ դրդիռներէ, ինչպէս այժմ ամբողջ ներաշխարհս լեցեր է մեր զանդակներուն զօղանջիւնով, մեր ամառնային գիշերներուն սրնդոհարութեամբ եւ մեր անտառներուն սոսափիւնով: Աչքերս ահա լեցեր են մեր արչալոյսներուն պատկերներով, ունդերս լեցեր են մեր մրգաստաններուն անուշահոտութեամբ, մինչ քիմքս կը գինովցնէ զիս մեղրի եւ մանանայի քաղցրութեամբ:

Պիտի չմոռնա՛նք քեզ, երկիր՛րդ իմ Հայրենի, դուն մեր դպարանքներուն մէջ ես, մեր արեան կրակին մէջ, մեր հողւոյն շողերուն մէջ: Պիտի չմոռնա՛նք քեզ, Հայաստան, դուն մեր երազն ես եւ ամէն օր կ'երեւիս մեզի, մենք կ'ապրինք ու պիտի ապրինք հին փառքերը, հին օրերը, հին ուրախութիւնները:

Աննշան յիշատակ մը բաւական է գինովնալու համար քու անունովդ:

Հայրենի՛ք, Հայրենի՛ք, Հայրենի՛ք...

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քոնսերվատուար.— Ֆրանսերէն բառ՝ Conservatoire.
բարձրագոյն երաժշտական դպրոց, ուր ձայնական եւ գործիական
երաժշտութիւն կ'ուսուցանեն: Քոնսերվատուարը հիմնուած է
Փարիզի մէջ, 1795ին:

Չաքալ-քաղ.— Երկճիւղ, ծայրը երկճիւղուած թաղ, զոր
եպիսկոպոսները իրենց գլուխը կը դնեն պատարագի ատեն:

Սարփիմայ.— Նեցուկ, որուն վրայ կոթնելով կամ փաթ-
թուելով կը բարձրանայ խաղողին տունկը. արիչ:

Արմէնեան.— Ըստ պատմութեան՝ արմէնները Ուրարտու ար-
շակեցին եւ ընդհանրապէս նուաճելով ձուլուեցան անոնց մէջ. այս
ձուլումէն առաջ եկան հայերը: Արմէնեան՝ Հայկական. երկիր
արմէնեան՝ Հայաստան:

Ընդերք.— Երկրին խորերը:

Ալեխոսիլ.— Բառական իմաստով՝ ալիքի պէս հոսիլ. հա-
կերուն ալիքի պէս շարժիլը:

Կակծում.— Կակծող, սաստիկ ցաւ գրացող:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ.— Ինչ, ուր, երբ բա-
ռերուն մէջ հարցական նշանը կը դրուի *հ-ին*, *ո-ին* եւ
ե-ին վրայ. բայց երբ այս բառերը անանցուիմ, հար-
ցական նշանը կամ պարոյկը կը փոխէ իր տեղը եւ կը
դրուի վերջին վանկին վրայ: Այսպէս՝ սխալ է գրել *ի՞ն-*
չու, *ի՞նչէն*, *ո՞ւրկէ*, *ե՞րբէն* ի վեր: Ըստ կանոնի՝
պէտք է գրել *ինչո՞ւ*, *ինչէ՞ն*, *ուրկէ՞*, *երբէ՞ն* ի վեր:

Բայերուն հրամայականները շեշտ կ'առնեն. օրի-
նակ՝ երկո՛ւր հոս, բե՛ր ինծի եւն. բայց եթէ հոս եւ
ինծի բառերը բայերէն առաջ դնենք, շեշտը պէտք է
դրուի հոս-ին եւ ինծի-ին վրայ. այսպէս՝ հո՛ս եկուր,
ինծի՛ բեր եւ ոչ թէ հոս եկուր, ինծի բե՛ր:

88. Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն Ե Ր Գ

Գիւղամիջից բարձրախօսի ձայն է գալիս,
Ու փռու՛ւմ է ալիք-ալիք դաշտովը մէկ.
Դու ես նորից մերթ ծիծաղում ու մերթ լալիս,
Դու մեր ներքո՛ւն, դու մեր փխրուն հայերէն երգ:

Մօր կաթի հետ դու իմ մէջ ես լցուել համակ,
Բայց թըւում է նո՛ր եմ միայն ես քեզ գգում
Այսքան խորո՛ւնկ, այսքան մերուած ու ներդաշնակ
Քարի՛ն, հողի՛ն, շրջապատի՛ն, մարդու հոգո՛ւն:

Ասես հողի՛ց ես բարձրանում գոլորշու հետ,
Ասես կաթում ես խաղողի լացող որբից,
Ասես հիւսում շաղից, շողից, առաւօտից,
Ու ծառերին ասես ծաղկո՛ւմ ես քնիշաք-երբ:

Մերթ թըւում է ընկուզենի ես ծիծաղկոտ,
Մերթ էլ շիկնած դեղձենի ես՝ նազանգով լի,
Մերթ արմատով խոր ու խոհուն խաղողի որբ,
Մերթ՝ նամբէֆի եզրին թեփում տըխուր ուռի:

Ու լըցու՛ւմ ես, ու փրուո՛ւմ ես բուրմունքի պէս,
Ու թըւում է ալիքները ոչ թէ բերում,
Ալիքները այստեղի՛ց են հաւաքում քեզ,
Ու տանում են քեզ Երեւա՛ն, տանում հեռո՛ւ...

87. ՄԱՍԻՍԻ ՄՕՏԻԿ

Գու այսօր այնպէս մաքնուր ես, Մասի'ս,
 Գոյնեբրդ այնպէս ջի'նջ եմ, նրբերա՛նգ,
 Ասես չես նիւքուած քար ու աւազից,
 Այլ ջրբաներկով գծուած ես բարակ:

Այնպէս խաղաղ ես աշխարհին նայում,
 Եւ այնպէս մե'րն ես, մօտի'կ, մըտերի'մ,
 Ասես չեն բերել քեզ դաւ ու արիւն,
 Քեզ չեն բաժանել քո որդիներին:

Ասես Արաքսը՝ գայրոյթից գունատ՝
 Իմ ու քո միջեւ չի սառել այսպէս,
 Ու քէ այս նամբով մի քիչ էլ գրնամ,
 Մի քիչ էլ քայլեմ՝ հասնելու եմ քե'զ...

ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

ՎԵՊԸ ՄԵՐ ՄԷՋ.— Մեր առաջին վէպն է, գրուած Քանաքեռի բարբառով, Խաչատուր Արովեանի «Վերք Հայաստանի»-ն: Արեւ- լահայ գրականութեան մէջ յիշատակելի են Պերն Պրօշեանի, Ղա- գարոս Աղայեանի եւ Բաֆֆիի վէպերը: Արեւմտահայ գրողներէն միայն Ծերեցն է (Յովսէփ Շիշմանեան), որ գրած է պատմական վէպեր: Դարձեալ արեւմտահայ գրողներէն Տիգրան Կամսարական առաջին անգամ մշակած է իրապաշտ վէպը («Վարժապետին աջի- կը»): Վիպական սեռը հիմա ամենէն աւելի կը մշակուի Հայաստա- նի մէջ:

ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ներիւն.— Հմուտ, բանիմաց, դիտուն, քաջամարտ:
 Մերուած.— Բայը՝ մերել կամ մէրել. մակարդել, իրար խռնել, շողախել. նահել՝ ամբանալ, պնդանալ:
 Շաղ.— Յօղ, թեթեւ անձրեւ: Շաղ տալ՝ ցրուել, սփռել:
 Շիկնած.— Շէկ՝ դեղինով եւ կարմիրով խառն գոյն. շիկ- նած՝ կարմրած, ամօթխած, ամօթէն կարմրած:
 Նրբերակ.— Նուրբ կրանդ (գոյն) ունեցող:
 Ջրաներկ.— Ջուրի մէջ լուծուած ներկ, այդ ներկով պատ- րաստուած նկար:

ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ.— Ծնած է Երեւան, 1919ին, վանեցի

ծնողէ (հայրը ուսուցիչ էր վանի մէջ): Յայտնաբերու- րիւնը եւ միջնակարգ ուսու- մը ստացած է Երեւան, ուր կ'ապրի այժմ եւ կը գրողի գրականութեամբ:

Գլխաւոր երկերը.— 1945ին հրատարակուեցաւ քերթը- ւածներու իր առաջին ժո- դովածուրն՝ «Օրերի հետ», ա- պա՝ 1947ին՝ «Ջամգուի ա- փին»: Իր միւս գործերն են «Այս իմ երկիրն է», «Իմ հա- րազատները», «Սրտաբաց զը- րոյց», «Բարի երբ», «Եօթ- կայարաններ», «Կարաւանները քայլում են»:

Սիլվա Կապուտիկեան, պարգեւատրուած սքալինեան մրցա- նակով, գերագնացօրէն քնարերգակ բանաստեղծ է: Օժտուած՝ հա- րուստ խառնուածքով եւ նուրբ զգայնութեամբ, առաւելապէս եր- գած է հայրենիքը, սէրը եւ անձնական ապրումները: Ունի տափ- շունջ, համակող ջերմութիւն եւ մաքուր ու յղկուած լեզու:

Ն Ի Ի Յ Ե Ր Ո Ւ Ց Ա Ն Կ

ԴԱՍ	ՀԵՂԻՆԱԿ	ԷԶ
1 Վահագնի ծնունդը	—	5
2 Հողին ուժը	Փ. Բուզանց	8
3 Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի մահը	Մ. Խորենացի	15
4 Հայրէն	Ն. Քուչակ	21
5 Լեզուն	Խ. Աբովեան	25
6 Աշուղ Մուշօ	Խրիմեան Հայրիկ	30
7 Լուսնկան գերեզմանաց հայոց	Հ. Ղ. Ալիշան	36
8 Փարիզ եւ Լոնտոն	Գրիգոր Օտեան	41
9 Մայրը	Բաֆֆի	47
10 Վաթահ, վաթահ	Խ. Աբովեան	56
11 Բիւրապատիկ	Գար. Եպս. Սրուանձտեանց	59
12 Գրիգոր Արծրունի	Յակոբ Պարոնեան	66
13 Քաջորդուն թաղումը	Մ. Պէշիկթաշլեան	74
14 Անհրատեչտ գիրքը	Ռ. Յ. Պէրպէրեան	78
15 Մեր Պոսֆորը	Ե. Տէմիրնիպաշեան	83
16 Տրտունջը	Պետրոս Դուրեան	90
17 Ծեր լեռնականը	Մինաս Չերազ	95
18 Հայաստանի բնութիւնը	Բաֆֆի	103
19 Քառեակներ	Յովհ. Թումանեան	108
20 «Հոսոսի ձեռատետր»էն	Յակոբ Պարոնեան	113
21 «Ոսկի գրիչիկ մատաղ»	Շիրվանգաղէ	116
22 Մեր պատմիչները եւ մեր դուստները	Ա. Իսահակեան	122
23 Սրտի յաղթանակը	Արփ. Արփիարեան	126
24 Արփիար Արփիարեան	Գրիգոր Զօհրապ	133
25 Սուրբ Մեսրոպ	Արտ. Յարութիւնեան	139
26 Ոսկիամայր դիցունէն	Արտ. Յարութիւնեան	140

ԴԱՍ	ՀԵՂԻՆԱԿ	ԷԶ
27 Ա. Բ. Գ. ի դասը	Եղիշէ արք. Դուրեան	143
28 Ի՞նչ է գիտութիւնը	Հրանտ Ասատուր	149
29 Ներբողական	Սիամանթօ	155
30 Ճիտին պարտքը	Գրիգոր Զօհրապ	160
31 Կանանց մարդրիւրը	Սիպիլ	168
32 Գեղոն Սօսեայ անտառին	Վահան Թէֆեեան	174
33 Հովուի եկեղեցին	Ա. Ահարոնեան	178
34 Վասակին իղձը	Տ. Կամարակեան	185
35 Ցան	Դ. Վարուժան	191
36 Նոր զգեստը	Լ. Բաշալեան	195
37 Օմար Խայեամի վէճը Աստու չեա	Ա. Իսահակեան	203
38 Հրատեչտի դազէլ	Վահան Տէրեան	206
39 Ինձ թողէք...	Վահան Տէրեան	207
40 Կայսր	Լեւոն Շանթ	210
41 Ծապլվարեան նամականի	Երուանդ Օտեան	215
42 Լուսաւորչի կանթեղը	Վահան Թէֆեեան	221
43 Առջի մայրիկը	Եր. Սրմաֆէշլեանի	223
44 Ս. Յակոբի աղբիւրը	Ա. Ահարոնեան	229
45 Խաչքուռ	Դ. Վարուժան	234
46 Տեօիլ	Արշակ Զօպանեան	236
47 Հայրենական սաղը	Ռ. Զարդարեան	242
48 Կիրակճուտը	Միսաք Մեծարեան	250
49 Հայը	Դեր. Դեմիրճեան	254
50 Արթին ամուճան	Զապէլ Եսայեան	259
51 Երկու տւերակներ	Մատթ. Զարիֆեան	266
52 Տօգսանը	Յակոբ Օշակեան	269
53 Քարիտէզին	Եր. Սրմաֆէշլեանի	277
54 Գողթ Հայաստանի	Եղիշէ Զարեան	283
55 Կոռնիկը	Ռուբէն Սեւակ	287
56 Մարդը չէր մեռնէր	Ռ. Զարդարեան	292
57 Տաւրոս	Սար. Սահակեան	299
58 Հայը եւ Հայաստանը	Կաստան Զարեան	302

59 Նախերգանք	Ստ. Զօրեան	308
60 Իրիկուան իղձ	Միսաֆ Մեծաքեց	311
61 Մեծարենց իր մտերմութեան մէջ	Գ. Բարսեղեան	313
62 Երանոս աղբար	Համաստեղ	318
63 Ոորհուրդ	Գեղամ Սարեան	323
64 Ծիրանի փողը	Ակսել Բակուց	325
65 Մաշած աւել	Բ. Նուրիկեան	331
66 Երեւանին	Գուրգէն Մահարի	337
67 Մտերմութիւն	Գուրգէն Մահարի	337
68 Մեր գիւղին լճակը	Շաւարշ Նարդուցի	339
69 Երկու մահերդ	Բ. Թաշեան	343
70 Հայկ	Սոդոմոն Տարօցի	347
71 Վարդան Մամիկոնեան	Սոդոմոն Տարօցի	347
72 Վանեցին	Ն. Պէշիկբաշլեան	350
73 Ուխտի օր մը	Կաստան Զարեան	354
74 Պաշտօնակերպ	Յովհ. Շիրազ	357
75 Ես սր մեռնեմ...	Յովհ. Շիրազ	357
76 Իմ մահը	Աբամ Հայկազ	359
77 Պճեղ մը անոյշ սիրտ	Շահան Շահնուր	366
78 Օրեր	Եղիվարդ	373
79 Մատանն այս վերջին...	Եղիշէ Զարեց	373
80 Մեծարանք՝ մեռած վարդեան	Մկրտիչ Արմէն	376
81 Մանկութիւն եւ դատանեկութիւն	Գուրգէն Մահարի	381
82 Արհամարհանք	Մատթ. Զարիփեան	384
83 Դաւիթ	Սոդոմոն Տարօցի	384
84 Տափան Մարգար	Համաստեղ	386
85 Հաւ մը կ'երգէր...	Շաւարշ Նարդուցի	391
86 Հայերէն երգ	Ս. Կապուտիկեան	395
87 Մասխին մօտիկ	Ս. Կապուտիկեան	396

1.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Նախապատրաստական	10
2.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Ա. տարի	10
3.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Բ. տարի	10
4.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Գ. տարի	12
5.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Դ. տարի	14
6.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Ե. տարի	16
7.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Զ. տարի	18
8.	ՀԱՅԿԱՐԱՆ, Է. Ը. տարի	20

ԳԻՆ՝ 20 Լ. Ո.

Կեդրոնատեղի

LIBRAIRIE HAMASKAİNE
10, Rue Hussein Beyhoum
Zokak el Blatt
Beyrouth — Liban